BİLECİK'TE TÜRK DÖNEMİ HAMAMLARI

Doktora Tezi

Hakan KARŞIYAKA

Eskişehir 2025

BİLECİK'TE TÜRK DÖNEMİ HAMAMLARI

Hakan KARŞIYAKA

DOKTORA TEZİ

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. M. Erol ALTINSAPAN

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ocak 2025

Eskişehir

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Hakan KARŞIYAKA'nın "Bilecik'te Türk Dönemi Hamamları" başlıklı tezi **23 Ocak 2025** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 37. Maddesi uyarınca **Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Programı'nda, Doktora** tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

		İmza
Üye (Tez Danışmanı)	**: Prof. Dr. Mehmet Erol ALTINSAPAN**	.....
Üye	**: Prof. Dr. Kemal YAKUT**	.....
Üye	**: Prof. Dr. Vedat TURĞUT**	.....
Üye	**: Doç. Dr. Hasan YILMAZYAŞAR**	.....
Üye	**: Dr. Öğr.Üyesi Dilek ŞEN**	.....

Prof. Dr. Nafiz Öncü CAN
Anadolu Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

BİLECİK'TE TÜRK DÖNEMİ HAMAMLARI

Hakan KARŞIYAKA

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ocak 2025

Danışman: Prof. Dr. M. Erol ALTINSAPAN

Bu tez, Bilecik il sınırları içerisinde yer alan Türk Hakimiyetinin başladığı dönemden itibaren Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar geçen süreçte inşa edilmiş hamam yapılarının mimari, kültürel ve tarihsel özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Türk hamam kültürü, tarih boyunca hem kişisel hijyen hem de sosyal etkileşim mekânları olarak önem taşımış; bu mekânlar, dönemin estetik ve mimari anlayışını yansıtan birer kültürel miras niteliği kazanmıştır. Bilecik, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş coğrafyasında yer alması nedeniyle erken dönem Osmanlı mimarisine dair özgün eserler barındırmakta ve bu bağlamda önemli bir inceleme sahası sunmaktadır.

Tez, hamam yapılarının tarihsel süreçteki işlevlerini, mimari özelliklerini ve yapım tekniklerini ele almakta, aynı zamanda bu yapılar üzerinden dönemin sosyo-kültürel yapısını da analiz etmektedir. Araştırma kapsamında hamamların plan tipolojisi, kullanılan malzemeler, süsleme unsurları ve mekânsal organizasyonları, bu yapıların hem yerel hem de Osmanlı genel mimarisi içindeki konumunu anlamak açısından detaylandırılmıştır. Aynı zamanda, hamamların plan özellikleri, örtü sistemleri, geçiş öğeleri su kanalları gibi unsurlar üzerinden analiz edilerek Türk hamam mimarisine katkıları belirlenmiştir.

Araştırma, birincil kaynakların yanı sıra saha çalışmaları ve arkeolojik bulgularla desteklenmiş, ilgili yapılar yerinde incelenerek detaylı fotoğraflama ve ölçümler gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, hamamların restorasyon ve korunma ihtiyaçları da tespit edilmiştir. Çalışma, sadece tarihsel bir analiz sunmakla kalmamakta, aynı zamanda Bilecik'teki kültürel mirasın korunması için öneriler geliştirmektedir.

Sonuç olarak, Bilecik'teki Türk dönemi hamamlarınn incelenmesi, hem bölgenin mimari mirasının daha iyi anlaşılmasına hem de Anadolu hamam kültürüne ilişkin genel bilgilere katkı sağlamaktadır. Bu tez, Bilecik'in kültürel ve tarihsel değerlerini belgelemeyi ve bu bağlamda koruma politikalarına rehberlik etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Bilecik, Türk Dönemi, Hamam, Türk mimarisi, Türk hamamı

ABSTRACT

TURKISH PERIOD HAMMAMS IN BILECIK

Hakan KARŞIYAKA

Department of Art History

Graduate School of Anadolu University, January,2025

Supervisor: Prof. Dr. M. Erol ALTINSAPAN

This thesis aims to examine the architectural, cultural and historical characteristics of the Turkish hammams built in Bilecik from the beginning of Turkish sovereignty until the establishment of the Republic of Turkey. Turkish hammam culture has historically served as important spaces for both personal hygiene and social interaction, eventually gained cultural heritage status reflecting the aesthetic and architectural sensibilities of their period. Bilecik, located in the geographical cradle of the Ottoman Empire, is home to unique examples of early Ottoman architecture and offers a valuable field of study in this context.

The thesis analyses the historical functions, architectural features and construction techniques of the hammams, as well as the socio-cultural dynamics of the period through these buildings. By analysing the plan typologies, materials used, ornamental elements and spatial arrangements of the hammams, the study aims to illuminate their place in both local and wider Ottoman architectural traditions.

The research was supported by primary sources, fieldwork and archaeological findings, on-site investigations, including detailed photography and measurements. Through this methodology, the restoration and conservation needs of the buildings were also identified. The study not only provides a historical analysis, but also proposes strategies for the preservation of Bilecik's cultural heritage.

In conclusion, the study of the Turkish period hammams in Bilecik contributes to a better understanding of the architectural heritage of the region and enriches the general knowledge on Anatolian hammam culture. This thesis aims to document the cultural and historical significance of Bilecik and to guide conservation policies in this regard.

Key Words: Bilecik, Turkish Period, Hamam, Turkish architecture, Turkish hamam

ÖNSÖZ

Türk kültürünün önemli mimari yapılarından biri olan hamamlar mimari kuruluşları, süsleme özellikleri ve işlevleriyle Türk mimarisinde ve Türk insanının sosyal yaşamı içinde vazgeçilmez bir yere sahiptir. Bu çalışma tarihsel süreçte çeşitli medeniyetlerin hüküm sürdüğü özellikle Osmanlı devrinde önemli bir yere sahip olan Bilecik bölgesinde Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar geçen süreçte inşa edilmiş hamam yapılarını konu edinmiştir.

"Bilecik'te Türk Dönemi Hamamları" başlıklı bu tez çalışmasında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen süre dikkate alınarak, bölgede inşa edilen hamam yapıları; detaylı bir biçimde incelenmiş, bu yapıların Osmanlı hamam mimarisindeki yeri, değerlendirme ve karşılaştırmalı örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın oluşturulma sürecinde şahsıma gösterdikleri ilgi ve çalışma sırasında karşılaştığım güçlüklerin çözümüne yardımları için T.C. Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, Bilecik İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Bilecik Müze Müdürlüğü, Bilecik ili ve ilçelerine bağlı köy muhtarlıklarına teşekkür ederim.

Bu süreçte engin tecrübeleri ve değerli bilgileriyle daima yolumu aydınlatarak bir an olsun desteğini esirgemeyen, karamsarlığa düştüğüm anlarda tavsiyeleriyle beni daha fazla çabalamaya sevk eden saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. M. Erol ALTINSAPAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Süreç boyunca yönlendirme ve tavsiyeleriyle çalışmama katkı sağlayan, hep daha iyiye ulaşmam gerektiğine dair beni motive eden Tez İzleme Komitesi'nin değerli üyeleri Prof. Dr. Kemal YAKUT ve Doç. Dr. Hasan YILMAZYAŞAR ile tez savunma jürisinde bulunan saygıdeğer diğer jüri üyelerine teşekkür ederim.

Çalışmanın en kritik dönemlerinde engin tecrübeleriyle kaynaklarını benimle paylaşan değerli dostum Prof. Dr. Vedat TURĞUT'a, süreç boyunca desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Prof. Dr. Taner BİLGİN'e, mesafeler olmasına rağmen her an yanımdaymış gibi hissettiren çok kıymetli dostum Doç. Dr. Kenan KOÇAK'a, çalışma disiplini konusundaki yardımlarıyla çok değerli mesai arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÖZÜKIZIL'a ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ZEYTİN başta olmak üzere Söğüt Meslek Yüksekokulu'nun değerli öğretim elemanlarına, ayrıca adını anmadan edemeyeceğim

değerli dostlarım Dr. Öğr. Üyesi M. Süleyman Yıldırım, Dr. Öğr. Üyesi Önder GÜRSEL, Öğr. Gör. Fatih ŞAHİN, Öğr. Gör. Erhan GENÇ ve Dr. Öğr. Üyesi Bayram ARMUTÇI'ya teşekkürü borç bilirim. Bilecik'te yaptığı kazı çalışmalarıyla ilgili tecrübelerini benimle paylaşan ve çalışmama katkı sağlayan Müze araştırmacısı Erdal MEAN'a, plan çizimleri konusunda desteklerinden faydalandığım değerli iç mekân tasarımcısı kardeşlerim Furkan KOCAMAN ve Sezer SOLAK'a ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak uzun ve meşakkatli bir sürecin ürünü olan bu tezde yanımda olan ve plan çizimleriyle çalışmaya büyük katkılar sunan çok değerli mimar Özlem GENÇ'e, maddi manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan çok kıymetli aileme de sonsuz teşekkürler ederim.

Hakan KARŞIYAKA

Eskişehir, 2025

23/01/2025

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan "Bilimsel İntihal Tespit Programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

Hakan KARŞIYAKA

23/01/2025

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Bu tezi hazırlarken ChatGPT, Gemini, DALL-E vb. üretken yapay zekâ programlarından destek almadığımı beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

Hakan KARŞIYAKA

İÇİNDEKİLER

Sayfa

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ii
ÖZET iii
ABSTRACT iv
ÖNSÖZ v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ vii
ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI viii
İÇİNDEKİLER ix
GÖRSELLER DİZİNİ xi
ŞEKİLLER DİZİNİ xvi
KISALTMALAR DİZİNİ xviii
GİRİŞ 1
1. BİLECİK TARİHİ VE COĞRAFYASI 9
1.1 Tarihçesi 9
1.1.1 Osmanlı Hakimiyeti Öncesi Bilecik 9
1.1.2 Osmanlı Döneminde Bilecik 12
1.2 Tarihi Coğrafyası 18
2. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE YIKANMA KÜLTÜRÜ VE YAPILARI 26
2.1 Yıkanma Kültürü 26
2.2 Hamam Mimarisi 32
2.2.1 Antik Yunan ve Roma Hamamları 33
2.2.2 Bizans Hamamları 46
2.2.3 Erken İslam Dönemi Hamamları 49
2.2.4 Türk İslam Uygarlıklarında Hamam 52
2.2.5 Anadolu Türk Mimarisinde Hamam 54
2.2.5.1 Selçuklu ve Beylikler Dönemi Hamamları 55
2.2.5.2 Osmanlı Dönemi Hamamları 66
3. BİLECİK HAMAMLARI (KATALOG) 79
3.1 Bilecik Merkez ve Köylerinde Bulunan Hamamlar 80
3.1.1 Aşağıköy Hamamı 80
3.1.2 Başköy Çifte Hamam 80
3.1.3 Başköy Yıkık Hamam 92

3.1.4 Bayırköy Hamamı 95
3.1.5 Bilecik Metruk Hamam I 102
3.1.6 Bilecik Metruk Hamam II 114
3.1.7 Emirler Hamamı 120
3.1.8 Ferraş Murad Hamamı (Tabakhane Hamamı) 129
3.1.9 İlyas Bey Hamamı 135
3.1.10 Karaağaç Köyü Hamamı 148
3.1.11 Koyunköy Hamamı 158
3.1.12 Küplü Köyü Çifte Hamam 164
3.1.13 Küplü Köyü Metruk Hamam 177
3.1.14 Okluca Köyü Hamamı 185
3.1.15 Pelitözü Hamamı 186
3.1.16 Selöz Köyü Hamamı 195
3.1.17 Süleyman Paşa Hamamı 200
3.2 Bozüyük'te Bulunan Hamamlar 210
3.2.1 Kasım Paşa Hamamı 210
3.3 Gölpazarı'nda Bulunan Hamamlar 214
3.3.1 Mihal Gazi Hamamı 214
3.4 Osmaneli'de Bulunan Hamamlar 225
3.4.1 Lefke Çifte Hamam 225
3.5 Söğüt'te Bulunan Hamamlar 239
3.5.1 Akköy Hamamı 239
3.5.2 Borcak Köyü Hamamı 246
3.5.3 Tuzaklı Köyü Hamamı 256
3.5.4 Yakacık Köyü Hamamı 266
4. DEĞERLENDİRME 276
4.1 Mekân Düzenlemeleri ve Plan Tipleri 280
4.2 Yapı Elemanları 291
4.3 Malzeme ve Teknik 295
4.4 Süsleme 298
SONUÇ 300
ÖZGEÇMİŞ 319

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Görsel 1.1 Tabula Peutingeriana'nın IX. Kısmında Yer Alan Bithynia ve Galatia Bölgeleri ile Agrillo'nun Konumu 9
Görsel 1.2 Kültür Bölgeleri ve Yerel Özelliklerin Görüldüğü İl Sınırı 11
Görsel 1.3 Colmar Freiherr von der Goltz'un Anatolische Ausflüge (Anadolu Gezileri) isimli eserinde Orhangazi Cami ile Edebali türbesini gösteren gravür. 17
Görsel 1.4 Milli Mücadele Dönemi Öncesi Eski Bilecik Yerleşimi (1886) 18
Görsel 1.5 Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri ve Bilecik İl-İlçe Sınırları Haritası 19
Görsel 1.6 Kiepert'in Haritasında ''Hammam'' İbaresi 21
Görsel 1.7 Kipert'in Haritasında Gösterilen yerde yapılan yeni Hamam yapısı 22
Görsel 1.8 Söğüt'ün Uzaktan Görünüşü 23
Görsel 1.9 Söğüt Kasabasının panoramik görünümü (1886) 24
Görsel 2.1 Anaradhapura'da "Pokuna" kalıntısı 29
Görsel 2.2 Açık alanda yıkanan kadınlar M.Ö. 520-515 34
Görsel 2.3 Vücut bakımlarını yapan üç kadın M.Ö. 430 34
Görsel 2.4 Yunus figürlü banyo küveti (Musee d'Histoire) 35
Görsel 2.5 Caracalla Hamamlarının modeli 44
Görsel 3.1 Katalogda Yer Alan Hamamların Haritadaki Konumları 79
Görsel 3.2 Başköy Çifte Hamam Konumu 80
Görsel 3.3 Başköy Çifte Hamam Üstten Görünüşü 81
Görsel 3.4 Başköy Çifte Hamam Kadınlar Bölümü Girişi 85
Görsel 3.5 Başköy Çifte Hamam Erkekler Bölümü Girişi 86
Görsel 3.6 Başköy Çifte Hamam Su Deposu 86
Görsel 3.7 Başköy Çifte Hamam Erkekler Bölümü Ilıklık Mekânı 87
Görsel 3.8 Başköy Çifte Hamam Erkekler Bölümü Sıcaklık Mekânı 88
Görsel 3.9 Başköy Çifte Hamam Kadınlar Bölümü Ilıklık Mekânı 89
Görsel 3.10 Başköy Çifte Hamam Kadınlar Bölümü Sıcaklık Mekânı 90
Görsel 3.11 Başköy Çifte Hamam Su Deposu İçi 91
Görsel 3.12 Başköy Yıkık Hamam Konumu 93
Görsel 3.13 Başköy Yıkık Hamam Üstten Görünüşü 93

Görsel 3.14 Başköy Yıkık Hamam Güney Cephe 94
Görsel 3.15 Bayırköy Hamamı Üstten Görünüş 95
Görsel 3.16 Bayırköy Hamamı Kuzey Cephesi 97
Görsel 3.17 Bayırköy Hamamı Ilıklık Mekânı 99
Görsel 3.18 Bayırköy Hamamı Sıcaklık Mekânı 101
Görsel 3.19 Bilecik Metruk Hamam I Üstten Görünüş..... 103
Görsel 3.20 Bilecik Metruk Hamam I Giriş Cephesi 106
Görsel 3.21 Bilecik Metruk Hamam I Üst Örtüsü 107
Görsel 3.22 Bilecik Metruk Hamam I Ilıklık Mekânı 108
Görsel 3.23 Bilecik Metruk Hamam I Sıcaklık Mekânı 109
Görsel 3.24 Bilecik Metruk Hamam I Sıcaklık Mekânı Kemer..... 110
Görsel 3.25 Bilecik Metruk Hamam I Güney Cephesi 111
Görsel 3.26 Bilecik Metruk Hamam I Sıcaklık Mekânı Kurnası Ayna taşı..... 112
Görsel 3.27 Bilecik Metruk Hamam I Halvet Hücresi Kurna Süslemesi 113
Görsel 3.28 Bilecik Metruk Hamam II Üstten Görünüş 115
Görsel 3.29 Bilecik Metruk Hamam II Sıcaklık Mekânı Kubbesi 116
Görsel 3.30 Bilecik Metruk Hamam II Sıcaklık Mekânı 117
Görsel 3.31 Bilecik Metruk Hamam II Ilıklık Mekânı 119
Görsel 3.32 Bilecik Metruk Hamam II Sıcaklık Mekânı Trompları 120
Görsel 3.33 Emirler Hamamı Üstten Görünüş 121
Görsel 3.34 Emirler Hamamı Giriş Kapısı..... 123
Görsel 3.35 Emirler Hamamı Ilıklık Mekânı 126
Görsel 3.36 Emirler Hamamı Halvet Hücresi 128
Görsel 3.37 Ferraş Murad Hamamı Üstten Görünüş 130
Görsel 3.38 İlyas Bey Hamamı Konumu 135
Görsel 3.39 İlyas Bey Hamamı Üstten Görünüşü 135
Görsel 3.40 İlyas Bey Hamamı Güneybatı Cephesinde Bulunan Devşirme Kurna.... 138
Görsel 3.41 İlyas Bey Hamamı Üst örtüsü..... 140
Görsel 3.42 İlyas Bey Hamamı Soyunmalık Mekânı..... 141
Görsel 3.43 İlyas Bey Hamamı Ilıklık Mekânı 142
Görsel 3.44 İlyas Bey Hamamı Sıcaklık Mekânı..... 144
Görsel 3.45 İlyas Bey Hamamı Su Deposu..... 145

Görsel 3.46 İlyas Bey Hamamı Ocak Nişi 146
Görsel 3.47 İlyas Bey Hamamı Kuzeydoğu Cephesinde Devşirme Kurna 147
Görsel 3.48 Karaağaç Köyü Hamamı Konumu 148
Görsel 3.49 Karaağaç Köyü Hamamı Üstten Görünüşü 148
Görsel 3.50 Karaağaç Köyü Hamamı Soyunmalık Bölümü 151
Görsel 3.51 Karaağaç Köyü Hamamı Ilıklık Mekânı 153
Görsel 3.52 Karaağaç Köyü Hamamı Halvet Hücresi Kurnası 155
Görsel 3.53 Karaağaç Köyü Hamamı Sıcaklık Mekânı 156
Görsel 3.54 Karaağaç Köyü Hamamı Güneybatı Cephesi 157
Görsel 3.55 Koyunköy Hamamı Konumu 158
Görsel 3.56 Koyunköy Hamamı Üstten Görünüşü 158
Görsel 3.57 Koyunköy Hamamı Ilıklık Mekânı 162
Görsel 3.58 Koyunköy Hamamı Sıcaklık Mekânı 163
Görsel 3.59 Küplü Köyü Çifte Hamam Konumu 164
Görsel 3.60 Küplü Köyü Çifte Hamam Üstten Görünüşü 165
Görsel 3.61 Küplü Köyü Çifte Hamam Kadınlar Bölümü Girişi 168
Görsel 3.62 Küplü Köyü Çifte Hamam Güneybatı Cephesi 169
Görsel 3.63 Küplü Köyü Çifte Hamam Su Deposu 170
Görsel 3.64 Küplü Köyü Çifte Hamam Kadınlar Bölümü Ilıklık Mekânı 171
Görsel 3.65 Küplü Köyü Çifte Hamam Kadınlar Bölümü Sıcaklık Mekânı 172
Görsel 3.66 Küplü Köyü Çifte Hamam Erkekler Bölümü Ilıklık Mekânı 173
Görsel 3.67 Küplü Köyü Çifte Hamam Erkekler Bölümü Sıcaklık Mekânı 174
Görsel 3.68 Küplü Köyü Çifte Hamam Erkekler Bölümü Halvet Hücresi 175
Görsel 3.69 Küplü Köyü Çifte Hamam Kuzeybatı Cephesi 177
Görsel 3.70 Küplü Köyü Metruk Hamam Konumu 178
Görsel 3.71 Küplü Köyü Metruk Hamam Üstten Görünüşü 178
Görsel 3.72 Küplü Köyü Metruk Hamam Ilıklık Mekânı 181
Görsel 3.73 Küplü Köyü Metruk Hamam Güneybatı Sıcaklık Mekânı 182
Görsel 3.74 Küplü Köyü Metruk Hamam Kuzeydoğu Sıcaklık Mekânı 184
Görsel 3.75 Pelitözü Hamamı Konumu 186
Görsel 3.76 Pelitözü Hamamı Üstten Görünüş 187
Görsel 3.77 Pelitözü Hamamı Kuzey Cephe 189

Görsel 3.78 Pelitözü Hamamı Doğu Cephe 190
Görsel 3.79 Pelitözü Hamamı Ilıklık Mekânı 192
Görsel 3.80 Pelitözü Hamamı Sıcaklık Mekânı Kurna 193
Görsel 3.81 Pelitözü Hamamı Sıcaklık Mekânı 193
Görsel 3.82 Selöz Köyü Hamamı Konumu 195
Görsel 3.83 Selöz Köyü Hamamı Üstten Görünüş 196
Görsel 3.84 Selöz Köyü Hamamı Güneydoğu Cephesi 198
Görsel 3.85 Selöz Köyü Hamamı Ilıklık ve Sıcaklık Kubbeleri 199
Görsel 3.86 Süleyman Paşa Hamamı Konumu 200
Görsel 3.87 Süleyman Paşa Hamamı Üstten Görünüş 201
Görsel 3.88 Süleyman Paşa Hamamı Temizlik ve Kazı Sonrası Görünüşü 204
Görsel 3.89 Süleyman Paşa Hamamı Doğu Cephesi 205
Görsel 3.90 Süleyman Paşa Hamamı Ilıklık Mekânı 207
Görsel 3.91 Süleyman Paşa Hamamı Halvet Hücreleri 2009 209
Görsel 3.92 Kasım Paşa Hamamı Kitabesi 210
Görsel 3.93 Bozüyük Minyatürü 212
Görsel 3.94 Mihal Gazi Hamamı Genel Görünüşü 214
Görsel 3.95 Mihal Gazi Hamamı Ilıklık Mekânı 221
Görsel 3.96 Mihal Gazi Hamamı Sıcaklık Mekânı 222
Görsel 3.97 Mihal Gazi Hamamı Halvet Hücresi 223
Görsel 3.98 Mihal Gazi Hamamı Halvet Hücresi Kubbeye Geçiş Öğesi 225
Görsel 3.99 Lefke Çifte Hamam Erkekler Bölümü Girişi 226
Görsel 3.100 Osmaneli'ye ait en eski fotoğraf. 229
Görsel 3.101 Lefke Çifte Hamam Kuzeybatı Cephe 230
Görsel 3.102 Lefke Çifte Hamam Aralık Bölümü 234
Görsel 3.103 Lefke Çifte Hamam Erkekler Bölümü Ilıklık Mekânı 235
Görsel 3.104 Lefke Çifte Hamam Külhan Bölümü 237
Görsel 3.105 Akköy Hamamı Konumu 239
Görsel 3.106 Akköy Hamamı Üstten Görünüş 240
Görsel 3.107 Akköy Camii Kitabesi 241
Görsel 3.108 Akköy Hamamı Sıcaklık Mekânı 245
Görsel 3.109 Borcak Hamamı Üstten Görünüşü 246

Görsel 3.110 Borcak Köyü Hamamı Güneybatı Cephesi 250
Görsel 3.111 Borcak Köyü Hamamı Ilıklık Mekânı 251
Görsel 3.112 Borcak Köyü Hamamı Sıcaklık Mekânı 253
Görsel 3.113 Borcak Köyü Hamamı Halvet Hücresi 254
Görsel 3.114 Tuzaklı Köyü Hamamı Konumu 256
Görsel 3.115 Tuzaklı Köyü Hamamı Üstten Görünüşü 257
Görsel 3.116 Tuzaklı Köyü Hamamı Ilıklık Mekânı 262
Görsel 3.117 Tuzaklı Köyü Hamamı Halvet Hücresi 263
Görsel 3.118 Tuzaklı Köyü Hamamı Sıcaklık Mekânı 264
Görsel 3.119 Yakacık Köyü Hamamı Konumu 266
Görsel 3.120 Yakacık Köyü Hamamı Üstten Görünüşü 267
Görsel 3.121 Yakacık Köyü Hamamı Batı Cephesi 270
Görsel 3.122 Yakacık Köyü Hamamı Üst Örtüsü 271
Görsel 3.123 Yakacık Köyü Hamamı Ilıklık Mekânı 272
Görsel 3.124 Yakacık Köyü Hamamı Sıcaklık Mekânı 273
Görsel 3.125 Yakacık Köyü Hamamı Halvet Hücresi 274
Görsel 4.1 Süleyman Paşa Hamamı Soyunmalık Bölümünde Yer Alan Havuz. 281
Görsel 4.2 Karaağaç Köyü Hamamı Soyunmalık Bölümünde Devşirme Malzeme ... 297

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 2.1 Arslan Taş Saray'da Yıkanma Odası 27
Şekil 2.2 Zincirli (Gaziantep) Saray'da Yıkanma Odası 28
Şekil 2.3 Yunanistan'daki Gortys Hamamı 36
Şekil 2.4 Olympia Hamamı Planı 37
Şekil 2.5 Hypokaust Isıtma Sisteminin Şeması 39
Şekil 2.6 Hypocaust Sistemi 39
Şekil 2.7 Roma Hamamı Bölümleri 41
Şekil 2.8 Roma Hamamlarındaki Yaygın Kullanım Sırasını Gösteren Şema 42
Şekil 2.9 Stabian Hamamları Planı 43
Şekil 2.10 Caracalla Hamamı Planı 44
Şekil 2.11 Diocletianus Hamamı Planı 45
Şekil 2.12 Roma Hamam Mimarisinin Tipoloji Şeması 46
Şekil 2.13 Alaxandros Hamamı 48
Şekil 2.14 Amorium Hamamı Planı 49
Şekil 2.15 Kusayr Amra Planı 50
Şekil 2.16 Hırbetü'l Mefcer Planı 51
Şekil 2.17 Abde Hamamı Planı 52
Şekil 2.18 Kirman Nigar Hamamı Planı 53
Şekil 2.19 Kayseri Külük Hamamı Planı 56
Şekil 2.20 Kastamonu Vakıf Hamam Planı. 56
Şekil 2.21 Tokat Pervane Hamamı Planı 57
Şekil 2.22 Kars Ani Manuçehr Hamamı; Divriği Aşağı Hamam 60
Şekil 2.23 Bekirçavuş Hamamı 60
Şekil 2.24 Antalya Yivli Minare Hamamı Planı 61
Şekil 2.25 Alara Kalesi Hamamı, Kayseri Sultan Hanı Hamamı 62
Şekil 2.26 Tire Terziler Hamamı Planları 62
Şekil 2.27 Uluborlu Balta Bey Hamamı Planı; Frenkşah Hamamı Planı ; Sivrihisar Seydiler Hamamı Planı 63
Şekil 2.28 Uluborlu Karabey Hamamı Planı; Yalvaç Hamamı 63
Şekil 2.29 Kayseri Birlik Hamamı 64

Şekil 2.30 Glück'e göre Osmanlı Hamamlarının Tipolojisinin Şematik Çizimi..... 69
Şekil 2.31 Klinghardt'a göre Osmanlı Hamamlarının Tipolojisinin Şematik Çizimi 71
Şekil 2.32 S. Eyice'ye göre Osmanlı Hamamlarının Tipolojisinin Şematik Çizimi 72
Şekil 2.33 Külhan Tesisatına Ait Şematik Çizim 76
Şekil 3.1 Başköy Çifte Hamam Planı 83
Şekil 3.2 Bayırköy Hamamı Planı 98
Şekil 3.3 Bilecik Metruk Hamam I Planı 105
Şekil 3.4 Bilecik Metruk Hamam I Sıcaklık Mekânı Kurnası Ayna Taşı Çizimi 113
Şekil 3.5 Bilecik Metruk Hamam I Halvet Hücresi Kurna Süslemesi Çizimi 114
Şekil 3.6 Emirler Hamamı Planı..... 124
Şekil 3.7 Ferraş Murad Hamamı Planı 132
Şekil 3.8 İlyas Bey Hamamı Planı..... 137
Şekil 3.9 İlyas Bey Hamamı Güneybatı Cephesinde Bulunan Devşirme Kurna Çizimi…….....139
Şekil 3.10 İlyas Bey Hamamı Kuzeydoğu Cephesinde Yer Alan Kurna 147
Şekil 3.11 Karaağaç Köyü Hamamı Planı 150
Şekil 3.12 Koyunköy Hamamı Planı 160
Şekil 3.13 Küplü Köyü Çifte Hamam Planı 167
Şekil 3.14 Küplü Köyü Metruk Hamam Planı 180
Şekil 3.15 Pelitözü Hamamı Planı..... 191
Şekil 3.16 Süleyman Paşa Hamamı Planı..... 206
Şekil 3.17 Kasım Paşa Hamamı Planı 213
Şekil 3.18 Mihal Gazi Hamamı Planı..... 219
Şekil 3.19 Lefke Çifte Hamam Planı..... 232
Şekil 3.20 Akköy Hamamı Planı 243
Şekil 3.21 Borcak Hamamı Planı 249
Şekil 3.22 Tuzaklı Köyü Hamamı Planı..... 260
Şekil 3.23 Yakacık Köyü Hamamı Planı..... 269
Şekil 4.1 Bilecik Hamamları Örtü Sistemi Üzerindeki Aydınlatmalar. 295
Şekil 4.2 İlyas Bey Hamamı Almaşık Duvar Örgüsü Çizimi..... 296

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz	: Bakınız
EKVKBKM	: Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
H.V.S	: Hüdavendigar Vilayet Salnamesi
TADB	: Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı
TTD	: Tapu Tahrir Defteri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.k.	: Adı Geçen Kaynak
TKGM	: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşvi
KKA.	: Kuyud-ı Kadime Arşivi
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
ATASE	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt

GİRİŞ

Bu çalışma Anadolu'nun tarihsel dokusunda önemli bir yere sahip, stratejik konumu ve zengin kültürel geçmişiyle dikkat çeken Bilecik bölgesinde Türk Hakimiyetinin başladığı dönemden itibaren Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar geçen süreçte inşa edilmiş hamam yapılarını kapsar.

Bu tez çalışmasında Türklerin kendine özgü kültürel karakteriyle şekillendirdiği "*Türk Hamamı"* kavramı, mimari, işlev ve plan şeması açısından detaylı olarak Bilecik örnekleri üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Osmanlı Beyliğinin kuruluş coğrafyasının merkezinde yer alan Bilecik, Türk hamam mimarisi gelişiminin izlenebileceği önemli yerlerden biridir. Bilecik'te inşa edilen Türk hamamlarının daha önce toplu bir şekilde ele alınmamış ve mimari bir yapı türü olarak değerlendirilmemiş olması bölgenin seçilmesinde etkin unsur olmuştur.

"Bilecik'te Türk Dönemi Hamamları" başlıklı bu tez çalışmasında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen süre dikkate alınarak, bölgede inşa edilen hamam yapıları; detaylı bir biçimde incelenmiş, bu yapıların Osmanlı hamam mimarisindeki yeri, değerlendirme ve karşılaştırmalı örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan katalog kısmında bölgede tespit edilen hamam yapıları; tarihçesi, orijinallik durumu, plan-mekân özellikleri, malzeme-teknik ve süsleme unsurlarıyla detaylıca analiz edilmiştir. Sonraki bölümde ise katalogda yer alan yapıların Osmanlı hamam mimarisindeki yeri ve önemini belirlemek amacıyla kendi içlerinde ve bölgesel örneklerle kıyaslanarak değerlendirme yoluna gidilmiştir.

Bu çalışma giriş ve sonuç bölümleriyle ekleri hariç dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan "Bilecik Tarihi ve Coğrafyası" kısmında bölgenin Osmanlı hakimiyeti öncesi ve sonrasındaki tarihsel gelişimi, coğrafi konumu ve su kaynakları ortaya konulmuştur. Yerleşim yeri olarak Neolitik dönemden Osmanlı devrine kadar geçen süreçte gerek bölgeye verilen isimler gerekse bölgenin tarihi gelişimi kronolojik olarak verilmeye çalışılmıştır.

Bilecik'in tarih sahnesindeki önemi, antik dönemde Bithynia bölgesine dahil edilmesiyle başlamaktadır. Bölgeye adını veren Bithynler'in, Sakarya ve Artanes ırmakları arasında

yaşadığı bilinmekte, ancak antik dönem kaynaklarının yetersizliği nedeniyle Bilecik'in bu dönemdeki kesin sınırları tam olarak belirlenememektedir. Antik coğrafya yazarı Claudius Ptolemaios'un eserlerinde (Ptolemaei, 1845, s. 5) "Agrilion" olarak geçen bu bölge, Roma dönemine ait Tabula Peutingeriana haritasında Agrillo olarak gösterilmiştir (Özükan, 2017). Bununla birlikte, Geç Antik Çağ'dan itibaren Belekoma (Pachymeres, 1835, s. 413-414) adını alan Bilecik, Bizans döneminde stratejik bir savunma noktası olarak Hamsu ve Debbağhane dereleri arasında inşa edilen kale çevresinde şekillenmiştir. Yapılan arkeolojik kazılarda Neolitik dönemden itibaren bölgede yerleşim olduğunu gösteren maddi kültür buluntularına rastlanmıştır. Bu kanıtlar Bilecik'in Anadolu'nun erken dönem tarihindeki önemini ortaya koymaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş süreci, Bilecik'in tarihindeki en önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Osmanlı Beyliği'nin temelinin atıldığı Söğüt ve çevresi gerek coğrafi konumu gerekse Bizans sınırındaki stratejik önemi nedeniyle dikkat çekmiştir. Ertuğrul Gazi'nin Söğüt'ü bir uç beyliği merkezi olarak seçmesi ve Osman Gazi'nin Bilecik'i fethederek bu bölgeyi Osmanlı'nın merkezi haline getirmesi, şehrin tarihsel rolünü pekiştirmiştir. Osmanlı kroniklerinde, Bilecik ve çevresinin fetih süreci detaylı bir şekilde anlatılmakta, Osman Bey'in Bizans tekfurlarına karşı düzenlediği seferler bu bölgenin Osmanlı için ne denli kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Birinci bölümde alt başlıklardan bir diğeri olan Tarihi coğrafya kısmında ise Bilecik bölgesi coğrafi özellikleri ile betimlenmiş hamam yapılarının temel unsuru olan su kaynakları analiz edilerek özellikle Sakarya nehrinin bölgenin gelişimine olan katkılarına değinilmiştir. Bilecik'in tarihi coğrafyası, sosyo-kültürel yapısı ve ekonomik dinamikleri detaylandırılarak, şehrin tarihsel dönüşümüne dair kapsamlı bir bakış açısı sunulmuştur.

"Tarihsel Süreç İçerisinde Yıkanma Kültürü ve Yapıları" başlıklı ikinci bölümde insanlık tarihinde yıkanma olgusunun hem inançsal hem ananevi özellikleri ile örneklendirilmiş ve yıkanma amaçlı yapıların kronolojik gelişimi verilmiştir. Her kültürde temizlenme eylemi oldukça önem arz etmiştir. Bu doğrultuda Dünyada birçok uygarlığın kendine has yıkanma yapıları bulunmaktadır. Bu yıkanma yapıları coğrafi konumları kültürel farklılıklar ve inanış biçimlerine göre şekillenmiştir (Ertuğrul, 2009, s. 241).Bu yapılardan özellikle Roma uygarlığına ait hamamlar anıtsallığı ve görkemiyle ön plana çıkmaktadır. Roma dünyasında yıkanma ve hamam kültürü çok önemli bir işleve

sahipken erken Hristiyanlık döneminde dini sebeplerden dolayı yıkanma ve hamama karşı bir ön yargı oluşmuştur(Vanzan, 2010, s. 1). Bizans imparatorluğu döneminde inşa edilen hamamlar her ne kadar boyutları küçülse de mekân düzeni açısından Roma hamam mimarisi geleneğini devam ettirdiği söylenebilir. Erken Hristiyanlık dönemi olarak bilinen beşinci yüzyıldan itibaren hamamlar kilise ile bağlantılı olarak inşa edilmiş ve giderek daha küçük basit planlı yapı görünümünü kazanmıştır (Nielsen, 1990, s. 96).

Türk Uygarlıklarında İslamiyet öncesi suya verilen önem ve yıkanma olayı İslamiyet'i kabul ettikten sonra da devam etmiş ve İslami inanca göre şekillenen temizlik konusu yıkanma şekillerini ve buna bağlı olarak Türk hamam mimarisini de etkilemiştir. Türk hamamları Anadolu'da var olan antik dönem hamamlarından etkilenmiş olsa da kendine özgü bir yapı biçimi geliştirmiştir (Önge, 1995, s.10). Anadolu'da kendine has üslubu ile Türk hamam mimarisinin temeli Selçuklu döneminde atılmıştır. Sonraki dönemlerde mimari unsurlarda ufak değişiklikler görülse de ana mekân düzeninin hiç bozulmadan günümüze kadar devam ettiği bir süreçten bahsedilebilir. Türk hamamlarında mekân kurgusu ve mekân düzeni olarak aynı sıralama gösteren hamam yapılarında plan elamanları soyunmalık, aralık, ılıklık, sıcaklık, su deposu ve külhan bölümleridir. Bu mekânsal bölümlerin tamamı Osmanlı dönemi hamamlarında da görülmektedir.

Türk hamam mimarisinde en önemli bölüm kuşkusuz asıl yıkanma yeri olarak tasarlanan sıcaklık mekânıdır. Türk hamamlarının merkezi ve en önemli bölümü olan sıcaklık bölümleri her dönem ve her bölge için tipolojiyi belirleyen mekânlar olarak kabul edilmiştir. Mimari çerçevede Türk hamamları üzerine ilk kapsamlı çalışma Heinrich Glück tarafından yapılmış bu çalışmada araştırmacı Osmanlı dönemi hamamlarını beş tipte değerlendirmiştir (Glück, 1921, s. 48-50). Karl Klinghard genellikle XVI. yüzyıl örnekleri ile hamamları sınıflandıran bir başka araştırmacıdır (Klinghardt, 1927). Kemal Ahmet Aru'nun (1949, s. 52) Türk hamamı üzerine mimari çerçevede tipolojik değerlendirmesi de önem arz etmektedir. Semavi Eyice (1960, s. 108-115) tarafından Osmanlı dönemi hamamlarının sıcaklık kısımlarının plan şemasını dikkate alarak oluşturduğu tipoloji denemesi pekçok araştırmacının kabul ettiği bir sınıflandırma olmakla birlikte çalışmamıza ışık tutan ana kaynaklardan biri olmuştur.

Bu çalışma hazırlanırken yukarıda sayılan plan elemanlarından soyunmalık ve soğukluk bölümlerinin nasıl kullanıldığının tespiti ile ilgili önemli sorunlarla karşılaşılmıştır. Türk

hamamı mekânlarından soyunmalık ve soğukluk bölümleri bazı kaynaklarda aynı yeri ihtiva ederken bazı kaynaklarda ise ayrı olarak ele alınmıştır. Mimari sözlüklere bakıldığında soyunmalık ve soğukluk bölümleri ayrı mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre soyunmalık hamama gelen kişilerin soyundukları, soğukluk ise soyunmalık ile sıcaklık bölümleri arasında yer alan ana sıcaklık mekânına girmeden önce alışmanın yapıldığı az ısıtılan yer olarak tanımlanmaktadır (Ürük, 2016, s. 186-196). Soyunmalığın hamamın girişten sonraki ilk mekânı olması hamama gelen kişilerin eşyalarını burada çıkartması ve söz konusu mekânın hamamın diğer bölümlere nazaran en soğuk yeri olması dolayısıyla her iki adlandırmanın kendi içinde bir mantığı bulunuyor olsa da söz konusu bölümü soğukluk olarak değil soyunmalık olarak adlandırmak kanaatimizce daha uygun görülmüştür. Buna ek olarak soyunulan yer ile yıkanılan yer arasında genellikle ılıklık olarak adlandırılan bölümün olması anlam karmaşasına yol açabileceğinden adı geçen bölüm için soğukluk terimine yer verilmemiştir.

Bu aşamada değinilmesi gereken bir başka nokta ise ılıklık bölümlerinin tanımı ile alakalıdır. Genellikle ana sıcaklık bölümüne geçişte bir hazırlanma yeri olarak tanımlanan ılıklık bölümlerinin sıcaklık mekânına dahil edilip edilemeyeceği ve sıcaklığın bir bölümü olarak ele alınıp alınamayacağı konusu da bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle küçük ölçekli hamam yapılarında ilgili bölüm sıcaklığın kapasitesini artırmak için yapılmış olabileceği gibi sıcaklığın ortamından bunalanların kullanabileceği bir ön birim olarak da düşünülmüş olabilir. Bazı hamam yapılarının ılıklık bölümlerinde yer alan kurnalar bu tezi destekler niteliktedir ve ılıklıkların bir ön bölüm olarak yıkanma olayına hizmet etmeleri için inşa edildiklerini düşündürür.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Bilecik'te tespit edilen Türk dönemi hamam yapıları belgelenerek mimari özellikleri ile katoloğlandırılmıştır. Katalog oluşturulurken kronolojik bir sıralama yerine alfabetik bir yaklaşım yolu izlenmiştir. Tespit edilen hamam yapılarının birçoğunda kitabe olmayışı tarihlendirme konusunda bazı problemleri ortaya çıkarttığından dolayı böyle bir yönteme başvurulmuştur. Tespit edilen hamam yapıları tarihçe, onarım durumu, mimari tanım, plan-mekân özellikleri, malzeme-teknik ve süsleme alt başlıklarında detaylı bir şekilde değerlendirilmiş ve öneriler sunulmuştur. Her bir hamam yapısı yerinde incelemelerle ölçüsü alınıp fotoğraflanarak belgelenmiştir. Ayrıca tüm hamam yapıları için bir tipolojik değerlendirme sunulmuş yukarıda adı geçen araştırmacıların tipolojik sınıflandırmaları içinde karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Buna

ek olarak Bilecik hamamlarının sıcaklık bölümlerine göre plan mekân tipolojisi yapılmıştır.

Dördüncü bölümde Bilecik hamamlarının genel değerlendirmesi sunulmuştur. Tespit edilen hamam yapıları kendi içinde plan-mekân düzenlemeleri, yapı elemanları, malzeme-teknik ve süsleme unsurlarıyla karşılaştırılmış benzer ve farklı yönleriyle ortaya konulmuştur. Ayrıca Bilecik Hamamlarının Türk hamam mimarisi içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma hazırlanırken faydalanılan kaynaklar hamamlar ile ilgili yapılan monografik çalışmalar, Türk Sanatı anlayışını ele alan genel yayınlar, Kamu kurumlarından elde edilen arşiv kayıtları, Dünyada yıkanma gelenekleri ve yıkanma yapılarını konu alan çalışmalar, yerli ve yabancı seyyahlar tarafından kaleme alınan seyahatnameler, Vakıflar ile ilgili yayınlar ve güncel ve dönem kaynağı niteliği olan sözlükler olarak tasniflenebilir.

Birinci bölümde Bilecik bölgesinin antik dönemdeki yerinin belirlenmesi amacıyla V. Sevin'in (Sevin, 2007, s. 29) "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I" ve B. Umar'ın (Umar, 2004, s. 1) "Bithynia" adlı eseri faydalanılan kaynaklardan olmuştur. Antik dönemde kentin ismi konusuna değinen kaynaklar Claudius Ptolemaius'un (Ptolemaei, 1845, s. 5) "Geographia" adlı eserinde "Agrilion" olarak geçmekte, aynı isme Meletios'un "Meletiou Geographia Palaia kai Nea" isimli coğrafya eserinde de rastlanmaktadır(Pana giotes, 1728, s. 448-449). Roma yollarının gösterildiği Peutinger tablosu-haritasında (Özükan, 2017) bölgenin ismine yer verilmiştir. Kentin ismi konusunda yararlanılan temel kaynaklardan biri de Bizans tarihçisi G. Pachymeres'in (Ed. Bekkerus, 1835, s. 413-414) eseridir. Söz konusu eserde kent Belekoma ismi ile nitelendirilmiştir.

Çalınmamıza konu bölgede T. Efe'nin (Efe vd., 2014, s. 496) bölgede yaptığı yüzey araştırmalarının sonuçlarını derlediği yayınları ve E. Fidan'ın (Fidan, 2015, s. 48) araştırmaları prehistorik dönemdeki durumuna ışık tutacak kaynaklardandır. Bilecik bölgesinin ilk çağdaki durumu hakkında C. Texier'in (2002)"Küçük Asya" adlı eseri ile P. Tuğlacı'nın (Tuğlacı, 1985) "Osmanlı Şehirleri" adlı eseri faydalandığımız kaynaklar arasındadır. W. M. Ramsay'in (1960) "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası", S. Şahin'in (2004) "Helenistik ve Roma Çağlarında İznik/Nikaia" isimli eserleriyle, H. Nikolayidis (2016) "Antik Kaynaklar ve Epigrafik Veriler Işığında Bilecik İli Tarihi Coğrafyası"

isimli yüksek lisans tezi Bilecik'in Roma ve Bizans hakimiyetindeki durumu hakkında ipuçları vermesi açısından önem taşımaktadır.

Osmanoğulları'nın kökeni ve nereden geldikleri konusunda kroniklerde farklı bilgiler yer almakta olup konunun uzmanları olarak kabul edilen Aşıkpaşazâde (Öztürk, 2013), Ruhi (Erdoğan ve Yücel, 1992), H. S. Efendi (Parmasızoğlu, 1992), N. M. Paşa'nın (Konyalı, 1949) eserleri konuyla alakalı aktarımlarıyla temel kaynaklarımızı oluşturmuştur. Yine kökenleri ile ilgili kronik kabul edilen M. F. Köprülü'nün (2006)" Osmanlı Devleti'nin kuruluşu", H. A. Gibbons'un (1998)"Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu", İ. H. Uzunçarşılı'nın (1995) "Osmanlı Tarihi", M. Neşrî'nin (Köymen ve Unat, 1987)"Kitab-ı Cihan-Nüma" ve H. İnalcık'ın (2005)"Doğu Batı Makaleler -I- "isimli eserleri ve konu ile alakalı değerlendirmeleri başvurduğumuz temel kaynaklar arasında yer almıştır. Ayrıca V. Turğut'un (Turğut, 2016, 2017, 2020, 2021) Osmanoğulları'nın kökeni ile ilgili değerlendirmeleri çalışmamızda önemli yer tutan kaynaklardan olmuştur. Yukarıda adı geçen eserler başta olmak üzere Osmanlı Beyliğinin kuruluş dönemine ışık tutan çalışmaları ile Ahmedî'nin (Atsız, 2017) "Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman", Oruç Beğ'in (Öztürk, 2008) "Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)", Necdet Öztürk'ün hazırladığı "Osmanlı Kroniği"(Anonim, 2000), ve H. İnalcık'ın (İnalcık, 2009)"Devlet-i Âliyye- Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar" adlı eserleri bölgenin tarihsel gelişimi ile alakalı çalışmamızda yer verilen kaynaklardan olmuşlardır.

"Tanzimat döneminde bir Anadolu Şehri Bilecik" isimli eseri ile S. Öztürk (S. Öztürk, 1996) çalışmamıza konu bölge ile ilgili detaylı verileriyle temel kaynaklarımızdan biri olmuştur. Buna ek olarak R. Arıkan'ın (Arıkan, 2019) "1840/1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Bilecik" isimli çalışması, H. Demiryürek'in (Demiryürek, 2015)"Ertuğrul Sancağı 1900-1918" adlı eseri ve T. Bilgin'in (T Bilgin, 2015) "Millî Mücadele Dönemi'nde Bilecik" adlı eseri bölgenin tarihsel süreciyle alakalı başucu kaynaklarımızdan olmuştur.

Dünyada çeşitli uygarlıkların ve Türklerin yıkanma kültürü ve yapılarının anlatıldığı ikinci bölümde Y. Önge tarafından kaleme alınan "Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları" (Önge, 1995) adlı eseri Anadolu'da erken dönem Türk Hamamları ile ilgili önemli bilgiler içermesi bakımından temel kaynaklarımızdan biri olmuştur. Aynı müellifin "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın

İnşa Ettiği Hamamlar" (Önge, 1988) ve "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma" isimli makaleleri de yararlanılan kaynaklar arasındadır. S. Eyice'nin İslam Ansiklopedisi için kaleme alınan "Hamam" adlı makalesi (Eyice, 1997) ve "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme" isimli çalışması (Eyice, 1960) Türk hamamları tipolojisini oluşturması bakımından yararlanılan başlıca kaynaklarımızdan olmuştur. Bunun yanında K. Aru'nun (Aru, 1949) "Türk Hamamları Etüdü" adlı eseri tipolojik sınıflandırma yapan bir başka çalışma olarak kaynaklarımız arasında yerini almıştır.

K. Klinghardt'ın (K Klinghardt, 1927) "Die Türkischen Bader" adlı makalesi ve E. Kanetaki'nin (Kanetaki, 2004) "The Still Existing Ottoman Hamams in Greek Territory" adlı makalesi de Türk hamamları konusunda tipolojik sınıflandırma yapan diğer örnekler olarak temel kaynaklarımız arasındadır. Ayrıca O. Avcı'nın (Avcı, 2020) kaleme aldığı "Kütahya Hamamları (12.-19. Yy) ve Türk Hamamlarının Özgünlüğü" adlı doktora tez çalışması da güncel bir yayın olması ve bölgesel olarak yakın mesafede yer alan hamamları incelemesi bakımından faydalandığımız kaynaklardandır.

Antik dönem yıkanma yapılarının tarihsel gelişiminin değerlendirildiği M. Weber'in (Weber, 1996) " Antike Badekultur" adlı eseri I. Nielsen'in "Thermae et Balnea: The Architecture and Cultural History of Roman Public Bath" (Nielsen, 1990) adlı çalışması ve G. G. Fagan'ın (Fagan, 1993) "Three Studies in Roman Public Bathing: Origin, Growth and Social Aspect" isimli doktora tezi antik dönem hamamlarının mekânsal kurgularına eğilimleriyle çalışmamızın ilgili bölümüne ışık tutmuşlardır. Buna ek olarak F. Yegül'ün kaleme aldığı "Baths And Bathingin Classical Antiquity" (Yegül, 1992) adlı çalışması ve aynı müellifin "Roma Dünyasında Yıkanma" (Yegül, 2011)adlı eseri Roma Uygarlığına ait hamam yapılarını değerlendirmeleriyle kaynaklarımız arasında önemli yer tutan çalışmalardan olmuştur.

Türk Hamamının oluşumunda kültürel etkiler hususunda B. Ögel'in (Ögel, 1962)kaleme aldığı "İslamiyet'ten önce Türk Kültür Tarihi" adlı kitabı Türk mitolojisinde ve kültüründe suyun önemini anlamak açısından faydalandığımız eserler arasındadır. A. İnan'ın (İnan, 1998) "Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler" isimli makalesi de Türklerde suya yüklenen anlam ve önemi açısından çalışmamıza fayda sağlayan kaynaklardandır. O. Eravşar'ın (Eravşar, 2009) "Anadolu Selçuklu Hamamları" adlı

makalesiyle Anadolu'da inşa edilen Selçuklu dönemi hamamlarının mekân düzenlemeleri ile ilgili verdiği bilgiler ve örneklerle çalışmamıza ışık tutan kaynaklar arasında yer almıştır.

Bilecik'te tespit edilen Türk dönemi hamamlarını katalog halinde sunduğumuz üçüncü bölümde ise T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eskişehir ve Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tahrir defterleri ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi'nden alınan arşiv belgeleri, eski eser fişleri vb. oldukça önemli bilgiler içerdiğinden kullanılan temel kaynaklardan olmuştur. Yine 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın hemen başında tutulan Hüdavendigar Vilayeti Salnameleri [H.V.S] gerek Bilecik'in sosyo-ekonomik durumu gerekse hamam yapılarını sayısal olarak kaydetmesi bakımından araştırmamızın kapsamı ve sınırlılığı açısından oldukça önem arz etmiştir. Bu bölümde artı parantez açmamız gereken bir başka çalışma V. Turğut'un(Turgut, 2015)"Osmanlı Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar ve Şehirleşme" adlı eseridir. Söz konusu eser katalog kısmında incelenen hamam yapıları için ana kaynak rolünde olup kitabesi olmayan hamamların tarihçe problemlerine ışık tutmuştur.

Çalışma hamam yapılarının değerlendirme bölümünde detaylı bir şekilde kendi içinde ve bölgesel örneklerle kıyaslanmış ve sonuç bölümü ile sonlandırılmıştır

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BİLECİK TARİHİ VE COĞRAFYASI

1.1 Tarihçesi

1.1.1 Osmanlı Hakimiyeti Öncesi Bilecik

Marmara Bölgesi'nin Güneydoğu ucunda yer alan Bilecik ili, antik çağın Bithynia bölgesine dahil edilmiştir (Sevin, 2007, s. 29) Bölgeye adını veren Bthynler'in Sangarios (Sakarya) Irmağı ile Artanes Irmağı arasında yayılmış oldukları anlaşılmaktadır(Arslan, 2012, s. 250).Antik çağda Bilecik coğrafyası ile ilgili veriler yetersizdir. Bu nedenle bölgenin kesin sınırlarını belirlemek oldukça güçtür. Bilecik'in antik çağda coğrafi olarak Bozüyük ilçesinin güneyinde kalan uç parçası dışında tümü Bthynia bölgesinde yer almaktaydı (Umar, 2004, s. 1).Şehrin adının nereden geldiği konusunda da veriler yetersiz kalmaktadır. Claudius Ptolemaius "Geographia" isimli çalışmasında yerleşim yerinin ismini "Agrilion/Αγρίλιον" olarak ifade etmiş ancak herhangi bir bilgi vermemiştir (Ptolemaei, 1845, s. 5).17. yüzyılda yaşamış olan İoanninalı Meletios'un "Meletiou Geographia Palaia kai Nea" isimli coğrafya eserinin Bithynia bölümünde de Agrilion ismi zikredilmiş Nikaia kentinden 5 mil uzakta olduğu ifade edilmiştir(Panagiotes, 1728, s. 448-449). Tabula Peutingeriana olarak adlandırılan Roma dönemi yol haritasında Agrillo yerleşimi İznik-Eskişehir yolu üzerinde, Eskişehir'e otuz beş Roma mili mesafede gösterilmektedir (Özükan, 2017).(Görsel 1.1)

Görsel 1.1

Tabula Peutingeriana'nın IX. Kısmında Yer Alan Bithynia ve Galatia Bölgeleri ile Agrillo'nun Konumu

Kaynak: Özükan, 2017

Antik dönemde Bilecik yerleşimi için Agrilion ismi dışında atfedilen bir başka isim "Belo Kome/Belekoma'dır'(Baedeker, 1914).Geç Antik çağa ait olan Belekoma yerleşmesi adı ilk kez 13. yüzyılda yaşamış olan Georgios Pachymeres tarafından dillendirilmiş, fakat detaylı bir anlatım yapılmamıştır(Pachymeres, 1835, s. 413).Bizans uygarlığı döneminde Belokoma ismi ile bilinen yerleşimin Hamsu ve Debbağhane dereleri arasında inşa edilen Belekoma kalesi çevresinde kurulu olduğu anlaşılmaktadır(Darkot, 1986).

Görüldüğü üzere antik dönem kaynak ve haritaları Bilecik yerleşimi ve ismi konusunda yeterli bilgiler sunmamış ve bölgenin bahsi geçen dönemlerdeki önemi hakkında kesinlik sunan ifadeler kurmamızı zorlaştırmıştır. Buna rağmen Bilecik'te yapılan son arkeolojik çalışmalar ışığında tespit edilen en erken maddi kültür buluntuları Neolitik döneme kadar uzanmaktadır. Özellikle Bilecik il merkezi Bahçelievler Mahallesi arkeolojik kazısında ortaya çıkarılan küçük çaplı yerleşme neolitik dönem özellikleri göstermesi bakımından önem arz etmektedir[1] .Aynı şekilde neolitik dönem özellikleri gösteren bir başka yerleşme Ahmedet/Ahmedek I ve II ismiyle adlandırılan Deresakarı köyü yakınlarında tespit edilen yerleşmelerdir (Efe vd., 2014, s. 496).Son yıllarda il ve çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ile prehistorik dönem Bilecik'i hakkında fikir edinmemiz kolaylaşmaktadır. Şimdiye dek yapılan araştırmalarda Paleolitik ve Mezolitik döneme tarihlendirilen malzeme tespit edilememiş, ele geçen en erken maddi kültür buluntuları neolitik döneme tarihlendirilmiştir. Neolitik dönemi takip eden Geç kalkolitik ve Tunç çağı dönemlerinde de yerleşme ve malzeme grubuna rastlanmıştır (Efe, 1992, s. 563-566). Maden çağında özellikle Sakarya nehri kıyılarından elde edilen kalay malzemesi ile tunç üretimi yapıldığı (S. Öztürk, 1996) ifade edilmesine rağmen, tespit edilen kalay birikintilerinin tunç üretimi için yeterli olup olmadığı tartışmalı bir konudur.

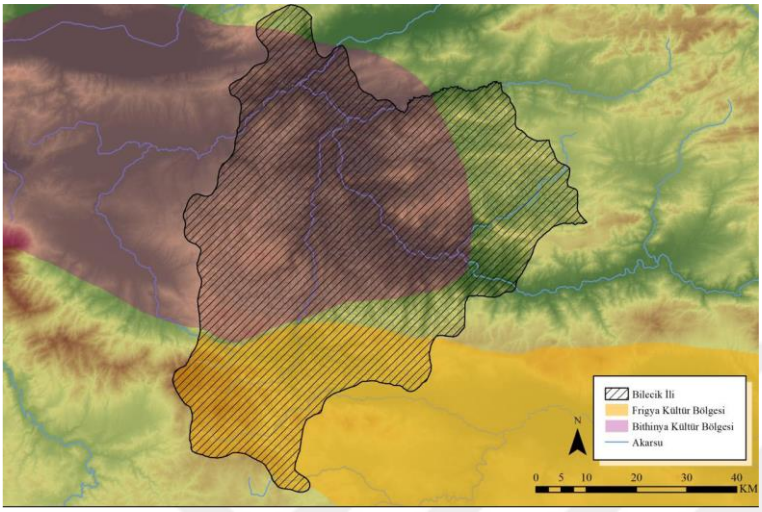
Coğrafi konumu gereği son derece önemli bir yerleşim yeri olan Bilecik, doğu-batı arasında önemli bir geçiş noktasında yer almaktaydı(Akkayan ve Aydın, 1983, s. 9). (Görsel 1.2) Tarihsel süreçte birçok devletin egemenliği altında kalan Bilecik ile ilgili tarihi kaynaklar sınırlıdır. Bu nedenle Bölgeyi bir bütün olarak değerlendirmek yerine farklı medeniyet ve kültürlerin coğrafyadaki etkilerini anlatmak daha doğru olacaktır.

[1]2019-2021 yılları arasında Bilecik Müzesi Başkanlığında ve Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Erkan Fidan'ın bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilen kurtarma kazılarında M.Ö. 7000 yıllarına tarihlendirilen ve Batı Anadolu'nun en eski çanak çömleği ortaya çıkartılmıştır. *(Kazı başkanı Erkan Fidan ile yapılan Röportaj. 16.05.20024)*

Bilecik'in erken dönemleri ile ilgili tarihsel bilgiler bölgesel olarak çalışmanın bir sonraki başlığı olan 'Tarihi Coğrafya' kısmında daha detaylı olarak analiz edilecektir.

Görsel 1.2

Kültür Bölgeleri ve Yerel Özelliklerin Görüldüğü İl Sınırı

Kaynak: Özkan, 2022, s.79.

İlkçağda Frig ve Lidya devletlerinin egemenliği altına giren Bilecik coğrafyası, Pers İmparatorluğu'nun Lidya'yı mağlup etmesiyle Pers hakimiyetine girmiştir (Texier, 2002, s. 54). Büyük İskender'in Pers ordusunu yenmesi sonrasında bölgedeki hakimiyet el değiştirmiştir, M.Ö. 323 yılında İskender'in ölümüyle de Anadolu'nun büyük bir bölümü Lysimakhos'un yönetimine girmiştir (Ulugün, 2004, s. 114). M.Ö. 74 yılında Nikomedes Philapator'un vasiyeti üzerine Bithynia bölgesi Roma'ya bağlı bir eyalet konumuna getirilmiştir (Sevin, 2007, s. 31).

Bilecik coğrafyasının Roma İmparatorluğu dönemini İznik kenti ile değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Bithynia bölgesinin M.Ö. 74 yılında Roma eyaleti olmasıyla başkent Nikomedeia'dan sonra en büyük ikinci kent durumunda olan Nikaia kenti kırsal arazisi bakımından oldukça geniş olup doğu sınırları günümüz Mudurnu-Nallıhan hattına kadar ulaşmaktaydı (S.Şahin, 2004, s. 8). Günümüzde de oldukça yakın bir mesafede olması bakımından Bilecik ve çevresinin büyük bir kısmının Nikaia kentinin kırsal arazisi içinde kaldığı söylenebilir. Nikaia kentinin dört kapısından biri olan Lefke kapı Bilecik sınırlarına açılmaktaydı. Roma döneminde İznik'ten Eskişehir'e uzanan yol Bilecik sınırlarından geçmekteydi.

Uzun yıllar bölgede hakimiyet kuran Roma İmparatorluğu'nun M.S. 395'te ikiye ayrılması ile Bilecik ve çevresi Doğu Roma İmparatorluğu sınırlarında kalmıştır (Bilgin, 2015, s. 6). Bu süreçte Bilecik, başkent Nikaia'nın Opsikion Theması/Eyaleti içinde yer almaktaydı (Nikolayidis, 2016, s. 26).

İslamiyet'in ilk dönemlerinde bölgeye akınlar gerçekleştirilmiş ve geçici olarak fethedilmiş olsa da bölgedeki Doğu Roma hakimiyeti 1078 yılına kadar sürmüştür ((Bilgin, 2015, s. 10-11). 1078 yılında İznik'in Anadolu Selçuklular tarafından fethedilmesiyle Bilecik bölgesi de Selçuklu sınırlarına dahil olmuş ancak 1097'deki Haçlı seferleri sonrası şehir tekrar Bizans hakimiyetine girmiştir. Bu süreç 13. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir (Turğut, 2015, s. 19).

Bizans döneminde Bilecik ile alakalı bilgiler kısıtlı olarak kalmış olsa da dönem kaynaklarında önemli bir geçiş noktası olduğundan bahsedilmektedir. 13. yüzyıl Bizans tarihçilerinden Pachymeres, Belokoma'dan Sakarya ve Karasu nehirleri arasında kalmış bir şehir olduğundan bahsetmektedir (Pachymeres, 1835, s. 413-414). Aynı eserde Osman Bey'in Bilecik'i "servet kazanmak refah içinde yaşamak ve kaleyi hazineleri saklamak üzere" fethettiği aktarılmıştır (Pachymeres, 1835, s. 414-415). William Ramsey (1960, s. 207)'e göre kroniklerde geçen Belekoma yerleşimi ile alakalı olarak Bilecik isminin etimolojik olarak Belekoma'dan geldiğini ifade eder[2].

13. yüzyılın sonlarına doğru Bilecik bölgesi, Selçukluların merkezi idaresinin zayıflamasıyla ortaya çıkan beylikler ile Bizans arasında kalan bir uç bölge konumundaydı. Bizans'ın merkezi idaresinden kopan bölge Osmanlı akınlarının hedefi haline gelmiş ve Osman Bey'in Bilecik'i almasıyla kurulan bu yeni beyliğin merkezi olmuştur.

1.1.2 Osmanlı Döneminde Bilecik

Osmanlı Devleti'nin kurucularının kökenleri, kimlerden ve nereden geldikleri konusunda uzmanlarca tartışılmakla birlikte bu konuda birçok görüş mevcuttur. Öncelikle Orta ve Doğu Anadolu'nun yaylalarında yaşayan Türkmen grupların 1243 Kösedağ Savaşı sonrasında Moğol baskısından dolayı göçtükleri ve Batı Anadolu'da Bizans ile uç

[2] Latince kome köy, köyü – belle güzel iyi anlamına gelmektedir. Türkçede ise "Bele" kelimesi iki dağın arasındaki yer anlamına gelir" Bu sebeple bu ismin verildiği düşünülebilir (Umar, 1993, s. 162).

oluşturan küçük beyliklerin topraklarına dahil oldukları bilinmektedir. Sözü geçen Türkmenlerin yanında çok sayıda ahi, derviş, şeyh, fakih gibi unvanlar taşıyan zümreler de bulunmaktaydı. Bu zümrelerde Bizans toprakları ile sınır sayılabilecek uç bölgelere yerleşmiş ve buralarda kurmuş oldukları tekkelerde İslami anlayışla alperenlik geleneğini gazilik geleneğine dönüştüren faaliyetlerde bulunuyorlardı (F. M. Emecen, 1994, s. 5-64). Sözü edilen küçük siyasi teşekküllerden biri de Osmanlı Beyliği'ydi. Kuzeybatı Anadolu'da Söğüt'ü merkez edinen beylik, konumu itibariyle Bizans sınırına en yakın Türkmen boyu olarak dikkat çekiyordu (Uzunçarşılı, 1988, s. 49-90) .Osman Bey'in kurduğu ve sonrasında büyük bir cihan imparatorluğuna dönüşecek olan Osmanlı Devleti ile alakalı kroniklerde birçok farklı bilgi mevcuttur.

Mesela Âşıkpaşazâde, Osman Bey'in dedelerinin doğudan Erzincan bölgesine geldiklerini ve Selçukluların rakipleriyle arasında gerçekleşen bir savaşta Alâeddin Keykubad'ı destekleyerek savaşın kazanılmasında önemli rol oynadıklarından bahseder (Öztürk, 2013, s. 6). 16. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Ruhî, Osmanlıların Oğuzların Kayı Han neslinden olduklarını ve Ahlat civarından bölgeye geldiklerini anlatmaktadır (Erdoğan ve Yücel, 1992, 359-472). Bir başka klasik dönem tarihçisi olan Hoca Sadeddin Efendi Osmanlıların bölgeye gelişi ile alakalı "Türk boylarından Osmanlı oğullarının ulu atası Kayı Han'ın boyu da Merv-i Şahicihan sınırı üzerinde Mahan şehrinde yerleşmişti. Bu boy, devletleri birbirine katan Cengiz karışıklığı ortaya çıkıca Doğu Anadolu sınırı üzerinde Ahlat'a göç etmek zorunda kalmıştı" (Parmaksızoğlu, 1992, s. 25) şeklinde ifade etmiştir. Karamanî Mehmet Paşa ise Oğuz Han soyundan gelen bu kavmin başında Kayık Alp olduğunu ve 656 (M. 1258) yılında Selçuklular ile birlikte Anadolu'ya yöneldiğinden bahseder (Konyalı, 1949, s. 343). Adı geçen kroniklerde verilen bilgileri Köprülü kısmen reddetmiş, Osmanlıların Anadolu'ya gelişleri hakkındaki tarihi hadiseler ve efsanelere kıymet verilmemesi gerektiğini savunmuştur (Köprülü, 2006, s. 205). Bütün bu aktarımlar bir yana, diğer Türkmen aşiretleri gibi Osman Bey'in dedelerinin de Moğol istilası sebebiyle Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş oldukları kanaati kabul görmüş gibidir (Togan, 1981, s. 322). Bununla birlikte Osmanlıların kökenleri ve ataları konusunda birçok farklı fikir bulunur. Şüphesiz bunda en büyük etken Osmanlı tarih yazıcılığının çoğunun Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlık yaptığı dönemden sonra kaleme alınmaya başlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Gibbons (1998, s. 206)'a göre Süleyman Şah 1209 yılında Erzincan'a yerleşmiş, 1224 yılında Fırat nehrinde boğulunca oğulları

Ertuğrul ve Dündar başa geçmiştir. 1230-1240 yıllarında Ertuğrul ve beraberindekilerin Karasu vadisine yerleşmiş olduğunu ve 1289 yılında da Ertuğrul Gazi'nin vefat ettiğini aktarmaktadır. Ali Sevim (1981, s. 91-93) ise, bahsi geçen Süleyman Şah'ın Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olduğunu söyleyip Osmanlıların atası olamayacağını iddia etmektedir.Uzunçarşılı da Ertuğrul Bey'in babasının Süleyman Şah olabileceğini şüpheli bulup, Gündüz Alp olması ihtimalini belirtmiştir (Uzunçarşılı, 1995, s. 100-101). Halil İnalcık ise Süleyman Şah isminin Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olarak Osmanlı rivayetlerine yansımasının bir sonucu olduğunu iddia etmiştir (İnalcık, 2005, s. 123).

Kroniklerde Osmanlı soy kütüğü verilirken Osman Bey'in dedelerinden Kızıl Boga isimli bir zatın varlığından bahsedilmektedir (Öztürk, 2000, s. 8; 2008, s. 30; 2013, s. 5) Dede Korkut yazmalarında Boga'nın geyik anlamına geldiği ve arşiv belgelerine Şeyh Numan Dede Garkın olarak yansıdığı ifade edilmiştir. Bu ifadeye göre Garkın suda boğulmuş manasında olup, tevarihlerde bu şekilde vefat ettiği aktarılan Süleyman Şah'a işaret etmektedir. Pek çok kronikte Ertuğrul Gazi'nin babası olarak Süleyman Şah kabul edilmekteyse de Osman Gazi'ye nisbet edilen ancak sadece çizimleri bulunan para da Gündüz Bey adı geçmektedir. Muhtemelen Süleyman Şah, Gündüz Bey'in babasıdır. Aynı müellifin çalışmalarında Dede Garkın Şeyh Numan'ın sadece Osmanlıların değil, Batı Anadolu'da beylik kuran pek çok emirin de ortak atası olduğunu, Sakarya Nehri havzasındaki bazı vakıf kayıtlarıyla dönemin öne çıkan yazmalarına dayanarak ortaya koyulmuştur. İlk dönem vakıflarıyla ilgili tahrir defterlerine yansıyan kayıtlar, Veysel Karenî evladından Emirce Sultan ile bahsi geçen Dede Garkın'ın sıhriyetine işaret eder. Osmanlılar, diğer Batı Anadolu beylikleri gibi kendilerini Üveysî kabul etmekte ve Bayezid-i Bistamî'nin adına kurulan Bayezidîyye Tarikatı'na derin bağlılık göstermekteydiler. Hanedan içerisinde Bayezid isminin sıklıkla kullanılmasının sebebi de budur (Turğut, 2016; 2017; 2020).

Görüldüğü üzere Osmanlıların atalarının kim olduğu ve Anadolu'ya ne zaman geldikleri ile pek çok rivayet bulunmaktadır. Ertuğrul Gazi ve faaliyetleri hakkında Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'a yardım ettiği yönündeki bilgiler dışında kaynaklarda pek bir bilgi olmayıp rivayetler söz konusu olmuştur. Sultan Alaaddin'den hilat alan Ertuğrul Gazi bir müddet sonra oğlu Savcı Bey'i Konya'ya göndererek yeni bir yurt talebinde bulunmuş ve sonucunda Ertuğrul Gazi ve beraberindekilere Domaniç ve Ermeni dağları yaylak, Söğüt ise kışlak olarak verilmiştir (Öztürk, 2000, s. 10; 2007, s. 7; 2008, s. 33). Turgut, Şeyh

Numan Dede Garkın'ın oğlu Kayır/Kır/Kyros'un Yassıçimen Savaşı'ndan sonra kendisine bağlı 10.000'in üstünde savaşçı gücüyle beraber Alaüddin Keykubad'ın hizmetine girdiğini, başta Sivas olmak üzere eski Danişmendiyye bölgesinin kendisine ikta olarak verildiğini, Eyyûbî Melikesi'nden olan küçük oğulun veliahd tayin edilerek bütün İslam Dünyası'nın Sultan'ın etrafında toplanma siyasetinin en önemli destekçilerinin başında geldiğini ancak Sultan'ın zehirlenmesiyle beraber Kayr Han'ın da hapsedildiği zindanın şartlarına dayanamayarak ölmesinin ünlü Babaî İsyanı'na sebep olduğunu sarihen anlatır. Ona göre Baba İlyas da Dede Garkın torunu olup isyanının en önemli sebebi Sultan'ın ve elbette Kayır Han'ın öldürülmesidir. Dedesinin adıyla anılan Kırşehri'nde valilik yapan Seyfüddin Tuğrul Bey ve Karaca Ahmed menâkıbında Bayezidî müridi olarak Hacı Bektaş Velî'yi karşılayanlar arasında adı zikredilen Şeyh Tuğrul, Ertuğrul Gazi'den başkası değildir. Buradaki görevi sırasında Mevlâna ile mektuplaştığı bilinen Seyfüddin Tuğrul'un yanında Ahi Evren ve torunu Şeyh Ede-Bali de bulunuyordu. 1243 yılındaki Moğol İstilası, Osmanlıların atalarının bu parlak devrinin sonu olmuş ve Ertuğrul Gazi'nin uçlardaki yurtluğuna çekilmesi bundan sonra vuku bulmuştur (Turğut, 2016). Ertuğrul Gazi'nin vefatından sonra boy meclisinin kararıyla yerine oğlu Osman Bey geçmiş ve Bizans topraklarına özellikle derbentlere akınlar düzenlemiştir. Merkez Söğüt olmak üzere Osman Bey ve beraberindekiler Karacahisar'ı fethetmişler (İnalcık, 2009, s. 1), bu başarı sonrasında Selçuklu sultanından beylik alametleri alınmış ve 1299 yılında Osman Bey kendi adına hutbe okutarak bölgesinde bağımsızlığını ilan etmiştir (Öztürk, 2000, s. 11; 2009, s. 15). Beyliğin başında bulunan Osman Gazi başlangıçta Bizans merkezi otoritesinden kopmuş durumda bulunan Bilecik tekfuru ile iyi ilişkiler geliştirmiş olmasına rağmen Bilecik ve diğer tekfurların kendisine suikast planı hazırlamasıyla bu ilişkiler bozulmuştur. Bu olay, Âşıkpaşazâde tarihinde aynen şu şekilde anlatılmıştır:

> Bilecik tekürü dahi düğün etmeğe niyyet etti. Kim ol dahi Yarhisar tekürünün kızı alsa gerek. Ol dahi Mihal'i okudu. Tanışık ettiler. Cemi' düğünün esbabın tamam etdiler. Evvel bu etrafın tekürlerine okuyucular göndürdi. Amma Osman Gazi'ye dahi okuyucu varmadın Bilecük tekürine süriyile koyunlar göndürdi. Ve eyitdi kim: "Karındaşum bunu düğüne hizmet edenlere yidürsün" dedi. İnşa-Allah ben dahi varduğum vaktin saçumı iledem" dedi. " Ve eğer karundaşuma layık saçum yoğise bana layığumı iledem" dedi.
>
> El-hasıl-ı kelam, bunlar okumadın göndürdüğidür. Anuniçün kim Mihal düğününde va'deler etmişleridi. Tekür dahi Mihal'i Osman Gazi'ye okuyuculuğa gönderdi. Ve hayli altun, gümüş

> avadanlığın bile göndürdi. Ve Mihal dahi gelicek Osman Gazi'ye, bu tekürlerün ittifakların ve muradları neyidügin bildürdi. "Gafil deprenme" dedi ve düğüne okudu. Osman Gazi dahi Mihal'e okuyuculuk hayli nesne verdi.
>
> Osman Gazi dahi eydür: "Mihal Beğ karundaşum! Teküre benden selam edesin. Üşde şimdi biz dahi yaylaya göçsevüz gerek. Ve hem kayın anam ve hatunum dahi karındaşumun anasıyile bilişmek isterler. İmdi karundaşum hod bilir kim Germiyanoğlu bizümile ne haldedür. Kerem etsünler. Dayima zahmetümüz çekegelmişlerdür. Bu yıllığa dahi çeksünler. Anamun ve benüm havayiclerümüzi gine hisra göndürelüm" dedi.
>
> Mihal, Osman Gazi'nün bu haberin gelüp teküre haber verdi. Tekür dahi gayet sevindi. Canile sözünü kabul etdi. Mihal'i gine göndürdi. Bir güne va'de olundu kim Osman Gazi dahi anda vara. Ve hem dedi kim: "Bizüm hatunlarumuz sahraya öğrenmişlerdür. Bilecük dar yerdür. Düğünü anda etmesünler" dedi. Bu sözü daki tekür kabul etdi. Düğünü Çakır Bınar'ında eyledi. Ve hem va'de-i sahihde Osman Gazi dahi öküzlerini yükletdürdi. Hemişe ileden hatunlara verdi. Sürdüler ahşam karanusında hisara girdiler. Bir iki katar öküz kim hisara girdi. Keçe yüklerinden adamilen yalın kılıçlar döküldü. Def'i kapucıları paraladılar. Hisarda hod adam az kalmışidi. Ekseri düğüne gitmişleridi. Hisar feth olundu (Öztürk, 2013, s. 23-25).

Böylece Osman Bey 1299'da Yarhisar'ı ve Bilecik'i fethetmiştir (F. Emecen, 1992, s. 154-155). Sakarya havzasında ticaret yolu üzerinde bulunan ve yeni kurulan Osmanlı beyliği gerek coğrafi konumu gerekse Bizans sınırına en yakın beyliklerden biri olması sebebiyle güçlü bir askeri teşkilata sahip olmuştur (Ülkütaşır, 1960, s. 19-20). Bu dönemde Söğüt merkez olmak üzere Bilecik bölgesi, küçük bir beylikten batıda tuna kıyılarına doğuda Arap yarımadasına kadar genişleyen büyük bir cihan imparatorluğunun ilk merkezi olması açısından önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin ilk kurulduğu bölge, Domaniç dağından başlayarak İnegöl, Bilecik, Söğüt, Yarhisar ve son olarak da Bursa'nın fethine zemin hazırlayan Yenişehir Kalesi olarak kabul edilmektedir (Öztürk, 2000, s. 12; 2013, s. 31; Pitcher, 1999, s. 63) .

Osmanlı devletin kuruluş coğrafyasında yer alan Bilecik Bölgesi, günümüze kalmış erken devir mimari örnekleriyle kuruluş coğrafyasındaki Osmanlı imar faaliyetlerini anlamamız bakımından önem arz etmektedir. Bilecik'te günümüze ulaşabilen ve erken döneme tarihlendirilen eserler Söğüt'te Ertuğrul Gazi Mescidi (Kuyulu Mescit) ile Ertuğrul Gazi Türbesi (Karşıyaka, 2015, s. 77-94), Bilecik'te ise Orhan Gazi Camii (Ayverdi, 1966, s. 30-34)ile Orhan Gazi İmareti'dir (Altınsapan, 2003, s. 99-124).(Görsel 1.3)

Görsel 1.3

Colmar Freiherr von der Goltz'un Anatolische Ausflüge (Anadolu Gezileri) isimli eserinde Orhangazi Cami ile Edebali türbesini gösteren gravür.

Kaynak: Goltz, 1896, s. 49.

Sonraki süreçte Osmanlı Devleti, Ankara savaşı ile kısa süreliğine Timur hegemonyasına girdiyse de Sultan Çelebi Mehmed döneminde yeniden toparlanmaya başlamıştır (Bilgin, 2015, s. 10). Osmanlı'nın Ankara savaşında Timur'a yenilmesi sonucu ortaya çıkan otorite boşluğu Çelebi Sultan Mehmet'in tahta çıkmasıyla son bulmuş ve merkezi otorite tekrardan sağlanmıştır. Nitekim Çelebi Mehmed Söğüt'te bulunan Ertuğrul Gazi Türbesini büyük çaplı bir onarımdan geçirmiş ve yine Söğüt'te kendi adına bir cami yaptırmıştır (Karşıyaka, 2015, s. 77-94).

16. yüzyılda sancaklara ayrılan devletin idari taksimatına göre Bilecik, Anadolu Eyaleti'nin Sultanönü Sancağı'na bağlı bir nahiye olup, Eskişehir'den sonra sancağın en büyük nahiyesi konumundadır (Turğut, 2011, s.36). Söğüt, Yarhisar, Göl ve Ermenipazarı nahiyeleri ise Hüdavendigar sancağına bağlıdır (Turğut, 2011, s.35).

Osmanlı devrinde Tanzimat döneminden sonra muhassallıkların kurulmasıyla Bilecik, Hüdavendigâr vilayetinin Eskişehir muhassallığına bağlı bir kaza durumuna gelmiş (Öztürk, 1996, s.31). 1841 yılında ise muhassallık makamı ve Liva Meclisi Söğüt'e nakledilmiştir (Arıkan ,2010, s.39). 30 Ağustos 1885 tarihinde devletin kuruluş yeri olmasının önemine binaen ve Ertuğrul Gazi ismine ithaf edilerek 'Ertuğrul Sancağı' oluşturulmuş, Bilecik merkez liva olmak üzere Söğüt, İnegöl, Yenişehir, Lefke, Gölpazarı, Pazaryeri kazaları Ertuğrul sancağına bağlanmıştır (Demiryürek, 2015, s.7).(Görsel 1.4)

Görsel 1.4

Milli Mücadele Dönemi Öncesi Eski Bilecik Yerleşimi (1886)

Kaynak: Ottaman Arcadia, 2018, s. 155.

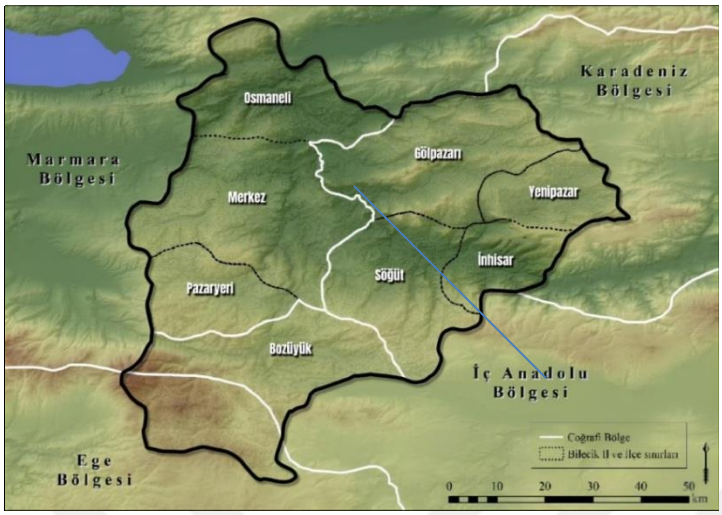
Tarihsel süreçteki stratejik konumunu koruyan Bilecik coğrafyası Millî Mücadele döneminde de işgale uğramış ve birçok Anadolu şehrinde olduğu gibi büyük bir yıkım yaşanmıştır. Yunan işgali sırasında özellikle Bilecik ve Söğüt yakılıp yıkılmıştır (Bilgin, 2015). Bilecik'te işgal sırasında yaşanan Yunan tahribatının izleri, bugün Osmanlı vadisi olarak bilinen alanda yer alan çeşitli kültür varlıklarında izlenebilmektedir. 6 Eylül 1922 yılında Yunan işgalinden kurtarılan Bilecik ve çevresi Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeniden imar edilmiştir. Osmanlı döneminde Ertuğrul olarak ifade edilen şehrin ismi 1924 yılından itibaren Bilecik olacaktır.

1.2 Tarihi Coğrafyası

Marmara bölgesinin güneydoğusunda yer alan Bilecik ili 39° 31' ve 40° 31' kuzey enlemleri ve 29° 43' ve 30° 41' doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Bilecik il sınırları Marmara, Karadeniz, İç Anadolu ve Ege bölgeleri olmak üzere dört bölgede sınırı olan tek il olması bakımından dikkat çekmektedir. Doğuda Bolu ve Eskişehir, güneyde Kütahya, batıda Bursa ve kuzeyde Sakarya şehirleriyle komşu sınırları bulunan Bilecik'in yüzölçümü 4,307 km² olup sahip olduğu yüzölçümüyle alan sıralaması bakımından Türkiye'nin 65. ili olma özelliğine sahiptir (Aygün, 1998, s.1). (Görsel 1.5) Bilecik Valiliği'ne göre ilin toplam nüfusu Aralık 2023 itibariyle 228.058'dir. Merkez ilçe dahil olmak üzere, Bozüyük, Gölpazarı, İnhisar, Osmaneli, Pazaryeri, Söğüt ve Yenipazar olmak üzere toplam sekiz ilçe ve üç belde belediyesi bulunmaktadır. İl bütününde toplam 61 mahalle ve 243 köy yerleşimi mevcuttur.

Görsel 1.5

Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri ve Bilecik İl-İlçe Sınırları Haritası

Kaynak: Özkan, 2022, s. 6.

Bilecik ilinin morfolojik özelliklerine baktığımızda genel anlamda dağlık alanlar, dik ve derin vadilerle yarılmış aşınım düzlüklerinden oluştuğu görülmektedir. Özellikle Köroğlu Dağları'nın il sınırı topraklarından başlaması batıdan doğuya birden yükselti oluşmasına sebep olmakta dolayısıyla arazi karakterini etkilemektedir. Arazi karakterini etkileyen bir başka faktör il sınırları içinden geçen Sakarya Irmağı olup, bir bütün olarak Bilecik arazisini kuzey-güney yönünde iki bölüme ayırmaktadır (http-1://www.bilecik.gov.tr/cografi-yapi) İl toprakları özellikle Sakarya Nehri çevresinde engebeli bir araziye sahip olması sebebiyle ovalar, toplam arazinin küçük bir bölümünü kaplamaktadır. Nitekim Bozüyük, Osmaneli, Gölpazarı ve Karaağaç ovaları toplam yüzölçümün yalnızca %7'sini kaplamaktadır (BEBKA, 2018, 51).

Bilecik'in su kaynaklarına baktığımızda akarsu olarak Sakarya nehri ön plana çıkmaktadır. Bu ırmak Bilecik topraklarına İnhisar ilçesi yakınlarında girmekte, kuzey-güney yönünde akarak ili doğu ve batı olmak üzere iki parçaya bölmektedir. Bu ırmağa dökülen çay ve dereler Bilecik'in öteki su kaynaklarıdır. Bilecik için Sakarya nehrinden sonra en önemli su kaynağı Karasu çayıdır. Bozüyük ilçesi yakınlarından doğan çay, Bilecik ve Osmaneli'den geçerek Göksu çayı ile birleşir. Sakarya havzasında bulunan Göynük çayı, ilin diğer önemli su kaynağını oluşturur. Osmaneli ilçesinin Selimiye köyünün güneyinden Sakarya nehrine karışmaktadır. Bilecik'te bulunan bir diğer su

kaynağı Göksu nehri olup adı geçen su kaynağı İnegöl sınırlarından doğar, Osmaneli yakınlarında karasu çayı ile birleşip Sakarya nehrine ulaşır. (Tablo 1.1)

Tablo 1.1

Bilecik İlinin Akarsuları

Adı	Toplam Uzunluğu	İl Sınırları İçindeki Uzunluğu	Debisi m^3/sn.	Kolu Olduğu Akarsu
Sakarya Nehri	824 km.	80 km.	= 100	
Karasu Çayı	65 km.	65 km.	= 3,6	Sakarya
Söğüt Deresi	25 km.	25 km.		
Sorgun Deresi	20 km.	20 km.		
Karapınar Deresi	13 km.			
Değirmen Deresi	6 km.			
Göksu Çayı	60 km.	25 km.		
Kralbağı Deresi	16 km.			
Akçay Deresi	13 km.			

Kaynak: DSI 2022

Çalışmamız dahilinde seyyahların Bilecik bölgesi ile alakalı sıcak suları betimlemelerine de bu aşamada yer vermek kanaatimizce yerinde olacaktır. Doğu dillerini tanımak ve ticari faaliyetlerini incelemek üzere Osmanlı topraklarına gelen Joseph Gruntzel Bilecik'te sıcak suların varlığından bahsederken Müslümanların bu sıcak suda yıkandıklarını ayrıca suyun kaynağı üzerinde Geç Roma döneminden kalma bir yapı olduğundan bahsetmiştir(Gruntzel, 1897, s.26).Alman Dilbilimci ve Arkeolog Alfred Körte, 1894 yılında geldiği Bilecik bölgesini anlatırken İnhisar ve Karaviran yerleşmeleri arasında Sakarya kenarında yer alan kubbeli küçük bir hamamdan şu şekilde bahseder: "Bir gün önce köyün çiftçileri bana bu Sakarya'daki hamamdan bahsetmişlerdi. Muhtemelen civardaki halk bu hamamla gurur duyuyordu. Güçlü bir kaynağı var, sanırım kükürt ağırlıklı, sıcaklığı 31 derece. Etrafı çevrili plaka döşenmiş iki metrelik ve 1,5 metre derinlikli bir havuz oluşturulmuş." (Körte, 1896, s.75)

Kipert'in haritasında 'hammam' ibaresi ile noktasal olarak yerinin verildiğini düşünen Körte'ye göre yüzyıllar önce yapılmış bu yapı küçük bir kubbe ile örtülmüş ve soyunma ve oturma yeri olarak kullanılan mekânlardan oluşuyordu (Körte, 1896, s.75). (Görsel 1.6)

Görsel 1.6

Kiepert'in Haritasında ''Hammam'' İbaresi

Kaynak: https-1://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93785

Yukarıda değinilen seyyahların aktarımları ve Kipert'in haritası ışığında yapılan saha araştırmalarında sözü edilen hamam yapısına ya da kalıntısına rastlanmamıştır. Ancak civar köy sakinleri ile yapılan görüşmelerde halkın "Uyuz Hamamı" şeklinde nitelendirdiği bir sıcak su kaynağının varlığı tarafımızca tespit edilmiştir[3]. Söz konusu konumda günümüzde mevsimlik işçilerin yıkanması amacıyla yakın dönemde inşa edilmiş bir hamam bulunmaktadır. (Görsel 1.7).

[3] Yapılan görüşmelerde söz konusu bölgede şifalı olduğuna inanılan sıcak su kaynağı üzerinde eski bir hamamın olduğu aktarılmıştır. (Tuzaklı Köyü Muhtarı Nidayı Yıldırım ile yapılan Röportaj-Ağustos 2023). Günümüzde ise söz konusu yerde 2013 yılında Bilecik İl Özel İdaresi tarafından inşa ettirilen kaplıca metruk durumda bulunmaktadır.

Görsel 1.7

Kipert'in Haritasında Gösterilen yerde yapılan yeni Hamam yapısı

Bilecik bölgesinin coğrafi olarak tarihçesine bakıldığında gelişmekte olan sosyo-ekonomik yapısının yanı sıra tarihten gelen çok zengin bir kültürel birikime de sahip olduğu görülür. Sakarya Nehri'nin etrafında kurulu olan göletleri ve zenginliği ile tanınan yöre, antik çağlardan günümüze, tarihin izlerini taşır. En büyük ilçesi konumunda bulunan Bozüyük MÖ. 1500'lerden itibaren farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış bir yerleşim yeridir. Antik çağlarda ''Lamounia'' (Umar, 2004, s.233) ismi ile anılan Bozüyük coğrafi olarak Bithynia bölgesi ile Phrygia bölgesi sınırlarında gösterilmiştir. Sevin (2007, s.210)'da Bozüyük'ü Phrygia bölgesinin küçük yerleşimlerinden biri olduğunu ifade etmiş,Umar (2004, s.233)'de ise Bilecik ve Söğüt ile birlikte Bithynia bölgesi içerisinde yer vermiştir.Alman Hans Dernschwam (1987, s.224)'te Bozüyük yerleşimi ile ilgili sarp yerlerden bahsetmiş ve dağın eteklerinde eskiden büyük bir şehir olduğunu ifade etmiştir.Doğu Roma döneminde askeri üs olarak kullanılan Malegina-Dorylaion güzergahında yer alan Bozüyük stratejik bir konumda olması sebebiyle önem arz etmektedir(Haldon, 2007, s.31).Kösedağ savaşı sonrası batıya göç eden Türkmen boylarının sonrasında da Osmanlı beyliğinin bölgede varlığıyla bölgenin gelişimi devam etmiş hangi dönemden itibaren kullanıldığı bilinmese de Osmanlı devrinde şehrin ismi 'Karadona' olarak kaydedilmiştir(Turğut, 2011, s.183).

Söğüt'ün antik dönemi ile alakalı kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Söğüt ismi Bizans kaynaklarında 'Thebasion', 'Sebasion' olarak geçmekte, İslam kaynaklarında 'Beldad us Sofsof', Farsça kaynaklarda ise 'Hıtta-i Bid' olarak geçmektedir. İslam kaynaklarında geçen adlar Söğüt ağacı anlamına gelmektedir ("Bilecik kültür envanteri", 2006, 157). İsmi ile alakalı olarak 15 ve 16. yüzyıl kaynaklarında Bey Söğüdü, Söğüdlü,

Söğüdcük ve Söğütcük gibi adlara rastlanması, adının menşei hakkında belirleyicidir(İ. Şahin, 2009, s.389).Antik dönemde Bilecik ile birlikte Bithynia bölgesi sınırları içerisinde kalan Söğüt yerleşimi ile ilgili Ramsay (1960, s.199)'da 680 yılında bir şehir ve piskoposluk derecesi verilen Gordeserba olabileceği ihtimalini ifade etmiştir.Yine Anna Kommena'nın (1996, s.483)'te"Sagouda" isminden bahsetmesi ve Selçuklu nüfuzunun varlığını belirtmesi önem arz etmektedir. Evliya Çelebi 16. yüzyıl ortalarında Söğüt'e uğramış ve "Bursa Sancağı hükmünde Lefke kazası nahiyelerinden, kadısı bulunan, bağlı, bahçeli 700 kadar kiremit örtülü evler, müteaddit cami, han, hamam, çarşı ve pazar içeren bir kasabadır." (Kahraman ve Dağlı, 1999, s.10) şeklinde tanımlamıştır. Fransız arkeolog ve sanat tarihçisi Léon-Emmanuel-Simon-Joseph Laborde 1826 yılında yılında Söğüt'e uğramış ve kasabayı resmetmiştir (Laborde, 1838, s.44). (Görsel 1.8)

Görsel 1.8

Söğüt'ün Uzaktan Görünüşü

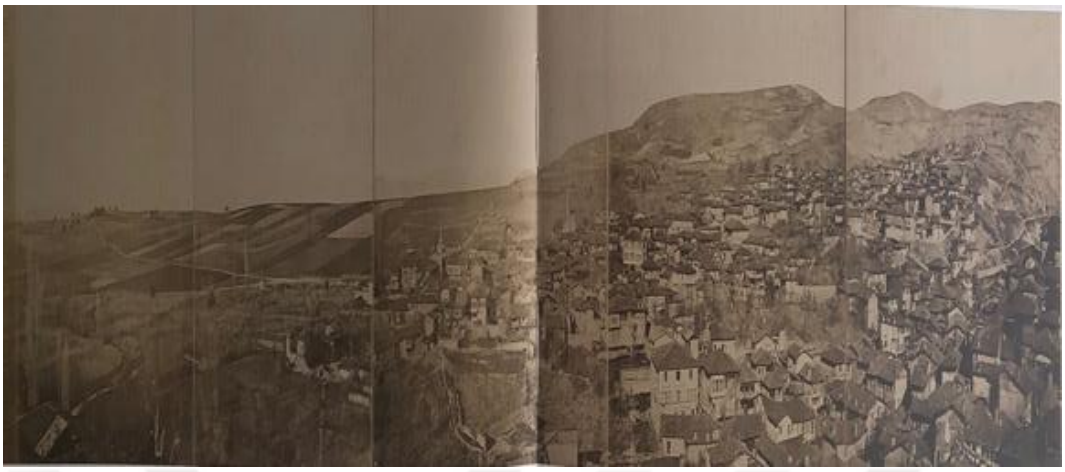

Kaynak: Laborde, 1838, s. 44-45.

1885 yılında Söğüt, Hüdavendigar vilayetine bağlı Ertuğrul sancağının bir kazası durumuna gelmiştir (Demiryürek, 2015, s.7). (Görsel 1.9)

Görsel 1.9

Söğüt Kasabasının panoramik görünümü (1886)

Kaynak: Ottaman Arcadia, 2018, s. 173

Millî mücadele yıllarında Yunan işgaline uğrayan Söğüt 4 Eylül 1922'de, tahrip edilmiş bir şekilde işgalden kurtarılmıştır (İ. Şahin, 2009, s.390). Söğüt gerek Osmanlı'nın kuruluş yeri olması gerekse Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi'nin mezarının burada bulunmasıyla kuruluş devrinden itibaren günümüze kadar ehemmiyetini devam ettirmiştir. Ertuğrul Gazi'nin hatırasına binaen her yıl eylül ayının ikinci haftası türbe etrafında şenlikler düzenlenmesi ve günümüzde resmi bir nitelik kazanarak Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri olarak kutlanması bu durumun en büyük göstergesidir. Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu topraklar olan bölgede bulunan kültür varlıkları da erken dönem izlerini yansıtmaktadır. Osmanlının ilk mescidi kabul edilen Ertuğrul Gazi Mescidi (Ayverdi, 1989, s.2), Ertuğrul Gazi Türbesi (Tanman, 1995, s.316ve Çelebi Sultan Mehmed Camii (Ayverdi, 1989, s.195) erken dönem mimarisine örnek olarak gösterilebilir. Erken dönemde olduğu gibi geç Osmanlı döneminde de ehemmiyetine binaen kültür varlıklarıyla zenginleştirilen Söğüt'te Hamidiye Camii ve Hamidiye İdadisi (Karşıyaka, 2019, s.24) ve yetimler yurdu olarak inşa edilen Dar'ül Eytam ("Osmanlı belgelerinde Bilecik", 2013, s. 200) binaları son dönem Osmanlı mimarisine örnek teşkil eder.

Bilecik'in İznik'e en yakın konumunda bulunan Osmaneli ilçesinin antik dönemdeki ismi Leukai (Umar, 1993, s.517) olarak geçmekte olup Bithynia'nın tarihsel öneme sahip yerleşim yerlerinden biridir. Kent ortaçağda da önemini devam ettirmiş, Bizans döneminde İran'a yapılan seferler sırasında geçit olarak kullanılan bir kavşak noktası

olmuştur (Ramsay, 1960, s.220) .1308 yılında Osmanlı topraklarına dahil olan kentin ismi Lefke olarak anılmıştır (Umar, 1993, s.223).1648 yılında kasabadan geçen Evliya Çelebi seyahatnamesinde Lefke'den bahsederken şunları söyler:

> "Köy halkı Lefke derler. Bursa toprağında ve eski Bursa krallarının yapısıdır. Sonra Osmanlıların ilk beyi olan Osman Gazi, burayı Rumlardan almıştır. Kalesi dört köşe (kare biçimli), kayadan (taş yapılı), küçük, harab (iyice yıkılmış) bir viranedir. Kendisi, 150 akçelik bir kazadır. Yetmiş kadar köyü vardır. Kadısına senede üç kese altın verilir. Ayrıca hâkimi vardır. Sakarya kenarında olup bağlı, bahçeli, altı yüz eve sahip, beş camili, dört hanlı, hamamlı, mektepli, küçük çarşılı şirin bir kasabadır. Sipah kethudayeri ve yeniçeri serdarı var, ama nakibüleşrafı ve şeyhülislamı yoktur. Ancak ulema, Salihleri, ayan ve eşrafı vardır. Beğenilenlerinden birer buçuk okka gelir sulu ve yemesi hoş ayvası olur ki Tanrı bilir yeryüzünde benzeri yoktur. Ayva perverdesi ve ayva reçeli herkesçe beğenilir. Sakarya nehri üzerinde büyük bir ağaç köprüsü var, bu da ibret verici bir eserdir." (Kahraman ve Dağlı, 1999, s.9)

8 Nisan 1914'te padişah iradesiyle, kasabayı fetheden Osman Gazi'ye atfen Lefke'nin adı Osmaneli olarak değiştirilmiştir (Demiryürek, 2015, s.31). Gerek Bizans döneminde İznik'e yakınlığıyla gerekse Osmanlı döneminde batıya açılan kapılardan biri olması bakımından önem arz eden Osmaneli ilçesinde bulunan Rüstem Paşa Camii (Gündoğdu ve Işık, 2014) ve Aya Yorgi Kilisesi (Evcim, 2009) şehrin en önemli kültür varlıklarıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE YIKANMA KÜLTÜRÜ VE YAPILARI

2.1 Yıkanma Kültürü

Su insanlık tarihi boyunca yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olmuş ve yaşam su ile hayat bulmuştur. Su ile yapılan yıkanma eylemi ise, insan için bir rahatlama, vücut temizliği ve inançsal olarak ruhani bir arınma anlamlarına gelmektedir (Apaydın, 2009, s.208). Birçok uygarlığın farklı inançsal ritüelleri olmakla birlikte ölümden sonraki yaşamı simgeleyen cennet kavramı berrak su akan yemyeşil bir bahçe olarak düşünülmüştür (Norberg-Schulz, 1979, s.27).

Su ile yıkanma eylemi sadece bir gelenek veya bedensel bir zorunluluk olmasının yanında dini vecibelerde eski dönemlerden beri görülen bir uygulama olarak karşımıza çıkar. Brödner bronz çağlarda yapılan vücut temizliğinin kapalı bir mekânda dinsel bir tören eşliğinde yapıldığını ve ruhu arındırdığına inanıldığından bahseder, bu ruhani temizlik ritüelinin neolitik dönemde Kafkasya ve Moğolistan'da da devam ettirilerek ticari yollar ve göçlerle Mezopotamya, Akdeniz bölgesi ve Uzak doğuya yayıldığını iddia etmektedir (Brödner, 1977, s.45).

Yaşamsal bir gereklilik olan su tüm yaşamın kaynağı olup mitoslarda iyileştirici bir güç olarak ritüelleşmiş, ölümden sonraki yaşamın temelini ve yeniden doğuşu simgelemiştir. Neolitik dönemlerde başlayan tarımsal faaliyetler için çok önemli bir gereksinim olan su kaynakları sadece yaşamsal bir ihtiyaç olarak görülmekle kalmamış ayrıca bu kaynaklar insanoğlu tarafından kutsallaştırılmıştır. Coğrafi bölgelere ve dini inanış şekillerine göre biçimlenen yıkanma eyleminin yapılabildiği akarsular, bu kutsallığın bir tezahürü olarak karşımıza çıkmakta ve yaşam bu akarsular etrafında süregelmektedir. Bedensel temizlik ve ruhsal arınmanın gerçekleştiği akarsular Hint Uygarlığı için Ganj nehri, Mısırlılar için Nil nehri örneklerinde olduğu gibi maddi ve manevi kazanımların anahtarı olarak görülmektedir (Gerhard, 1908, s.1; Aru, 1949, s.9; Ertuğrul, 2009, s.241; Yılmazkaya, 2011, s.9).

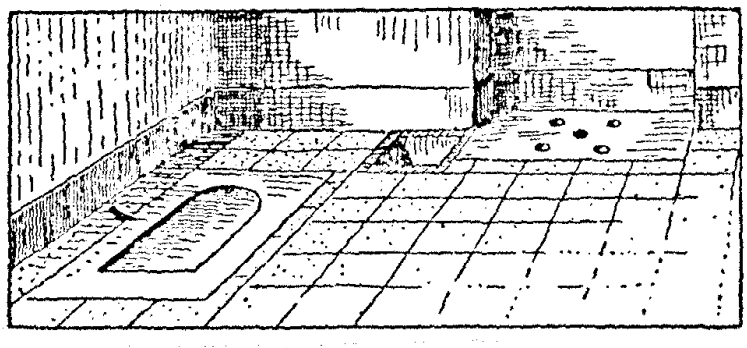
Her kültürde temizlenme eylemi oldukça önem arz etmiş ve bu eylemi gerçekleştirmek için gerek ananevi gerekse inançları doğrultusunda şekillenmiş kapalı mekânlara ihtiyaç

duyulmuştur. Bu kapalı mekânlar yani hamam yapıları coğrafi konumları kültürel farklılıklar ve inanış biçimlerine göre şekillenmiştir (Ertuğrul, 2009, s.241).

Anadolu ve yakın coğrafyasının yıkanma kültürü ve yıkanma mekânlarına bakıldığında suyun kutsal sayıldığı bunun yanında tapınak saray ve zenginlerin konutlarında yıkanma mekânlarının var olduğu arkeolojik kazılarca ortaya çıkartılmıştır. Günümüzde Suriye topraklarında Tel Hariri'de bulunan Mari antik kentinde yapılan çalışmalar ile ortaya çıkartılan saraya ait yıkanma mekânı bölge için en erken örneklerden biri olarak kabul edilir (Abbasoğlu,1997, s.750). Yine Mısır'da yapılan arkeolojik kazılarda tapınak içlerinde bulunan yıkanma alanları eski Mısır medeniyeti için bedensel ve ruhsal arınma amacı ile inşa edilmiş mekânlara örnek olarak gösterilebilir (Aru, 1949, s.10). Bir yıkanma mekânı olarak hamam yapılarının en eski örneği Mezopotamya kazılarında ortaya çıkartılmıştır. Asur Kralı III. Salmanasar döneminde var olduğu kabul edilen yıkanma alanı Dicle nehri kıyısında tespit edilmiştir (Eyice, 1997, s.402).Türkiye'nin Suriye sınırına yakın bir konumda olan Resulayn yakınlarında Tell Halaf'ta yapılan arkeolojik çalışmalar ile ortaya çıkartılan evlerde bulunan yıkanma mekânları M.Ö. 3. yüzyıla tarihlendirilmiş olup evlerde bulunan özel yıkanma alanlarına örnek olarak kabul edilmektedir (Naumann, 1991, s.159).(Şekil 2.1) Yine Zincirli'de yapılan kazılarda Asur kralı Asarhaddun dönemine tarihlenen bir saray ortaya çıkartılmış ve bu saray yapısında yıkanma yeri olarak düzenlenen mekânlara rastlanmıştır (Ebeling ve Meissner, 1928, s.388).(Şekil 2.2) Bu yıkanma mekânları basit bir oda görünümünde olup kare veya dikdörtgen tabanlı birkaç birim şeklinde düzenlenmişlerdir (Andrea ve Luschan, 1898, s.145).

Şekil 2.1

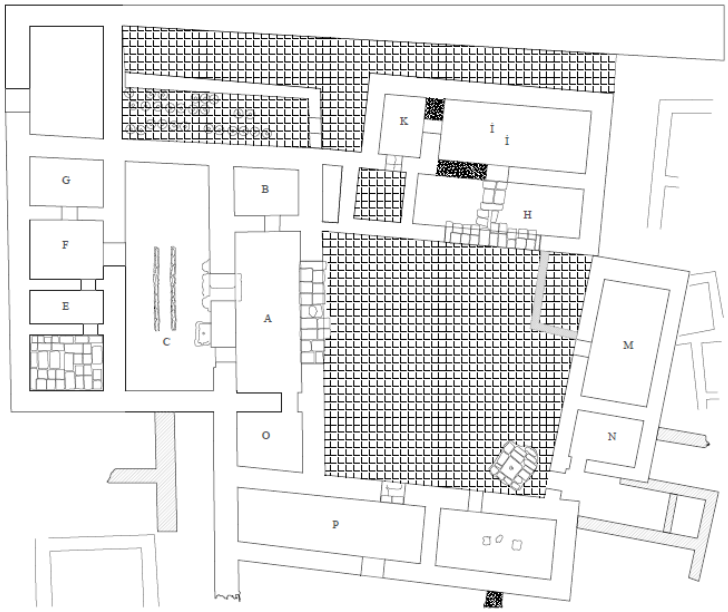
Arslan Taş Saray'da Yıkanma Odası

Kaynak: Naumann, 1991, s. 159.

Şekil 2.2

Zincirli (Gaziantep) Saray'da Yıkanma Odası

Kaynak: Ebeling ve Meissner'den işlenerek, 1928

Yıkanma kültürü ve yıkanma mekânı olarak köklü bir geleneğe sahip bir başka uygarlık da Hintlilerdir. Hint Uygarlıklarında Ganj Nehri ve onun kolları kutsal olarak kabul edilmiş ve ruhani temizliğin bu kutsal nehirde yıkanarak elde edilebileceğine inanmışlardır. Dini vecibelerini yerine getirmek için mabede girmeden önce nehirde uzun süreler vakit geçirip yıkandıktan sonra ancak mabede yaklaşabilirlerdi (Aru, 1949, s.10).Banyo kültürünün gelişmiş olduğu Hint Uygarlıklarında soğuk ve ılık banyolar kullanılmış özellikle içerisine şifalı bitkiler atılarak toprak bir kapta ısıtılan su ile yıkanma geleneği öne çıkan özellik olarak göze çarpmaktadır(Baumer, 1903, s.9).Dini inançları gereği ibadet öncesi vücutlarının temizlenmesi amacıyla toplu yıkanma havuzları oluşturdukları görülmektedir. Yapılan arkeolojik çalışmalarda Hindistan yarımadasının yakınlarındaki Seylan Adasında kral şehri olarak bilinen Anaradhapura'da "Pokuna" denilen hamam harabeleri bulunmuştur (Aru, 1949, s.10). Dört bir yönden birkaç basamak merdiven ile inilen ve ortasında bir su havuzu bulunan bu yapılar Hint geleneklerindeki toplu temizlik ritüellerine örnek olarak gösterilebilir. (Görsel 2.1)

Görsel 2.1

Anaradhapura'da "Pokuna" kalıntısı

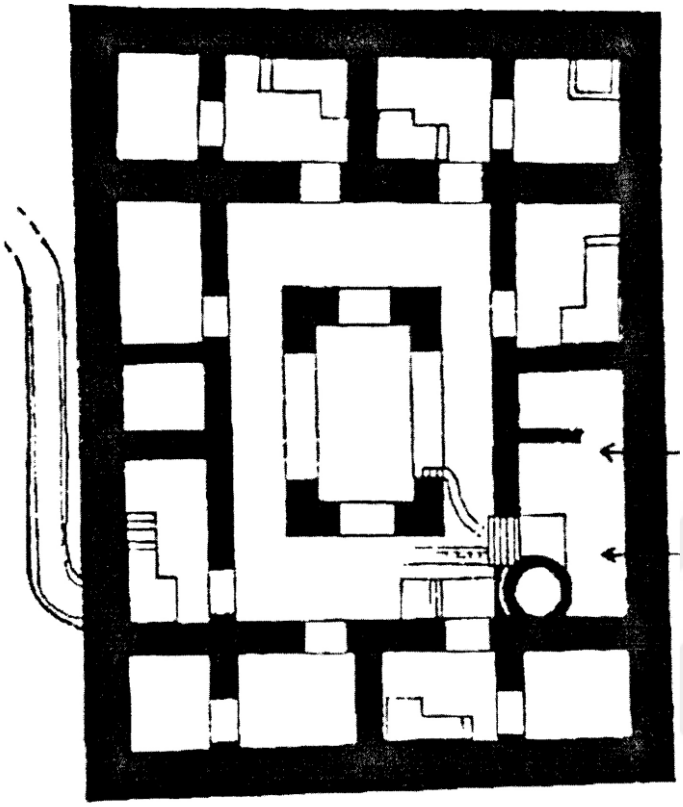

Kaynak: British Council, 2000

Toplu yıkanma geleneğine ve buna uygun yapılara bir başka örnek M.Ö. 2500-1500 yılları arasında yaşamış İndus Uygarlığı'na aittir. Bugünkü Pakistan'ın batısında bulunan Mohenjo-Daro kentinde bulunan Stupa Höyüğü'nde yapılan kazılar sonucu toplu yıkanma alanları ortaya çıkartılmıştır (Mackay, 1934, s.212; Eyice, 1997, s.402). Höyüğün kuzeyinde iki katlı olduğu anlaşılan yıkanma amaçlı kullanılan bir yapı grubu bulunmuştur. (Şekil 2.3) Bahsedilen yapı iki sıra halinde sekiz odadan oluşmakta bu odalar merkezi bir alana açılmaktadır. Mahremiyetin ön planda tutulduğu yapı grubunda su tahliye kanalları kapı açıklıklarında olup Güneydoğu köşesindeki bir kuyudan alınan su, pişmiş toprak kaplara doldurularak temizlik eylemi gerçekleştirilmiştir (Mackay, 1934, s.208; Vidale, 2010, s.65-67). Tapınağa yakın bir biçimde konumlandırılmış olması bu hamam/banyo grubunun rahipler tarafından kullanılmış olabileceğini düşündürür.

Şekil 2.3

Mohenjo Daro Kenti Yıkanma Yapıları

Kaynak: Vidale, 2010

Hint Kültüründe tanrıların evi olarak görülen mabetlere girebilmek ve dini vecibelerini yerine getirebilmenin ilk şartı bedensel ve ruhsal temizliği sağlayan su ile yıkanmak olarak görülüyordu (Murat, 2012, s.126). Ayrıca tanrının gazabından kurtulmanın en önemli şartı olarak gördükleri temizlik eylemi için de yukarıda bahsi geçen yıkanma yapılarını inşa etmişlerdir.

Yukarıdaki örneklerde de değinildiği üzere insanoğlunun yaşamında çok önemli bir yere sahip olan su; Türk kültüründe de kutsal kabul edilen en önemli unsurlardan biridir. Su kültü Türkler için İslamiyet öncesi dönemde pek çok mite konu olmuştur. Altay yaratılış destanlarında su ile ilgili mitlere bakıldığında Verbitski'nin derlemesinde (Ögel, 1989, s.432) şu şekilde:

> Dünya bir deniz idi ne gök vardı ne bir yer,
>
> Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer!
>
> Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,

Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak.

Radloff'un derlemesinde ise (Ögel, 1989, s.451) aşağıdaki şekilde geçmektedir.

Yerin yer olduğunda, sularla kaplıydı her yer,

Ne gök vardı ne de ay ne güneş ne de bir yer.

Tanrı uçar dururdu, insanoğluysa tekti,

O da uçar, dururdu, sanki Tanrıyla eşti.

Uçar, hep uçarlardı, yer yoktu konmazlardı.

Başkurt'lara ait Ural Batır destanında su ile ilgili mısralar şu şekildedir (Oğuz, 1998, s.23).

Öncelerin öncesinde Kişioğlunun olmadığı Gelip ayak basmadığı (O taraflarda kuru yerin Varlığını hiç kimsenin bilmediği) Dört tarafını deniz sarmış Varmış bir yer.

İslamiyet öncesi Türk kültüründe Gök Tanrı inancı, atalar kültü ve tabiat inancı dini inanışlarının esasını oluştururdu. Bu inanışlarda su; kutsal bir varlık olup kuvvet ve bereket kaynağı olarak görülmüş ve tanrısallaştırılmıştır (Kalafat, 1995, s.53). Kutsallık atfedilen akarsu göl ve pınarlardan su içmenin kısırlığı giderici özelliği olduğuna ve kaynak suyu içme ile hamile kalınacağına inanmışlardır (Bayat, 2002, s.452).

Türk kültüründe su ve suya verilen değer gerek gündelik yaşamda gerekse dini inanışlarında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimekler'in İrtiş Irmağı'na secde edip tapınmaları (İnan, 1998, s.491) su kültünün İslamiyet öncesi Türklerde varlığının göstermesi bakımından önemlidir. Yine Uygurların değerli kaplar içine koydukları suları birbirlerine serpmek suretiyle kötü ruhları uzaklaştırdıklarına olan inanışları (Kalafat, 1995, s.32) suyun ruhu temizleyip arındırmasına örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Uygurca'da "yunğuk: hamam; yungulug: yıkanmak kelimelerinin olması da Uygurlar'da hamam ve yıkanma kültürünün de var olduğunu kanıtlar niteliktedir (Caferoğlu, 2011, s. 305-307).

Suya verilen varlıksal değerin yanında yıkanma eylemi ile ilgili de kaynaklarda veriler bulunmaktadır. Herodot; İskitler'in yıkanma eylemi için bugünkü sauna benzeri bir yer

oluşturduklarını ve vücut temizliklerini burada yaptıklarını belirtir. Hatta bu yıkanma yerlerinin temizlik açısından Yunan hamamlarından daha üstün olduğunu söyler (Heredotos, 1973, s. 324; Seyfi, 1934, s. 67). Yüebanların günde üç kez yıkandıklarını belirten Çin kaynakları da bulunmaktadır (Eberhard, 1942, s.89) bu bilgiler Türklerin vücut temizliğine gösterdikleri ehemmiyeti göstermesi bakımından önemlidir.

İslamiyet öncesi Türklerde yıkanma eylemini gerçekleştirmek için düzenlenen yapılara bakıldığında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte özellikle Avrupa Hunlarında hamam kültürünün var olduğu bilinmektedir. 5. yüzyılda yaşamış olan Priskos, Onegesius Sarayı'nın yakınında bir hamamın varlığından söz eder (Vazcy, 1982, s.110; Ali, 1995, s.40).Her ne kadar günümüze herhangi bir kalıntısı bulunamamış ve varlığı kanıtlanmamış olsa da Avarlar döneminde Bizans İmparatorluğundan hamam inşası için ustalar istenmiş olması (Szadeczky-Kardoss, 2009, s.307)ve Bayan Kağan'ın Bulgaristan seferi sırasında kaplıcalara dokunmayıp birçok yeri tahrip etmesi (Mangaltepe, 2009, s.107-108)de Avarlar'ın temizlik anlayışına verdikleri önemi göstermesi bakımından önemlidir.

İslamiyet öncesi Türklerin hamam yapıları ve yıkanma kültürüne dair bir başka örnek Karluk şehirlerinden Kayında ve Harran-guvanda arkeolojik kazılar sonucu bulunan havuz kalıntılarıdır (Ögel, 1962, s.319-321).Ayrıca Bulgarların banyo alışkanlıkları olduğu ve orduda bulunan subaylar için "çerge" adı verilen seyyar çadır hamamların var olduğu bilinmektedir (Feher, 1937, s.317; Kafesoğlu, 1985, s.38)Yukarıda verilen örnekler İslam öncesi Türklerin yıkanma eylemine verdikleri önemi kanıtlar niteliktedir. İslamiyet öncesi Türk gelenek ve göreneklerinde su; her şeyin temeli olarak görülmüş günlük yaşamda da hayati bir önem arz etmiştir. Konargöçer halklar için temel geçim kaynağı olan hayvancılık ve tarım uygulamaları için de vazgeçilmez bir unsur olmuştur.

2.2 Hamam Mimarisi

İlk bölümde değinilen yıkanma kültürünün bir yansıması olarak inşa edilen hamam/banyo yapılarının en erken örnekleri; Mezopotamya 'da Asur krallarına ait bir yıkanma yapısı (Eyice, 1997, s.402),Suriye'de Tell Halaf'ta evlerde bulunan özel yıkanma alanları ve Tel Hariri' de saraya ait yıkanma mekânı (Ürük, 2016, s.186),Mısır'da Tel el Amarna'da tapınak içlerinde bulunan yıkanma mekânları (Aru, 1949, s.10),Anadolu'da Zincirli, Arslantaş ve Tilmen höyükte Saray yapılarında bulunan yıkanma odaları ve Boğazköy'de

bir tapınakta bulunan yıkanma odası olarak kabul edilir (Naumann, 1991, s.211).Bahsi geçen yıkanma mekânları yapıların içerisinde basit bir oda görünümündedir.

2.2.1 Antik Yunan ve Roma Hamamları

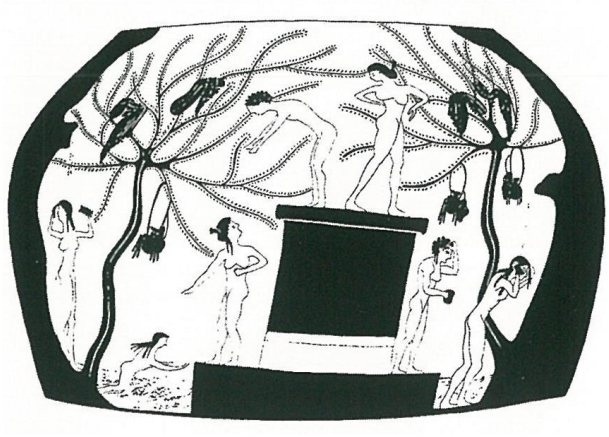
Antik Yunan mitolojinde su ve yıkanma olayına dair pek çok mitos bulunmaktadır. Mitolojik hikayelerde kutsallaştırılan su örneklerine bakıldığında Styx ırmağı efsanesi öne çıkar. Homeros'un İlyada destanında geçen mitosa göre Deniz tanrıçası Thetis oğlu Akhilleus'un ölümsüzlük kazanması için topuğundan tutarak nehre daldırmış fakat Akhilleus'un ölümü ıslanmayan topuğuna gelen bir ok sonucu olmuştur (Cömert, 2010, s.116). Bu ve bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkün olup Grek kültüründe suyun öneminin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Yunanlılar için yıkanma olayı doğum, evlenme ve ölüm ibadet öncesi temizlik ve tanrıların huzuruna temiz çıkma düşüncesi gibi günlük yaşamdaki dinsel değerlerin uygulanması olarak karşımıza çıkar. Gerek inançları gerekse kültürel yaşamları gereği yıkanma eylemini yaşamlarının önemli bir öğesi durumuna getiren Yunanlılar hamam yapıları inşa etmişlerdir. Antik Yunan uygarlığının inşa ettiği hamamlar için Aru (1949, s.4)'te "Klasik devirdeki Yunanlıların deniz ve dere kıyılarında yüzme sporu için özel tesisleri, temizlik içinde özel halk hamamları vardı. Bu yapılar kadın ve erkek için ayrı ayrı düzenlenmiş, soğuk su havuzu ve sportif faaliyetlerden sonra soğuk duş alınan tesislerden oluşmaktaydı" diye söz etmektedir.

Yunan kültürünün yıkanma eylemine verdikleri önem günümüze kalmış çeşitli seramikler üzerindeki betimlemelerden de açıkça anlaşılmaktadır. Bu betimlemelerin en eski örneklerinden biri M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen bir amfora üzerindeki resimde bir grup genç kızın açık bir alanda yıkanmaları betimlenmiştir (Laser, 1983, s. 147). (Görsel 2.2)

Görsel 2.2

Açık alanda yıkanan kadınlar M.Ö. 520-515

Kaynak: Laser, 1983, s. 147.

Bir başka örnekte M.Ö. 430 yılına tarihlenen bir seramik üzerinde bir kurnanın önünde yıkanma ve vücut temizliği yapan üç kadın resmedilmiştir (Weber, 1996, s.15).(Görsel 2.3)

Görsel 2.3

Vücut bakımlarını yapan üç kadın M.Ö. 430

Kaynak: Weber, 1996

Konut ve saraylarda bir mekân olarak tasarlanan yıkanma bölümleri Antik Yunan kültüründe de karşımıza çıkmaktadır. Banyo odaları şeklindeki bu mekânların en erken

örnekleri M.Ö 4 ve 5. yüzyıllara tarihlenmektedir (Onurkan, 1985, s.475).Girit adasında Knossos sarayında bulunan Minos kültürüne ait bir küvet bahsi geçen dönemde banyo odalarında kullanılan mobilyaları göstermesi bakımından oldukça iyi bir örnektir (Weber, 1996, s.15). Küvetin iç kısmında dalgalar içerisinde yunus balıkları betimlenmiş olup büyük ihtimalle yıkanan kişiye deniz içerisinde yüzüyor hissiyatı verme amaçlanmış olmalıdır.(Görsel 2.4)

Görsel 2.4

Yunus figürlü banyo küveti (Musee d'Histoire)

Kaynak: Weber, 1996

Sıcak su kaynakları üzerine kurmuş oldukları kaplıcalardan hem yıkanma hem de tedavi amacıyla yararlandıkları bilinmektedir. Heredot ve Hippokrates'in eserlerinde sıcak suyun insan vücuduna olumlu etkisi ve kaplıcaların kullanımı ile ilgili kurallardan bahsedilmektedir (Herodotos, 1973, s. 156) .Antik Yunan kültüründe gençlerin fiziksel ve zihinsel spor müsabakalarına hazırlandıkları yer olan Gymnasiumlar da soğuk ve sıcak su ile duş almak için kullandıkları sıra banyolara rastlanmıştır (Klinghardt, 1927, s.12).Yine bahsi geçen dönemde halkın kullandığı hamamlardan da bahsedilmektedir (Genzmer, 1899, s.2; Ünsal, 1960, s.477).

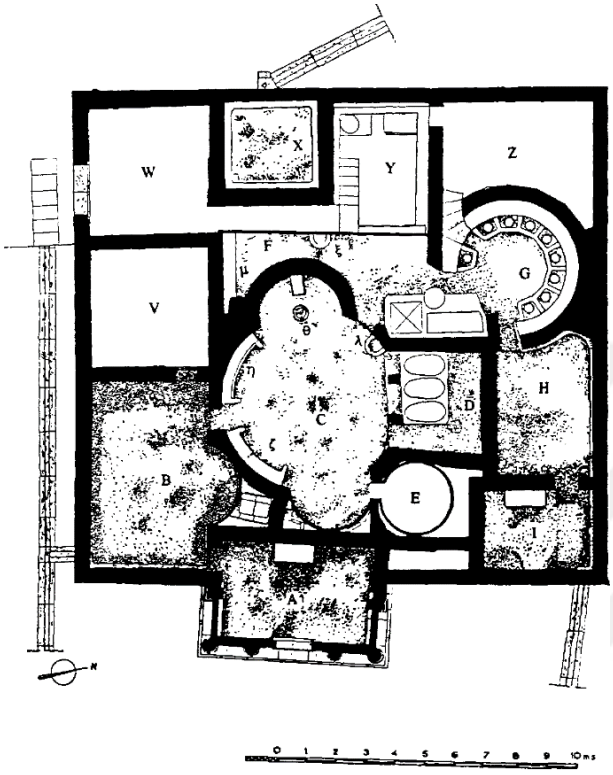
Sonuç olarak Antik Yunan Uygarlığında zenginler evlerinde kendilerine ait olan banyo odalarında sıcak su ile yıkanırken halk ise genel yıkanma eyleminin yapıldığı yapıları kullanmışlardır (Nielsen, 1990, s.6).

Mimari olarak Antik Yunan hamam yapılarına bakıldığında genellikle merkezde yer alan sıcaklık mekânının daire tabanlı bir ya da iki birimden oluştuğu görülür. Sıcaklık

mekânına bölüntüsüz bağlantılı olan diğer mekânlar ise kare ve dikdörtgen tabanlı olup sıcaklık mekânı ile birlikte tek bir birim özelliği gösterir. (Şekil 2.3)

Şekil 2.3

Yunanistan'daki Gortys Hamamı

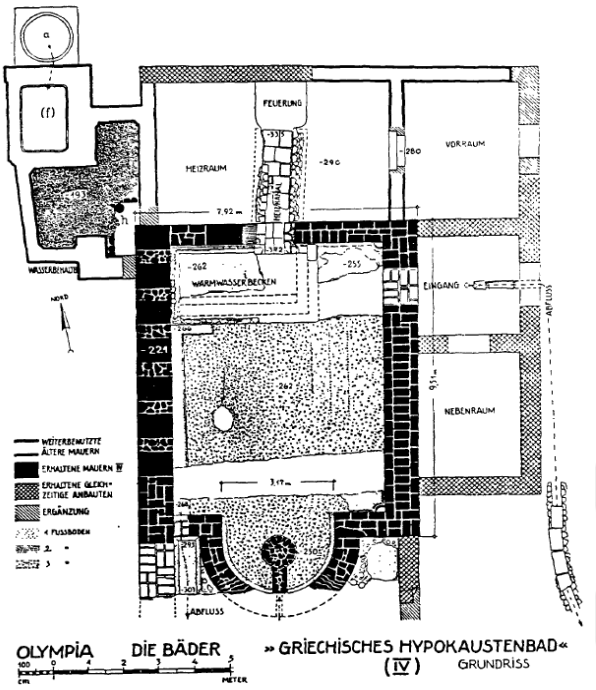

Kaynak: Fagan, 1993

Sıcaklık mekânının bir cephesinde yarım daire tabanlı apsis kısmının bulunduğu hamam yapıları da dikkat çeker. Olympia'daki hamamda görüldüğü üzere sıcaklık bölümü dikdörtgen tabanlı olup güney cephesinde oturarak yıkanma eyleminin gerçekleştiği bir alan bulunmaktadır. Yapının içinde çeşmeler ve 11 adet kurna bulunmuştur. Güney duvarda bulunan apsis kısmı dikkat çekmektedir (Weber, 1996, s.15). Bu erken hamam yapılarının sıcaklık bölümlerindeki daire tabanlı bir mekânın duvarı boyunca devam eden tek bir kişinin yıkanması için düzenlenen küvetler mekânsal kurgularıyla dikkat çeker. Olympia örneğinde olduğu gibi erken dönem yapılarında temel bir hamam yapısının oluşması için gerekli olan duş yeri, sıcak su ile yıkanılan sıcaklık mekânı, soğuk suyla yıkanılan havuzu ve taban ısıtmasıyla Roma dönemi hamamlarında kullanılan hypocaust sisteminin başlangıcı olarak kabul edilir (Andersen vd., 1965, s.360; Abbasoğlu, 1982, s.15). (Şekil 2.4)

Şekil 2.4

Olympia Hamamı Planı

Kaynak: Fagan, 1993

Anadolu'da Helenistik dönem için en erken tarihli banyo yapıları Bergama ve Priene'de karşımıza çıkmaktadır. Her iki kent için M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen Gymnasium yapısının içinde atletlerin yıkanması ve temizlenmesi için düzenlenmiş banyo yapıları inşa edilmiştir (Hoffmann, 1970, s.37). Anadolu'da Helenistik döneme tarihlenen iki örnek de Gymnasiumların hamam gelişimi için önemli bir rol olduğunu göstermesi bakımından önem arz eder.

Roma dönemi hamam yapılarına bakıldığında çok daha gelişmiş mekânlar karşımıza çıkmaktadır. Romalılar için hamam/banyo: yıkanma ve temizlik eyleminin çok ötesinde sosyal ve kültürel bir alışkanlıktır. Yıkanma mekânları sosyal bir alan olarak düzenlenmiş spor eğlence rahatlama gibi gündelik yaşamdaki kişisel ihtiyaçların karşılandığı mekânlar olmuşlardır.

Roma dünyasında sağlığa iyi geldiği ve tedavi ölçütü olarak da kabul edilen yıkanma eylemi köklü bir inanış olarak karşımıza çıkmaktadır (Yegül, 2011, s.27). Hamam yapıları Roma dünyasında herkes tarafından kullanılabiliyordu. Gündelik yaşamda sadece Romalılara hizmet etmek ile görevli olan köleler dâhi efendilerine hizmet etmek

için de olsa girdikleri hamamlarda onlarla birlikte veya ayrı yıkanabiliyorlardı (Zytka, 2019, s.42).Halkın da kullanabildiği bu hamamlar Romalılar için imparatorluğun ihtişamını yansıtan yapılar olmasının yanında yeme içme masaj sportif faaliyetler veya sosyalleşmek için günlük hayatın önemli bir unsuru olmuşlardır Yegül, 2003, s.55-56).Filozof ve şair ve hatipler de sohbet veya tartışmalarını bu mekânlarda gerçekleştirmişlerdir (Wheeler, 2004, s.14).

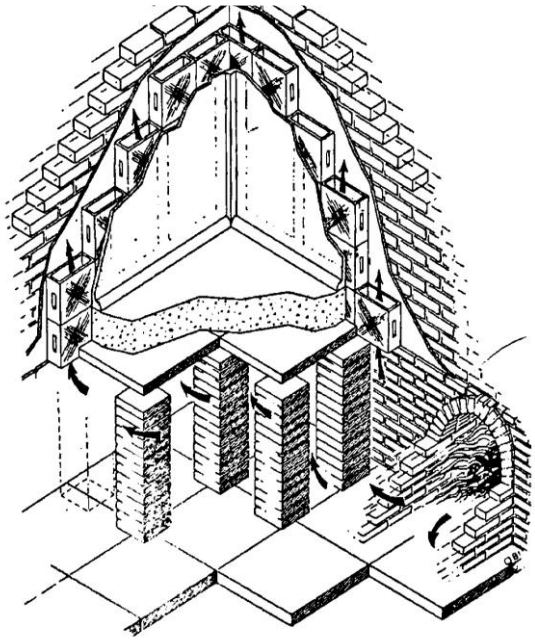
Günlük yaşantıda sosyal bir aktive mekânı ve sağlıksal açıdan faydalarının dışında roma hamamları ekonomik getiri bakımından da kazançlı işletmeler olmuşlardır. Yukarıda değinilen gerekçelerle çok sayıda hamam yapısı inşa edilmiş ve halkın kullanımına sunulmuştur. Hamamlar, sınıf farkının az olduğu veya hiç olmadığı görünümünü veren ortamlar haline gelmişlerdir.

Roma'da hamam yapılarının büyük bir gelişme göstermesi M.Ö. 1. yüzyılda yaşadığı düşünülen Sergius Orata isimli bir mimar tarafından bulunan bir ısıtma sistemi sonrası yaşanmıştır. Hypocaust denilen bu düzenlemede sıcak hava ile merkezi ısıtma sistemi bir araya getirilmiş ve ısı dolaşımı sağlanarak hamamlarda ısınma konusunda büyük kolaylık sağlamıştır (Eyice, 1993, s. 402; Aru, 1949, s. 14; Yegül, 2011, s. 60-64, Akok, 1969, s. 8).

Roma hamamlarının ısıtılması işlemi için taş ve tuğla malzeme ile örülmüş kübik biçimli bir ocak üzerine yerleştirilmiş metal bir kazan kullanılır.(Şekil 2.5) Hamamın ısıtılması, yanan ateşin dumanlarının, caldarium ve tepidarium zeminlerinin tuğladan bodur sütuncuklar üzerine oturtulmasıyla elde edilmiş boşluklarda ve duvarın içindeki künklerde dolaşması ile sağlanır (Ülgen, 1950, s.174).Kısa paye sütunlarla desteklenmiş mekânın tabanı, külhandan gelen sıcak gazların kanallı alanda dolaşması ile tabandan ve mekânın duvarlarında oluşturulan hava kanalları ile duvarlardan tonozlar içinde geçen sıcak hava kanallarıyla ısıtılmıştır (Yegül, 1992, s.6). (Şekil 2.6)

Şekil 2.5

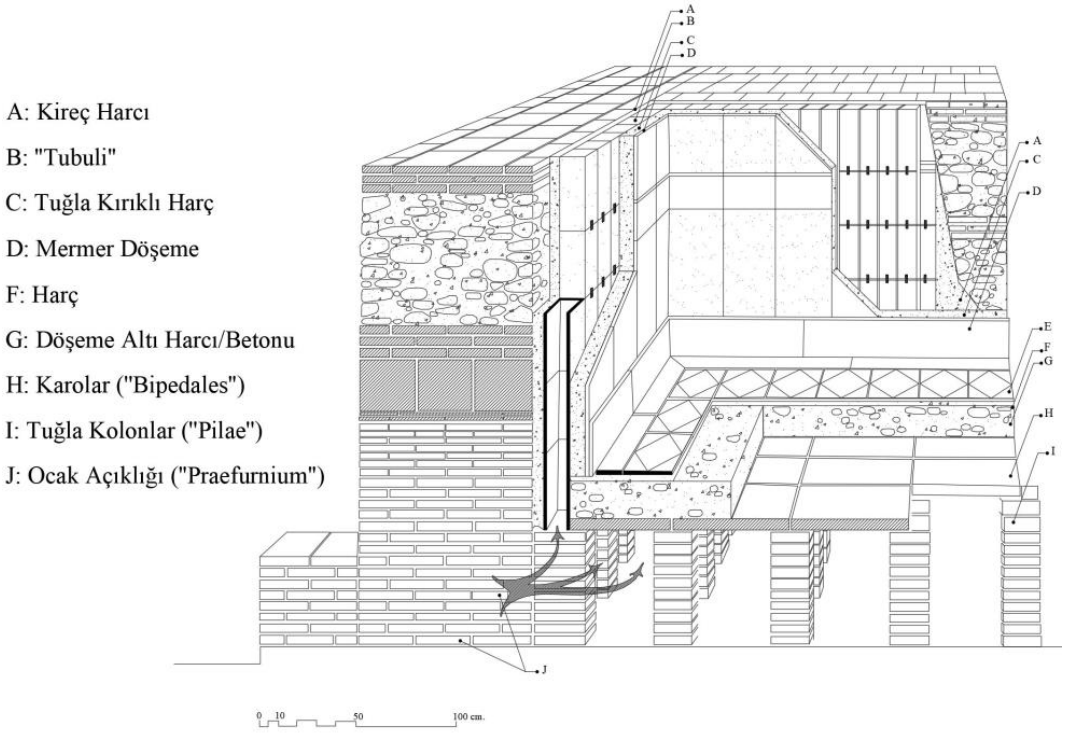
Hypokaust Isıtma Sisteminin Şeması

Kaynak: Weber, 1996

Şekil 2.6

Hypocaust Sistemi

Kaynak: Yegül'den işlenerek, 1992

Roma döneminde inşa edilen hamamlar saray hamamları, zengin sınıfın konutlarında bulunan hamamlar ve halk hamamları olarak karşımıza çıkmaktadır (Bandinelli, 1971, s.63).Hamam yapılarının ısıtılmasını sağlayan *Hypocaust* sisteminin yukarıda sözü edilen üç tür hamamda da uygulandığı mimari bulgulardan anlaşılmaktadır (Bandinelli, 1971, s.63; Onurkan, 1985, s.475).Romalıların bu denli gelişmiş hamam yapıları inşa etmesinde su kemerlerinin inşası ve kanalizasyon sistemlerinin etkisi yadsınamaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Onurkan, 1985, s.475) .

Roma'nın inşa ettiği hamam yapılarının mekânsal kurgularına bakacak olursak aşağıdaki birimler karşımıza çıkmaktadır. (Şekil 2.7)

Roma hamamı mekânsal kurguları

- Apodyterum: Hamamın ilk bölümü olup giysilerin çıkarıldığı ve dolaba veya duvardaki askılara asıldığı mekân olarak karşımıza çıkar. Hamamda ayrı bir mekân olarak uygulanmadığı durumlarda yıkanma mekânlarından biri bu işlev amacıyla kullanılmıştır (Nielsen, 1990, s.153). Apodyterum ve pallaestra dan sonra yıkanma genelde ılıktan sıcağa doğru bir yön izlemiştir.
- Tepiderium: hamamın ılıklık bölümü olup sıcaklığa geçmeden önce yıkanma ve yağlanma mekânı olarak kullanılmıştır. Tepidariumun temel işlevi soğukluk mekânları ile sıcaklık mekânları arasındaki geçiş mekânıdır. İmparatorluk tipi denilen hamam plan şemasında tepiderium birden fazla olabilmekteydi (Krencker vd., 1929, s.184).
- Caldarium: Hamamın temel mekânı olup Hypocaust sistemi ile ısıtılan sıcaklık mekânıdır. Sıcak su sebebiyle yüksek nem içeren mekân ter odası olarak da kullanılmıştır. Caldarium pek çok farklı plan tipi içermektedir (Yegül, 1992, s.41; Krencker vd., 1929, s.182).
- Frigidarium: Soğuk su ile yıkanılan havuzun bulunduğu bölümdür. Romalılarda yıkanma eylemi Frigidarium da bulunan yüzme havuzu içine vücudun daldırılması ya da soğuk suyla yıkanılarak tamamlanmıştır. Romalıların hamamda en çok zaman harcadıkları yer olması bakımından sosyal işlevi olan bir mekân olup hamamın en fazla bezenen bölümü olmuştur (Krencker vd., 1929, s.183).

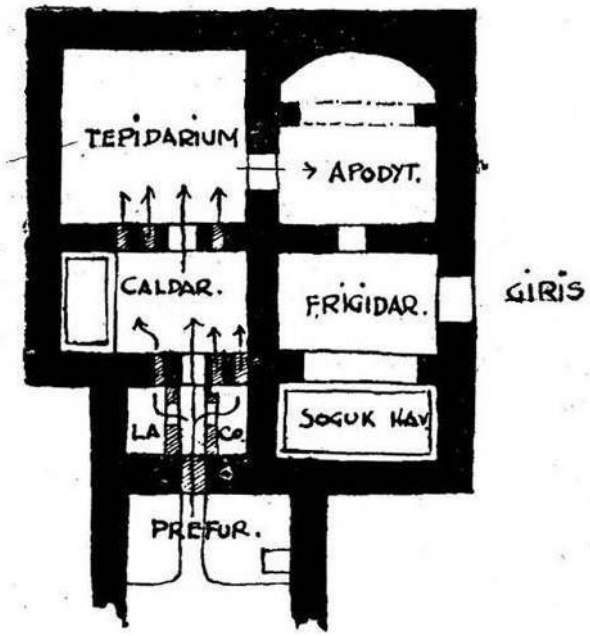
Roma hamamlarının mekânsal kurgularında yukarıda açıkladığımız mekânların yanı sıra Laconicum ve Sudatorium olarak adlandırılan ter hamamları da bulunur.

- Laconicum: yıkanma düzeni içerisinde birbiriyle bağlantılı olarak ılıklık ve sıcaklık mekânı arasında kuru ter hamamı olarak kullanılmıştır (Nielsen, 1990, s.159).
- Sudatorium: çoğunlukla dörtgen ve kare tabanlı bir mekân olan bölüm buhar odası olarak kullanılmıştır (Yegül, 2006, s.9) (Şekil 2.8)

Yukarıda değindiğimiz bölümlerin yanında hamam yapılarının büyüklüklerine göre Lamberium, cadatione ve unctarium gibi yıkanma amaçlı küçük birimler de bulunmaktaydı (Onurkan, 1985, s.474).

Şekil 2.7

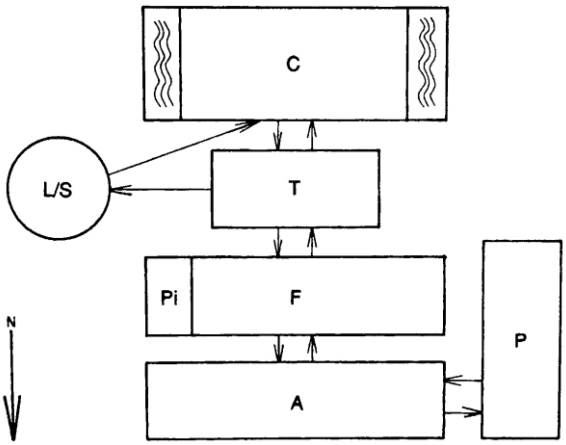
Roma Hamamı Bölümleri

Kaynak: Aru, 1949, s. 17.

Şekil 2.8

Roma Hamamlarındaki Yaygın Kullanım Sırasını Gösteren Şema

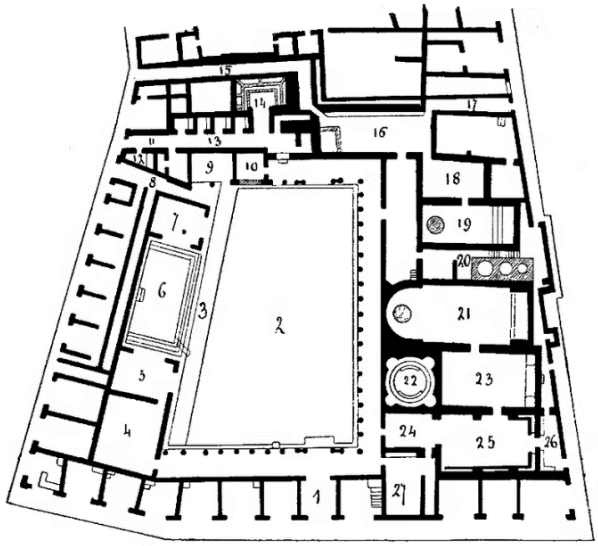
Kaynak: Weber, 1996

Roma temizlik kültürü ve aldığı etkilerle geliştirdiği mimarlık tarihinin bir ürünü olan hamam yapıları İmparatorluğun hemen hemen tüm kentlerinde inşa edilmiştir. Roma uygarlığında yaşanan ekonomik canlılık ve zenginlikle sosyal ve mimari yenilikler taşıyan hamam yapıları inşa faaliyetleri özellikle M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren hız kazanmıştır.

Roma hamam mimarisine en erken örneklerden biri Pompei'de bulunan Stabia hamamlarıdır (Yegül, 2006, s.55). Kentin forumunun doğusunda kalan ve dört evresi olan stabia hamamlarının ilk evresi M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenir. Hamam yapısına M.Ö. 2. yüzyılda yeni birimler eklenerek geliştirilmiştir. (Şekil 2.9)

Şekil 2.9

Stabian Hamamları Planı

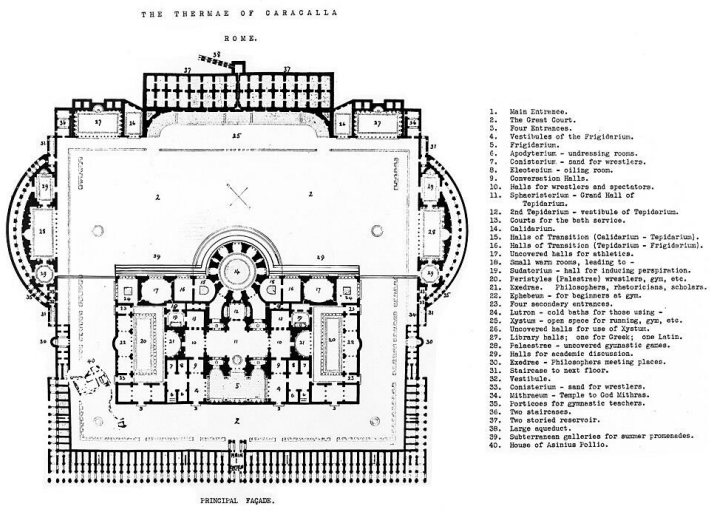

Kaynak: Yegül, 2006

Kuzeydoğu- güneybatı doğrultulu dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı soyunma mekânı (apodyterium), ılıklık mekânı (tepidarium), sıcaklık mekânı (caldarium), suyun ısıtıldığı birim ve kadınlara ait bölümler olarak sıralanmıştır (Thorpe, 2012, s.87).Stabia hamamlarının en önemli özelliği hypocaust sisteminin tam manasıyla uygulanış biçimi olarak en erken örneği olmasıdır (Yegül, 2006, s.47).216-217 yıllarına tarihlenen içerisinde kütüphanesi bulunan Caracalla Hamamı günümüze ulaşmış en iyi örneklerden biridir.(Şekil 2.10) Oldukça geniş bir alan üzerine inşa edilen Caracalla Hamamı kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturmaktadır.

Şekil 2.10

Caracalla Hamamı Planı

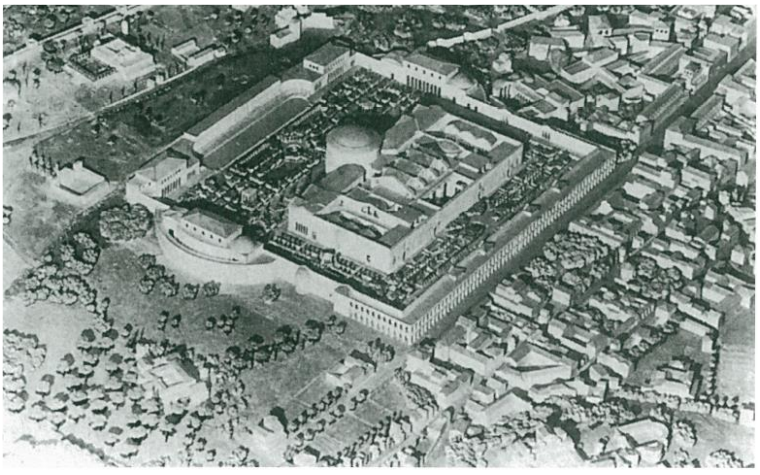

Kaynak: Weber, 1996

Yapı kuzeydoğu-güney batı aksında sıcaklık bölümü, ılıklık bölümü soğukluk bölümü ve soğuk su havuzunun bulunduğu bölüm olarak ana eksende simetrik olarak yerleştirilmiştir (Yegül, 2006, s.179). (Görsel 2.5)

Görsel 2.5

Caracalla Hamamlarının modeli

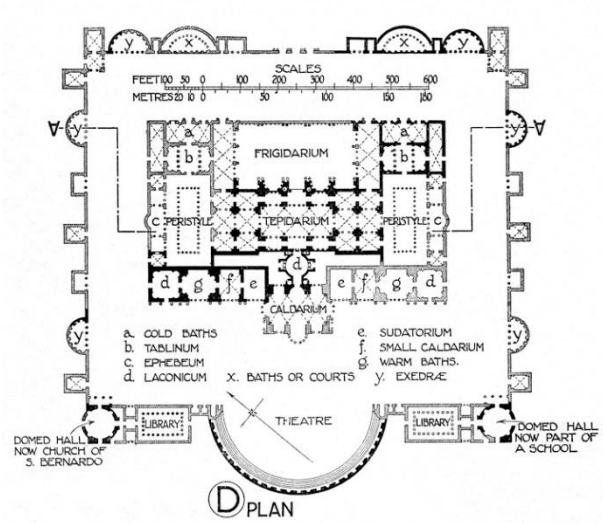

Kaynak: Weber, 1996

11 hektarlık bir alanı kaplaması bakımından önem arz eden bir başka yapı Diocletianus Hamamıdır. (Şekil 2.11) Milattan sonra 300 yılına tarihlenen Diocletianus Hamamı bahçeleriyle birlikte oldukça büyük bir alana yayılan bir kompleks görünümündedir (Eyice, 1997, s.403).

Şekil 2.11

Diocletianus Hamamı Planı

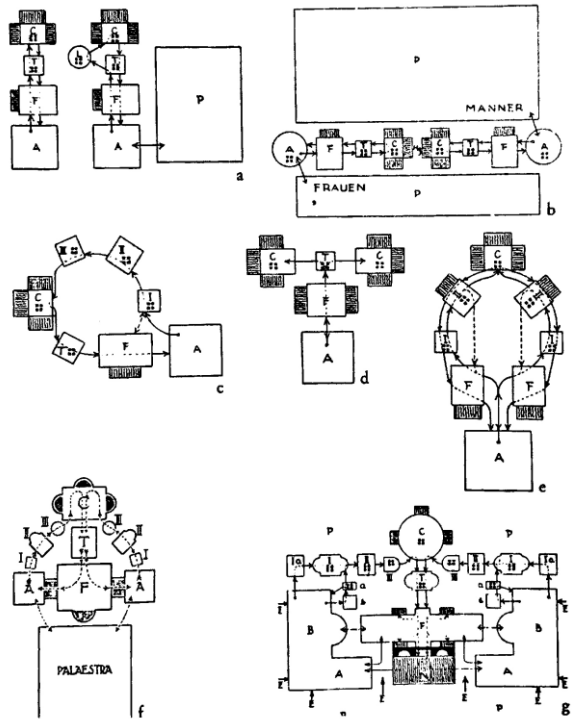
Kaynak: Fletcher, 2013; http-2://www.worldhistory.org/image/1174/plan-of-the-baths-of-diocletian/

Diocletianus Hamamı ufak tefek değişikliklerle birlikte plan ve kuruluş bakımından Caracalla Hamamı'na çok benzer. İki hamam arasında soğukluk mekânının iki yanında yer alan mekânlar, soyunmalık mekânları spor mekânları sıcaklık mekânlarında görülen biçimsel farklılıkların yanı sıra Diocletianus Hamamı'nın, hamam bölümünün daha büyük olması dışında hemen hemen hiç fark yoktur (Yegül, 2006, s.192).

Yukarıda bahsettiğimiz örnekleri çoğaltmak mümkündür. Roma hamam yapıları kent içinde önemli bir alanı kaplayan genellikle kareye yakın dikdörtgen bir alana oturan plana sahiptirler. Planlamaları birbirinden farklı işlevlere sahip bir mekân düzenine sahiptir. (Şekil 2.12) Plansal uygulamada iki bloklu bir düzen karşımıza çıkar. İlk blokta palaestra ve ona bağlı olan eksedralar bulunurken; ikinci blokta birbirine paralel, avluya dik bir düzende tonoz örtülü salonları ve servis mekânları ile hamam bloğu bulunmaktadır (Yegül, 2006, s.16).

Şekil 2.12

Roma Hamam Mimarisinin Tipoloji Şeması

Kaynak: Brödner, 1992

İmparatorluk dönemi Roma hamamları; spor yapılan alanlar, kütüphane mekânları, spor yapılan alanın izlenebildiği oturma sıraları, konferans odaları ve yürüyüş alanları gibi unsurlar barındıran büyük komplekslerdir. Karakteristik özellik olarak birçok sosyal faaliyetin gerçekleştirilebildiği sadece bir bölümünün temizlik, şifa ve yıkanmaya olanak sağladığı mekânlar bütünüdür (Yegül, 2006, s.161). İmparatorluğun doğu eyaletlerinden olan Anadolu'da Roma hamamları I. yüzyıldan itibaren inşa edilmeye başlanmıştır. Anadolu'da bulunan bu Roma hamamları Anadolu'nun Hellenistik dönem gymnasium mimarisi ile hamam-gymnasium kompleksi şeklinde birbirini bütünleyen yeni bir mimari formu yaratmıştır.

2.2.2 Bizans Hamamları

Hamamlar Pagan Roma'da olduğu gibi Hristiyan Bizans'ta da işleyişini hiçbir zaman tamamen kesmemişse de dini metinler yıkanmayı reddetmiştir (Saradi, 1988, s.383). Buna rağmen din adamları ve rahipler bile hamamları kullanmışlardır. Örneğin 397 yılında Konstantinopolis patriği olan İoannis Hrisostomos, dönemin imparatoru

Theodosius'un Antakya'daki hamamların kapatılmasını emretmesine rağmen yıkanmanın eski ve gerekli bir gelenek olduğu için kararın yıkıcı olduğunu not etmiştir (Saradi, 2006, s.327). Bununla birlikte kilisede hâkim olan görüş karma hamamların ahlaksızlık merkezi olduğu düşüncesi ve din adamlarının hamamlara yaptığı ziyaretleri kınayan tavrı olmuştur (Mango, 1981, s.338).

Roma dünyasında yıkanma ve hamam kültürü çok önemli bir işleve sahipken erken Hristiyanlık döneminde dini sebeplerden dolayı yıkanma ve hamama karşı bir ön yargı oluşmuştur (Vanzan, 2010, s.1).Her ne kadar su ile arınma ve vaftiz kültürü Hristiyan dünyasında önemli bir yere sahipse de din adamlarının ve kilisenin tutumu yıkanma eyleminin sembolik bir değerde kalmasına yol açmıştır (Yaşaroğlu, 1997, s.433; Houghton, 1861, s.26).Anadolu'da M.S. 3. yüzyılda hamam inşa faaliyetleri imparatorluğun ekonomik durgunluğu ve var olan hamamların yeterli olması dolayısıyla yalnızca güney bölgelerinde devam etmiştir. Bu dönemden itibaren Roma dünyasında görülen anıtsal büyük hamam geleneği değişmeye başlamış hamam yapılarının boyutları küçülerek planlanmasında farklılıklara gidilmiştir. Erken Hristiyanlık dönemi olarak bilinen 5. yüzyıldan itibaren ise hamamlar kilise ile bağlantılı olarak inşa edilmiş ve giderek daha küçük basit planlı yapı görünümünü kazanmıştır (Nielsen, 1990, s.96).6. yüzyıla gelindiğinde Bizans dünyasında hamam kullanımı önemini gittikçe yitirmiş(Kazhdan ve Epstein, 1985, s.79-80),.7. yüzyılda var olmaya devam etse de manastır ve kiliselere eklenmiş bir formda karşımıza çıkmaktadır (Nielsen, 1990, s.96).8. yüzyılda ise Bizans dünyasında hamam inşa faaliyetleri neredeyse ortadan kalkmıştır (Kazhdan ve Epstein, 1985, s.79-80).

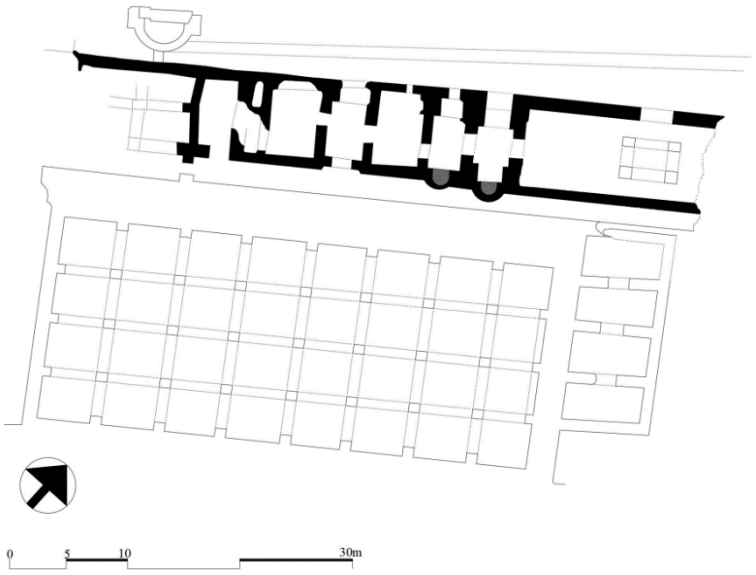
Bizans dönemi hamam mimari uygulamalarına bakıldığında 4. yüzyıldan itibaren bazı değişiklikler gözlemlenir. Hamamlarda bulunan büyük havuzlar daha küçük parçalara bölünmüştür. Devam eden yüzyıllarda hamamlar önemini yitirmiş başkent Kontantinopolis de bulunan büyük hamamlar yavaş yavaş ortadan kaybolmuştur. Halk hamamları sayısı azalmış özel hamamlar önem kazanmıştır (Saradi, 2006, s.383)

Bizans imparatorluğu döneminde inşa edilen hamamlar her ne kadar boyutları küçülse de mekân düzeni açısından Roma hamam mimarisi geleneğini devam ettirdiği söylenebilir. Günümüze çok az sayıda ulaşabilmiş Bizans hamamı örneklerinden biri olan Alexandros Hamamı yan yana sıralanan dikdörtgen tabanlı soğukluk ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden

oluşur. (Şekil 2.13) Soğukluk ve sıcaklık bölümlerinde yarım daire tabanlı büyük nişler yer alır.

Şekil 2.13

Alaxandros Hamamı

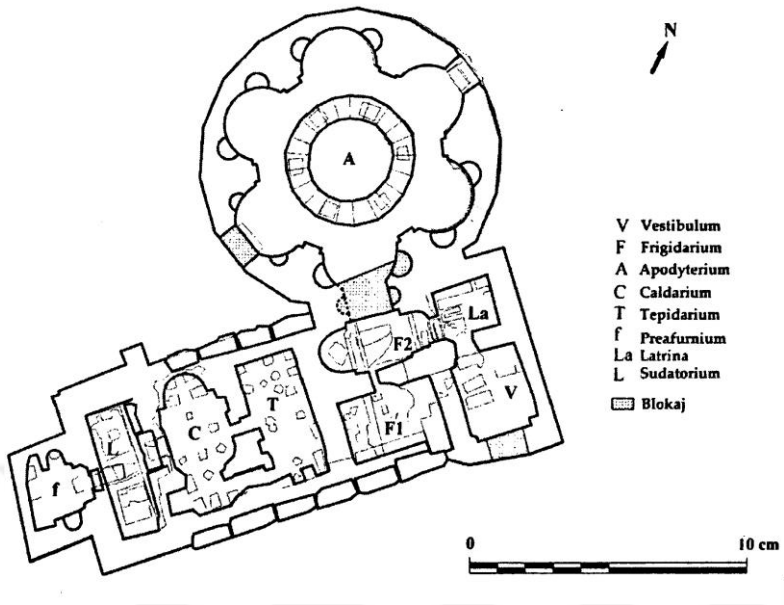
Kaynak: Berger'den işlenerek, 2012

Efes antik kenti kazılarında 6. yüzyıla tarihlenen ve Bizans hamamı olarak adlandırılan bir tesis bulunmuştur. Yapının ön kısmında revaklı bir galeri yer alır. Sıcaklık bölümü kare tabanlı olup köşelerde nişler yer alır. Köşelerde uygulanan hücreler ve plan düzenlemesi erken İslam dönemi hamamlarında da görülür (Eyice, 1997, s.405).

Anadolu'da inşa edilen Erken Bizans dönemi hamamları içerisinde Amorium antik kentinde kalıntıları bulunan hamam mimari özellikleri ile dikkat çekmektedir. (Şekil 2.14) 6. yüzyıla tarihlenen hamam yapısı Roma dönemine benzer büyük bir apodyterium ve bitişik düzende bulunan frigidarium, tepidarium, caldarium, sudatorium ve latrina gibi mekânlardan oluşmaktadır (Koçyiğit, 2007, s.456).

Şekil 2.14

Amorium Hamamı Planı

Kaynak: Eravşar, 2009, s. 58

Ayrıca Yalova, İznik Bursa ve Eskişehir'de inşa edilen kaplıcalar, Bizanslıların şifalı suların temizlik ve sağlık açısından değerlendirildiğini göstermesi bakımından önem arz eder (Şehsuvaroğlu, 1957, s51)).Bizans hamam mimarisi kendinden önceki dönemde var olan yapıları kullanmakla birlikte çoğunlukla daha küçük ve özel hamam yapılarına yönelmiştir (Heers, 1977, s.160).Özellikle Orta Bizans döneminden itibaren küçük kent hamamları (*balneum*), palaestra ve frigidariumu bulunmayan, genellikle basit bir mekân dizisi oluşturan iki ya da üç odalı mahalle hamamları olarak değerlendirilebilir (Yegül, 2006, s.292).

2.2.3 Erken İslam Dönemi Hamamları

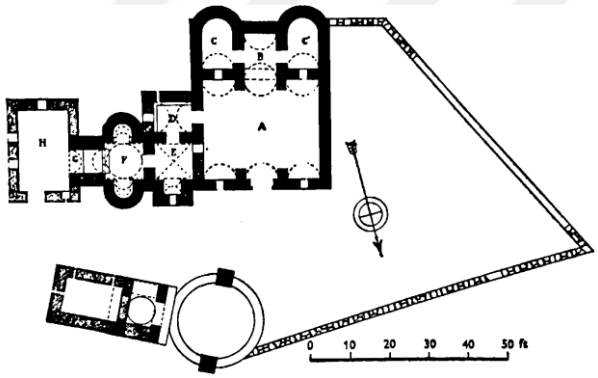
Semavi dinlerden olan İslamiyet inancında yıkanma olgusuna büyük dini anlamlar yüklenmiştir. Kutsal kitap olan Kur'an-ı Kerim'de temizlik ile ilgili pek çok ayet bulunmaktadır. Allah katında insan ruhunun temizliği için vücut temizliğinin gerekliliği dini bir vecibe olarak kabul edilmiştir. Gerek Kur'an-ı Kerim'de temizlik ile ilgili ayetler gerekse İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed'in su ve temizlik ile alakalı hadislerinde yıkanma, gusül, abdest gibi uygulamalar ibadet öncesi ön şartlardandır. Hz. Muhammed'in "temizlik imanın yarısıdır" hadisi ve bedenin temizliği ile alakalı ayetler İslamiyet'in temizliğe verdiği önemi gösteren örneklerdendir.

İslamiyet'in ortaya çıkışı ve gelişimi sürecinde hamam yapıları antik dönemin hamam yapılarından farklı olarak soğuk ve sıcak su havuzları olmadan inşa edilmiştir. Roma hamam geleneğinde var olan havuzların; Müslüman hamamlarında dini bir gereksinim olarak akan suda yıkanma kuralı nedeniyle var olmadığı görülür (Sibley ve Jackson, 2012, s.155). İslam hamamlarında en erken örnekler Emeviler dönemine tarihlenir.

Günümüzde Ürdün sınırları içerisinde yer alan Kusayr-ı Amra Sarayı'nın hamamı Emeviler dönemine tarihlenen en erken örneklerden biridir. (Şekil 2.15) Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen alana oturan hamam soyunmalık, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşur. Doğusunda külhan ve su deposu bulunan hamam yapısının soğukluk bölümü dikdörtgen tabanlı olup sivri kemer profilli beşik tonozla örtülüdür. Ilıklık bölümünde ise örtü sistemi olarak çapraz tonoz uygulanmıştır. Hamamın sıcaklık bölümü üç birimden oluşur, ortada kare tabanlı bir birim ve bu birime kemer açıklarıyla bağlanan yarım yuvarlak tabanlı iki birim sıcaklık mekânını oluşturur. Sıcaklık mekânının üzeri kubbe ile örtülmüştür (Yetkin, 1963, s.106).

Şekil 2.15

Kusayr Amra Planı

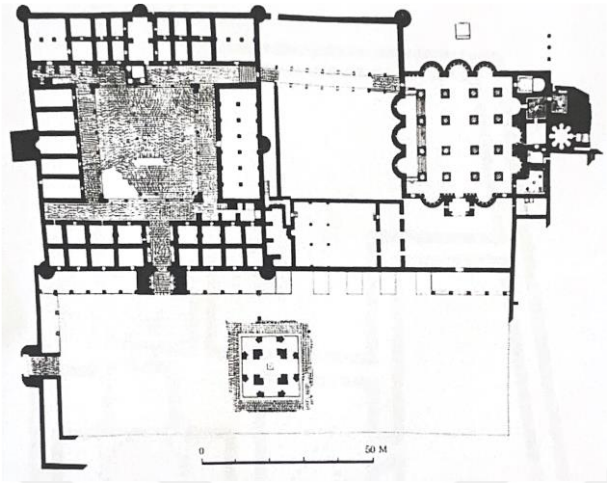

Kaynak: Önge,1995, s. 14.

Emeviler dönemine tarihlenen erken dönem hamam örneklerinden biri de Hırbetü'l Mefcer Sarayı'nın hamamıdır. (Şekil 2.16) Eliha şehri yakınlarında bulunan hamam yapısı büyük bir salon ve ona bağlanan sıcaklık bölümü, soğukluk bölümü, özel halvet ve tuvaletlerden oluşmaktadır (Yetkin, 1963, s.30; Beksaç, 1998, s.326).30x30m ölçülerinde kare tabanlı olan salon kısmında büyük nişler yer alır. Özel halvet olarak kullanıldığı düşünülen mekân yapının kuzeyinde olup yarım daire tabanlı ve kubbe ile örtülüdür (Beksaç, 1998, s.326).

Şekil 2.16

Hırbetü'l Mefcer Planı

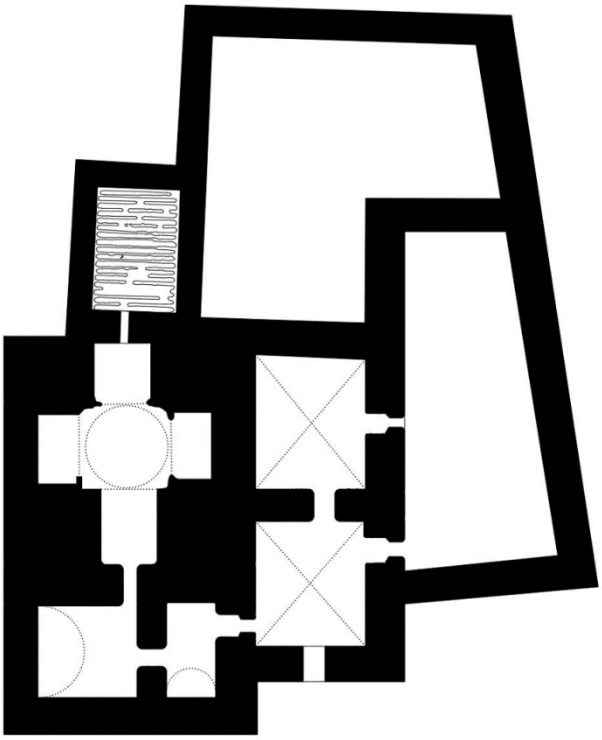

Kaynak: Beksaç, 1998

Emeviler dönemine tarihlenen bir başka örnek olan Abde Hamamı, mekânsal kurgusuyla hem yukarıda bahsedilen hamam örneklerinden ayrılması hem de Türk hamamlarını anımsatması bakımından önem arz eder. (Şekil 2.17) Hamam soyunmalık bölümü, ılıklık bölümü, traşlık bölümü ve sıcaklık bölümlerinden oluşur. Yamuk tabanlı soyunmalık mekânından ılıklık mekânına geçilir. Ilıklık mekânı dikdörtgen tabanlı iki birimden oluşur ve üzeri tonoz örtülüdür. Hamamın sıcaklık mekânı ise dört eyvanlı olup üzeri kubbe ile örtülüdür (Eyice, 1997, s.406).

Şekil 2.17

Abde Hamamı Planı

Kaynak: Eyice'den işlenerek, 1997

Bahsi geçen erken İslam dönemi hamam yapılarına bakıldığında mekân düzeni açısından antik geleneği devam ettiren Bizans hamamlarının benzeri oldukları anlaşılmaktadır. Emeviler kendilerinden önce Suriye topraklarında hüküm sürmüş Roma-Bizans yapılarından etkilenmiş ve yeni bir mimari tarz ortaya koymuşlardır. Bu etkilenme farklı yapı türlerinde olduğu gibi hamam yapıları için de geçerlidir (Önge, 1995, s.9). İslamiyet'i kabul etmiş uygarlıkların farklı mimari gelenekleri olması sebebiyle hamam yapıları da birbirine benzememektedir. İslam dünyasında ortak bir hamam mimari anlayışı görülmez. Arap toplumların hamam mimari anlayışında Türk hamam geleneğinden farklı olarak çifte hamam uygulaması yoktur (Sibley ve Jackson, 2012, s.157).

2.2.4 Türk İslam Uygarlıklarında Hamam

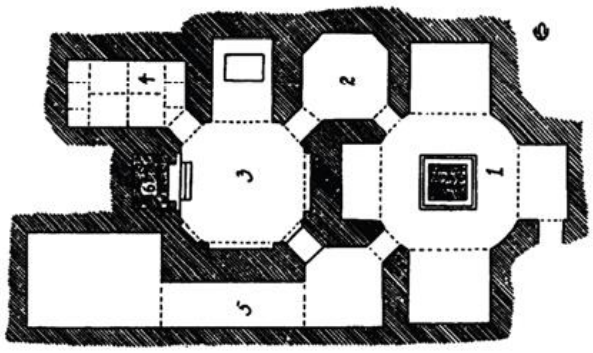
Türkler İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte İslami inancın getirmiş olduğu esaslara uymuş, akan suyla temizlenme anlayışını benimsemiş, temizlik hususunu birçok emir ve yasakta olduğu şekliyle kabullenmiştir. İslamiyet inancına göre şekillenen temizlik

hususu yıkanma şekillerini ve Türk hamam mimarisini etkilemiştir. İslamiyet öncesi suya verilen önem ve yıkanma olayı İslamiyet'i kabul ettikten sonra da devam etmiş, İslamiyet'te ibadetlerin temizlenmeden yapılamayacağının bildirilmesi ve suya verilen önem Türkler için temizlik ve suyun hem dünyevi hem de ahiret inancının özünü oluşturmuştur. Anadolu'da inşa edilmiş Türk hamamlarına yer vermeden önce İslamiyet inancını benimseyen Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce inşa etmiş oldukları hamam yapılarından bahsetmek kanaatimizce çalışmamıza faydalı olacaktır.

Turan (1965, s. 254)'te ve Önge (1995, s.9)'da, Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce inşa ettikleri köşk, saray, han ve tekke gibi yapıların bünyesinde oluşturulmuş özel hamamlar ve halka açık büyük hamam yapılarının varlığındanbahsetseler de bu iddialar yazılı kaynaklar olarak litaratüre girmiş ancak somut veri olabilecek yapı kalıntıları henüz bulunamamıştır. İran coğrafyasında, Kirman'ın güneyinde Nigar'da bulunan hamam yapısı Büyük Selçuklu dönemine (1040-1158) tarihlenir. Özellikle sıcaklık bölümü kurgulanışı ve mimari özellikleriyle Türkiye'de inşa edilen Türk Hamamları ile benzer yönler bulunmaktadır (Önge, 1988, s.403). (Şekil 2.18)

Şekil 2.18

Kirman Nigar Hamamı Planı

Kaynak: Önge, 1995, s. 15

Soyunmalık kısmında dört eyvanlı plan şeması ile sıcaklık kısmında ise tek eyvanlı mekân düzeninin uygulandığı hamam Anadolu'da Türk hamam mimarisinin ana şemasını oluşturduğu kabul edilmektedir (Ülken, 1948, s.355). Orta Asya'da bulunan bir başka örnek Karahanlılar dönemine tarihlenen (11-12. yy) Kazakistan Otrar'da bulunan birbirine benzer iki hamam kalıntısıdır (Çeşmeli, 2007, s.39). Söz konusu yapılarda mekânlar merkezi bir birim etrafında şekillenmiş ve üç eyvanlı olarak düzenlenmiştir.

Anadolu'da bulunan Türk Hamamlarının sıcaklık kısımlarında görülen çok bölüntülü mekân düzeni Karahanlılar'a atfedilen bu hamam yapıları için de görülebilir (Çeşmeli, 2007, s.39).

2.2.5 Anadolu Türk Mimarisinde Hamam

XI. yüzyıldan itibaren Anadolu topraklarına gelen Türkler fethettikleri bölgelerde geniş çaplı imar faaliyetlerine başlamışlardır. Orta Asya menşeli mimarlık geleneklerini bu yeni fethedilen topraklardaki yerel kültürler ile kaynaştırarak çeşitli yapı türlerinin inşa faaliyetlerine girişmişlerdir. XII. ve XIII. yüzyıllarda yukarıda bahsettiğimiz özümseme ile biçimlenen Türk hamamları bu topraklarda var olan antik dönem hamamlarından etkilenmiş olsa da kendine özgü bir yapı biçimi geliştirmiştir (Önge, 1995, s.10). Anadolu'da biçimlenen Türk hamamları insan ölçülerinin esas alındığı kitle anlayışı, iç plan şemaları, yapı öğeleri, bu öğelerin formları ve estetik anlayışıyla kendine özgü bir mimari anlayışa dönüşmüştür.

Anadolu'da inşa edilen Türk hamamları işlevsel olarak halkın yararlanabildiği çarşı hamamları, özel hamamlar ve yıkanmanın yanında tedavi amacı güden kaplıcalar olarak üç gruba ayrılabilir. Çalışmamızın katalog kısmında da değineceğimiz hamamlar genellikle çarşı hamamı tasnifine uygun olup halk hamamı ya da genel hamam olarak da adlandırılabilir. Halkın kullanması amacıyla inşa edilen çarşı hamamları genellikle bir vakıf sistemi çerisinde gelir getirici fonksiyonu bulunan bir külliye veya manzumeye dahil edilmiştir. Tek veya çift şekilde düzenlenen bu grup hamamlar sadece yıkanma eylemi ve bununla ilgili ihtiyaçlara cevap verecek şekilde düzenlenmiştir (O. Turan, 2009, s.346). Mekân düzeni temel olarak soyunmalık, aralık, ılıklık, sıcaklık bölümleri ve sıcaklık bölümüne bitişik olan suyun depolandığı soğuk sıcak su depoları ile suyu ve hamamı ısıtan külhan bölümlerinden oluşmaktadır.

Anadolu'da XII. ve XIII. yüzyıllarda şekillenen Türk hamamları, küçük denemeler harici sıcaklık bölümlerinde uygulanan çeşitli plan tipleri ile merkezi plan şemasını esas almış ve yeni tip uygulamalarla mimari üslup anlamında giderek zenginleşmiştir. İkinci gurubu oluşturan özel hamamların ise az sayıda kişinin yıkanabileceği köşk, konak, kışla, saray, kervansaray ve tekke gibi yapılarda, bağımsız ya da yarı bağımsız tasarlanmış oldukları görülür (Önge, 1995, s.11). Genellikle küçük ölçekli olan bu hamamların inşasında tipoloji kaygısı taşımadığı söylenebilir. Bünyesinde yer aldıkları yapılara göre

boyutlandırılan özel hamamlar az kişinin yıkanmasından dolayı genellikle soyunmalık ve sıcaklık bölümlerinden oluşur.

Üçüncü gurup hamamlar ise kaplıca hamamları olarak karşımıza çıkmaktadır. Tedavi amaçlı olarak da kullanılan doğal sıcak su kaynakları Türk hamamları konusunda önemli bir yer tutar. Anadolu'ya yerleşen Türkler doğal sıcak su kaynakları üzerinde var olan antik döneme ait kaplıcaları onararak ya da temellerinden yararlanarak işlevsel hale getirmişlerdir. Ayrıca kaplıcalara ilerleyen dönemlerde yenilerini ilave etmişlerdir (Önge, 1995, s.10).

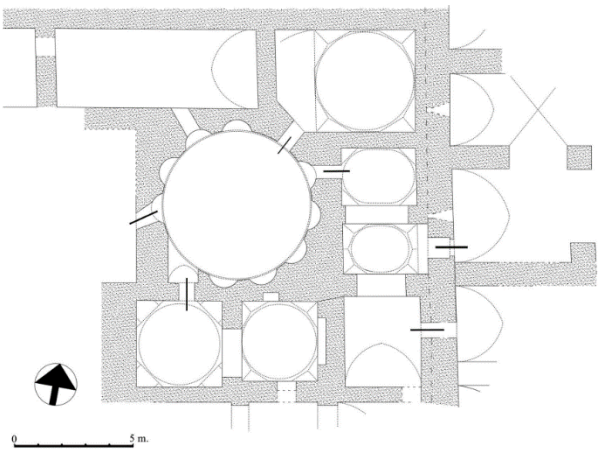
Anadolu'daki Türk hamamları, Antik hamam kültüründen etkiler almakla birlikte mimari uygulama da Türklerin kendi mimarlık gelenekleri üzerine kurulmuştur. Temelde yıkanma işlevinin esas alındığı bu hamamlar, İslami inançların, örf ve adetlerin yönlendirdiği şekilde mimariye uyarlanmıştır. Uyarlanan bu tasarım giderek zenginleştirilmiş kendine özgü bir yapı tipi olarak evrimleşmiş ve Türk hamamı şeklinde evrensel bir kimliğe kavuşmuştur (Erat, 1997, s.29). Anadolu'da kendine has üslubu ile Türk hamam mimarisinin temeli Selçuklu döneminde atılmıştır. Sonraki dönemlerde mimari unsurlarda ufak değişiklikler görülse de ana mekân düzeni hiç bozulmadan günümüze kadar devam eden bir süreçten bahsedilebilir.

2.2.5.1 Selçuklu ve Beylikler Dönemi Hamamları

Anadolu'da Selçuklu hamamları Konya, Kayseri, Sivas, Tokat, gibi şehirlerde yoğunluk kazanmışlardır. Bu bölgelerde Selçuklular tarafından inşa edilen hamamlar planlama ve yapım tekniği olarak kendine has biçimler içerse de kültürel açıdan önceki dönemlerin izlerini de hissettirmektedir. Roma döneminden kalma hamam yapılarını da kullanan Selçuklular plan tipi bakımından kendine has üslup olan haçvari dört eyvanlı plan tipinin dışında hamamlar da inşa etmişlerdir. Kayseri Külük Hamamı (Şekil 2.19) ve Kastamonu Vakıf Hamamı (Şekil 2.20) bu örneklerden olup Roma hamamlarında görülen mekân düzenine sahiptir (Önge, 1995, s.133, 257). Selçuklular döneminde az sayıda karşımıza çıkan bu hamamlar genellikle antik dönemde inşa edilmiş bir hamam ya da kaplıca yapısının temellerinden istifade edilerek inşa edilmiş olması bunun temel sebebidir.

Şekil 2.19

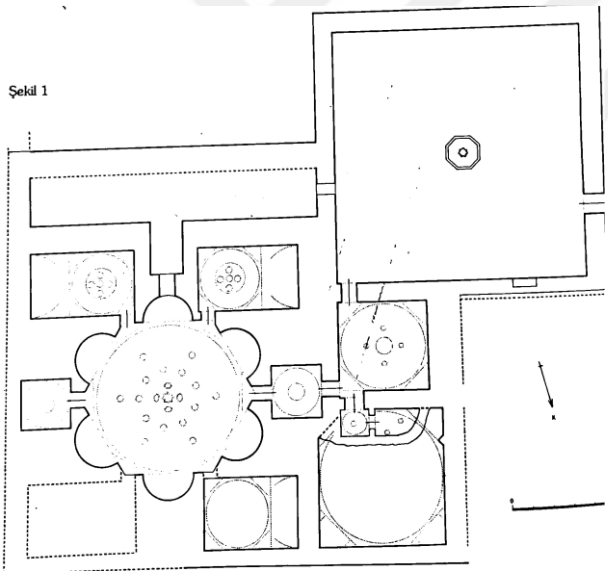
Kayseri Külük Hamamı Planı

Kaynak: Önge'den işlenerek, 1995, s. 140

Şekil 2.20

Kastamonu Vakıf Hamam Planı.

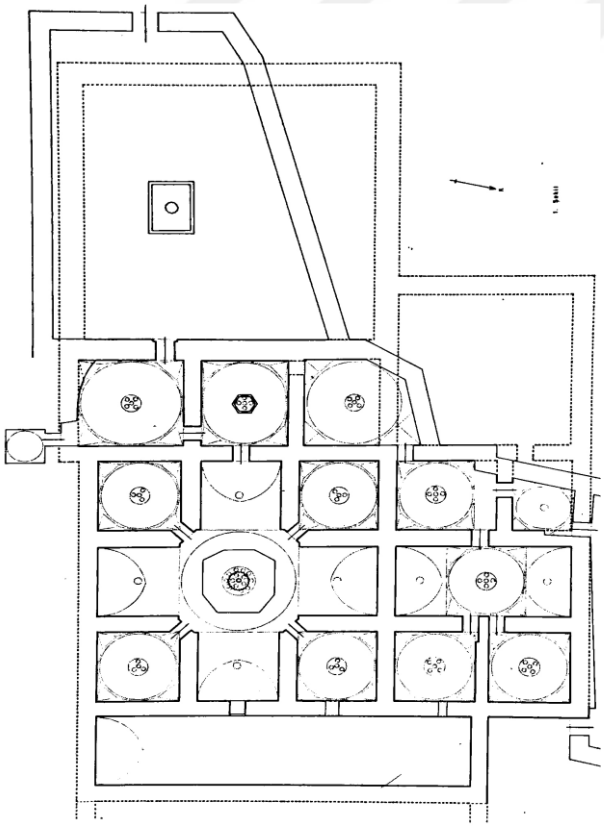
Kaynak: Önge, 1995, s. 260

Anadolu Selçukları'nın erken döneminde inşa edilen çarşı hamamları genellikle haftanın belli günlerinde kadınlara, belli günlerinde ise erkeklere hizmet veren tekli hamamlardır. İlerleyen zamanlarda Kayseri Hunat Hamamı gibi örneklerde tekli hamamların ihtiyacı karşılayamaması üzerine hemen bitişiğine hamam inşa edilerek çifte hamam haline dönüştürülmüştür (Denktaş, 2000, s.166-167).

Selçukluların inşa ettiği hamamlar içerisinde çifte hamamlar dikkat çekmektedir. Hem kadınlar hem de erkeklerin aynı anda yıkanabildiği çifte hamamların en eski tarihli olanları Kayseri Külük Hamamı ile Kayseri Sultan Hamamı olarak kabul edilmektedir (Önge, 1995, s.12). Anadolu'da Selçuklular ile beylikler döneminde inşa edilen hamam yapılarında sıcaklık bölümleri kare ve dikdörtgen tabanlı mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu döneminde Anadolu'da inşa edilen hamamlarda plan şeması olarak genellikle Semavi Eyice tarafından yapılan tiplojiye göre haçvari dört eyvanlı köşe hücreli plan tipi görülmektedir. Çarşı hamamları diye tabir edilen çifte hamamlarda erkekler bölümü genellikle bu tip plan tipi ya da benzer varyasyonları kullanılmış olup kadınlar bölümünde farklı plansal düzenlemeler görülmektedir. Tokat'ta bulunan Pervane Hamamının erkekler bölümü kare bir alanı kaplayan, haçvari dört eyvanlı köşe hücreli planda iken kadınlar bölümü enlemesine sıcaklıklı eyvansız fakat halvet hücreli plan tipindedir (Cinlioğlu,1976, s.23; Eravşar, 2004, s.16). (Şekil 2.21)

Şekil 2.21

Tokat Pervane Hamamı Planı

Kaynak: Önge, 1995, s. 248

Mekân kurgusu ve mekân düzeni olarak aynı sıralama uygulanan hamam yapılarında plan elamanları soyunmalık, aralık, ılıklık, sıcaklık, su deposu ve külhandır. Bu mekânsal bölümlerin tamamı Osmanlı dönemi hamamlarında da görülmektedir. Selçuklu döneminin çifte hamamlarının mekân düzeni, erkekler ve kadınlar bölümünü oluşturan ünitelerin ortak bir duvar boyunca birbiri ardına sıralanan soyunmalık, aralık, ılıklık, sıcaklık bölümlerinden oluşur. Çifte hamamlarda su deposu ve külhan her iki ünite için ortak kullanıma sunulmuştur. Bu hamamların plan düzeninin Beylikler döneminde de tekrarlandığı görülmektedir. Osmanlı dönemi kaynaklarında camekân olarak adlandırılan (Erat, 2006, s.459) soyunmalık bölümü, hamamın giriş kısmında genellikle kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir mekân olup giyinme soyunma ve yıkanma eyleminden sonra dinlenme işleminin gerçekleştirildiği kısımdır. Söz konusu mekânının duvar yüzeyi boyunca uzanan yerden yüksekliği yaklaşık 50 cm olan sekiler ve yine duvarlar boyunca sıralanan kabinler soyunma işleminin yapıldığı yerdir. Genellikle mekânın ortasında fıskiyeli bir havuz yer alır. Selçuklu dönemi hamamlarının soyunmalık mekânları genel olarak ahşap direklerin taşıdığı ahşap kirişli tavan, tonoz ya da kubbe ile örtülmüştür (Önge, 1995, s.19). Kayseri Hunat Hamamı'nın erkekler bölümündeki soyunmalık mekânı duvar kalınlıklarından anlaşıldığı kadarıyla üzeri sivri kemerlerle desteklenmiş ahşap kirişli bir tavanla, Kadınlar bölümü soyunmalık mekânının ise sivri beşik tonozlarla kapatılmıştır (Yurdakul, 1971, s.143).

Selçuklu hamamlarında söz konusu mekânların aydınlatılması özellikle kubbe ile örtülü olanlarda genellikle bir aydınlatma feneri yolu ile gerçekleştirilmekteydi. Türk hamamlarında soyunmalıktan sonra girilen aralık bölümü yapının en küçük ölçekli mekânı olup Selçuklu hamamlarının kendine has bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Soyunmalık ve ılıklık bölümleri arasında kalan söz konusu mekânda genellikle hamamın traşlığı ve tuvaleti bulunur. Selçuklularda sıklıkla uygulanan bu geçit Klasik Osmanlı Dönemi'ne kadar mekânsal varlığını devam ettirmiştir.

Aralık bölümüne sahip olmayan hamam yapılarında tuvalet ve traşlık bölümleri ılıklık mekânına konumlandırılmıştır. Ilıklık, soyunmalık ve sıcaklık bölümleri arasında bulunan ana mekânlardan biridir. Sıcaklık ve soyunmalık bölümlerine göre daha küçük ölçekli sayılabilecek bu mekân kare veya dikdörtgen tabanlı olup sıcaklığa girmeden önce bir dinlenme yeri ve bekleme yeri olarak düşünülmüştür (Erat, 2006, s.460; Önge, 1995, s.24). Ilıklık mekânında sekiler bulunabildiği gibi 14. yüzyıldan itibaren yıkanma amaçlı

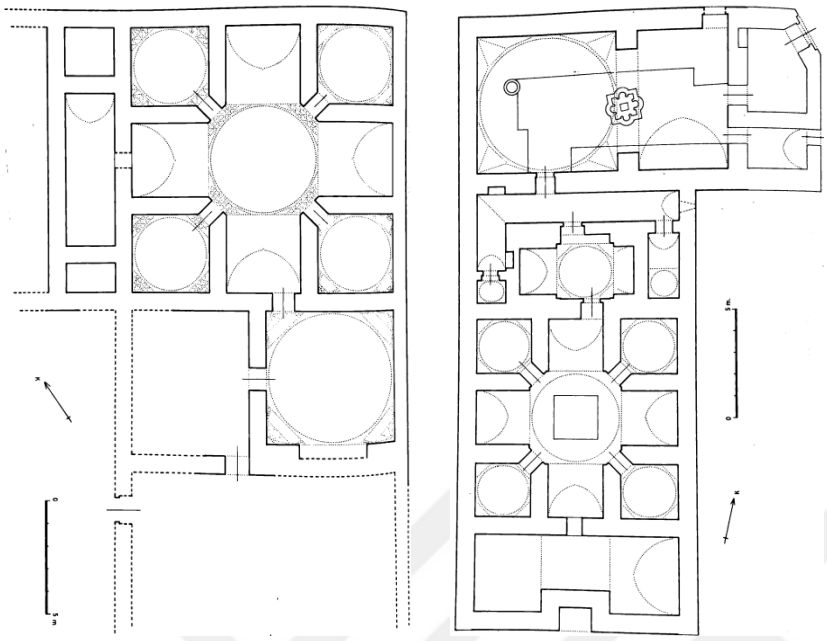
kurnalarında yerleştirildiği görülmektedir. Kare tabanlı ılıklık mekânları genel olarak bir kubbe ile kapatılmış aydınlatma ise üst örtü üzerindeki fil gözleriyle sağlanmıştır. Dikdörtgen tabanlı ılıklık mekânlarında ise örtü sisteminde genellikle tonoz kullanılmıştır.

Selçuklu hamamlarında ılıklık bölümleri kubbe ile örtülü olanlara Konya Sahip Ata ve Beyşehir Eşrefoğlu hamamları, tonoz ile örtülü olanlara ise Divriği Bekir Çavuş Hamamı ile Kayseri Hunat Hamamı örnek olarak gösterilebilir (Önge, 1995, s.24). Türk hamamlarının merkezini oluşturan ve asıl yıkanma eyleminin gerçekleştirildiği yer sıcaklık bölümleridir. Semavi Eyice, sıcaklığın kuruluşuna göre Türk hamamlarını dört eyvanlı köşe halvetli; yıldızvari, kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli; sıcaklığı çok kubbeli, sıcaklığı dikdörtgen tabanlı çifte halvetli ve eş birimli olarak sınıflandırmıştır (Eyice, 1997). Selçuklular ve beylikler döneminde inşa edilen hamamların sıcaklık bölümleri bir bütün olarak kare ya da dikdörtgen tabanlı, ortada bir göbek taşı, eyvan ve köşe halvet hücreleri ile karakterize edilmiştir. Sıcaklık bölümlerinde mekân düzeni olarak eyvan ve köşe halvet hücrelerinin sayısı ya da hiç kullanılmaması bir çeşitlilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sıcaklık bölümü genellikle kare ya da sekizgen bir altyapı üzerine oturan bir ana kubbe ile merkezi bir birim olarak düşünülmüştür. Eyvanlar ve halvet hücreleri bu düzenlemenin tamamlayıcı mekân birimleridir. Sıcaklık bölümlerinde çeşitlemeleriyle birlikte bu tarz mekân düzeni, genel olarak Türk hamam yapılarının sıcaklık bölümlerinin temel kurgusunu oluşturmuş ve klasikleşmiştir. Sıcaklık bölümleri bir bütün olarak kare tabanlı olanlar genellikle üç ayrı tipte inşa edilmiştir (Avcı, 2020, s.230). Bunlardan birincisi dört eyvan ve dört köşe halvetli olanlardır ve bu mekân düzenine sahip hamam yapılarına 12. yüzyılın başında inşa edilen Kars Ani Manuçehr Hamamı (Önge, 1995, s.111) Divriği'de 13. yüzyılda inşa edilen Aşağı Hamam ve Bekir Çavuş Hamamı (Sakaoğlu, 1971, s.208-209)ile 13. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Konya Sultan Hamamı örnek olarak verilebilir. (Şekil 2.22)

Şekil 2.22

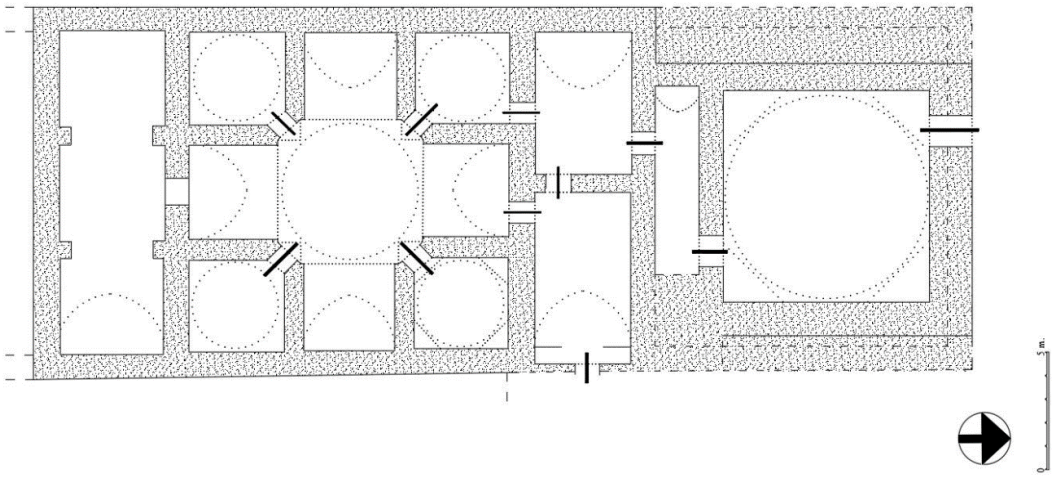
Kars Ani Manuçehr Hamamı; Divriği Aşağı Hamam

Kaynak: Önge, 1995, s. 119, 102.

Şekil 2.23

Bekirçavuş Hamamı

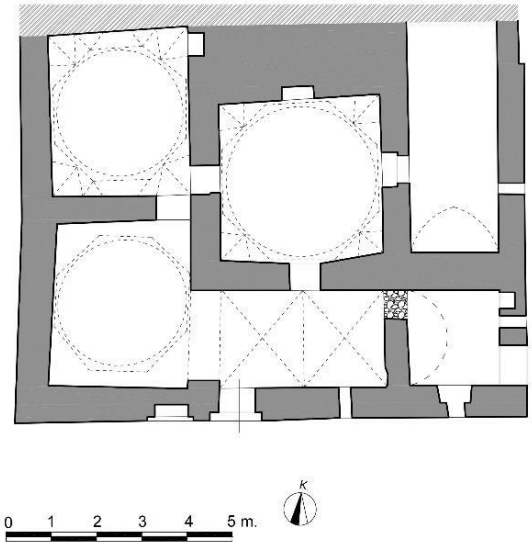

Kaynak: Önge'den işlenerek, 1995, s. 184.

İkinci tip olan eyvansız, halvet hücreli mekân düzenine sahip sıcaklık bölümleri olan hamam yapılarına 13. yüzyılda inşa edilen Antalya Yivli Minare Hamamı (Erken, 1983, s.540) (Şekil 2.23) ve Tokat Pervane Hamamı'nın (Cinlioğlu, 1976, s.23) kadınlar bölümü örnek olarak gösterilebilir.

Şekil 2.24

Antalya Yivli Minare Hamamı Planı

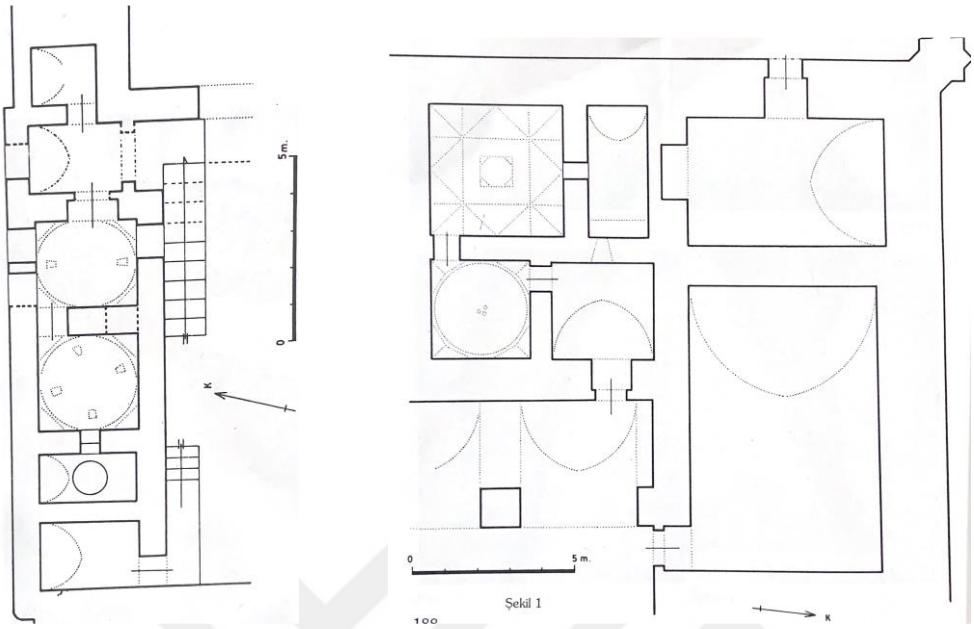

Kaynak: Kılıç, 2023

Sıcaklığı kare bir alana oturan hamamlarda bir başka tip ise eyvansız ve halvetsiz tek bir mekândan oluşanlardır. Bu tipte sıcaklığı olan hamam yapılarına 13. yüzyılda inşa edilen Alara Kalesi Hamamı (Önge, 1995, s.167) ve Kayseri Tuzhisarı Sultan Hanı Hamamı (Önge, 1995, s.185) örnek olarak verilebilir. (Şekil 2.24) Yine beylikler döneminde inşa edilen Tire Terziler Hamamı (Erat, 1997, s.89) ve Peçin Kale Hamamı (Erat, 1997, s.294,312) gibi yapılarla da bu tip örnekleri çoğaltmak mümkündür. (Şekil 2.25)

Şekil 2.25

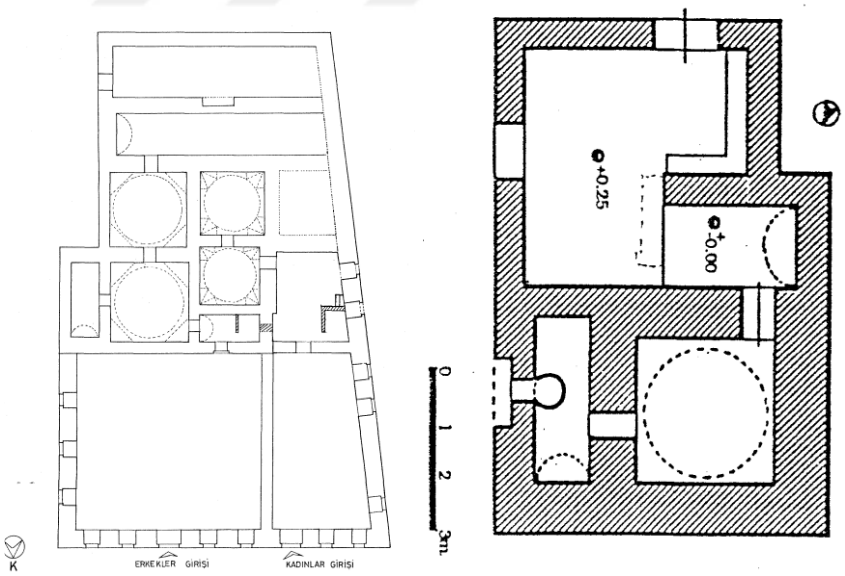
Alara Kalesi Hamamı, Kayseri Sultan Hanı Hamamı

Kaynak: Önge, 1995, s. 178, 188.

Şekil 2.26

Tire Terziler Hamamı Planları

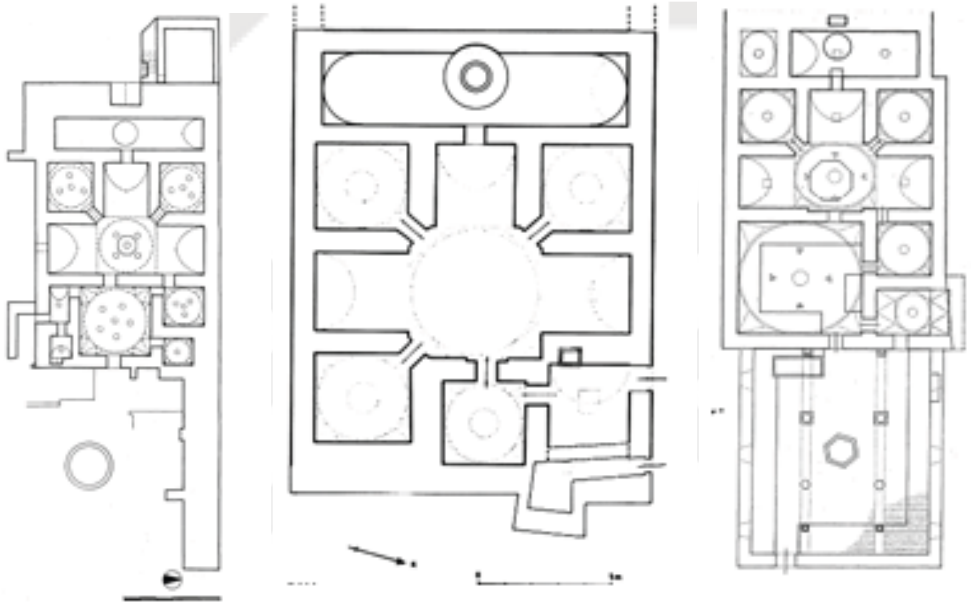
Kaynak: Erat, 1997, s.16, 12.

Sıcaklık bölümleri bir bütün olarak dikdörtgen tabanlı olanlar ise eyvanlı ve halvetli, iki birimli bir ana mekân etrafında şekillenen halvetli/halvetsiz, ve tek bir mekân etrafında şekillenen halvet hücreli olmak üzere üç ayrı tipte inşa edilmişlerdir (Avcı, 2020,

s.230).Dikdörtgen bir alanı kaplayan, eyvanlı ve halvetli mekân düzenine sahip sıcaklık bölümleri olan yapılara 12. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen Uluborlu Balta Bey Hamamı (Şaman, 1993, s.134),13. yüzyıla tarihlenen Frenkşah Hamamı (Önge, 1995, s.237)ve 14. yüzyıl yapısı olan Sivrihisar Seydiler Hamamı'nın (Erat, 1997, s.46) erkekler bölümü örnek olarak gösterilebilir. (Şekil 2.26)

Şekil 2.27

Uluborlu Balta Bey Hamamı Planı; Frenkşah Hamamı Planı ; Sivrihisar Seydiler Hamamı Planı

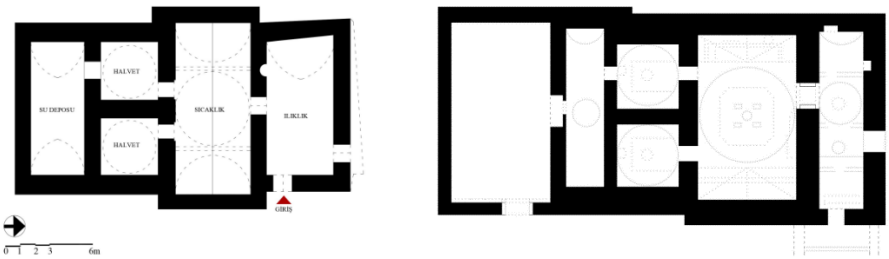

Kaynak: Şaman, 1993; Önge, 1995; Erat, 1997

Tek bir mekân etrafında şekillenen halvet hücreli sıcaklık bölümleri olan hamam yapılarına 13. yüzyılda inşa edilen Uluborlu Karabey Hamamı (Demirdal, 1968, s.134) ile 14. yüzyıla tarihlenen Yalvaç Hamamı (Şaman, 1993, s.150) örnek verilebilir. (Şekil 2.27)

Şekil 2.28

Uluborlu Karabey Hamamı Planı; Yalvaç Hamamı

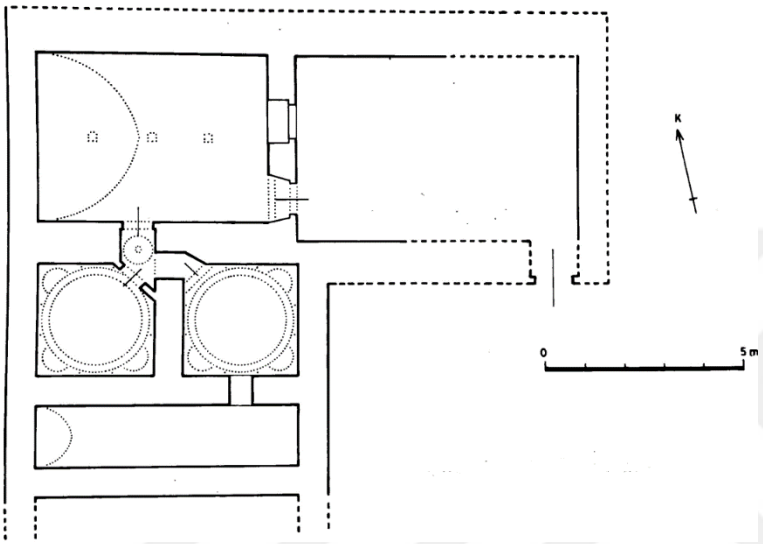

Kaynak: Şaman'dan işlenerek, 1993, s. 86, 125.

Sıcaklık bölümleri için dikdörtgen ya da kare bir alana bakılmaksızın çok bölüntülü ve eş birimli mekân düzeni gösteren hamam yapılarına da rastlanmaktadır. Bu mekân düzenine sahip sıcaklık bölümü olan yapılara Kayseri'de Birlik Hamamı ile Sultan Hamamı örnek olarak gösterilebilir (Önge, 1995, s.141). (Şekil 2.28)

Şekil 2.29

Kayseri Birlik Hamamı

Kaynak: Önge, 1995, s. 144.

Selçuklu hamamlarında soyunmalık, ılıklık ve sıcaklık mekânı gibi bir başka plan elamanı da su deposudur. Su deposu sıcaklık mekânı ile müşterek bir duvarla ayrılmış ortasında kazanı bulunan dikdörtgen tabanlı ve üzeri genellikle beşik tonoz örtülü mekânlardır. Depodaki suyun seviyesini kontrol etmek amaçlı sıcaklık ile su deposu arasındaki bağlantıyı sağlayan pencere açıklıkları bulunur (Önge, 1988, s.403; eravşar, 2009, s.79). Sıcaklık mekânı ile su deposu arasındaki bağlantıyı sağlayan pencere açıklığı genellikle bir insanın geçebileceği ölçülerde uygulanmış böylelikle tamirat işleri gerektiren durumlarda su deposuna ulaşım sağlanmıştır. Çifte hamamlarda hem kadınlar hem de erkekler bölümü sıcaklık mekânları duvarı boyunca uzanan su deposunun sıcaklık mekânları ile ilişkisi yalnızca erkekler bölümü için bir pencere açıklığıyla sağlanmış, kadınlar bölümü su deposuna açılan bir pencere açıklığına yer verilmemiştir. Ancak bu uygulama bazı örneklerde sonradan eklenen pencere açıklıkları ile bozulmuştur. Çifte hamam olarak inşa edilen Konya Sahip Ata ve Tokat Pervane hamamı örneklerinde

kadınlar bölümlerinde su deposuna açılan pencere açıklıkları bulunmaktadır (Önge, 1995, s.45).

Selçuklu hamamlarında külhan bölümü su deposunun gerisinde genellikle dikdörtgen tabanlı su deposuna eşit ölçülerde ayrı bir girişi olan mekân özelliği gösterir. XII. ve XIII. yüzyıllarda inşa edilen hamam yapılarının birçoğunda külhan bölümü üzeri genellikle tonoz ile örtülmüştür (Önge, 1995, s.27).

Selçuklu hamamlarında tezyinat, taş süsleme, sıva üzerine grafiti tekniği, malakari ve çini süsleme olarak söylenebilir. Özellikle duvar süslemesinde en dikkat çekici örnekler çini plakalardır. Selçuklu'da çini süslemenin görüldüğü halka açık hamam örnekleri olarak Kayseri Hunat Hamamı (Bozer, 2005) ve Alara Kalesi Hamamı (Yetkin, 1970, s. 69,88), belirli kişilerin temizlik ihtiyacının karşılanması amacıyla yapılan çini süslemenin görüldüğü özel hamamlara ise Kubadabad Büyük Saray (Arık, 2003, s.299-301) örnek olarak gösterilebilir. Benzer nitelikte çini süslemenin kullanıldığı hamamların sayı olarak daha fazla olması beklenebilir. Ancak bunların birçoğu günümüze ulaşamamıştır.

Selçuklu hamamlarında taş süsleme daha çok kubbeye geçiş elamanlarında, kubbelerde ve kurnalarda görülür. Karatay Hanı hamamının ılıklık ve sıcaklık kubbelerinin mukarnas bingileri taş süslemelere örnek olarak gösterilebilir (Önge, 1995, s. 81). Selçuklu hamamlarının sıcaklık bölümlerinde yer alan kurnalar üzerinde de çeşitli süslemelere yer verilmiştir. Niksar Büyük Hamam'da bulunan kurna (Gündoğdu, 2010, s. 72), üzerindeki figürlü süslemesiyle önemli örneklerden birini oluşturmaktadır.

Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilen hamamlar Türk hamam kültürünün ve plan şemasının oluşmasında öncü olmuşlardır. Bu dönem hamamlarının gerek mimari kuruluşları gerekse plan ve plan elamanlarıyla beylikler dönemi ve Osmanlı hamamlarının menşeini oluşturduğunu söylemek yerinde bir tespit olacaktır. Roma ve Bizans hamamlarının teknik detaylarını kullanarak kedilerine özgü tipolojiler geliştiren Selçukluların çok sayıda inşa etmiş olduğu hamam yapıları temizlik kültürüne verdikleri önemi göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde netleşen Türk hamamının ana mekânları, Osmanlı döneminde de aynı şekilde kullanılmıştır

2.2.5.2 Osmanlı Dönemi Hamamları

Osmanlı devrinde ilk dönemlerden itibaren hamam yapılarına büyük önem verilmiş ve neredeyse sınırların ulaştığı bütün bölgelere hamamlar inşa edilmiştir. Osmanlı devrinde inşa edilen hamamları halkın yararlandığı ve bir getirisi olan çarşı hamamları, özel hamamlar ve yıkanmanın yanı sıra tedavinin de amaçlandığı kaplıcalar olmak üzere üç gurupta incelemek mümkündür. Çarşı hamamları olarak adlandırılan halkın yararlanması için inşa edilen hamamlar genellikle şehir merkezlerinde olup tek veya çifte hamam özelliği gösterirler. Osmanlı devrinde çifte hamam olarak inşa edilen hamam yapılarının plan şemasında bazı farklılıklar görülebilmektedir. Selçuklu çifte hamamlarında genel olarak plan şeması kadınlar ve erkekler bölümünü ayıran müşterek duvar boyunca her iki bölümde de sıralanan aralık soğukluk ve sıcaklık mekânları ile bunların nihayetinde müşterek bir biçimde yer alan su deposu ve külhan bölümlerinden oluşur. Osmanlı döneminde inşa edilen çifte hamamlarda bu plan şeması aynen devam etmesine rağmen özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Mimar Sinan tarafından tatbik edilen yeni bir plan şeması da görülebilmektedir (Önge, 1988, s. 404). Çifte hamamlarda uygulanan bu plan şemasına göre her iki bölümün müşterek sıcaklık duvarlarından itibaren zıt yönde ancak aynı sıralamayla mekânların dikdörtgen tabanlı bir alana oturmasıyla sağlanmıştır. Bu plan şemasında su deposu sıcaklık bölümlerinden itibaren yana alınarak söz konusu cephede dışa taşkın bir görünüm kazanmıştır. Kataloğumuzda yer alan Küplü Çifte Hamam ve Başköy Çifte Hamamında bu plan şeması görülür. Ayasofya Haseki (Önge, 1988, s. 404) ve Fındıklı Molla Çelebi (Ünsal, 1969, s. 51; Önge, 1988, s. 404) çifte hamamları da bu plan şemasına sahip örnekleri oluştururlar. Osmanlı devrinde inşa edilen çifte hamam plan şemasında saydıklarımızdan başkaca bir örnek de Edirne'de XV. yüzyıla tarihlenen Gazi Mihal Bey Hamamında görülür (Ayverdi, 1972, s. 469). Çok örneğine rastlanmayan bu şema; sıcak su deposu ile külhanın köşesini teşkil ettiği bir dik açının kolları boyunca, her iki kısımdaki bölümlerin sıralanması şeklinde uygulanmıştır.

Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde netleşen Türk hamamının ana mekânları, Osmanlı döneminde de neredeyse aynı şekilde kullanılmakla birlikte plan şeması olarak farklı denemeler de görülmektedir. Osmanlı erken döneminde inşa edilen hamamlara bakıldığında Selçuklu geleneğine bağlı bazı özelliklerin değişmeye başladığı görülür. Genel olarak aynı plan şemasını koruyan hamam mimarisinde bazı ufak değişiklikler

görülmeye başlanır. Soyunmalık mekânı hacimsel olarak biraz daha büyük olmakla birlikte mekânın ortasında genelde fıskiyeli bir şadırvan bulunur (Özgen, 2016, s. 114) Nitekim tezimizin katalog kısmında XV. yüzyıla tarihlendirdiğimiz Süleyman Paşa Hamamının soyunmalık bölümü gerek boyutları gerekse ortasında yer alan fıskiyeli şadırvanı ile söz konusu ibareye örnek gösterilebilir. Yine erken dönem hamam yapılarında soyunmalık hacimlerinin oldukça büyük boyutlu olduğu ve üzerinin yine büyük bir kubbe ile örtüldüğü anlaşılmaktadır (Aslanapa, 1986, s. 258)

Osmanlı döneminde inşa edilen hamamlar ile ilgili bir başka farklılık aralık mekânlarında görülür. Selçuklu hamamlarında görülen aralık mekânı yavaş yavaş ortadan kalkarken ılıklık mekânı önem kazanmıştır (Erat, 1997, s. 6). Selçuklu döneminde genelde aralık kısmında yer alan tuvalet ve traşlık hücreleri ılıklık mekânına açılan hacimler haline gelmiştir. Aralık bölümünün ortadan kalkmasıyla sıcak buharın dışarı kaçmasını ve dolayısıyla ısı kaybını önlemek amacıyla soyunmalıktan ılıklığa geçilen bölüm arasına bir buhar bacası eklenip, çift kapı kanadı kullanılmıştır. Ilıklık mekânı bazı örneklerde işlev olarak daha da büyüyerek seki üzerinde kurnaların bulunduğu yıkanma işleminin de gerçekleştiği yerler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ilıklık mekânında yıkanma işleminin gerçekleştiği örnekler olarak Göynük Süleyman Paşa ve Mudurnu Yıldırım Hamamı gösterilebilir (Erat, 1997, s. 461)

Osmanlı devrinde inşa edilen hamam yapılarının en önemli bölümü kuşkusuz asıl yıkanma yerini ihtiva eden sıcaklık bölümleridir. Osmanlı döneminde inşa edilen hamamların sıcaklık hacimleri Selçuklu ve Beylikler döneminde belli bir şemaya oturan mekânsal özellikleri aynen almakla birlikte yeni denemeler ile de kendine has bir özellik oluşturmuştur. Nitekim bu durum Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarının Selçuklu Devletine göre daha büyük bir alanı kaplaması ve sınırların ulaştığı yerlerdeki mimari tarzları özümseyip Osmanlı mimarlığı özelinde harmanlamak suretiyle yeniden ortaya konması olarak açıklanabilir.

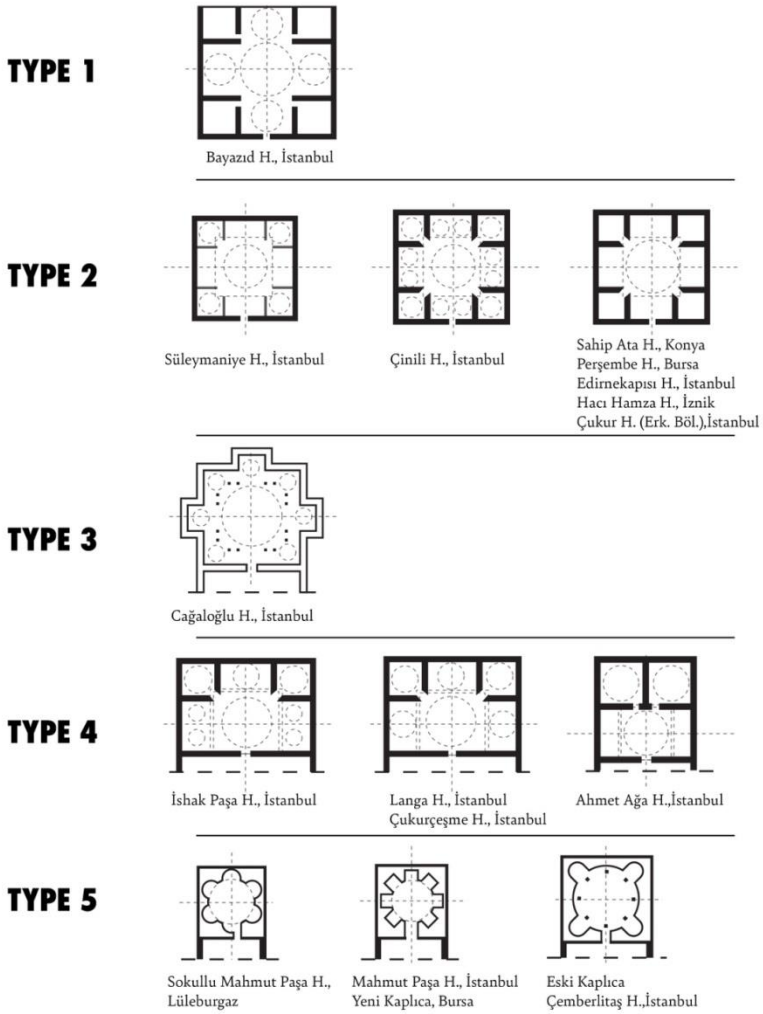
Türk hamamı üzerine çalışan araştırmacılar da genel olarak Osmanlı devri hamamları özelinde sıcaklık hacimlerine göre sınıflandırmalar yapmışlardır.

Mimari çerçevede Türk hamamları üzerine ilk kapsamlı çalışma Heinrich Glück tarafından yapılmış bu çalışmada araştırmacı Osmanlı dönemi hamamlarını beş tipte değerlendirmiştir (Glück, 1921, s. 48-50). (Şekil 2.29) Sıcaklık mekânlarına göre yapılan

bu tipolojiye göre birincisi ‘dört eyvanlı kubbeli sıcaklığı’ olan tiptir. Müellif birinci tipe örnek olarak Beyazıt Hamamını göstermiştir. İkincisi eyvan duvarlarının ortadan kalkıp sütunlarla destek sağlanan’ Sütunlu dört eyvanlı kubbeli sıcaklı’ tiptir. Bu tip sıcaklığı olan hamam yapılarına örnek olarak Süleymaniye Hamamı ve Barbaros Hayrettin Paşa hamamının (Çinili hamam) hem kadınlar hem de erkekler bölümü sıcaklık hacimleri gösterilebilir. Üçüncü tip ‘sekiz sütunlu haçla ve eksedralarla genişletilmiş kare sıcaklığı’ olan eyvanların duvarların gerisine çekildiği tiptir. Bu şemayı barındıran sıcaklık bölümleri olan hamamlara Cağaloğlu Hamamı örnek olarak verilebilir. Dördüncü tip ‘’ Üç eyvanlı kubbeli sıcaklığı’’ olan tiptir. Bu tipte sıcaklığı olan hamamlara İstanbul Çukur çeşme (Laleli Hamamı) hamamının erkekler bölümü örnek gösterilebilir. Beşinci tip ise ‘eyvanlarla genişletilmiş çokgen sıcaklıklı’ tip olup Küçük Ayasofya Hamamı (Çardaklı Hamam’ bu tipte sıcaklığı olan hamam yapılarına örnek teşkil eder (Glück, 1921, s. 48-50).

Şekil 2.30

Glück'e göre Osmanlı Hamamlarının Tipolojisinin Şematik Çizimi

Kaynak: Kanetaki'den işlenerek, 2004, s. 84.

Heinrich Glück tarafından yapılan bu tipoloji derinlemesine incelendiğinde ilk üç tipin farklı kategorize edilmesine rağmen aslında aynı plan tipinin çok az değiştirilmiş varyasyonları olduğu görülebilecektir. Nitekim bazı tipleri tek örnek üzerinden açıklamak tipoloji oluşturmada yeterli olmayacaktır. Yine de Osmanlı hamam tipolojisi anlamında en erken örnek olan bu tipolojik değerlendirme hamam mimarisi açısından önem arz etmektedir.

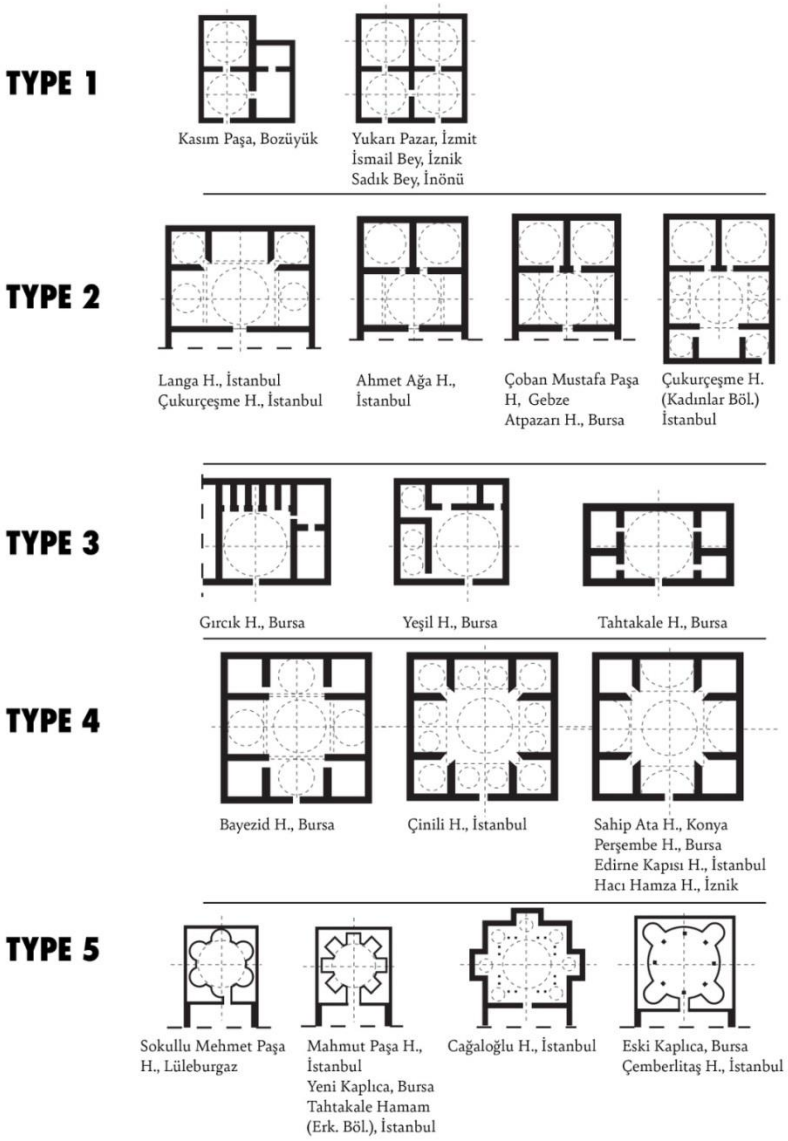
Türk hamamlarını genellikle XVI. yüzyıl örnekleri ile tipolojik olarak sınıflandıran bir başka araştırmacı Karl Klinghardt'tır. (Şekil 2.30) Araştırmacı "Turkische Bader" isimli

çalışmasında Türk Hamamlarını; ‘Eşdeğer Mekânlar’, “Vurgulanmış sıcaklık (enine sıcaklıklı çift halvetli tip)”, “Merkezî sıcaklık (kare sıcaklık etrafında halvet hücreleri)”, “Vurgulanmış merkezî mekân” (dört eyvanlı tip ve yıldızvari tip), ve “Merkezi havuzlu mekân (Bizans orijinli)” tip olarak toplam beş tipte değerlendirmiştir. Müellifin sınıflandırmasında birinci tip olan ‘eşdeğer mekânlar’ şemasındaki hamam yapılarına örnek olarak Bozüyük Kasım Paşa Hamamından da bahsetmesi tezimiz için önem arz etmektedir. Katalog kısmında Bozüyük Kasım Paşa Hamamı anlatılırken tipolojik anlamda konuyla ilgili daha detaylı bilgi verilecektir (Klinghardt, 1927, s. 23-70)

Mimari çerçevede Türk Hamamları üzerine çalışması bulunan bir başka araştırmacı Kemal Ahmet Aru’ dur. Aru ‘Türk Hamamları Etüdü’ isimli çalışmasında isim vermeden bazı mimarların Türk hamamlarını gruplara ayırdıklarını aktarmakta fakat bu gruplandırmanın tüm örnekler üzerinden doğru bir tespit olmayacağını, sınıflandırmaktan ziyade kronolojik bir sıralamayla örnekleri tetkik etmenin daha doğu bir yaklaşım olacağını ifade etmektedir (Aru, 1949, s. 52).

Şekil 2.31

Klinghardt'a göre Osmanlı Hamamlarının Tipolojisinin Şematik Çizimi

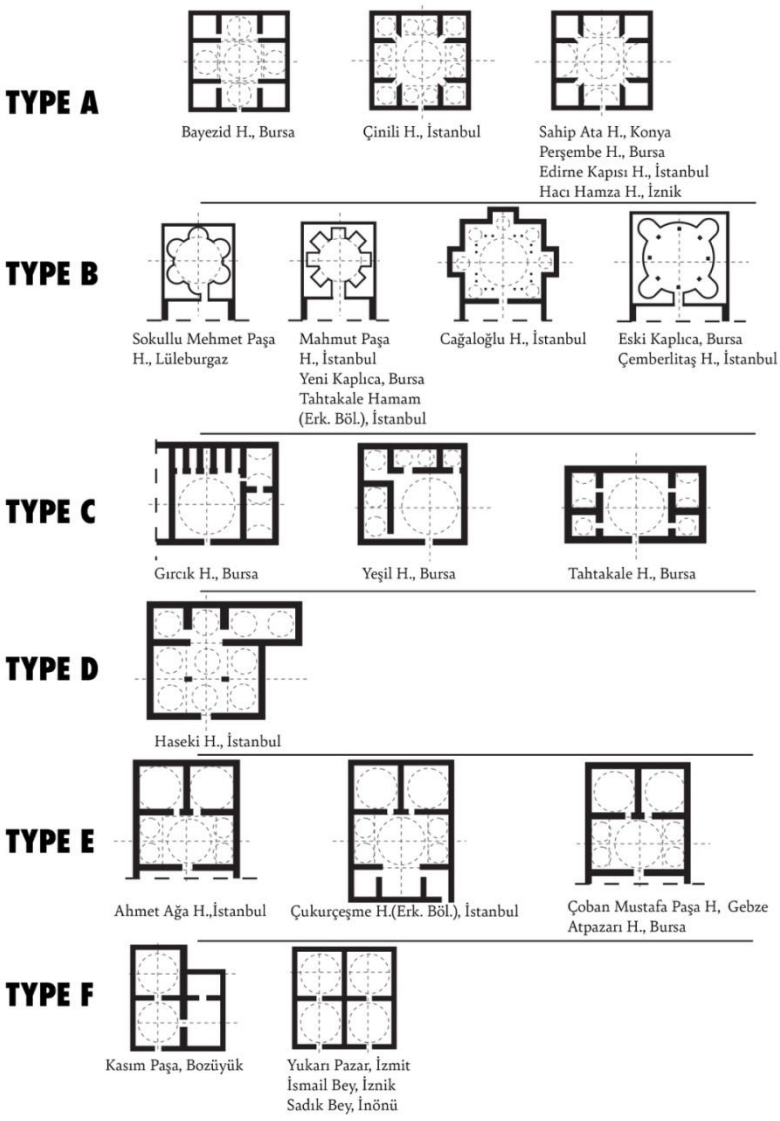

Kaynak: Kanetaki'den işlenerek, 2004, s. 82.

Osmanlı dönemi hamamları örneklerinden yola çıkarak Türk hamamları hakkında tipoloji oluşturan bir başka araştırmacı Semavi Eyice'dir (Eyice, 1960, s. 108-115). Eyice tarafından Osmanlı dönemi hamamlarının sıcaklık kısımlarının plan şemasını dikkate alarak oluşturduğu tipoloji denemesi pek çok araştırmacının da kabul ettiği bir çalışmadır. (Şekil 2.31)

Şekil 2.32

S. Eyice'ye göre Osmanlı Hamamlarının Tipolojisinin Şematik Çizimi

Kaynak: Kanetaki'den işlenerek, 2004, s. 86.

Eyice'nin oluşturduğu sınıflandırmaya göre Tip 1 (A) Haçvari Dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli Tip olarak açıklanan Türk mimari yapılarında sıkça uygulanan klasik dört eyvanlı planlama şeklidir. Özellikle medrese tekke ve ev mimarisinde uygulanan bu şemanın hamam mimarisindeki uygulanışı sıcaklık mekânının dört yönde tonoz örtülü eyvanlarla genişletilerek köşelerde halvet hücrelerinin yer alması şekliyle gerçekleştirilmiştir. Tip 1 olarak tanımlanan bu plan şemasında hamam yapısının ölçülerine bağlı olarak eyvan ve halvet hücreleri sayıları değişiklik göstermektedir. Sıcaklık mekânında uygulanan plan

şeması eyvanların dört yönde genişlemesiyle haç şekline benzediği için Haçvari plan olarak adlandırılmıştır (Eyice, 1960, s. 108). Sıcaklığı bu şemaya göre şekillenmiş hamam yapılarına İstanbul'da Bayezid Hamamı (Eyice, 1955, s. 849-855), İznik'te bulunan Hacı Hamza hamamının erkekler bölümü, yine Bursa'da Orhan Bey Hamamının erkekler bölümü (Eyice, 1960, s. 109)erken dönem örnekleri olarak gösterilebilir. Mimar Sinan yapılarından olan Haseki Hürrem Sultan Hamamıve Mihrimah Sultan Hamamıda klasik dönemde bu tipte inşa edilen hamam yapılarına en güzel örnekler olarak gösterilebilir (Ertuğrul, 2002, s. 57, 87). Mimar Sinan bu plan şemasına köşe halvetlerini eyvanlardan ve orta mekândan ayıran duvarları tamamen ya da kısmen kaldırarak bir yenilik getirmiş, halvet hücresi kubbelerini sütunların taşıdığı kemerlere oturtarak sıcaklık bölümlerinde merkezi bir mekân bütünlüğü yakalamıştır (Önge, 1986, s. 82).

'B' tipi yani 2. Tip olarak 'Yıldızvari Sıcaklıklı Tip' şeması orta mekânın çevresine radyal bir tertiple dizilmiş eyvan şeklindeki sofalar ve bu sofalara açılan arka veya köşe halvet hücrelerinden oluşur. Antik dönemde inşa edilen kaplıca ve hamam yapılarından etkilenilerek yorumlanan bu tipin pek çok varyasyonu bulunmaktadır (Önge, 1988, s. 410).

Bu tipte sıcaklığı olan hamam yapılarının Osmanlı devri örnekleri olarak Yenişehir' de bulunan çifte hamamın erkekler bölümü (Eyice, 1997, s. 417), Bursa'da Eski Kaplıca (Yılmazyaşar, 2018, s. 13), İstanbul'da Kılıç Ali Paşa Hamamı (Ertuğrul, 2002, s. 76) ve Lüleburgaz'da Sokullu Mehmet Paşa Hamamı (Eyice, 1997, s. 417) gibi örnekler sayılabilir.

Eyice'nin tipolojik sınıflandırmasında 3. Tip (C) olarak 'Kare Sıcaklık Etrafında Sıralanan Halvet Hücreli Tip'; kare veya dikdörtgen tabanlı sıcaklık mekânının bir iki veya üç kenarına sıralanan halvet hücrelerinin yer aldığı uygulama şemasıdır. İlk iki sınıflandırmaya göre daha sade ve basit görünen bu tipin uygulandığı hamam yapılarının örneklerinin de az sayıda olduğu söylenebilir. Eyice bu tipte sıcaklık mekânları olan hamam yapılarına Bursa'da Şengül (Ulucami) Hamamı ve Yeşil hamam, İnegöl'de Sinan Bey Hamamı ile Saray Bosna'da Gazi Hüsrev Bey Hamamını örnek olarak göstermiştir (Eyice, 1960, s. 112).

4. Tip (D) olarak 'Çok Kubbeli Sıcaklığı olan hamam yapılarında sıcaklık mekânı kemerler vasıtasıyla eş birimlere ayrılmış ve her birimin üzeri kubbe ile örtülmüştür.

Kemerler orta kısımda iki adet sütuna oturtulmuştur. Eyice bu tipte sıcaklığı olan hamam yapılarına İstanbul Eminönü yakınlarındaki Haseki Hamamını ve Kastamonu'da Yeni hamamın örnek olabileceğini ifade etmiştir (Eyice, 1997, s. 418)

'E' tipi yani 5. Tip olarak 'Enine Sıcaklıklı, Ortası Kubbeli ve Çift halvetli Tip olarak sınıflandıran plan şemasında sıcaklık kısmı dikdörtgen tabanlı olup mekânın üzeri ortada bir kubbe ve yanlarda tonoz ile örtülmüştür. Mekâna açılan eş büyüklükte iki adet halvet hücresi ile kompozisyon tamamlanmıştır. Bu plan tipinde genellikle çifte halvet hücreleri kare tabanlı olup müşterek bir duvarla ayrılmış ve üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Semavi Eyice bu plan şemasına Çukurçeşme Hamamı, Tahtakale Hamamı'nın kadınlar kısmı, Azapkapı Hamamı Kadınlar Bölümü, İbrahim Paşa Hamamı, Ahmet Ağa Hamamı ve Balat Hamamını örnek olarak göstermiştir (Eyice, 1960, s. 113). Katalogda incelediğimiz Süleyman Paşa Hamamı, Küplü Metruk Hamam, Borcak Hamamı, Lefke Çifte Hamamın erkekler kısmı ve Mihal Gazi Hamamı bu plan tipinin Bilecik'te ki örneklerini oluşturmaktadır

Eyice'nin sınıflandırmasına göre 6. Tip olarak sonlandırdığı 'F' tipi şema 'Soğukluk-sıcaklık ve halvet eş odalar halinde olan' tiptir. Bu kompozisyonda ılıklık sıcaklık ve halvet genellikle eş büyüklükte olup üzerleri kubbe ile örtülü bu mekânlar birbirleri ile bağlantılıdır. Eyice küçük boyutlu özel hamamlarda uygulanan bu plan şemasına örnek olarak İznik İsmail Bey Hamamı, İnönü Sadık Bey Hamamı, İzmit Yukarı Pazar hamamı ve katalogda incelenen Bozüyük Kasım Paşa hamamını göstermiştir (Eyice, 1960, s. 114) Yine katalogda incelenen Bilecik Metruk Hamam I, Küplü Çifte Hamam erkekler bölümü ve Yakacık Hamamı bu plan şemasına örnek oluşturur

Yakın dönemde hamam sınıflandırması yapan bir başka araştırmacı Oğulcan Avcı olup, 'Kütahya Hamamları (12.-19. Yy.) ve Türk Hamamlarının Özgünlüğü' isimli doktora tezinde Selçuklu ve Osmanlı hamamlarını sıcaklık mekânlarına göre tipolojik değerlendirmesini yapmıştır. Avcı'nn tipolojik değerlendirmesinde hamamların sıcaklık mekânlarının kare veya dikdörtgen alana oturması ana unsur olmuştur.

Selçuklu hamamları için yaptığı tipolojik değerlendirmede; 'Sıcaklığı kare alana oturanlar' , 'Sıcaklığı dikdörtgen alana oturanlar' ve 'eş birimli ve çok bölüntülü mekân düzenlerine sahip olan hamamlar' olarak üç ana başlık altında incelemiştir. Her bir

sınıflandırmanın altında eyvanlı-eyvansız ve halvetli-halvetsiz olarak alt başlıklara ayırmıştır (Avcı, 2020, s. 230).

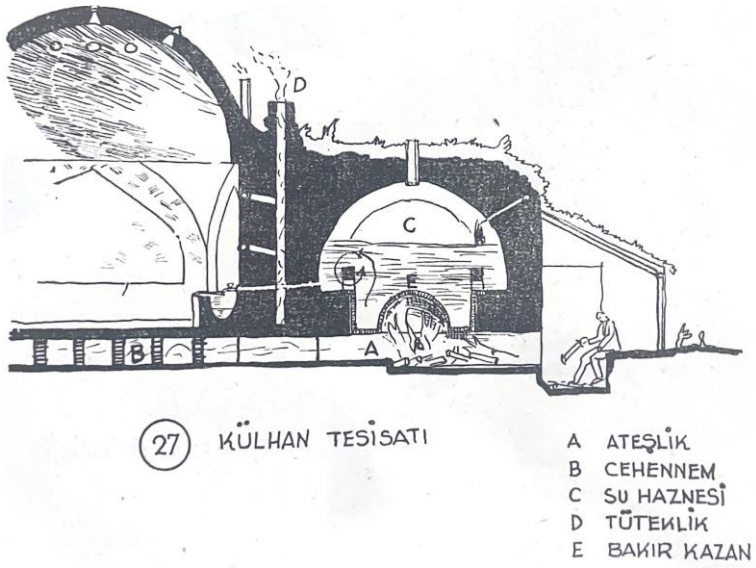
Aynı çalışmada Osmanlı dönemi hamamları için de bir değerlendirme sunmuştur. Buna göre Osmanlı hamamlarını da "Sıcaklığı dikdörtgen alana oturanlar" "eş birimli" ve "çok bölüntülü mekân düzenlerine sahip olan hamamlar" olarak üç ana başlık altında incelemiş fakat Selçuklu Hamamlarından farklı olarak alt başlıklarda yeni tiplere değinmiştir (Avcı, 2020, s. 242-243).

Adı geçen araştırmacıların Türk hamamı tipolojisi oluştururken kullandığı tasnifleme yöntemi hamamların sıcaklık mekânlarına göre gerçekleştirilmiştir. Bu tipolojik değerlendirmelerin Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde inşa edilen hamamların tamamını kapsayacak şekilde gerçekleştiğini söylemek maalesef mümkün görünmemektedir. Bu sınıflandırma yöntemleri ara çözümler getiren ya da farklı devirlerde ekler alan münferit veya melez nitelikteki yapıları tanımlamak anlamında bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu yüzden bu problemin varlığı göz önünde bulundurularak tipoloji ve tasnif yöntemlerinin algılama kolaylığı için faydalı olduğu anlaşılmalı ancak bütünü algılamak bağlamında zaman zaman yetersiz gelebileceğini unutmamak gereklidir (Ertuğrul, 2015, s. 463)Nitekim bir çok araştırmacı tarafından hamamlar hususunda tipolojik değerlendirmesi kabul edilen Semavi Eyice kendi tasnifi olan altı ana tipte olmayan hamam yapılarının varlığını da ifade etmiş, küçük yerleşim yerlerinde eskiden yapılmış mütevazi çarşı hamamlarının da ihmal edilmemesi gerekliliğini belirtmiştir (Eyice, 1997, s. 419)

Osmanlı devrinde inşa edilen hamam yapılarının ana bölümlerinden biri de külhan bölümüdür. Külhan hamamın sıcaklık bölümünün bitişiğinde yer alan olan su deposunun gerisinde olup ateşin yakıldığı kısımdır. Hacmi ve boyutları itibariyle hamamdan hamama farklılık gösteren bu kısım kot olarak daha düşük tutulmuş, genellikle girişi arka tarafta olan bu mekânlar merdivenle inilerek ulaşılacak şekilde düzenlenmiştir. Külhan kısmı ateşlik, su depoları, cehennem ve tüteklik bölümlerinden oluşmaktadır. (Şekil 2.32) Ateş yakılan kısımdan açığa çıkan enerji depodaki suyu ısıtır, ısınan hava cehennemlik adı verilen döşeme sisteminin içinde dolaşarak mekânların ısıtılmasını sağlardı. Tüteklikler ise hava sirkülasyonunu sağlamak amacıyla duvar içlerinde bırakılan bacalardır (Aru, 1949, s. 37-39)

Şekil 2.33

Külhan Tesisatına Ait Şematik Çizim

Kaynak: Aru, 1949, s. 37.

Osmanlı devrinde inşa edilen hamam yapılarının aydınlatma sistemi diğer anıtsal yapılarla kıyaslandığında bazı zorunluluklardan dolayı farklı tasarımsal özellikler gösterir. Hamam yapıları işlevsel olarak mahremiyetin ön planda olduğu ve ısı kaybının minimumda tutulması gereken yapılar olduğundan dolayı doğal ışıkla aydınlatılmaları mekânların üzerinde yer alan ışıklıklar yardımıyla sağlanmaktadır.

Osmanlı devrinde inşa edilen hamamların var olan soyunmalık mekânlarının aydınlatılması kubbe kasnağında yer alan küçük pencereler aracılığıyla veya kagir kubbe ile örtülü soyunmalık mekânlarının tam ortasında yer alan aydınlık feneri ile sağlanır (Ertuğrul, 2009, s. 253). Soyunmalık kısmı tonoz örtülü olanlarda ise aydınlık feneri yerine tonoz üzerinde yer alan birkaç ışık gözü ve beden duvarlarında mazgallı pencere açıklıklarıyla mekânın aydınlatılması sağlanmıştır. Soyunmalık kısmı örtüsü ahşap olanlarda ise ahşap aydınlık feneri ile mekânın aydınlatılması sağlanmıştır (Önge, 1978, s. 121-136).

Hamamın asıl bölümleri olan ılıklık ve sıcaklık mekânlarında aydınlatma ise mekânların örtü sistemleri olan kubbe ve tonozlar üzerine yerleştirilmiş filgözü adı verilen cam fanuslar yardımıyla yapılmaktadır. Ilıklık ve sıcaklık mekânlarının aydınlatılmasını sağlayan örtü üzerindeki açıklıklarda yıldız daire gibi değişik geometrik formlar uygulanmıştır (Ülgen, 1950, s. 176). Doğal ışık kaynağının olmadığı veya yetersiz kaldığı

durumlarda hamamların duvarlarında yer alan küçük nişlerin şamdan, kandil, mum gibi aydınlatma gereçlerinin konulduğu yerler olduğu bilinmektedir (Önge, 1988, s. 415).

Osmanlı devri hamam yapılarının süsleme programına bakıldığında fonksiyonları dolayısıyla dışa kapalı yapılar oldukları için genelde dış cepheleri gösterişsiz ve sade inşa edilmiştir. Hamam kompozisyonlarına, var olanlar için soyunmalık kısmının kubbesi egemendir (Kuban, 1977, s. 198). Özellikle klasik dönem çifte hamam yapılarında erkekler kısmının girişi özenli tutulmuş, adeta gösterişli bir taç kapı görünümündedir. İstanbul'da Mahmut Paşa Hamamının mukarnaslı kavsaralı giriş kapısı, Edirne'de Sokullu Mehmed Paşa ve Selanik'te Sultan Murad hamamının giriş kapıları da bu minvalde örnekleri oluştururlar (Eyice, 1997, s. 420).

Beden duvarlarında genellikle özensiz moloz taş dizilimi uygulanmış, bazı örneklerde almaşık duvar tekniği ile hareketlendirilmiş dış duvarlar da görülmektedir. Katalogda yer alan İlyas Bey Hamamı bir sıra taş iki sıra tuğla dizilimiyle duvar örgüsünde kullanılan almaşık tekniğe örnek oluşturur. Osmanlı devrinde inşa edilen hamam yapılarının kubbelerinin kurşun kaplanması genellikle merkez hamam fonksiyonundaki büyük hamamlar için geçerli olup, daha basit ve küçük ölçekli hamamların üst örtüleri daha ucuz olan taş ve çoğu zaman da kiremit ve sıva ile kaplanmıştır (Ertuğrul, 2009, s. 254). Katalogda yer alan Ferraş Murad Hamamı ve Mihalgazi Hamamının kubbeleri kurşunla kaplanmıştır.

Osmanlı devri hamamlarında taş süsleme mermer kurnalar oturma sekilerinin yanlarındaki kol dayama yerleri ve bazı hamamların halvetlere geçiş kapılarının taçlarında görülür. Çifte hamamların kadınlar kısmında gelin kurnası adı verilen bir kurna daha süslü ve özenli olarak işlenmiştir (Eyice, 1997, s. 414). İç kısımdaki süslemeler nemli kısımlarda bozulma olabileceğinden dolayı hamam duvarları yerine örtü sistemi olan kubbelerde yoğunlaşmış, erken Osmanlı devrinde inşa edilen hamamların kubbelerinde malakari tekniğinde yapılmış zengin süsleme örneklerine rastlanmıştır (Ertuğrul, 2009, s. 254). Osmanlı devri için erken dönemden itibaren uygulanan sıvadan yapılma süslemeler özellikle Mimar Sinan döneminde daha sade olarak yapılmıştır. Yine hamamların ana mekânını oluşturan ılıklık ve sıcaklık birimlerinde yer alan ışık gözleri de sıva uygulanmış ayrı bir tatbikattır (Önge, 1988, s. 419).

Selçuklu dönemi hamamlarından itibaren Osmanlı devri hamamlarında da süsleme ögesi olarak çini uygulaması görülmektedir. Bursa Demirtaş Hamamı, Bursa Yeni Kaplıca, İstanbul Çinili Hamam ve Eyüp Türbe Hamamı çini süslemenin uygulandığı Osmanlı hamamlarına örnek oluşturur (Ertuğrul, 2009, s. 254). Katalogda yer alan Bozüyük Kasım Paşa Hamamı her ne kadar günümüze ulaşamamış olsa da elimize ulaşan çinili kitabesi ile iç kısımlarının da çini plakalar ile kaplı olduğunu düşündürür.

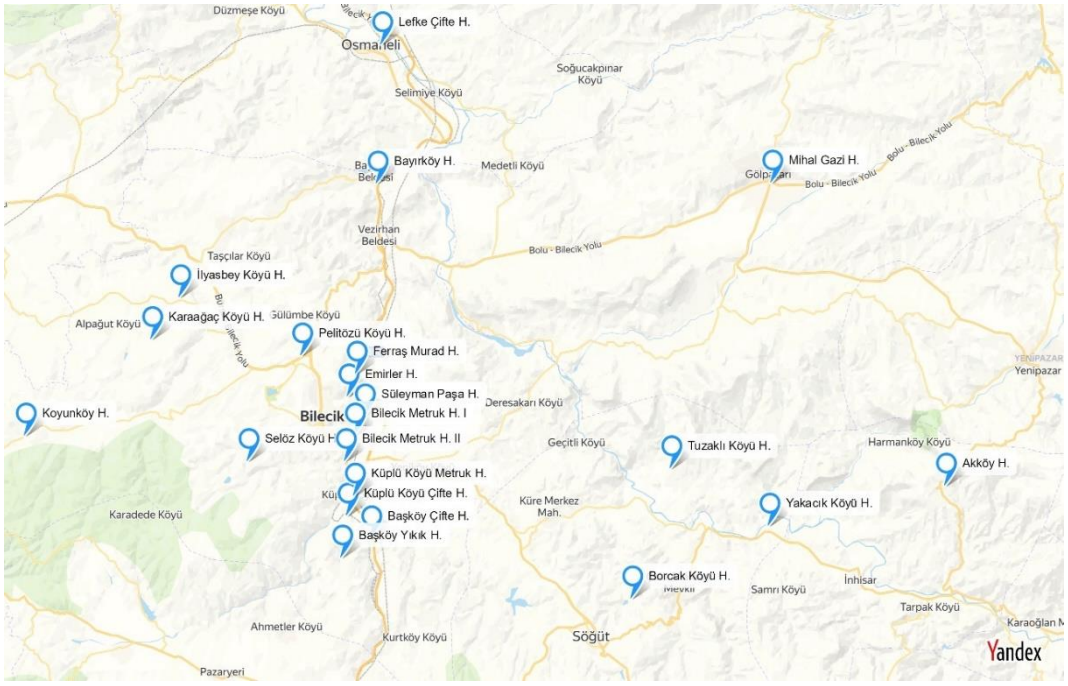
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BİLECİK HAMAMLARI (KATALOG)

Bilecik'te incelenen hamam yapıları Bilecik merkez ve ilçeleri alt başlıklarında alfabetik bir sıralamayla verilmiştir. (Görsel 3.1) Katalogda yer alan hamam yapılarından günümüzde var olanları yerinde incelenmiş, ölçüleri alınıp, fotoğrafları çekilerek envanteri çıkartılmıştır. Hamamlar alfabetik bir sıralama ile düzenlenmiş her bir hamam alt başlıklarıyla birlikte detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Tescilli olan hamamların envanter fişleri, varsa kazı raporları, karar belgeleri gibi bilgiler Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun [EKVKBKM] arşivinden elde edilmiştir. Katalog içerisinde yer alan hamamların alt başlıklardan biri olan "Tipolojik Değerlendirme" kısmında öncelikle Türk hamamı üzerine çalışan araştırmacıların sınıflandırmalarına göre bir kıyaslama tercih edilmiştir. Ancak bu sınıflandırmaların incelediğimiz hamamların tümünü kapsayacak biçimde olmadığı görüldüğünden Bilecik hamamları özelinde tarafımızca tipolojik bir değerlendirme sunulmuştur. Genel tasnifin dışında kalan hamam yapıları sıcaklık mekânlarının oluşumuna göre "Halvetli Tip" ve "Halvetsiz Tip" olarak sınıflandırılmıştır.

Görsel 3.1

Katalogda Yer Alan Hamamların Haritadaki Konumları

3.1 Bilecik Merkez ve Köylerinde Bulunan Hamamlar

3.1.1 Aşağıköy Hamamı

Günümüzde tamamen yıkılmış olan yapı Bilecik ili, Merkez ilçesi, Aşağıköy köyiçi mevkiinde 26 pafta 737 parselde bulunmaktaydı. Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun [EKVKBKM] 29.04.2010 tarih ve 4178 sayılı kararı gereği tescillenen hamam yapısıenvanter fişine göre dikdörtgen tabanlı olup ılıklık sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşmaktaydı. Yapının soyunmalık mekânı sonradan eklenmiş olup içerisinde soyunma odaları tuvalet ve hamamı çalıştıran kişinin kalabileceği odalar bulunmaktaydı. Yapının ılıklık ve sıcaklık mekânları üzeri sekizgen kasnak üzerine oturan birer kubbe ile su deposu ise beşik tonoz ile örtülü durumdaydı. Günümüzde tamamen yıkılmış vaziyettedir.

3.1.2 Başköy Çifte Hamam

Yeri:

Bilecik ili merkez ilçesi Başköy Köyü Köy içi Aşağıbağlar mevkiinde 1 pafta 149 parselde yer alır. (Görsel 3.2) Kadınlar ve erkeklerin aynı anda kullanabildiği çifte hamam özelliği gösteren yapı günümüzde eğimli bir arazide bahçe içerisinde etrafı bitkilerle sarılmış metruk bir durumda bulunmaktadır. (Görsel 3.3)

Görsel 3.2

Başköy Çifte Hamam Konumu

Görsel 3.3

Başköy Çifte Hamam Üstten Görünüşü

Tarihi:

Hamam yapısının inşa tarihini gösteren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Vakfiyesinin olup olmadığı bilinmeyen hamam yapısı Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 27.05.2010 tarih ve 4237 sayılı kararı gereği tescil edilmiştir.Köyün tarihçesine baktığımızda Turğut (2011, s. 204-205)'te Söğüt nahiyesine bağlı karyeler arasında Başköy adına değinmiş diğer adının 'Hoca Ömer' olduğunu 1487 sayımında 34 nefer olarak kaydedildiğini ifade etmiştir.Aynı çalışmada gerek Bilecik nefsine bağlı karyelerde gerekse Söğüt nahiyesi verilerinde Hoca Ömer ismi geçmemiştir. Oysa Yarhisar nahiyesi alt başlıklarında adı geçen karyeye sıkça rastlanmıştır (Turğut, 2011, s. 237). Günümüzde Başköy'ün bulunduğu konum itibariyle yakınındaki Küplü ve Bekdemir köyleri ile birlikte değerlendirildiğinde çalışması yapılan dönem için Yarhisar nahiyesine bağlı Hoca Ömer karyesi olamayacağı yönünde kanaatimiz oluşmuştur. Bununla birlikte Başköy'ün 16. Yüzyılda isminin Bahadır an Küplü olabileceğine dair dikkatimizi çeken bazı noktalar olmuştur. Çalışmada yer ismi olarak Küplü ibaresi 'Uzun Küplü' ve 'Bahadır an Küplü' olarak iki farklı şekilde geçmektedir. Her iki karye de Sultaniyye imaret vakfından olup gerek nüfus gerek gayr-i müslim sayıları ile birbirine yakın özelliktelerdir. Uzun Küplü toplam 315 nefer, Bahadır an Küplü ise toplam 229 nefer olarak kaydedilmiştir. Nitekim Turğut (Turğut, 2011, s. 185)'te Bahadır an Küplü' karyesi için *'Küplü civarında bulunduğu muhakkak olan köyün bugün nerede olduğu tam olarak belli değildir*' ifadesi ile 16. yüzyılda Bahadır an Küplü ismi ile kayıtlı karyenin günümüzde Küplü köyü yakınlarında olduğunu belirtmiştir.

Günümüzde Küplü köyü Bilecik'in 6 km doğusunda Karasu nehri boyunca uzanan bir yerleşim yeridir. Başköy ise Küplü'ye 1 km uzaklıkta Karasu nehrinin diğer yakasında yer almaktadır. Her iki köyün mesafe olarak bu derece birbirlerine yakın olması 'Uzun Küplü' karyesinin günümüzde Küplü merkezi olduğu, 'Bahadır an Küplü' Karyesinin ise Başköy olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Bu tezimizi destekleyecek bir başka veri ise çalışmamıza konu hamam yapılarından olan Küplü Çifte Hamam ve Başköy Çifte Hamam'ın varlığı ve boyutlarıdır. Oysaki Yarhisar Nahiyesine bağlı Hoca Ömer karyesi 16. yüzyılda sadece 24 nefer nüfusu ile kaydedilmiş sonraki dönemlerde ise bir karye olarak ismine rastlanmamıştır. Günümüzde Başköy ismi ile bilinen köyün yerleşim yeri olarak varlığını sürdürmüş olması Turğut'un çalışmasında Başköy için adı geçen Hoca Ömer karyesi değil de Bahadır an Küplü karyesi olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Salnamelere baktığımızda Başköy, Küplü nahiyesine bağlı bir köy durumunda olup nahiye merkezinde bulunan yapılarla ilgili bilgiler verilmiştir. H. 1310(1894) tarihli Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde [H.V.S] Küplü nahiye merkezinde üç hamamın varlığı ifade edilmiştir (H.V.S., 1310, s. 374-375). Küplü'de hamam sayısı H.1316(1900) ve H.1317(1901) tarihli salnamelerde de değişmemiş ve üç hamam olarak ifade edilmiştir (H.V.S., 1316; 1317, s.307). Ancak H.1324 (1908) yılında hazırlanan Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde hamam sayıları artmış ve dört adet hamamdan bahsedilmiştir (H.V.S., 1324, s. 348).

Tezimiz kapsamında incelenen hamamlardan ikisi Küplü köyü merkezinde ikisi de Başköy'de yer almaktadır. Her iki köyün arasındaki mesafenin çok yakın olması H. 1310(1894) tarihli Hüdavendigar Vilayet Salnamesindegeçen üç hamamdan birinin Başköy Çifte hamamı olabileceği ihtimalini artırmaktadır (H.V.S., 1310, s.374-375). Nitekim H.1324 (1908) tarihli salnamedehamam sayısının dörde çıkması köydeki diğer yapı olan Başköy Yıkık Hamam ile ilişkilendirilebilir (H.V.S., 1324, s. 348).

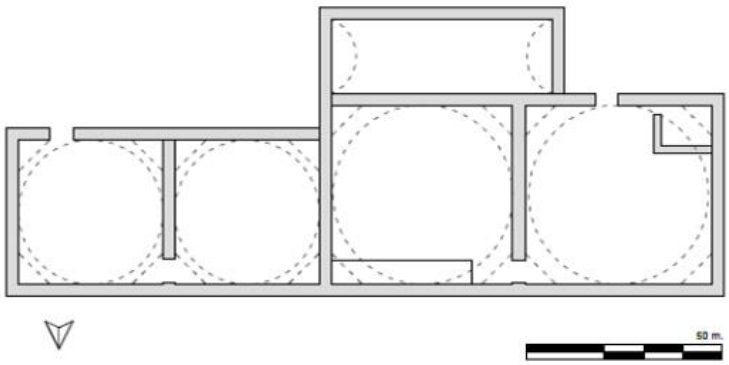
Söz konusu çifte hamam katalogda yer verdiğimiz Küplü köyü çifte hamamıyla benzer özellikler taşımaktadır. Osmanlı çifte hamam mimari gelişimine bakıldığında 16. yüzyıldan itibaren kadınlar ve erkekler bölümü sıcaklıklarının ortak duvarlarından itibaren birbirine uygun fakat zıt yönlerde gelişerek araziye yayıldıkları şema

görülmektedir (Önge, 1988, s. 404). Bu şemadan yola çıkarak hamamın 16. yüzyıldan önce var olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Yapının çevresinde tarihlendirme yapabileceğimiz herhangi bir mimari yapı bulunmamaktadır. Malzeme ve teknik özelliklerinden yola çıkarak tarihlendirme yapmak da oldukça güçtür. Her ne kadar cephelerinde moloz taş ve tuğlaların birlikte dizilmesiyle oluşturulmuş düzensiz almaşık tekniği yer yer görülse de bu durum yerel onarımlardan geçtiğini göstermekten öteye geçmez. Salnamelerde geçen hamam sayılarını baz alarak yaptığımız değerlendirmeye göre yapının inşa tarihi olarak 19. yüzyıl önerilebilir. (Şekil 3.1)

Şekil 3.1

Başköy Çifte Hamam Planı

Onarımlar ve Durumu:

Yapıya ait herhangi bir onarım kaydına rastlanmamıştır. 2010 yılında tescil işlemi gerçekleştirilen yapı otlar içinde kalmış vaziyete olup iç kısımlarında define çukurları açılmıştır. Yapının erkekler bölümü ılıklık mekânına giriş kapısı, yuvarlak kemerli bölümüne kadar toprak dolmuş durumdadır. Çifte hamam özellikli inşa edilen yapı doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturur. Çifte hamamın her iki sıcaklık mekânının müşterek duvarlarından itibaren doğuya doğru genişleyen kısmı kadınlar bölümü, batıya doğru genişleyen kısmı ise erkekler bölümü olarak inşa edilmiştir.

Yapının her iki bölümü için de soyunmalık mekânları tamamen yok olmuş durumda olup, kadınlar bölümü biri ılıklık biri de sıcaklık olmak üzere kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülü iki mekândan oluşur. Yapının kadınlar bölümündeki mekân şeması batıda erkekler

bölümüne aynen yansımıştır. Her iki bölüm içinde soyunmalık mekânları tamamen yok olmuştur. Yapının batıda yer alan erkekler bölümünün güneyinde dikdörtgen tabanlı üzeri beşik tonoz örtülü su deposu yer almaktadır. Su deposunun batı duvarı kısmen yıkılmış vaziyettedir. Üst örtüde kadınlar bölümünde iki erkekler bölümünde iki olmak üzere toplam dört adet kubbe ve su deposu için bir adet beşik tonoz uygulanmıştır. Yapı günümüzde bir bahçe içerisinde otlarla kaplı metruk durumdadır.

Mimari Tanım:

Çifte Hamam özellikli yapı doğu batı doğrultulu dikdörtgen bir alana oturur. Eğimli bir arazide yer alan yapı ortak bir duvar vasıtasıyla birbirlerine bitişik zıt yönlerde alana dağılan iki üniteden oluşur. Yapının kuzey cephesi simetrik olup eğimden dolayı beden duvarları yüksek tutulmuştur. Kuzey cephede beden duvarının orta ve üst ekseninde üçer sıra halinde tuğla dizimi görülebilmektedir. Kuzey cephenin doğusunda alt kotta betonarme sıva izleri bulunmaktadır. Söz konusu cephede herhangi bir açıklığa rastlanmaz. Yapının doğu cephesi ağaçlar ve otlarla komple sarılmış vaziyette olup herhangi bir açıklık görülememiştir. Batı cephesinde de aynı şekilde moloz taş ve ortada üç sıra tuğla dizilimi uygulanmış ve herhangi bir açıklık bırakılmamıştır. Yapının güney cephesi kademelidir. Cephenin batısında kalan erkekler bölümü doğuda kalan kadınlar bölümüne göre daha büyük boyutlu olup dışa taşkın bir biçimde inşa edilmiştir. Cephenin orta aksında erkekler bölümünün sıcaklık duvarına bitişik ve 2,80m x 5,80m ölçülerindeki su deposu dışa taşkın bir şekilde inşa edilmiştir. Yapının güney cephesinin batısında erkekler bölümüne girişi sağlayan, doğusunda ise kadınlar bölümüne girişi sağlayan kapı açıklıkları yer alır. (Görsel 3.4)

Görsel 3.4

Başköy Çifte Hamam Kadınlar Bölümü Girişi

Batıda yer alan ve erkekler bölümüne girişi sağlayan kapı açıklığı kırmızı kesme taştan yuvarlak kemerli olarak uygulanmıştır. Kapı üzerinde dökülen sıvalardan taş kemerin üzerinde istif tekniğinde tuğla kemer dizilimi de görülebilmektedir. Söz konusu kapı açıklığı günümüzde yarıya kadar toprak dolmuş durumdadır. (Görsel 3.5) Yapının güney cephesinin doğusunda kadınlar bölümüne girişi sağlayan çift kademeli tuğla örgülü yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Güney cephede sözü geçen kapı açıklıklarından başka herhangi bir açıklığa rastlanmaz. Cephenin orta ekseninde yer alan dikdörtgen tabanlı beşik tonoz örtülü su deposu yükselti olarak cepheye göre kademeli olarak alçaltılmıştır. (Görsel 3.6) Söz konusu mekânın batısında yıkılmalar oluşmuş ve içerisine girmeyi sağlayan bir açıklık meydana gelmiştir. Doğu batı doğrultulu dikdörtgen bir alana oturan yapı güney cephesi hariç simetriktir. Yapının tüm cepheleri düz şekilde sonlanır. Yapının doğu cephesi birleşme köşelerinde yer yer düzgün kesme taşlar görülmektedir. Batı cephesinin köşelerinin birleşme kısımlarında yıkılmalar mevcut olup var olan düzgün kesme taşların başka bir yerde kullanılmak üzere yakın geçmişte alındığını düşündürür.

Görsel 3.5

Başköy Çifte Hamam Erkekler Bölümü Girişi

Yapının örtü kısmı tamamen bitkilerle kaplı olup, Erkekler bölümünde iki kadınlar bölümünde de iki olmak üzere dört adet kubbe ile örtülü olduğu görülür. Kubbeler yüksek bir kasnak üzerine oturur vaziyette olup dıştan yıkılmalar mevcuttur. Üst örtüde kubbelere göre daha alçakta tutulan su deposu ise beşik tonoz örtülüdür.

Görsel 3.6

Başköy Çifte Hamam Su Deposu

,

Plan ve Mekân Özellikleri:

Çifte hamam olarak inşa edilen yapı doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturur. Doğuda yer alan kadınlar bölümü doğudan başlamak üzere kare tabanlı üzeri kubbe ile

örtülü bir ılıklık mekânı ve bu mekânın batısında aynı ölçülerde kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülü bir sıcaklık mekânından oluşur. Söz konusu plan şemasında yapının batısında yer alan erkekler bölümüne zıt yönde aynen yansımıştır. Yapının güneyinde erkekler bölümünün sıcaklık duvarına bitişik dikdörtgen tabanlı ve beşik tonoz örtülü bir su deposu bulunmaktadır. Bir köy hamamına göre oldukça büyük boyutlarda olan yapının erkekler bölümüne girişi güney cephenin batısında kırmızı kesme taştan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla sağlanır. Yapının erkekler bölümü Ilıklık mekânı 4.60m x 4.65m ölçülerinde kare tabanlı olup üzeri tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülüdür. İçten kubbeyi dolanan kasnağın oval kısımları dışa taşkın inşa edilmiştir. (Görsel 3.7) Mekânın güneybatı köşesinde sonradan yapılan giyinme kabini olarak kullanılan 'L' biçiminde betonarme bir set mevcuttur. Ilıklık mekânı zemininde açılan define çukurlarından cehennemlik kısmı kısmen görülebilmektedir. Yine mekânınduvarlarında yer alan dökülmelerden tuğla künkler fark edilmektedir. Mekânın tabanı kırık zemin taşları ve toprak dolu olup batı cephesi duvarında bir adet kurna izi bulunmaktadır. Ilıklık bölümünde görülen kurna izi söz konusu mekânın yıkanma alanı olarak da kullanıldığını göstermesi bakımından önemli olup asıl yıkanma yerinin hacimsel olarak ihtiyacı karşılayamaması üzerine sonradan eklenmiş olabileceğini düşündürür. Ilıklık mekânının doğu cephesi orta aksında sıcaklık mekânına açılan yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı yer alır.

Görsel 3.7

Başköy Çifte Hamam Erkekler Bölümü Ilıklık Mekânı

Erkekler bölümü sıcaklık mekânına giriş ılıklığın kuzeybatı köşesinde düzgün kesme taştan sivri kemerli bir kapı açıklığı ile sağlanmaktadır. Ilıklık mekânında kubbeye geçiş yuvarlak kemer profilli tromplarla sağlanmış olup mekânın aydınlatılması kubbe üzerindeki on dört adet fil gözü ile sağlanmıştır. Erkekler bölümü sıcaklık mekânı ılıklık ile aynı ölçülerde olup kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülüdür. (Görsel 3.8) Kubbeye geçiş yuvarlak kemerli tromplarla sağlanmış, ılıklıktan farklı olarak kubbe kasnağı kullanılmamıştır. Sıcaklık mekânı kuzey cephesinde 60 cm genişliğinde 35 cm yüksekliğinde bir seki yer alır. Mekânın güney cephesinin üst kısmında suyun seviyesini kontrol etmek için su deposuna açılan yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Batı cephesinde ılıklık mekânından sıcaklığa açılan pencere açıklığı mekâna aynen yansımıştır. Yine batı cephede pencere açıklığı altında tüm cephe boyunca uzanan oldukça yüksek tutulmuş bir seki bulunmaktadır. Seki de yer yer kırılmalar mevcut olup tuğla malzeme görülebilmektedir. Sıcaklık mekânının doğu cephe duvarı orta aksında bir adet kurna izi görülmektedir. Mekânın zemin taşları kırık vaziyette olup yer yer cehennemlik kısmı tuğla örülü ayaklar görülebilmektedir. Sıcaklık mekânını örten kubbe üzerindeki sıvaların dökülen kısımlarından tuğla izleri anlaşılmaktadır. Mekânın aydınlatılması ılıklık bölümünde olduğu gibi yuvarlak formlu on dört adet fil gözü ile sağlanmıştır.

Görsel 3.8

Başköy Çifte Hamam Erkekler Bölümü Sıcaklık Mekânı

Kadınlar bölümü doğuda kare tabanlı kubbe örtülü bir ılıklık mekânı ve batısında kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülü bir sıcaklık mekânından oluşur. Ilıklık mekânına giriş güney

cephede yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla sağlanır. Mekân 3.65m x 3.65m ölçülerinde kare tabanlı olup üzeri kubbe ile kapatılmıştır. (Görsel 3.9) Kubbeye geçiş elemanı olarak yuvarlak kemer formlu tromplar kullanılmıştır. Erkekler bölümü ılıklık mekânında olduğu gibi kubbede kasnak kullanılmış olup oval kısımları içten fark edilmektedir. Mekânın batı cephesi orta aksında sıcaklık mekânına açılan yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı yer alır. Aynı cephede zeminden 10 cm yüksekliğinde 30 cm genişliğinde duvara dayalı bir seki izi görülmektedir. Yine batı cephesinin kuzey köşesinde ise sıcaklık mekânına girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Güney cephenin batı köşesinde bir adet kurna bulunmaktadır. Zemin tamamen tahrip olmuş durumda olup mekânın aydınlatılması kubbe üzerindeki on dört adet fil gözü ile sağlanmıştır.

Görsel 3.9

Başköy Çifte Hamam Kadınlar Bölümü Ilıklık Mekânı

Görsel 3.10

Başköy Çifte Hamam Kadınlar Bölümü Sıcaklık Mekânı

Kadınlar bölümü sıcaklık mekânı ılıklık ile aynı ölçülerde olup kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülüdür. (Görsel 3.10) Kubbeye geçiş yuvarlak kemerli tromplarla sağlanmış, ılıklıktan farklı olarak kubbe kasnağı kullanılmamıştır. Doğu cephesinde ılıklık mekânından sıcaklığa açılan pencere açıklığı mekâna aynen yansımıştır. Sıcaklık mekânının güney cephe duvarı orta aksında bir, batı cephe duvarı orta aksında bir adet olmak üzere toplam iki adet kurna izi görülmektedir. Mekânın zemin taşları kırık vaziyette olup kuzeybatı köşesinde define çukuru açılmıştır. Bu kısımdan cehennemlik kısmı tuğla örülü ayaklar görülebilmektedir. Mekânın aydınlatılması ılıklık bölümünde olduğu gibi yuvarlak formlu on dört adet filgözüyle sağlanmıştır.

Hamamın su deposu güney cephede doğu batı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı olup kuzey duvarı ile erkekler bölümü sıcaklık mekânının güney duvarı ortaktır. Su deposunun batı kısmındaki yıkılmalardan iç bölümü görülebilmektedir. Su deposu Yuvarlak kemer profilli beşik tonoz ile örtülüdür. (Görsel 3.11) Yapının külhan kısmına ait herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Görsel 3.11

Başköy Çifte Hamam Su Deposu İçi

Tipolojik Değerlendirme:

Çifte hamam yapısı hem kadınlara hem de erkeklere aynı anda hizmet verebilmek amacıyla müşterek bir duvar ile ayrılan sıcaklık bölümlerinden itibaren zıt yönde genişleyen bir biçimde inşa edilmiştir. Hem kadınlar hem de erkekler bölümünün sıcaklık mekânları kare tabanlı olup üzeri kubbe ile örtülü tek bir mekândan oluşmuştur. Bu plan şemasıyla genel tasnifin dışında kalan hamamın hem erkekler hem de kadınlar bölümü sıcaklıkları itibariyle münferit olarak değerlendirilmiştir. Eyice'nin tipolojik değerlendirmesinde bu plan şemasına ait yapılar tek mekânlı ve halvetsizolarak sınıflandırılmıştır (Eyice, 1997, s. 419-420). Ülgen'in (1987, s. 178)'de sıcaklık tasarımını baz alarak yapmış olduğu değerlendirmeye göre 'Kare' sıcaklıklı plan tipine uymaktadır. Avcı'nın (2020, s. 242) deki tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı kare alana oturan, eyvansız köşe halvetsiz tek mekânlı tip plan şemasına uymaktadır. Tarafımızca yapılan incelemede her iki bölümün sıcaklık mekânları tek bir birimden oluştuğu için halvetsiz tip olarak değerlendirilmiştir.

Hamamın hem kadınlar hem de erkekler bölümü için ılıklık mekânlarında görülen kurnalar asıl sıcaklık mekânlarının yıkanma ihtiyaçlarını karşılayamaması üzerine yıkanma alanlarına dahil edilerek büyütüldüğünü düşündürür.

Malzeme ve Teknik:

Yapının duvarları moloz taş, kaba yonu taş ve yer yer tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Yapının duvarlarının yatay düzlemde orta ekseninde düz istif tekniğinde üç sıra tuğla dizilimi tüm cepheleri dolanmaktadır. Cephe duvarlarında yer yer betonarme sıva izleri görülebilmektedir. Kadınlar bölümü girişi kapı açıklığının yuvarlak kemerinde altlı üstlü çift sıra tuğla dizilimi uygulanmıştır. Erkekler bölümü giriş kapı açıklığı yuvarlak kemeri düzgün kesme taştan oluşturulmuş üzerinde ise düz istif teknikli tuğla kemer uygulaması bulunmaktadır. Yapının örtü kısımlarında tuğla malzeme kullanılmıştır. Yapının iç kısımları sıvanmış vaziyette olup zemin döşemesi tamamen tahrip olmuş durumdadır.

Süsleme:

Metruk durumda bulunan hamam yapısında herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamıştır.

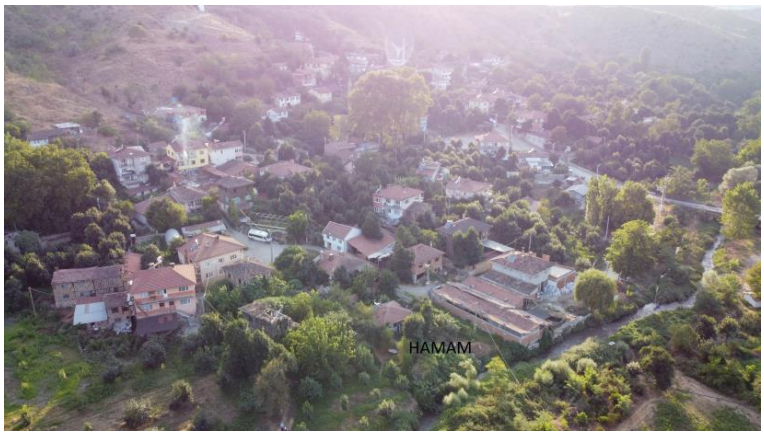
3.1.3 Başköy Yıkık Hamam

Yeri:

Bilecik ili merkez ilçesi Başköy Köyü Köyiçi mevkiinde 19 pafta 1428 parselde yer alır. (Görsel 3.12) Karasu çayının yanında yer alan hamam yapısı Karasu Çayı'nda oluşan seller sonucu neredeyse tamamen yıkılmış vaziyettedir. (Görsel 3.13)

Görsel 3.12

Başköy Yıkık Hamam Konumu

Görsel 3.13

Başköy Yıkık Hamam Üstten Görünüşü

Tarihi:

Hamam yapısının inşa tarihini gösteren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Vakfiyesinin olup olmadığı bilinmeyen hamam yapısı Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 25.03.2010 tarih ve 4118 sayılı kararı gereği tescil edilmiştir. Envanter fişinde Geç Osmanlı dönemine tarihlendirilmiş olan yapının günümüzde görülebilen beden duvarlarından tarihlendirme yapmak oldukça güçtür.

Onarımlar ve Durumu:

Yapıya ait herhangi bir onarım kaydına rastlanmamıştır. 2010 yılında tescil işlemi gerçekleştirilen yapının günümüzde sadece güney cephesi kısmen ayakta olup kuzeyinden geçen karasu çayında oluşan seller yapının büyük bir bölümünü yıkmıştır. Var olan kısımları tamamen otlarla kaplı durumdadır.

Mimari Tanım:

Yapının yıkık vaziyette olması dolayısıyla yalnızca güney cephe duvarları ayakta kalmıştır. Söz konusu cephe kademeli olup batı kısmı dışa taşkın inşa edilmiştir. Diğer cephelerle ilgili veri elde edilememiştir. (Görsel 3.14)

Görsel 3.14

Başköy Yıkık Hamam Güney Cephe

Plan ve Mekân Özellikleri:

Yapının yıkık olmasından dolayı plan ve mekân özellikleri ile ilgili veri alınamamıştır.

Tipolojik Değerlendirme:

Plan ve mekân özellikleri incelenemediğinden değerlendirme yapılamamıştır.

Malzeme ve Teknik:

Yapının ayakta kalan güney cephesi duvarlarında moloz taş ve üç sıra tuğla dizilimi görülebilmektedir.

Süsleme:

Büyük oranda yıkık ve metruk durumda bulunan hamam yapısında herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamıştır.

3.1.4 Bayırköy Hamamı

Yeri:

Bilecik ili Bayırköy Beldesi eski yerleşim alanında yer alır. (Görsel 3.15) Konumu: 3° K, enlem 40° 16’ 58’’ N, boylam 29° 59’ 31’ E.

Görsel 3.15

Bayırköy Hamamı Üstten Görünüş

Tarihi:

Tez çalışması kapsamında 2023 yılının mayıs ayında yaptığımız saha taraması neticesinde fark ettiğimiz hamam yapısı boyutları itibariyle dikkatimizi çekmiş ve çalışmamızda yer bulmuştur. Günümüzde Bilecik iline bağlı Bayırköy Beldesi 1948

yılında gerçekleşen heyelan sebebiyle eski köy yerleşim yerinden yaklaşık 1 km doğuya taşınmak zorunda kalmıştır (https-3://www.bayirkoy.bel.tr) Çalışmamıza konu hamam yapısı beldenin batısında bulunan eski köy yerleşiminde metruk bir vaziyettedir.

Köyün tarihçesine baktığımızda; Bayırkayalı karyesi olarak 1487 yılında iki nefer olarak sayılan karye 1574 yılı sayımında nüfussuz olarak kaydedilmiştir (Turğut, 2015, s. 207).Hüdavendigar Vilayet Salnamelerinde [H.V.S.] Bayır ismi ile kaydedilen Bayırköy, Bilecik kazasına doğrudan bağlı bir köy durumundadır (H.V.S, 1310, s. 374-375).H. 1317 (1901) tarihli salnamede hane ve nüfus sayıları verilmiş, hane sayısı 137, nüfusu ise 866 olarak kaydedilmiştir (H.V.S, 1317, s. 302-303).1915 yılı Ertuğrul Sancağı nüfus cetveline göre nüfusu az da olsa düşmüş ve tamamı Müslümanlardan oluşan köyün nüfusu 755 olarak belirtilmiştir (Demiryürek, 2015, s. 251).Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Bayırköy'ün kurulup nüfusunun gelişmesi 17. yüzyıldan sonra gerçekleşmiş olabileceği kanısına varılabilir. 1901 yılında kaydedilen nüfussal veri Bayırköy'ü Bilecik'e bağlı köyler arasında önemli bir yere koymakta olup yerleşim yerinde kaydedilen 137 hane için çalışmamıza konu bir hamam yapısı inşa edilmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Eski köy yerleşiminde eğimli bir araziye inşa edilen hamam yapısı ile ilgili herhangi bir tescil işlemi gerçekleştirilmemiştir. Yapıya ait inşa tarihini veren herhangi bir kitabe ya da vakfiyesi yoktur. Çevresinde herhangi bir yapı olmaması da tarihlendirme konusunda zorlanmamıza sebep olmaktadır. Yalnızca yapının malzeme ve teknik uygulamalarına bakarak ve çalışmamıza konu diğer hamamlarla kıyaslama yaptığımızda, bir köy hamamı hüviyetinde olan yapının inşa tarihi olarak 19. Yüzyıl önerilebilir.

Onarımlar ve Durumu:

Hamamın vakfiyesinin veya inşa kitabesinin olmayışı geçirmiş olduğu onarımlar ile ilgili herhangi bir veri sunmamaktadır. Kare bir alana oturan hamam yapısı ılıklık sıcaklık halvet hücresi ve su deposundan oluşur. Sıcaklık bölümü tavanının düz betonarme ile sonlandırılmış olması 1947'de eski köy yerleşimi terkedilmeden hemen önce yerel onarımdan geçmiş olduğunu göstermektedir. Ilıklık mekânını örten kubbe dıştan yüksekçe tutulmuş sekizgen formlu bir kasnağa oturur. Sıcaklık mekânını örten kubbe tamamen yıkılmış vaziyette olup betonarme malzeme ile düz bir biçimde kapatılmıştır.

Sıcaklık mekânında kubbeye geçiş öğeleri olan tromplar hala görülebilmektedir. Halvet hücresini örten küçük kubbede kısmi yıkılmalar var olup, dikdörtgen tabanlı su deposu beden duvarında ve üst örtüsü olan sivri kemer formlu beşik tonozda geniş yıkılmalar görülmektedir.

Büyük otlar ve bitkiler arasında kalmış olan hamamın iç kısmında bulunan tüm mekânlarda zemin toprak dolmuş ve define çukurları acımıştır. Yapının içi sıvalı olup sıvalarda büyük dökülmeler ve duvarlarda geniş çatlaklar görülmektedir. Eski köy yerleşim yerinde eğimli bir arazide metruk bir durumda olan hamam yapısı günümüzde kaderine terk edilmiş vaziyettedir. (Görsel 3.16)

Görsel 3.16

Bayırköy Hamamı Kuzey Cephesi

Mimari Tanım:

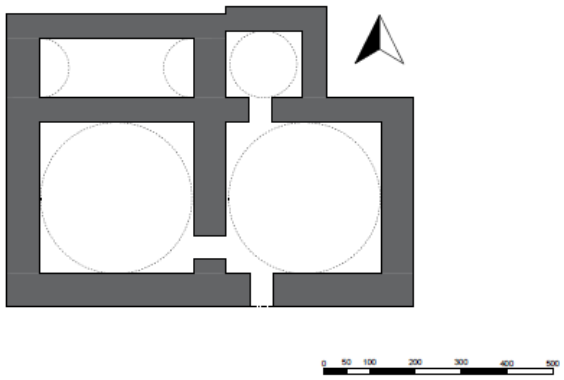
Yapı eğimli bir arazide kuzey güney doğrultulu kareye yakın bir alana oturur. Soyunmalık bölümü olmayan hamam; ılıklık, sıcaklık, küçük bir halvet hücresi ve su deposundan oluşur. (Şekil 3.2) Yapının girişi güney cephede olup orta aksta sivri kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Söz konusu kapı açıklığı kademeli olup kemer kısmında düz istif tekniğinde tuğla uygulaması görülmektedir. Giriş açıklığının bulunduğu güney cephede başka bir açıklığa rastlanmaz. Cephe moloz taş ve harç kullanılarak örülmüş ve düz bir şekilde sonlandırılmıştır. Yapının batı cephesi eğimden dolayı toprakla bütünleşmiş ve

veri alınması imkânsız hale gelmiştir. Doğu cephede herhangi bir açıklık bulunmaz, cephede moloz taş ve harç kullanılmış, yer yer düzensiz tuğla dizilimleri dikkat çekmektedir. Yapının kuzey cephesi kademeli olarak inşa edilmiştir. Halvet hücresi ve su deposunun dışa taşkın bir biçimde inşa edilmesiyle söz konusu cephenin doğuya doğru kısmında kademe oluşturulmuştur. Kuzey cephenin doğusunda su deposunun olduğu bölümdeki yıkılma sonucu geniş bir açıklık oluşmuştur. Külhan bölümüne dair herhangi bir veri elde edilememiştir.

Yapının cephelerinde malzeme olarak moloz taş uygulaması köşelerde ise düzgün kesme taş uygulaması görülmekte olup yapının cepheleri düz bir biçimde sonlandırılmıştır. Üst örtüye bakıldığında kademeli olduğu görülmektedir. Ilıklık mekânını örten kubbe sekizgen formlu yüksek bir kasnağa oturur. Üst kısmında yıkılmalar görülen kubbe ve kasnağında küfeki taşı kullanılmıştır. Sıcaklık mekânını örten kubbe tamamen yıkılmış, sonrasında düz betonarme malzeme ile kapatılmıştır. Üst örtüde halvet hücresini örten küçük bir kubbe daha yer almaktadır. Su deposu üzeri ise beşik tonoz örtülü olup çok az bir bölümü görülebilmektedir.

Şekil 3.2

Bayırköy Hamamı Planı

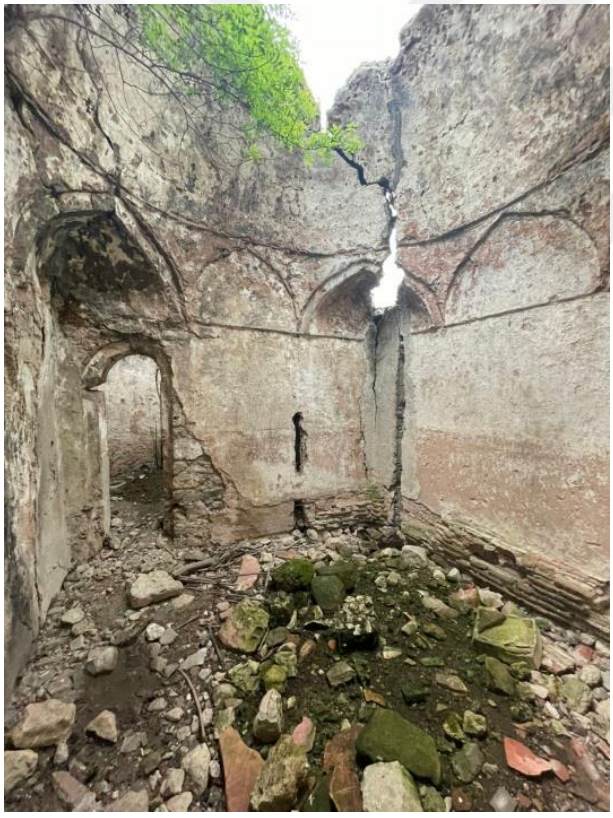
Plan ve Mekân Özellikleri:

Kuzey güney doğrultusunda kareye yakın bir alana oturan hamam yapısı, kare tabanlı ve üzeri kubbe örtülü bir ılıklık mekânı, ılıklığın doğusunda müşterek duvarla ayrılmış bir sıcaklık mekânı, ılıklığın kuzeyinde kare tabanlı ve üzeri küçük bir kubbe örtülü halvet hücresi ile sıcaklığın kuzeyinde yer alan dikdörtgen tabanlı ve üzeri beşik tonoz örtülü su deposundan oluşur. Yapının soyunmalık ve külhan kısımları günümüze ulaşmamıştır.

Yapının ılıklık bölümüne güney cephede yer alan sivri kemer formlu bir kapı açıklığıyla giriş sağlanmaktadır. Ilıklık mekânı kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. (Görsel 3.17) Kubbeye geçiş sivri kemer formlu tromplarla sağlanmıştır. Mekânın zeminindeki define çukurlarından cehennemliğin tuğla ile örülmüş ayakları kısmen görülmektir. Kubbeye geçiş öğesi olan tromplar köşelerde derin ve sivri kemer formlu uygulanmış kemer kısımlarında dışa taşkın tek sıra tuğla dizilimi estetik bir görünüm katmıştır. Ayrıca trompların üzerinde kubbe eteğinde de tek sıra dışa taşkın tuğla dizilimi dikkat çekmektedir. Ilıklık mekânı birkaç kat sıvalı vaziyette olup sıvalarda büyük dökülmeler görülmektedir.

Görsel 3.17

Bayırköy Hamamı Ilıklık Mekânı

Mekânın kuzeyinde yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Küfeki taşı kullanılarak oluşturulan kapı açıklığı ile halvet hücresine giriş sağlanır. Halvet hücresi 1,45 m x 1, 65 m ölçülerinde kareye yakın tabanlı olup üzeri kubbe ile örtülmüştür. Kubbede yıkılmalar mevcuttur. Halvet hücresinin batı duvarında bir kurna izi görülmektedir. Ilıklığın batı cephesinin güneyinde sıcaklık mekânına girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı

bulunmaktadır. Aynı cephenin orta aksında sıcaklıkla ılıklık mekânları arasındaki bağlantıyı sağlayan kare formlu bir pencere açıklığı yer alır. Kapı ve pencere açıklıkları sıcaklık mekânına aynen yansımıştır. Sıcaklık mekânı 3, 30 m x 3,30 m ölçülerinde kare tabanlı planlı olup orijinalinde kubbe ile örtülü iken, kubbenin yıkılması sonucu betonarme düz bir tavan ile kapatılmıştır. (Görsel 3.18)

Mekânın kubbeye geçiş elemanları olan tromplar görülebilmektedir. Mekânın zemini çökmüş vaziyette olup çökene kısımlardan taş ve tuğla malzemenin kullanıldığı cehennemlik ayakları görülmektedir. Mekânın kuzey cephesi ile doğu cephesinin birleştiği yerde kırılmış durumda bir kurna yer alır. Zemindeki kırılmalardan diğer kurna izleri ve seki hakkında veri alınamamıştır. Sıcaklık mekânının kuzeyinde su deposu ile bağlantı kuran bir pencere açıklığı yer alır, bahsi geçen açıklıktaki büyük yıkılmalar sonucu duvarda bir boşluk meydana gelmiştir. Yapının su deposu sıcaklığın kuzeyinde doğu batı doğrultulu uzanan dikdörtgen tabanlı olup üzeri sivri kemer formlu tonoz ile kapatılmıştır. Su deposu bölümü hem beden duvarlarında hem de üst örtüde büyük yıkılmalar oluşmuştur. Külhan bölümü tamamen yıkılmış vaziyettedir.

Görsel 3.18

Bayırköy Hamamı Sıcaklık Mekânı

Tipolojik Değerlendirme:

Günümüzde metruk ve kısmen beden duvarları yıkılmış durumda bulunan Bayırköy Hamamının sıcaklık bölümü tek bir mekândan oluşturulmuş ve ılıklıktan geçilen daha küçük ölçekli bir halvet hücresi ile desteklenmiştir. Sıcaklık bölümü kare tabanlı üzeri orjinalinde kubbe günümüzde ise düz tavan şeklinde bir ana bölüm ve yine su deposu ile bağlantı kuran daha küçük ölçekli kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü halvet hücresinden oluşur. Sıcaklık bölümüne göre yapılacak değerlendirmelerde Eyice'nin tasnifi dışında kalan yapı Aru'nun "en küçük hamamlar" sınıflandırmasına dahil edilebilir (Aru, 1949, s. 52). Oğulcan Avcı'nın (2020, s. 242-243)'desıcaklığı kare alana oturan, eyvansız bir mekân etrafında şekillenen halvetli tip plan şemasına uymaktadır. Bayırköy hamamının tipolojik değerlendirmesi tarafımızca yapıldığında bir ana sıcaklık mekânı ve bir halvet hücresi olması bakımından halvetli tip olarak değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Malzeme/Teknik:

Yapının beden duvarları moloz taş ve harç uygulanarak inşa edilmiştir. Köşelerde daha iri ve düzgün küfeki taşı uygulanmıştır. Yine küfeki taşı ılıklığı örten kubbede ve kubbe kasnağında görülmektedir. Yapıda tuğla malzeme cehennemlik ayaklarını saymazsak dekoratif amaçlı kullanılmıştır. Özellikle ılıklık mekânında gerek tromp kemerlerinde gerekse kubbe kasnağında tek sıra dışa taşkın bir biçimde uygulanan tuğla dizilimi mekânı hareketlendirmiştir. Aynı uygulama Bilecik Metruk Hamam II'de de görülebilmektedir. Yapının içi birkaç kat sıvalı vaziyette olup sıvalarda büyük dökülmeler görülmektedir.

Süsleme:

Yapıda süsleme öğesi olarak ılıklık mekânın kubbeye geçiş elemanı olan trompların kemer kısımlarında ve kubbe kasnağında uygulanan tek sıra dışa taşkın tuğla dizilimi söylenebilir. Söz konusu uygulama mekâna estetik bir görünüm katmıştır.

3.1.5 Bilecik Metruk Hamam I

Yeri:

Bilecik il merkezinde Cumhuriyet Mahallesi, Fethi Bey Caddesi, 4 pafta 29 ada 7 parselde yer almaktadır. Mülkiyeti Mehmet Kaymak isimli şahsa ait olan ve eğimli bir arazi üzerinde yer alan hamam yapısı günümüzde apartmanlar arasında kaderine terkedilmiş bir vaziyette bulunmaktadır. (Görsel 3.19)

Görsel 3.19

Bilecik Metruk Hamam I Üstten Görünüş

Tarihi:

Yapının kitabesi bulunmamakta, yapıya ait bir vakfiye olup olmadığı bilinmemektedir. Bilecik merkezi için salnamelerde geçen hamam yapıları ile ilgili kayıtlara baktığımızda kısıtlı da olsa bazı ipuçlarına ulaşmak mümkündür. Hüdavendigar Vilayet Salnamelerinde hamam yapılarına yalnızca sayı olarak değinilmiş hamamların yeri ve isimleri ile ilgili bilgilere yer verilmemiştir.

Nitekim H. 1292 (1876) ve H. 1293 (1877) yıllarında Bilecik merkez ve köylerinde kapluca ve hamam olarak toplam 15 adet hamam ifade edilmiştir (H.V.S, 1292, s. 148-149; (H.V.S, 1293, s. 140-141)) ancak Bilecik merkezinde bulunan hamamlar için herhangi bir sayı belirtilmemiştir. Buna mukabil 1900 yılına ait Hüdavendigar Vilayet salnamesinde Bilecik merkezinde bulunan hamam sayısı beş olarak zikredilmiştir (H.V.S, 1316, s. 300-301). H.1317 (1901) yılındaki salnamede de aynı şekilde beş adet hamamdan bahsedilmektedir (H.V.S, 1317, s. 302-303) Ulaşabildiğimiz son salname olan H. 1324 (1908) tarihli salnamede ise Bilecik merkezindeki hamam sayısının 6 olduğu belirtilmiştir (H.V.S, 1324, s. 346-347).

Görüldüğü üzere arşiv kaynaklarından edinilen bilgiler cumhuriyet öncesinde Bilecik merkezinde toplamda 6 adet hamamın varlığına işaret etmektedir. Ancak yapılan saha

çalışmaları neticesinde Bilecik merkezinde beş adet hamam tespit edilebilmiştir. Tespit edilemeyen bir hamamın ise Millî Mücadele yıllarında şehrin Yunan tahribatına maruz kalması nedeniyle günümüze kadar ulaşamadığı ihtimali kuvvetle muhtemeldir[4].

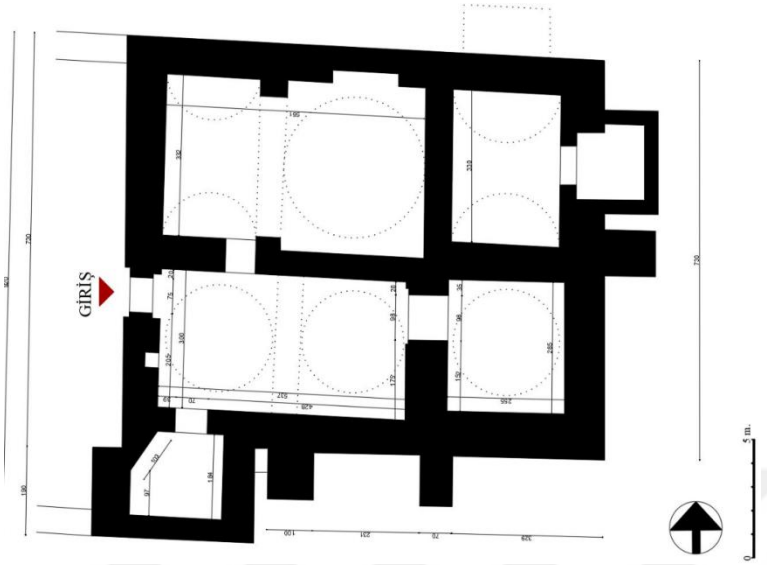
Bilecik merkezindeki altı hamamdan biri olan ve terkedilmiş olmasından dolayı Metruk Hamam ismiyle tespit ettiğimiz hamam yapısı, Gayrimenkul Eski Eserler ve anıtlar Yüksek Kurulu'nun 22.07.1983 tarih ve A-4467 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiştir. Yapının kitabesinin veya vakfiyesinin olmaması inşa tarihi hakkında kesin bir yargıya varılmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca hamamın yakın çevresinde tarihlendirme yapabileceğimiz başka bir yapı da bulunmamaktadır. Bunun yanında Metruk Hamamın yapım tekniği veya malzeme kullanımına baktığımızda ise yine inşa tarihini verebilecek herhangi bir önemli ayrıntı söz konusu olmamıştır.

İlk tescil tarihi olan 1983 de hazırlanan envanter fişindeki fotoğrafta hamamın genel görüntüsü yamaca yaslı evler arasında kısmen yıkık olarak görülmektedir. Millî Mücadele yıllarında Bilecik merkezde olan yıkım düşünüldüğünde daha çok bir mahalle hamamı izlenimi veren bu yapının inşa tarihi olarak 19. yüzyıl önerilebilir.

[4] Bilecik Mutasarrıfı Salih Bey'in 24 Nisan 1921 Tarihinde Garp Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği raporda: *"Bilecik Kasabası'nda 1800 hane ve 330 dükkân, 18 han, 4 hamam, 2 tekke, 1 mescit, 8 camii şerif, 2 ipek fabrikası, 9 fırın, 6 emâkîn-i amiriye (devlet dairesi) ve 2 medrese muhterik olmuştur (yanmıştır)"* denilmektedir. Görüldüğü üzere ATASE'den elde edilen arşiv belgesi de tezimizi destekler niteliktedir. (*ATASE Arşv. İSH. Kol. K: 661, G: 63, B: 63-1)*

Şekil 3.3

Bilecik Metruk Hamam I Planı (Çizen Mimar Özlem Genç)

Onarımlar ve Durumu:

Herhangi bir vakfiyesinin olup olmadığı bilinmeyen hamam yapısının kayıtlı bir onarımı söz konusu değildir. İlk tescillendiği tarih olan 1983 yılındaki envanter fişinde hamamın harap halde olduğu belirtilmiş ve fotoğraflanmıştır. 2009 yılında Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararınca Bilecik Müze Müdürlüğü tarafından temizlik ve kazı çalışması gerçekleştirilmiş fakat mülkiyet sahibinin söz vermiş olduğu kazı çalışmasına dair giderleri karşılamaması üzerine çalışma sonlandırılmıştır. Söz konusu çalışmada yapının üst örtü ve iç mekân temizlikleri gerçekleştirilmiş, Külhan kısmı yapılan kazı sonucu ortaya çıkarılmıştır. Soyunmalık kısmı tamamen yok olmuş olan yapının ılıklık sıcaklık halvet su deposu ve külhan kısımları görülebilmektedir. Su deposunun beşik tonoz örtü sistemi hariç diğer bölümlerin örtü sistemleri yıkılmıştır. Günümüzde hamam yapısı üç bir yandan yükselen apartmanlar arasında metruk ve kaderine terkedilmiş bir vaziyette bulunmaktadır. (Görsel 3.20)

Görsel 3.20

Bilecik Metruk Hamam I Giriş Cephesi

Mimari Tanım:

Eğimli bir arazide kuzey güney doğrultusunda kare bir alana oturan yapı ılıklık sıcaklık halvet hücresi ve külhan bölümünden oluşur. (Şekil 3.3) Yapının güney cephesi kısmen yıkılmış beden duvarları ile üst kotta kademeli bir görünüm oluşturur. (Görsel 3.21) Söz konusu cephe ekseninin doğusunda içeriye girişi sağlayan sivri kemerli bir kapı açıklığı bulunur. Kapı açıklığının kemerli kısmında tuğla malzeme düz istif tekniğinde uygulanmıştır. Yapının güney cephesinde başka bir açıklığa rastlanmaz. Yapının batı cephesi duvarı yanından geçen yolunda etkisiyle cephenin üst kısımlarına kadar toprak dolu olup adeta yolla aynı kotta yer almaktadır. Yapının doğu cephe ekseninin güneyinde dışa taşkın inşa edilen bir temizlik mekânı yer alır. Temizlik mekânının üst örtüsü ve beden duvarları kısmen yıkılmış durumda olup üst kotta dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı görülebilmektedir. Yapının doğu cephesinde duvarı desteklemek amacıyla biri dışa taşkın temizlik mekânının yanında diğeri kuzey ekseninde olmak üzere iki adet güçlendirme payandası bulunmaktadır. Güçlendirme payandalarının alt kısımlarında görülen moloz taş ve üç sıra tuğla diziliminin yapının cephe duvarlarında görülmemesi söz konusu payandaların sonradan eklenmiş olabileceğini düşündürür. Doğu cephesinde dışa taşkın temizlik mekânının pencere açıklığı hariç başka bir açıklık görülmez. Yapının kuzey cephe ekseninin batı yönünde yuvarlak kemerli külhan açıklığı yer alır. 1,60 metre eninde olan söz konusu açıklığın kemer kısmında tuğla malzeme kullanılmıştır. Kuzey

cephenin orta aksında doğu cephede görülen payandalara benzer moloz taştan inşa edilen bir güçlendirme payandası yer alır.

Görsel 3.21

Bilecik Metruk Hamam I Üst Örtüsü

Yapının kuzey cephesinin doğu yönünde günümüze ulaşmamış bir mekânın cephe duvarına dayandırıldığı duvar boşlukları dikkat çeker. Kuzey cephe üzerindeki duvar boşluklarından söz konusu alanın üzeri sundurma ile örtülü bir odunluk bölümünün olabileceği düşünülebilir. Kuzey cephede başka herhangi bir açıklık bulunmaz. Yapının örtü kısmına çıkıldığında bazı bölümlerin örtü sistemlerinin tamamen ya da kısmen yıkık olduğu görülür. Yapının ılıklık bölümü iki kubbe ile kapatılmıştır. Ilıklık bölümü kubbelerinden biri yüksek kasnaklı olup kısmen yıkılmış durumdadır, ılıklığı örten diğer kubbe yıkılmıştır. Ilıklığın kuzeyinde yer alan halvet hücresi üzeri kubbesi yıkılmış vaziyettedir. Yuvarlak bir kemer ile ayrılmış iki ayrı bölüm olan sıcaklık kısmının örtü sistemi tamamen yıkılmıştır. Yapının su deposu beşik tonoz örtü sistemine sahip olup günümüzde görülebilmektedir.

Plan ve Mekân Özellikleri:

Kuzey güney doğrultulu kare bir alana oturan hamam yapısı dikdörtgen tabanlı bir kemer vasıtasıyla iki birime ayrılan ve üzeri iki kubbe ile örtülü ılıklık mekânı, ılıklığın batısında aynı ölçülerde ve benzer mekân düzeni gösteren üzeri kubbe ve tonoz örtülü sıcaklık mekânı, kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü halvet hücresi ile sıcaklık bölümüne bitişik dikdörtgen tabanlı üzeri tonoz örtülü su deposu bölümlerinden oluşur.

Görsel 3.22

Bilecik Metruk Hamam I Ilıklık Mekânı

Hamamın soyunmalık kısmı günümüze ulaşmamıştır. Yapının ılıklık mekânı kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup söz konusu mekâna giriş tuğla ile örülmüş sivri kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır. Ilıklık mekânı uzun eksenleri olan doğu batı duvarından birbirlerine atılan bir yuvarlak kemerle iki birime bölünmüştür. (Görsel 3.22) Her iki birim de tromplarla geçilen kasnaklı birer kubbe ile kapatılmış, kubbeler kısmen yıkık durumdadır. Mekânın seki ve zemin döşemesi kısmen tahrip olmuş vaziyette olup 20 cm yüksekliğinde 174 cm genişliğindeki seki kısmı halvet hücresi duvarına doğru uzanmaktadır. Zemin taşlarının kırık olan bölümlerinden künk izleri anlaşılabilmektedir. Ilıklık bölümünün güney cephesinde derinliği ve genişliği 30 cm olan küçük bir niş yer almaktadır. Mekânın batı cephesinin güney ekseninde beşgen tabanlı temizlik hücresine girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir açıklık bulunur. Temizlik hücresinin üst örtüsü yıkılmış vaziyette olup batı cephesinde dikdörtgen formlu pencere açıklığı kısmen de olsa görülebilmektedir. Ilıklık bölümünün kuzeybatı ekseninde ılıklık mekânına giriş kapısı ile aynı aksta yer alan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla halvet hücresine geçiş sağlanır. Halvet hücresi 235cm x 270cm ölçülerinde Kareye yakın tabanlı olup tromplarla geçilen kubbe ile örtülü bir mekân özelliği gösterir. Mekânı örten kubbe yıkılmış vaziyette olup kubbeye geçiş elamanı olan tromplar günümüze gelebilmiştir. Halvet hücresinin doğu cephesinin güney ekseni köşesinde duvara dayalı bir biçimde taştan yapılma küçük bir havuz yer alır. Sonradan eklenmiş olduğunu düşündüğümüz havuzun taşlarının üst kısımlarında kırılmalar mevcuttur. Mekânın zemin döşemesi kırık vaziyette olup batı ve kuzey cephesinde 20 cm. yüksekliğinde 45 cm. genişliğinde seki bulunur.

Söz konusu cephelerdeki seki kısımlarında yer yer kırılmalar mevcuttur. Halvet hücresinin batı duvarında mermerden yapılma bir adet kurna izi mevcuttur. Kurna üzerinde yer alan panoda ortada bir adet servi ağacı ve iki yanında birer çarkıfelek motifi bulunmaktadır. Mekânın üst örtüye geçiş elamanı olan tromplarda sıva dökülmelerinden tuğla dizilimi görülebilmektedir. Halvet hücresinde herhangi bir açıklık bulunmaz.

Görsel 3.23

Bilecik Metruk Hamam I Sıcaklık Mekânı

Hamamın sıcaklık bölümü kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup yuvarlak bir kemerle iki birime ayrılmıştır. (Görsel 3.23) Ilıklık bölümünün batısında aynı aks üzerinde ve benzer mekân özelliği gösteren sıcaklık kısmına giriş ılıklığın güney batısında bulunan yuvarlak kemerli bir açıklıktan sağlanır. Sıcaklık mekânı doğu batı duvarından birbirine atılan yuvarlak bir kemer ile iki birime bölünmüş, güneydeki birim dikdörtgen tabanlı ve daha küçük boyutlu olup tonoz örtüyle, kuzeydeki birim ise kareye yakın tabanlı olup tromplarla geçilen bir kubbe ile kapatılmıştır. Mekânın her iki biriminin üst örtüleri yıkılmış vaziyettedir. (Görsel 3.24) Sıcaklık mekânının kuzey cephesinde üst kotta su deposuna açılan yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Mekânın batı duvarının kuzey ekseninde 30 cm derinliğinde 135 cm genişliğinde yuvarlak kemerli bir niş yer alır. Mekânın zemin döşemesi sadece belli kısımlarda kalmış olup seki izleri yer yer duvarla bağlantı kısımlarında görülebilmektedir. Sıcaklık mekânının batı cephesinin güneyinde ve kuzeyinde birer adet ve doğu cephesinde de bir adet olmak üzere üç adet kurna izi mevcuttur. Mekânın batı cephesinin güneyinde giriş kapısı karşısında bulunan kurna üzerinde yer alan panoda altı kollu yıldız

motifi dikkat çekmektedir. Diğer iki kurna tamamen tahrip olmuş durumda olup sadece izleri mevcuttur. Mekânın duvarlarındaki tahrip olmuş kısımlardan künk izleri görülebilmektedir.

Görsel 3.24

Bilecik Metruk Hamam I Sıcaklık Mekânı Kemer

Sıcaklık bölümünün batısında yer alan su deposu ve külhan bölümleri doğu batı doğrultusunda dikdörtgen tabanlıdır. Su deposu yuvarlak kemer profilli beşik tonoz örtülü olup güney duvar ekseninde sıcaklıkla bağlantı kuran yuvarlak kemerli pencere açıklığı yer alır. Su deposunun batısında yuvarlak kemerli bir açıklıkla depo ile bağlantı kuran küçük ebatlı bir su deposu daha bulunmaktadır. Su deposuyla külhanın ortak duvarının ekseninde alt kotta külhan bölümüne ait ocak nişi bulunmaktadır. Söz konusu niş yuvarlak kemerli olup altta düzgün kesme taş kemer kısmında ise tuğla malzeme istif tekniğinde uygulanmıştır.

Tipolojik Değerlendirme:

Yapım tarihi olarak 19. yüzyıl olarak önerdiğimiz Metruk hamamın sıcaklık bölümü dikdörtgen tabanlı olup bir kemer vasıtasıyla iki birime ayrılmıştır. Dikdörtgen tabanlı ana sıcaklık mekânı üzeri beşik tonoz örtülü bir eyvanla genişletilmiştir. Söz konusu bölümden hariç bir de sıcaklık bölümü ile bağlantısı olmayan ılıklıktan geçilen bir halvet hücresine sahiptir. Bu plan şemasıyla dikdörtgen tabanlı ana sıcaklık mekânı ve bir halvet hücresinden oluşur. Sıcaklığını oluşturan mekânların düzenlemesine göre Eyice'nin "Soğukluk, sıcaklık ve halvet eş odalar halinde olan tip" sınıflandırmasına dahil edilebilir.

Nitekim Eyice'nin tipolojik tasnifinde bu tipe örnek olarak gösterdiği Kasım Paşa Hamamının erkekler bölümü sıcaklığının mekân düzenlemesi ile benzer özellkler gösterir (Eyice, 1960).Ülgen'in (1987, s. 177-178)'deki değerlendirmesinde "dikdörtgen sıcaklıklı, tek halvetli" tasnifine uymaktadır.Hamamın ana sıcaklık mekânın bir eyvan ile genişletilmiş olması bakımından Önge'nin (1995, s. 26) tek eyvanla genişletilmiş merkezi mekân etrafında sıralanan halvetlerden oluşan plan tipi" değerlendirmesine örnek olarak gösterilebilir. Ancak halvet sayısının tek olması ve sıcaklık hacmiyle irtibatı olmaması dolayısıyla tam olarak bu sınıflandırma içinde yer almaz. Oğulcan Avcı'nın (2020, s. 242-243)'deki tipolojik değerlendirmesinde "sıcaklığı dikdörtgen alana oturan, iki birimli bir ana mekân ve halvetli tip" plan şemasına uymaktadır. Tarafımızca yapılan sınıflandırma da ise halvetli tip olarak değerlendirilmiştir.

Malzeme/Teknik:

Yapının duvarları moloz taş, kaba yonu taş ve yer yer tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. Üst örtüye geçiş elemanlarında ve kısmen ayakta olan örtü kısımlarında küfeki taşı ve tuğla malzeme uygulanmıştır. (Görsel 3.25) Ayrıca külhan bölümü ocak nişinde tuğla örgü izlenebilmektedir. Zeminin sağlam olduğu kısımlarda kayrak taşı kullanılmış olduğu görülmekte yine sağlam olarak günümüze gelmiş kurnalarında mermer malzeme kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapının iç kısmında beş ayrı sıva izi bulunmaktadır.

Görsel 3.25

Bilecik Metruk Hamam I Güney Cephesi

Süsleme:

Yapıda süsleme yalnızca kurnalarda uygulanmış olup halvet hücresinde bulunan kurna üzerindeki dikdörtgen pano servi ağacı motifi ve iki adet çarkıfelek motifi ile bezenmiştir. (Görsel 3.27) (Şekil 3.5) Sıcaklık bölümünde bulunan kurna üzerinde yer alan mermer panoda ise altı kollu yıldız motifi dikkat çekmektedir. (Görsel 3.26) (Şekil 3.4) Yapıda sözü edilen bezemeler hariç herhangi bir süsleme öğesine rastlanmaz.

Görsel 3.26

Bilecik Metruk Hamam I Sıcaklık Mekânı Kurnası Ayna taşı

Şekil 3.4

Bilecik Metruk Hamam I Sıcaklık Mekânı Kurnası Ayna Taşı Çizimi

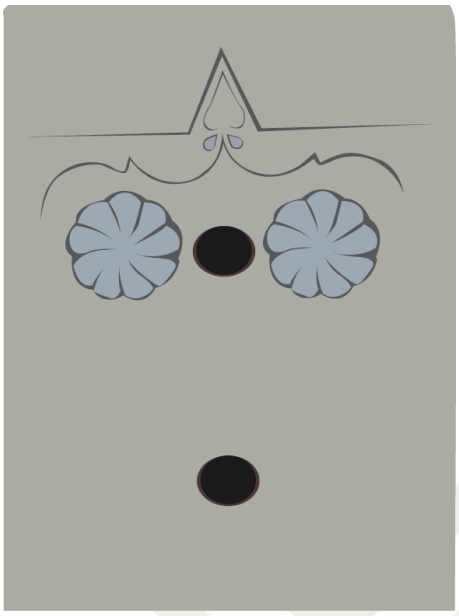
Görsel 3.27

Bilecik Metruk Hamam I Halvet Hücresi Kurna Süslemesi

Şekil 3.5

Bilecik Metruk Hamam I Halvet Hücresi Kurna Süslemesi Çizimi

3.1.6 Bilecik Metruk Hamam II

Yeri:

Bilecik il merkezinde Cumhuriyet Mahallesi, Fethibey Caddesi, Temenna sokak, 4 pafta 27 ada 48 parselde yer almaktadır. Mülkiyeti Ferit Ersöz isimli şahsa ait olan ve eğimli bir arazi üzerinde yer alan hamam yapısı günümüzde apartmanlar arasında kaderine terkedilmiş bir vaziyette bulunmaktadır. (Görsel 3.28)

Görsel 3.28

Bilecik Metruk Hamam II Üstten Görünüş

Tarihi:

Yapının kitabesi yoktur ve herhangi bir vakfiyesinin olup olmadığı bilinmemektedir. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 22.07.1983 tarih ve A-4467 sayılı kararıile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenen hamam yapısının ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Hamam yapısı ile ilgili ulaşabildiğimiz kaynak veya belgeler oldukça sınırlıdır, bu da yapının ne zaman inşa edildiği hakkında fikir yürütmemizi oldukça zorlaştırmaktadır.

H. 1316 (1900) yılında Hüdavendigar Vilayet salnamesinde Bilecik merkezinde beş adet hamamın varlığından bahsedilmiştir (H.V.S., 1316, s. 300-301). Toplam sayısı verilen beş hamamdan birinin de tezimize konu 'Metruk Hamam II' olduğu düşünülürse yapının 19. yüzyılın sonlarında var olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Küçük bir mahalle hamamı özelliği gösteren yapı Bilecik merkezde bulunan Metruk Hamam ile aynı yol üzerinde ve yaklaşık 50 metre mesafede bulunması itibariyle mahallelinin yıkanma ihtiyacını karşılayamaması üzerine terk edilip daha büyük boyutlu bir hamam yapıldığını düşündürmektedir. Yapının yakınındaki 'Metruk Hamam I'e göre daha erken tarihli olabileceğini düşündüren bir başka etken ise özellikle sıcaklık

bölümündeki kubbeye geçiş elemanları olan tromplar ve formlarıdır. Yapının tam olarak inşa tarihi bilinmese de 19. yüzyıl önerilebilir.

Onarımlar ve Durumu:

Yapının hangi tarihlerde onarım gördüğü ve hangi müdahalelere maruz kaldığına yönelik herhangi bir bilgi yoktur. Yalnızca ılıklık ve sıcaklık bölümlerinin görülmesi ve özellikle sıcaklık bölümünün kubbe kasnağına kadar toprak dolu olması, yapı giriş açıklığının muhtelif zamanlarda kapatılması yoluyla hamama girilememesi gibi sebeplerle yapının herhangi bir onarımdan geçmediği de düşünülür. Eğimli bir arazide kuzey güney doğrultulu üzeri kubbe ile örtülü iki kare tabanlı birim görülse de hamamın bugünkü görüntüsünde kubbe üzerindeki yıkılmalardan hariç herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. (Görsel 3.29) Yapının güneyinde yer alan ılıklık mekânına giriş sonradan yapılan bir depo duvarı ile kapatılmış ve yapıya giriş mümkün olmamıştır. Yapının kuzeyinde ve güneyinde bulunan konut ve müştemilat depoları arasında sıkışıp kalmış olan hamam yapısı güçlükle fark edilebilmektedir. Günümüzde batıdaki yoldan anca kubbeleri görülebilmektedir.

Görsel 3.29

Bilecik Metruk Hamam II Sıcaklık Mekânı Kubbesi

Mimari Tanım:

Kuzey güney doğrultulu dikdörtgen bir alana oturan yapı bir ılıklık ve bir sıcaklık bölümünden oluşmaktadır. (Görsel 3.30) Kubbe ile örtülü iki birimin batısında toprak

altında kalmış görülemeyen bir kısımda su deposu olduğunu düşündüren bir boşluk bulunur. Yapının güney cephesinde moloz taş örgüsü görülebilmekte Herhangi bir açıklığa sahip olmayan söz konusu cephe batı ekseninde eğimden dolayı betonarme sıva ile hemen yanındaki binadan ayrılmış vaziyettedir. Güney cephede beden duvarları üzerinde geniş bir kasnak ve üzerinde kubbe görülür. Yapının doğu cephesinde de herhangi bir açıklık bulunmaz. Yapının kuzey cephesi duvarı müşterek kullanılan bir depo ile birleştirilmiş böylece hamamın giriş açıklığı da kapatılarak yapıya giriş imkanı kalmamıştır. Batı cephesinde ise dolgu toprak ve eğimden dolayı yalnızca kubbeler görülebilmektedir. Yapının üst örtüsüne bakıldığında kuzey güney doğrultusunda sıralanmış aynı büyüklükte iki adet kubbe görülebilmektedir.

Görsel 3.30

Bilecik Metruk Hamam II Sıcaklık Mekânı

Plan ve Mekân Özellikleri:

Muhtemelen günümüzde toprak altında kalan bölüm ile kare bir alanı kaplayan hamam yapısının kuzeyde kalan ılıklık bölümünün girişinin kapatılmasından dolayı içine girilememiş yalnızca kubbelerde bulunan yıkılmalardan iç mekân ile ilgili bilgiler edinilmiştir.

Kuzeyde bulunan ılıklık bölümü kare tabanlı olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Hamamın ılıklık mekânına giriş kısmı tamamen kapatılmış güney doğu yönünde sıcaklık mekânına

girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir açıklık bulunmaktadır. Ilıklık mekânının güney cephesinde sıcaklığa açılan dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı ile batı cephesinde muhtemelen su deposuna açılan dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Söz konusu mekânın batı cephesinde kısmen tahrip olmuş bir kurna yer almaktadır. Kare tabanlı olan ılıklık bölümü tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülmüştür. (Görsel 3.31) Ilıklık mekânının zemininde ve sıcaklığın neredeyse tamamında inşaat artıkları görülmektedir. Ilıklık bölümünden sıcaklık mekânına giriş ılıklığın güney doğu köşesinde bulunan yuvarlak kemerli bir açıklıkla sağlanmaktadır. Sıcaklık mekânın içi kubbeye geçiş elemanı olan tromplara kadar inşaat artığı ile dolu olup içine girilememiştir. Sıcaklık mekânı kare tabanlı olup üzeri kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye geçiş elemanları sivri kemer profilli tromplarla sağlanmıştır. Sıcaklık mekânının iç kısmının inşaat artıkları ile dolu olmasından dolayı zemin ve kurnaların varlığı ile ilgili veriler elde edilememiştir. Tromplar üzerinde kubbe kasnağında tek sıra tuğla dizilimi dikkat çeker. Sıcaklık mekânının kubbe kasnağında tuğla dizilimindeki uygulama trompların kemer kısımlarında da görülmektedir.

Tipolojik Değerlendirme:

Hamamın girişinin kapatılmış olması ve günümüzde yalnızca iki mekânın kubbe açıklıklarından görülüyor olması yapının planı ve tipolojik değerlendirmesinin yapılmasını zorlaştırmaktadır. Kare tabanlı ve üzeri kubbe örtülü ve müşterek bir duvar ile ayrılmış iki ana mekânı ılıklık ve sıcaklık bölümleri olarak incelendiğinde sıcaklık bölümü tek bir mekândan oluşan halvetsiz tip olarak değerlendirme yapılması önerilebilir.

Görsel 3.31

Bilecik Metruk Hamam II Ilıklık Mekânı

Malzeme ve Teknik:

Yapının beden duvarlarında moloz taş kullanılmıştır. Ilıklık mekânında görülebilen kurna mermer malzemeden yapılmış olup duvarlarda sıva izleri bulunmaktadır. Ilıklık ve sıcaklık mekânını örten kubbelerde malzeme olarak küfeki taşı uygulanmıştır. Sıcaklık mekânının tromplarının sivri kemerlerinde Kubbe kasnağında bir sıra tuğla uygulaması dikkat çekmektedir.

Süsleme:

Yapının dışında herhangi bir süslemeye rastlanmaz, iç kısmına da girilememesinden dolayı süsleme ile ilgili veri elde edilememiştir. Sıcaklık mekânının kubbe kısmındaki tahrip olmuş kısımlardan görülebildiği kadarıyla tromplar ve kasnakta uygulanan tek sıra tuğla dizilimi ile iç mekânda estetik bir görüntü elde edilmiştir. (Görsel 3.32)

Görsel 3.32

Bilecik Metruk Hamam II Sıcaklık Mekânı Trompları

3.1.7 Emirler Hamamı

Yeri:

Bilecik merkez İstiklal Mahallesi, Emirler Sokak, 27 pafta, 334 ada, 17 parselde yer alan yapı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından 22.07.1983 tarih ve 4467 karar numarası gereği tescillenmiştir. Halk tarafından eski Osmanlı yerleşim vadisi diye adlandırılan bölgede bulunan hamam, günümüzde Bilecik Mezarlığı mevkiinde, dik yamaçlı iki tepenin sıralandığı vadinin yamacında bulunmaktadır. (Görsel 3.33) Konumu: 94°D, enlem 40° 16’ 43’’ N, boylam 30° 19’ 21’ E

Görsel 3.33

Emirler Hamamı Üstten Görünüş

Tarihi:

İlk olarak 1983 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından tescillenen ve envanter fişi çıkarılan Emirler Hamamının yapım tarihi hakkında herhangi bir veri bulunmamaktadır. Kitabesi bulunmayan yapı Envanter fişine göre erken Osmanlı dönemine tarihlendirilmişolmasına rağmen erken dönemde inşa edilmiş olabileceğine dair herhangi bir ibare mevcut değildir. Herhangi bir vakıf kaydı bulunmayan hamam yapısı mahalle ismi ile anılmaktadır.

Bilecik mahalle isimlerinden yola çıkarak yaptığımız araştırmalarda Emirler mahallesine ilk olarak 16. yüzyılda rastlamaktayız. 16. yüzyılda "Nahiye-i Bilecik" olarak anılan Bilecik kazası için biri Mahalle-i Emir olmak üzere toplam altı adet mahalle kaydedilmiştir (Turğut, 2011, s. 141).Sonraki dönemlerde de nüfusu artarak varlığını devam ettiren Emirler Mahallesi, 1840 yılındaki nüfus defterlerinde 65 hane ve 105 kişilik nüfusu ile Bilecik merkezi için büyük mahallelerinden biri olmuştur (Arıkan, 2019, s. 32).Görüldüğü üzere adı geçen mahalle 16. yüzyıldan itibaren Emirler Camii ve hemen yanı başındaki hamam çevresinde gelişim göstermiş olup milli mücadele yıllarına kadar Bilecik'in kadim mahallelerinden biri olmuştur. Bu bilgilere ek olarak 16. yüzyılda Emir mahallesi mescidinde yasin-i şerif okunmak üzere akçeler vakfedilmesi de adı geçen mahallede bir mescit olduğunu kanıtlamaktadır (Turğut, 2011, s. 53). Emirler mescidinin

sonraki dönemlerde genişletilerek günümüzde Emirler Camii olarak bilinen yapı olduğu aşikâr olsa da Emirler hamamının 16. yüzyılda Emirler mescidi ile birlikte var olduğunu iddia etmek için yeterli veri olmadığı kanaatindeyiz.

Yakın zamanda kazı ve temizlik çalışması yapılarak onarım gören hamamın yapım tekniği ve malzeme kullanımı bakımından da tarihlendirilmesi oldukça güçtür. Fakat 2009 yılında Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararı gereğince Müze Müdürlüğü denetiminde yapılan temizlik ve kazı çalışmasında farklı dönemlere ait korozyonlu 34 adet sikke bulunmuştur. Ele geçen sikkelerden en erken tarihli olanların II. Mahmud (1808-1839) dönemine ait olması hamamın inşa tarihi hakkında daha somut veriler sunması bakımından oldukça önemlidir. Saymış olduğumuz veriler ışığında mahalle ismi ile anılan hamam yapısının, gerek kazı çalışması sonucu bulunan sikkeler ile II. Mahmud döneminde var olması gerekse nüfusu gittikçe artan mahallede insanların temizlik ihtiyacını karşıladığı düşünülürse 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olduğu önerilebilir.

Onarımlar ve Durumu:

Hamamın 2009 yılına kadar ki geçirmiş olduğu onarımlar ile ilgili bir bilgi yoktur. 2009 yılında Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararı gereğince hamamda temizlik ve kazı çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan çalışmalarda üst örtü temizlenmiş yapının ılıklık sıcaklık ve külhan bölümleri ortaya çıkartılmıştır. 2012 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek koruma altına alınmıştır. Günümüzde soyunmalık bölümü hariç diğer mekânların üst örtüleri sağlam vaziyettedir. Soyunmalık mekânı günümüze ulaşmamış yalnızca eğimli bir alanda seki izleri izlenebilmektedir.

Mimari Tanım:

Eğimli bir arazide güneybatı- kuzeydoğu doğrultusunda kareye yakın bir alana oturan hamam yapısı kuzeydoğudan başlamak üzere bir ılıklık mekânı bir sıcaklık mekânı, bir halvet hücresi ve su deposundan oluşur. Yapının soyunmalık bölümü güneydoğuda yer alır, Soyunmalık kısmı günümüze ulaşamamış 2009 yılında yapılan kazı çalışmalarında zeminde yer alan seki yükseltileri ortaya çıkartılmıştır. Soyunmalık bölümü tabanı

eğimden dolayı düzensiz bir üçgen görünümünde olup kuzeydoğusunda kısmen var olan duvara yaslı küçük bir havuz bulunur. Yapının Güneydoğu cephesi güneyinde yer alan su deposundan itibaren dışa taşkın inşa edilmiş olup hamama giriş, cephenin ortasında yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla sağlanmaktadır. Giriş açıklığı demir doğramalı bir kapı ile kapatılmıştır. (Görsel 3.34) Söz konusu cephede başka herhangi bir açıklığa rastlanmaz. Cephenin üst örtüsü kademeli olup güneyde yer alan su deposu örtüsü alçak tutulmuştur. Yapının kuzeydoğu cephesinde herhangi bir açıklık bulunmaz. Kuzeybatı cephe yola paralel olup eğimden dolayı söz konusu cepheye istinat duvarı inşa edilmiştir. Güneybatı cephenin orta aksında sivri kemer formlu bir ocak nişi yer alır. Yapının tüm cepheleri moloz taş ile örülmüş ve üstte dışa taşkın betonarme malzeme ile sonlandırılmıştır. Üst örtüye bakıldığında güneybatı yönünde yer alan su deposunu örten tonoz daha alçak tutulmuş diğer örtü elemanları ise kademeli olarak inşa edilmiştir. Üst örtü elemanları betonarme malzeme ile sıvanmıştır.

Görsel 3.34

Emirler Hamamı Giriş Kapısı

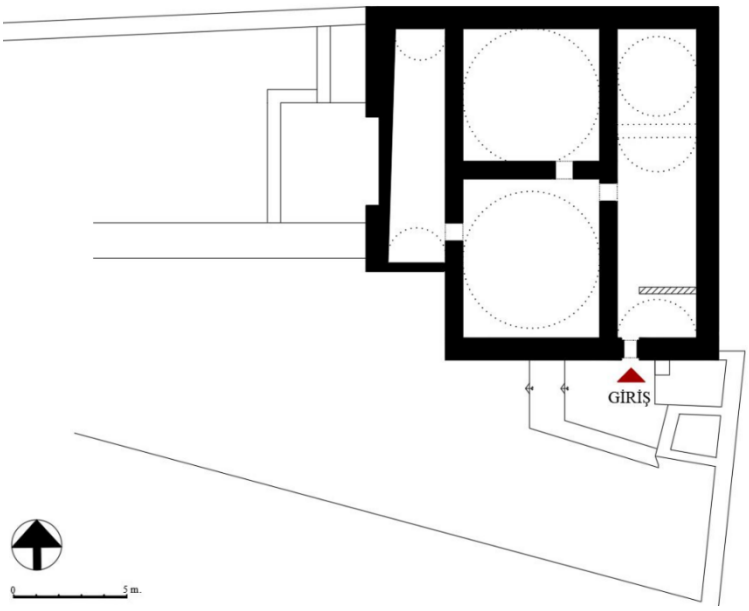

Plan ve Mekân Özellikleri:

Güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda kareye yakın bir alana oturan hamam yapısı güneydoğuda beden duvarları ve üst örtüsü yıkılmış düzgün olmayan üçgen tabanlı bir soyunmalık mekânı, güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı ve üzeri tonoz ve kubbe örtülü bir ılıklık mekânı, ılıklığın güneybatısında kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü sıcaklık mekânı, Sıcaklığın kuzeybatısında kare tabanlı üzeri daha küçük boyutlu bir kubbe ile örtülü halvet hücresi ve güneydoğu kuzeybatı doğrultulu dikdörtgen tabanlı ve üzeri tonoz örtülü bir su deposundan oluşur.(Şekil 3.6) Yapının güneybatısında külhan bölümü günümüze ulaşamamış yalnızca yuvarlak kemer formlu ocak nişi yer almaktadır.

Şekil 3.6

Emirler Hamamı Planı (Çizen Mimar Özlem Genç)

Hamamın güney kısmında bulunan soyunmalık bölümü kısmen de olsa yıkılmıştır. Dikdörtgen formlu olan bölümde; düzgün bir geometrik şekle sahip olmayan iki adet soyunmalık yeri, su havuzu ve tuvalet bulunmaktadır. Zeminde düzgün olmayan taş döşemeli olan soyunmalık yerine bir açıklıktan girilmekte olup duvar ölçüleri itibari ile bir yamuk şeklini andırmaktadır. Küvet şeklindeki kısımda yakın geçmişte yapılan beton sıva izleri görülebilmektedir. Dıştan moloz taş ile örülü olan kare su havuzunun içi farklı dönemlerde beton sıva ile sıvanmıştır. Dikdörtgen bir forma sahip tuvalet yapısı kısmen

yıkılmış olup bu kısma çok da geniş olmayan bir açıklıktan girilmektedir. Tuvalet yapısı zemini soyunmalık yerinde olduğu gibi düzensiz taş döşemelidir. Havuz bölümünün iç kısmında iki adet su biri havuza su doldurmak diğeri de havuza dolan suyun taşmaması için yapılan iki adet su künkü bulunmaktadır. Havuzun dış kısmında ise su akıtma yuvası bulunmaktadır. Soyunmalık bölümünde bir basamakla çıkılan yaklaşık dört metre uzunluğunda oturma amaçlı yapılmış bir seki kısmı bulunmaktadır. Soyunmalık bölümünün güneydoğu yönünde ılıklık bölümüne geçişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır.

Ilıklık mekânı Güneydoğu kuzeybatı doğrultulu olup dikdörtgen tabanlıdır. Ilıklık mekânı uzun kenarlarından atılan bir kemer ile iki birime ayrılmıştır. (Görsel 3.35) Güneydoğuda yer alan birimin üzeri tonoz ile kuzeybatıda yer alan birimin üzeri ise kubbe ile örtülmüştür. Söz konusu bölümde kubbeye geçiş elemanı olarak tromplar kullanılmış olup köşe tromplar belirginleştirilmiştir. Ilıklık mekânının güneydoğusunda beden duvarının yarısına kadar uzanan betonarme malzeme ile yapılmış bir bölüm yer alır. Söz konusu bölüm tıraşlık olarak kullanılmış olmalıdır. Mekânın zemini toprak kaplı olup duvarlar tamamen sıvanmış durumdadır.

Görsel 3.35

Emirler Hamamı Ilıklık Mekânı

Ilıklığın güneybatı cephesinin orta aksında yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla sıcaklık mekânına giriş sağlanır. Sıcaklık mekânı kare tabanlı olup üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Kubbeye geçiş elemanı olarak tromp uygulaması görülmektedir. Mekânın güneybatı cephesinin üst kotunda yuvarlak kemer formlu bir pencere açıklığıyla su deposuyla bağlantı sağlanmıştır. Sıcaklık bölümünün zemini toprakla dolu olmasından dolayı seki ve kurnalarla ilgili bir veri elde edilememiştir. Mekânın duvarları komple sıvalı vaziyettedir. Sıcaklığın kuzeybatı cephesinde yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla halvet hücresine giriş sağlanır.

Halvet hücresi kare tabanlı olup üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Sıcaklık bölümüne göre daha küçük boyutlu mekânın kubbeye geçiş elemanı olarak tromp kullanılmıştır. Kubbe üzerinde herhangi bir tüteklik bırakılmamıştır. Halvet hücresinin kuzeydoğu cephesinde büyükçe bir niş ve ortada bir bacayla örtüye uzanan bir ocak inşa edilmiştir. (Görsel 3.36) Yakın dönemde barınma amaçlı kullanılan yapının halvet hücresi bahsi geçen sonradan

yapılmış ocak ile orijinalliği bozulmuştur. Halvet hücresi zemini toprak kaplı durumda olup duvarlar sıvalı vaziyettedir

Görsel 3.36

Emirler Hamamı Halvet Hücresi

Hamamın su deposu güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı olup üzeri tonoz ile kapatılmıştır. Külhan kısmı günümüze ulaşmamış olup güneybatı cephede yuvarlak kemer formlu bir ocak nişi yer alır. Ocak nişinin kemer kısımlarında lefke taşı uygulaması dikkat çekmektedir.

Tipolojik Değerlendirme:

Emirler Hamamı inşa tarihi itibariyle geç dönem hamam mimarisine örnek olarak gösterilebilir. Yapının sıcaklık bölümü baz alındığında ılıklıktan geçilen kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü sıcaklık mekânı ile yine bu bölümden geçilen halvet hücresinden oluştuğu söylenebilir. Her iki mekânda neredeyse aynı büyüklükte olup kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş öğesi olarak tromp uygulaması görülmektedir. Sıcaklığın ve halvet hücresinin müşterek bir duvarla ayrılmış ve eş büyüklükte olması Karl Klinghardt'ın (1927) ''Eşdeğer mekânlar'' şemasına, Ilıklığın bir kemer vasıtasıyla iki birime ayrılması dikkate alınıp ılıklık ve sıcaklık bölümlerinin bir bütün olarak incelendiğinde Semavi Eyice'nin (1960, s.108-115) ''Soğukluk, sıcaklık ve halvet eş

odalar halinde olan tip" şemasına uymaktadır. Yapı Oğulcan Avcı'nın (2020, s. 242-243) tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı dikdörtgen alana oturan, iki birimli halvetli tip plan şemasına uymaktadır.

Emirler hamamının tipolojik değerlendirmesi tarafımızca yapıldığında ana sıcaklık mekânından geçilen bir halvet hücresi olması bakımından halvetli tip olarak değerlendirilmesi önerilebilir.

Malzeme/Teknik:

Emirler Hamamı dış duvarları itibariyle düzensiz moloz taş ile örülü olup iç mekânda ahşap hatıllar görülebilmektedir. 2015 yılında Vakıflar Bölge Kurulu tarafından yapılan onarım çalışmasında sıcaklık bölümü ve bu kısımda bulunan halvet hücrelerinin üst örtüsündeki kubbelerde tuğla kullanılmıştır. Yine yapının kemerli kısımlarında tuğla malzeme izlenebilmektedir. Yapının içerisinde çeşitli zamanlarda yapılan farklı sıva izleri görülebilmektedir.

Süsleme:

Yapı oldukça sade olup herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

3.1.8 Ferraş Murad Hamamı (Tabakhane Hamamı)

Yeri:

Bilecik ili merkez Cumhuriyet mahallesi, Kurşunlu Cami Sokak 386 ada 1 parselde yer alır. (Görsel 3.37) Yapı Bilecik'te Tabakhane mevkii olarak bilinen alanda yer almasından dolayı Tabakhane Hamamı ismiyle adlandırılmıştır. Konumu: 351°K, enlem 40° 8' 37'' N, boylam 29° 59' 13' E

Görsel 3.37

Ferraş Murad Hamamı Üstten Görünüş

Tarihi:

Yapının kitabesi bulunmamaktadır. Ancak Bilecik merkezi için Osman Gazi döneminde Ferraş Murad adına tahsis edilen vakfın gelirlerinde bir hamamdan bahsedilmiştir. Osman Gazi'nin Bilecik'teki vakıfları arasında yer alan Şeyh Edebali Zaviyesinin yanında Ferraş Murad ve Ertuğrul Gazi adına da vakıflar tahsis ettirmiştir (Turğut, 2011, s. 40). Şeyh Edebali zaviyesinde ferraşlık[5] görevinde bulunduğu düşünülen Ferraş Murad'ın zaviyesi için Bilecik nefsinde akar olarak kaydedilen bir hamamdan bahsedilmiştir (TADB. TTD., 541, v. 54b). Vakfın toplam hasılının önemli bir bölümü hamamdan sağlanmıştır. (Bkz. EK-1) Ayrıca tahrir defterinde söz konusu hamam için "*Ede-Balı Zaviyesi Bilecik nefsinde Ferraş Murad tarafından yaptırılan hamamdan son tahlilde 720 akça hasılı kaydedilmiştir"* (Turğut, 2011, s. 40) ifadesi Tabakhane hamamı olarak bilinen yapının tarihini Osman Gazi dönemine kadar götürdüğü düşünülebilir.

Çalışmamıza konu Tabakhane hamamının, bulunduğu yer itibariyle gerek Şeyh Edebali Türbesi gerekse Orhan Gazi Camii gibi erken dönem yapılarına çok yakın olması dolayısıyla Ferraş Murad tarafından yaptırıldığı belirtilen hamam olması kuvvetle

[5] Osmanlılar'da ferrâş kelimesi cami, medrese, mektep, han, hamam, kervansaray vb. vakıf eserlerin temizliğiyle ilgilenen, halı, kilim ve hasır gibi mefruşatını serip toplayan hizmetlileri belirten bir anlam kazanmıştır (Yazıcı ve İpşirli, 1995, s. 408-409)

muhtemel olup inşa tarihi olarak da Zaviyenin kurucusu olan Ferraş Murad dönemine yani 14. yüzyıla tarihlendirilmesi önerilebilir. Nitekim Bilecik merkezi düşünüldüğünde erken dönem imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği alanda yer almış olması da söz konusu alanda bir hamam ihtiyacının tezahürü olarak diğer yapılarla birlikte değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkartmaktadır. Hamam yapısının tarihlendirilmesi konusunda yapının günümüze gelene kadar pek çok yıkım ve onarımdan geçmiş olmasından dolayı malzeme teknik ve yapı özellikleri ile tarihlendirmek mümkün olmamakta olup elimizdeki en önemli veri tahrir belgelerinde adı geçen Ferraş Murad Hamamı'nın erken dönemdeki varlığıdır.

Elimizdeki veriler ve ortaya koyduğumuz gerekçelerle Tabakhane Hamamı olarak bilinen yapının Ferraş Murad Hamamı olduğu ve 14. yüzyılda inşa edildiği söylenebilir. İlk olarak 1983 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından tescillenen hamam yapısı sonrasında Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 28.04.2011 tarih ve 4910 sayılı kararı gereği restore edilmiş ve tescillenmiştir. 1980 yılında hazırlanan envanter fişinde Devecioğlu arazisinde bulunmasından dolayı Deveci Hacı Hasan hamamı ifadesi yer almakta ve fotoğraflarda neredeyse temel seviyesine kadar yıkılmış olduğu görülmektedir.

Onarımlar ve Durumu:

Yapının tescil edildiği 1983 yılına kadar bilinen herhangi bir onarım kaydı bulunmamaktadır. 1983 yılında hazırlanan envanter fişine göre yapının külhan ve soğukluk kısmı tamamen; diğer bölümleri temel seviyesine kadar yıkılmış olup günümüze yakın bir zamanda kurul kararıyla hamam tekrar yapılarak yenilenmiştir (Ünal, 2008, s. 39)2011 yılında tamamen yenilenerek restore edilmiştir. Yapı günümüzde hediyelik eşya dükkânı olarak kullanılmaktadır.

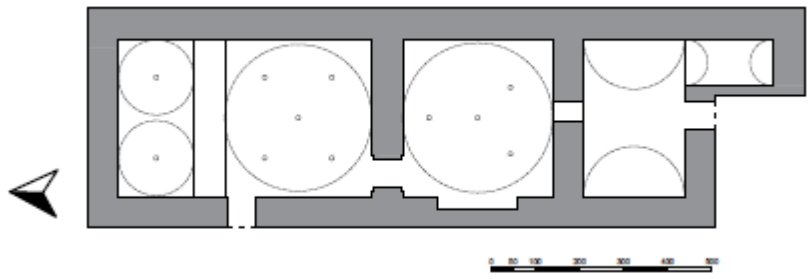
Mimari Tanım:

Günümüzde Ferraş Murad Hamamı zeminden yaklaşık dört metre aşağıda yer almaktadır. Kuzey güney yönünde simetrik bir düzende dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı ılıklık, sıcaklık ve su deposu bölümlerinden oluşur. (Şekil 3.7) Soyunmalık bölümü günümüze ulaşmamıştır. Yapının girişi doğu cephesinde yer alır. Doğu cephe simetrik

olup cephenin güneyinde hamamın ılıklık mekânına girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Söz konusu cephe tamamen sıvalı vaziyette olup orta kısımda yatay olarak ılıklık mekânının beden duvarları boyunca uzanan dışa taşkın üç kademeli istif tekniğinde tuğla uygulaması görülmektedir. Bir sundurmanın duvar üzerinde oturduğu ayaklar gibi görülen bu uygulama kuvvetle muhtemel yakın dönemde gerçekleştirilen yerel onarımlarla birlikte eklenmiş olmalıdır. Yapının doğu cephesinde başka bir açıklık görülmez. Doğu cephenin kuzeyinde yer alan su deposu yükselti bakımından alçak tutulmuş olup kademeli bir görünüm kazanmıştır. Yapının batı ve güney cepheleri simetrik bir düzen gösterir ve tamamen sıvalı vaziyette olup herhangi bir açıklık bırakılmamıştır. Yapının kuzey cephesi ise asimetrik olup beden duvarları ters 'L' görünümündedir. Kuzey cephenin batısında dışa taşkın bir bölüm yer alır. Yapının su deposu diğer yapılarda karşılaşmadığımız bir biçimde sıcaklık duvarına bitişik kuzey yönde uzatılmış vaziyettedir. Bu görünümüyle ters 'L' biçimindeki su deposu alışılmışın dışında bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Kuzey cephede orijinalinde olmayan yakın bir tarihte eklenen sundurmalı bir alan ile söz konusu cephe simetrik düz bir görünüm kazanmıştır. Yapının tüm cepheleri dışa taşkın üç sıra tuğla dizilimi ile sonlandırılmış ve cephelere hareket katmıştır. Yapının üst örtüsüne çıkıldığında ılıklık ve sıcaklık mekânlarının aynı yükseltide su deposunun ise daha alçakta olduğu kademeli bir uygulama görülmektedir. Üst örtüyü oluşturan tüm elemanlar kurşunla kaplanmıştır.

Şekil 3.7

Ferraş Murad Hamamı Planı

Plan ve Mekân Özellikleri:

Kuzey güney doğrultulu dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı, dikdörtgen tabanlı ve bir kemer vasıtasıyla iki birime ayrılan ılıklık mekânı, ılıklığın kuzeyinde kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir sıcaklık mekânı ve ters 'L' biçiminde üzeri beşik tonoz örtülü

su deposu bölümlerinden oluşur. Yapının soyunmalık bölümü günümüze ulaşamamış olup hamamın ılıklık mekânına doğu cephede yer alan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla giriş sağlanır. Söz konusu kapı açıklığının yuvarlak kemeri iki kademeli olup demir doğramalı bir malzeme ile kapatılmıştır. Ilıklık mekânı kuzey güney doğrultulu 500x337 cm ölçülerinde dikdörtgen tabanlıdır. Mekân doğu duvarından batı duvarına atılan yuvarlak bir kemer vasıtasıyla iki birime ayrılmıştır. Güneyde kalan birim daha küçük ölçekli olup üzeri doğu batı doğrultusunda yan yana eş büyüklükte iki adet küçük kubbe ile kapatılmıştır. Her iki kubbe için de geçiş elemanı olarak tromplar kullanılmış olup kubbeler üzerinde birer adet fil gözü yer almaktadır. Söz konusu birimin zemini ılıklık mekânının zemininden daha yüksek tutulmuştur. Üst örtüde iki kubbesi ile iki ayrı mekân izlenimi veren birimin tuvalet ve traşlık olarak kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ilıklık mekânın kuzeyinde kalan birim kare tabanlı olup üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Mekânın aydınlatılması ana kubbe üzerinde yer alan ortada bir adet ve çevresinde dört adet olmak üzere toplam beş adet fil gözüyle sağlanmaktadır. Fil gözlerinde sıva dökülmelerinden pişmiş toprak malzeme görülebilmektedir. Ilıklık mekânının içi tamamen sıvalı vaziyette olup zeminde mermer malzeme kullanılmıştır. Mekânın kuzey cephesinin doğusunda yer alan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla sıcaklık mekânına giriş sağlanır.

Yapının sıcaklık mekânı kare tabanlı olup üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Kubbeye geçiş öğesi ılıklıktan farklı olarak tromplarla sağlanmıştır. Kubbe üzerinde ortada bir yanlarda üç adet olmak üzere toplam dört adet tüteklik yer alır. Sıcaklık mekânının doğusunda zeminden tromplara kadar uzanan ve neredeyse tüm cepheyi kaplayan 182 cm genişliğinde 30 cm derinliğinde basık kemerli bir niş bulunmaktadır. Mekânın kuzey duvarının üst kotunda yuvarlak kemerli bir pencere açıklığıyla su deposu ile bağlantı sağlanmıştır. Mekânın içi tamamen sıvalı vaziyette olup zemin döşemesi olarak mermer malzeme kullanılmıştır. Yapının su deposu diğer yapılardan farklı olarak ters ‘L’ biçiminde inşa edilmiş her iki kol üzeri de beşik tonozlar ile kapatılmıştır. Külhan kısmı sonradan eklenen sundurma bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Külhan bölümünde iki adet ocak nişi yer almaktadır. Orijinal olan ocak nişi batıda olup yuvarlak kemer formludur. Günümüzde bu ocak nişi kapatılmış vaziyettedir. Külhan bölümünün güneyinde orta eksende bir ocak nişi daha yer alır ancak onarımlar ile bu niş büyütülerek kapı açıklığına dönüştürülmüş ve su deposuna bağlantı sağlanmıştır.

Tipolojik Değerlendirme:

Ferraş Murad Hamamı inşa tarihi itibariyle erken döneme tarihlendirilmesine rağmen günümüze ulaşana kadar pek çok onarımdan geçmiş olması orijinal planı hakkında fikir edinmemizi zorlaştırmaktadır. Yapının sıcaklık mekânı tek bir birimden oluşmuş olup kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Sıcaklığı dikkate alınarak yapılacak tpolojik değerlendirmelerde Kemal Ahmet Aru'nun (1949, s. 52) 'En küçük hamamlar'sınıflandırmasına girmektedir. Eyice'nin tipolojik değerlendirmesinde bu plan şemasına ait yapılar tek mekânlı ve halvetsizolarak sınıflandırılmıştır (Eyice, 1997, s. 419-420). Ülgen'in (1987, s. 177-178) sıcaklık tasarımını baz alarak yapmış olduğu değerlendirmeye göre ''kare'' sıcaklıklı plan tipine uymaktadır. Oğulcan Avcı'nın (2020, s. 242-243) tipolojik değerlendirmesindeise 'sıcaklığı kare alana oturan, eyvansız ve köşe halvetsiz tek mekânlı tip' plan şemasına örnektir. Ferraş Murad Hamamının tarafımızca yapılan incelemesinde sıcaklığın tek bir mekândan oluşması ve halvet hücresinin olmaması dolayısıyla halvetsiz tip olarak değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Malzeme/Teknik:

Yapının günümüzdeki görünümüyle beden duvarları tamamen sıvalı vaziyette olup kullanılan malzeme ile ilgili veri elde edilememiştir. Saçak kısımlarında malzeme olarak dışa taşkın üç sıra tuğla dizilimi uygulanmıştır. Yapının ılıklığa girişi sağlayan kapı açıklığı demir doğrama malzeme ile kapatılmıştır. Tüteklik ve fil gözlerinde pişmiş topraktan silindirik borular kullanılmış, üst örtü ise tamamen kurşun malzeme ile kaplanmıştır. Yapının iç kısmı tamamen sıvalı vaziyette olup zeminde mermer malzeme uygulaması görülmektedir. Yapının eski fotoğraflarında beden duvarlarının moloz taş ve harç uygulanarak örüldüğü görülebilmektedir.

Süsleme:

Yapıda herhangi bir süsleme öğesine rastlanmaz. Dış cephede saçak kısımlarında dışa taşkın üç sıra tuğla dizilimi cephe sonlandırmasını hareketlendirmiştir.

3.1.9 İlyas Bey Hamamı

Yeri:

Bilecik ili, merkez, İlyasbey köyü, 49 pafta 2835 parselde yer alır. Mülkiyeti köy tüzel kişiliğine ait olan hamam yapısı eğimli bir araziye inşa edilmiştir. (Görsel 3.38; 3.39)

Görsel 3.38

İlyas Bey Hamamı Konumu

Görsel 3.39

İlyas Bey Hamamı Üstten Görünüşü

Tarihi:

Hamamın inşa kitabesi bulunmamaktadır. Fakat hemen yakınındaki camii için arşiv kayıtları inşa tarihini verebilecek bazı bilgiler içermektedir. 1496 tarihli II. Bayezid devrine ait bir vakfiye kaydında Merhum Bahşayiş Ağa Oğlu Merhum İlyas Bey'in

Yarhisar nahiyesine bağlı Gölcük karyesinde yer alan (İlyasbey köyünün eski adı) mescit ve zaviyeden bahsedilmektedir (Kepecioğlu, 1942, s. 407-408).

II. Bayezid döneminde eski adı Gölcük olan karyede Bahşayiş Oğlu İlyas Bey'in inşa ettirdiği mescit ve zaviyesine vakfettiği yerler arasında bugünkü adıyla İlyasbey köyü de olup vakfın kurulmasıyla gelirleri adı geçen vakfa bağlanmıştır (Turğut, 2011, s. 108; Barkan ve Meriçli, 1988, s. 147).16. yüzyılın ikinci yarısında toplam 133 nefer ile Yarhisar nahiyesinin en gelişmiş nüfusuna sahip olan karyenin gelişiminde şüphesiz Bahsayiş oğlu İlyas Bey vakfının önemi büyüktür (Turğut, 2011, s. 233-234).Bahşayiş Ağa oğlu İlyas Bey'in karyede inşa ettirdiği mescid ve zaviyesine vakfettiği yerler arşiv belgelerinde yer almaktadır (TKGM. TTD. EV. 585, v. 278b: BOA. TD. 453, v. 228'a). (Bkz. EK-5). 1895 yılında merkezi Akbıyık köyü olan Yarhisar nahiyesine bağlı 31 bir köyden biri olan İlyasbey (H.V.S., 1310, s. 379),1915 yılında nahiyenin merkezi durumuna gelmiştir (Demiryürek, 2015, s.37).

Hamam kitabesi elimize ulaşmasa da İlyas Bey köyünde bulunan camii için; Kâmil Kepecioğlu Vakıflar Dergisinde yayınlanan bir makalesinde 23 Mayıs 1934 yılında İlyasbey köyünü ziyaret ettiğin belirtmiş ve caminin kitabesini okumuştur. Kitabede;

"Bina haze elimare nam elseyid İlyas İbn Bahşayiş

Ağa sene ahdi ve tiseyn ve seman miye" (891) 1486. (Altun, 1981, s. 34)

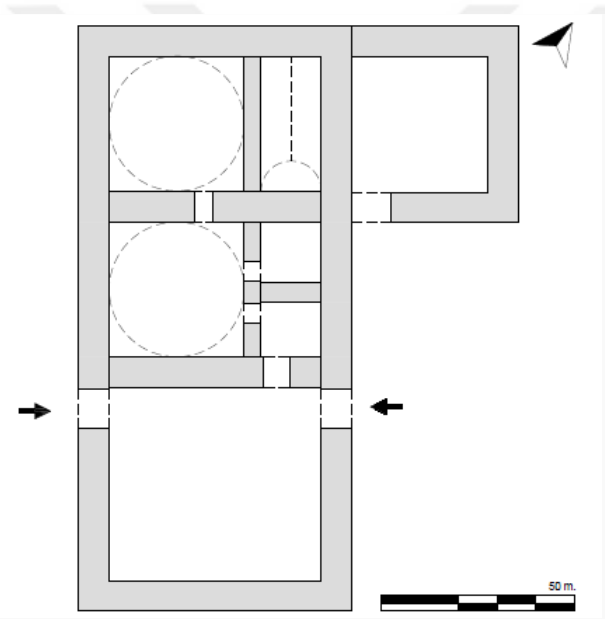
İfadesi ile caminin yapım tarihi olarak 1486 yılını görmekteyiz. Ancak aynı makalede Kepecioğlu'nun Bahşayiş oğlu İlyas Bey'e ait mezar taşında ölüm tarihi olarak 1455 yılını okuması sonucu cami ve imaret; han, hamam ve zaviyenin İlyas Bey'in ölümünden otuz bir yıl sonra inşa edildiğini ifade etmiştir (Kepecioğlu, 1942, s. 407). Altun (1981, s. 39)'a göre İlyasbey Caminin 16. yüzyıl ortaları ya da ikinci yarısında inşa edilmiş olduğunu ifade etmektedir. Hamam yapısı ile ilgili herhangi bir kitabe olmasa da cami ile aynı dönemlerde inşa edildiği düşünülecek olursa hamamın 15. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olabileceği önerilebilir.

Zaviye ve mescidin banisi ve vakıfa ismini veren Bahşayiş oğlu İlyas Bey ile ilgili bilgiler oldukça kısıtlıdır. Kepecioğlu İlyas Bey'in şahsiyeti hakkında arşiv belgelerini taramış ve bazı bilgilere ulaşmıştır. Kepecioğlu'nun tasnifiyle Başbakanlık arşivinde II. Murad

zamanında Avlonya Sancağı tahrir defterinin birinin Bahşayiş Oğlu İlyas Bey tarafından yazılmış olduğu bilgisi yapının banisinin II. Murad dönemindeki ileri gelenlerden olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kepecioğlu (1942, s. 408)'e göre Başbakanlık arşivinde Sırbistan Vilayeti tapu defterinde Vılk vilayeti için Mir alemi İlyas Bey veledi Bahşayiş ağa hassı olduğunu belirtmiştir. Belgedeki ifadeden anlaşılacağı üzere İlyas Bey Mir alem yani sancaktar olarak belirtilmiştir. Ayverdi ilk 250 senenin Osmanlı mimarisi cedvelinde İlyas Bey Camii ve hamamına birer cümle ile değinmiş, hamam için yalnızca harabesi kaldığını ifade etmiştir (Ayverdi ve Aydın, 1976, s. 218).

Şekil 3.8

İlyas Bey Hamamı Planı

Onarımlar ve Durumu:

Yapının 2010 öncesi onarım kayıtlarına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Prof. Dr. Oktay Aslanapa ve Ara Altun, Yenişehir kazıları sürerken 1969 yılında hamamın bulunduğu köye bir gezi gerçekleştirmiş ve hamamın bir krokisini çıkartmışlardır (Altun,1981, s. 29).1979 yılında hamamın yakınında bulunan camiinin kalem işlerini fotoğraflamak ve incelemek üzere tekrar gittiklerinde konumuz dahlinde olan hamam ile ilgili de notlar almışlardır. Bu notlara göre hamamı tanımlarken soyunmalık kısmının temel seviyesine kadar yıkık durumda olduğunu belirtmişler, yapının diğer birimlerinin ise ayakta olduğundan bahsetmişlerdir (Altun,1981, s. 30) Ekrem Hakkı Ayverdi (1974,

s. 291)’ de söz konusu hamam ile ilgili harabesi kalmıştır diyerek bir cümle ile yapıya değinmişlerdir.

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’nun 18.01.1980 gün ve A- 2075 sayılı kararı ile tescillenen hamam yapısı 2010 yılında Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararınca restore edilmiştir.Yapılan restorasyon çalışmalarında yıkık halde bulunan soyunmalık bölümü moloz ve yonu taş malzeme ile aslına uygun olarak ayağa kaldırılmış, Külhan bölümü ve odunluğu çevreleyen duvar tekrardan inşa edilmiş ve hamam bahçe duvarı ile çevrelenerek koruma altına alınmıştır.(Şekil 3.8) Yine aynı onarım esnasında kapı pencere söveleri ile cephe duvarları onarılmış, iç mekân sıvaları döşemeleri ve cehennemlik kısmı yenilenmiştir.

Yapının 1979 yılında çıkartılan envanter fişine göre sıcaklık bölümünde iki adet devşirme sütun başlığından yapılmış kurnadan bahsedilmektedir. Günümüzde bahsi geçen kurnalar yapının dış cephelerinde biri kuzeydoğu duvarında diğeri ise güneybatı duvarına bitişik durumda bulunmaktadır. Son yapılan restorasyon çalışmasında devşirme malzeme kurnalar dış cephe duvarında çeşme kurnası olarak kullanılmaktadır. (Görsel 3.40) (Şekil 3.9) Yapı günümüzde tüm mekânları ile ayakta olup gezilebilir durumdadır.

Görsel 3.40

İlyas Bey Hamamı Güneybatı Cephesinde Bulunan Devşirme Kurna

Şekil 3.9

İlyas Bey Hamamı Güneybatı Cephesinde Bulunan Devşirme Kurna Çizimi

Mimari Tanım:

Güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan yapı soyunmalık, aralık, temizlik hücresi ılıklık sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşur. Yapının cepheleri simetrik bir düzen gösterir. Yapının güneybatı ve kuzeydoğu cephelerinde herhangi bir açıklık bulunmaz, güneydoğu cephede bulunan soyunmalık mekânı köşelerde rustika tekniğinde düzgün kesme taş ve ve cephenin diğer kısımlarında moloz ve yonu taş olmak üzere örülmüş ve mekânın üzeri iki yöne eğimli kırma çatı ile kapatılmış testere dişi şaçak uygulaması ile sonlandırılmıştır. Söz konusu cephe duvarının köşelerine köyün çevrelerinde bulunmuş herhangi bir işlevi olmayan iki adet sütun kaidesi de koyulmuştur. Yapının kuzeybatı cephesinde de herhangi bir açıklık bulunmaz taştan bir silme ile sonlandırılmıştır. Yapının güneybatı cephesinde soyunmalık mekânına açılan dikdörtgen formlu bir kapı açıklığı hemen üzerinde de yuvarlak kemer formlu bir pencere açıklığı yer alır. Yine aynı cephenin güneydoğusunda dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı bırakılarak soyunmalık mekânının aydınlatılması sağlanmıştır. Kapı açıklığı tek kanatlı ahşap bir kapı ile kapatılmış, pencere açıklığında ise çift kanatlı ahşap pencere önüne demir ferforje uygulanmıştır. Söz konusu cephede bahsi geçenler hariç başka bir açıklığa rastlanmaz. Yapının kuzeydoğu cephesi kuzey yönünde külhan duvarının bulunmasından dolayı kademeli olup külhan duvarı orta yükseltide örülüp üzeri tek yöne eğimli sundurma çatı ile kapatılmıştır. Cephenin doğusunda soyunmalık mekânına girişi sağlayan dikdörtgen formlu kapı açıklığı yer alır. Cephenin kuzeyinde külhan bölümünde taştan

yuvarlak kemerli büyük bir ocak nişi bulunmaktadır. Kuzeydoğu cephede başka bir açıklığa rastlanmaz. Yapının örtü kısımlarına çıkıldığında güneydoğuda yer alan soyunmalık mekânın iki yöne eğimli beşik çatı ile örtülü olduğu ve üzerinin oluklu kiremit kaplandığı görülür. Güneydoğu kuzey batı doğrultulu ılıklık ve sıcaklık mekânlarının üzeri altıgen kasnak üzerine oturan iki adet kubbe ile örtülü olup kiremit kaplıdır. Külhan bölümü üzeri daha alçakta ve tek yöne eğimli ahşap sundurma yöntemi ile kapatılmış yine üzeri oluklu kiremit ile kaplanmıştır. (Görsel 3.41)

Görsel 3.41

İlyas Bey Hamamı Üst örtüsü

Plan ve Mekân Özellikleri:

Güneydoğu kuzeybatı doğrultulu dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı 550cm x 500cm ölçülerinde üzeri iki yöne eğimli beşik çatı ile örtülü bir soyunmalık mekânı, güneydoğu kuzeybatı doğrultulu kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü eş büyüklükte bir ılıklık ve sıcaklık mekânı ile bu mekânların kuzeydoğusunda sırasıyla kare tabanlı üzeri yelken tonoz örtülü aralık mekânı hemen bitişiğinde müşterek duvarla ayrılan kare tabanlı üzeri küçük bir kubbe ile örtülü temizlik hücresi ile Kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda dikdörtgen tabanlı üzeri sivri kemer formlu beşik tonoz örtülü su deposu ve külhan bölümlerinden oluşur.

Görsel 3.42

İlyas Bey Hamamı Soyunmalık Mekânı

Soyunmalık bölümü yapının güneydoğusunda yer alır. (Görsel 3.42) Kareye yakın ölçülerde kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı mekânın güneybatı ve kuzeydoğusunda olmak üzere iki adet giriş açıklığı bulunmaktadır. 2010 yılındaki restorasyon çalışması ile ayağa kaldırılan söz konusu bölümün güneybatı yönündeki giriş açıklığı dikdörtgen formlu ve ahşap kapılıdır. Zıt ekseni olan kuzeydoğu cephesindeki giriş açıklığı da yine dikdörtgen formlu olup tek kanatlı ahşap kapı ile örtülmüştür. Mekânın aydınlatılması kuzeybatı ekseninde orta aksta bulunan dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı ile yine aynı cephenin batısında giriş kapısı üzerinde yer alan yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı ile sağlanır. Mekânın zemini mermer döşeme olup güneydoğu cephesi boyunca uzanan ahşap soyunma kabinleri bulunmaktadır. İçi tamamen sıvalı olan mekânın tavanı düz ahşap profillidir. Mekânın kuzeyinde basık kemerli bir kapı açıklığından aralık bölümüne giriş sağlanmaktadır. Aralık mekânı küçük kare tabanlı olup üzeri yelken tonoz örtülüdür. Tamamen sıvalı olan mekânın aydınlatılması tonoz üzerinde yer alan bir adet filgözü formlu aydınlatma feneri ile sağlanmıştır. Söz konusu aralık mekânı çalışmamız kapsamında incelenen hamam yapılarının ana şemasında iki örnekten

biri olup plansal açıdan önem arz etmektedir. Aralık mekânının güneybatısında yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır söz konusu açıklık ılıklık mekânı giriş kapısı olup mekâna aynen yansımıştır. Ilıklık mekânı 350cm x 350cm ölçülerinde kare tabanlı olup pandantiflerle geçilen bir kubbe ile örtülmüştür. (Görsel 3.43) Mekânın zemini güneybatı yönünde genişçe bir seki ile yükseltilmiştir. Mekânın güneydoğu cephesi orta aksında 30cm derinliğinde 70cm yüksekliğinde yuvarlak kemerli bir niş bulunur, kuzeybatı cephesi orta aksında üstte sıcaklık mekânı ile bağlantı kuran dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı altta ise kare formlu bir niş yer alır. Mekânın aydınlatılması kubbe üzerinde bulunan yuvarlak formlu yedi adet filgözü ile sağlanmıştır.

Görsel 3.43

İlyas Bey Hamamı Ilıklık Mekânı

Ilıklık mekânının kuzeydoğu yönünde temizlik hücresine açılan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı ve kuzeybatı cephesinin kuzey köşesinde sıcaklık mekânına girişi sağlayan yine yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Ilıklık mekânının kuzeydoğusunda yer alan temizlik hücresi güneydoğusunda bulunan aralık bölümü ve kuzeybatısında bulunan su deposu ile müşterek duvarlarla ayrılmış vaziyette olup kare tabanlı ve üzeri kubbe ile

örtülüdür. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Hücrenin aydınlatılması için kubbede yuvarlak formlu bir aydınlık feneri uygulanmıştır. Söz konusu temizlik hücresinin kuzeybatısında devşirme malzemeden bir kurna bulunduğu hem Ara Altun'un notlarında hem de restorasyon sırasında hazırlanan tadilat raporunda belirtilmesine rağmen günümüzde sadece muslukları bulunmaktadır. Mekânda restorasyon sonrası eklenen bir lavabo ve alaturka tuvalet taşı yer alır. Altun (1981, s. 30), bahsi geçen mekânı küçük bir yıkanma alanı olarak nitelemişolmasına rağmen halvet hücresi olarak değerlendirmek yerine temizlik mekânı olarak kullanılmış olabileceğini söylemek daha olası olacaktır. Yapının asıl yıkanma yeri ılıklığın kuzeyinde bulunan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla girilen sıcaklık mekânıdır. Sıcaklık mekânının kuzeybatı duvarı ile ılıklığın güneydoğu duvarı müşterek olup ılıklığın söz konusu duvarında var olan pencere açıklığı sıcaklık mekânının güneydoğu cephesinde aynen yansımıştır. Sıcaklık mekânı kare tabanlı olup üzeri kubbe ile kapatılmıştır. (Görsel 3.44) Kubbelere geçiş tromplarla sağlanmış, kubbe üzerindeki yedi adet yuvarlak formlu tüteklikle mekân aydınlatılmıştır. 40cm yüksekliğinde 70cm derinliğindeki seki mekânı dört bir yönden dolanır. Mekânın kuzeydoğu cephesi orta aksında su deposu ile bağlantı kuran 42x50 cm ölçülerinde bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Sıcaklık mekânında kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneydoğu cephelerde birer adet olmak üzere toplam üç adet mermer kurna yer almaktadır. Ilıklık mekânı ile aynı ölçülerdeki bölümün zemini ve sekide mermer malzeme uygulanmıştır.

Görsel 3.44

İlyas Bey Hamamı Sıcaklık Mekânı

Yapının su deposu, sıcaklığın kuzeydoğu cephesinde ortak bir duvar ile ayrılmış güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı olup üzeri sivri kemer formlu beşik tonoz ile örtülmüştür. (Görsel 3.45) Yapının külhan kısmı kuzeydoğu cephenin kuzey yönünde olup 2010 yılındaki restorasyon sonrası 400cm x 400cm ölçülerinde kare biçimli bir duvar içine alınmış ve üzeri kuzeydoğu yönünde tek yöne eğimli ahşap bir sundurma ile kapatılmıştır. Külhan bölümüne giriş mekânın güneydoğusunda yer alan üç basamaklı bir açıklıkla sağlanmıştır. Mekânın güneybatısında su deposuyla külhanın ortak duvarının ekseninde alt kotta külhan mekânına ait büyük yuvarlak kemerli bir ocak nişi yer almaktadır. Ocak nişinin kemeri düzgün kesme taştan oluşturulmuştur.

Görsel 3.45

İlyas Bey Hamamı Su Deposu

Tipolojik Değerlendirme:

Dikdörtgen bir alana oturan İlyas Bey Hamamı kare tabanlı ve üzeri kube örtülü, eş büyüklükte bir ılıklık ve bir sıcaklık mekânından oluşur. Soyunmalık mekânı sonradan eklenmiş olup katalogdaki diğer örnekler gibi soyunmalıktan direk ılıklık bölümüne geçilmez. Soyunmalık ve ılıklık bölümleri arasında 'aralık' diye tabir edilen bir mekân bulunur. Türk hamamlarında soyunmalıktan sonra girilen aralık bölümü yapının en küçük ölçekli mekânı olup Selçuklu hamamlarının kendine has bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Selçuklularda sıklıkla uygulanan bu geçit Klasik Osmanlı Dönemi'ne kadar mekânsal varlığını devam ettirmiştir (Erat, 1997, s. 6).

Hamamın restorasyon sonrası temizlik mekânı olarak kullanılan bölümü için Altun (1981, s. 30) mekânı küçük bir yıkanma alanı olarak nitelemiş ve buranın halvet hücresi olduğunu belirtmiştir. Ilıklıktan geçilen söz konusu bölümün halvet hücresi olabileceğini düşünerek yapılan değerlendirmede halvetli tip plan şemasında olduğu önerilebilir.

İlyas Bey Hamamı ılıklık ve sıcaklık bölümü dikkate alındığında Karl Klinghardt'ın (1927) ''Eşdeğer mekânlar'' şemasına uymaktadır. Ü Ülgen'in (1987, s. 177-178) değerlendirmesinde "kare sıcaklıklı, tek halvetli" tasnifine uymaktadır. Avcı'nın (2020, s. 242-243) tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı kare alana oturan, eyvansız bir mekân etrafında şekillenen halvetli tip plan şemasına uymaktadır.

Malzeme/Teknik:

Yapının cephelerinde moloz taş kaba yonu taş ve tuğla kullanılmıştır. Yapının dört köşesinde düzgün kesme taşlar rustika tekniğinde uygulanmıştır. Özellikle güneybatı cephe orta bölümde bir sıra taş iki sıra tuğla dizilimiyle meydana getirilmiş taşlar arasına dikey olarak birer sıra tuğla yerleştirilmiştir. Bu almaşık duvar örgüsü söz konusu cephede orta bölümde görülmekte altta ve üst kotta tuğla dizilimi görülmemektedir. Soyunmalık bölümü pencere ve kapı açıklıkları da cepheyi hareketlendirmek adına rustika tekniğinde düzgün kesme taş ile çevrelenmiştir. Külhan bölümünde ocak nişini oluşturan yuvarlak kemer düzgün kesme taş kemer içindeki cephe ise tuğla örülerek oluşturulmuştur. (Görsel 3.46) Yapının kapı açıklıkların kasa ve kanatlarında ahşap malzeme, soyunmalıkta yer alan pencere açıklıklarında ahşap ve pencere parmaklıklarında demiz malzeme kullanılmıştır. Kurnalarda, zemin döşemesinde ve aralık ılıklık ve sıcaklık bölümlerinin duvar kaplamasında mermer kullanılmıştır. Yapının örtü kaplamasında kiremit, baca örgüsünde ise tuğla malzeme uygulanmıştır.

Görsel 3.46

İlyas Bey Hamamı Ocak Nişi

Süsleme:

Yapıda süsleme öğesi olarak güneybatı cephede uygulanan almaşık duvar tekniği cepheye hareket katması bakımından gösterilebilir. Ayrıca günümüzde dışarıda güneybatı ve kuzeydoğu duvarında yer alan kurnalar devşirme sütun başlığı olarak süsleme açısından dikkat çekmektedir. (Görsel 3.47) (Şekil 3.10) Yapıda başka herhangi bir süsleme öğesine rastlanmaz.

Görsel 3.47

İlyas Bey Hamamı Kuzeydoğu Cephesinde Devşirme Kurna

Şekil 3.10

İlyas Bey Hamamı Kuzeydoğu Cephesinde Yer Alan Kurna

3.1.10 Karaağaç Köyü Hamamı

Yeri:

Bilecik ili merkez Karaağaç köyü, köy içi mevkiinde mülkiyeti köy tüzel kişiliğine ait 32 ada 1741 parselde yer alır. (Görsel 3.48; Görsel 3.49)

Görsel 3.48

Karaağaç Köyü Hamamı Konumu

Görsel 3.49

Karaağaç Köyü Hamamı Üstten Görünüşü

Tarihi:

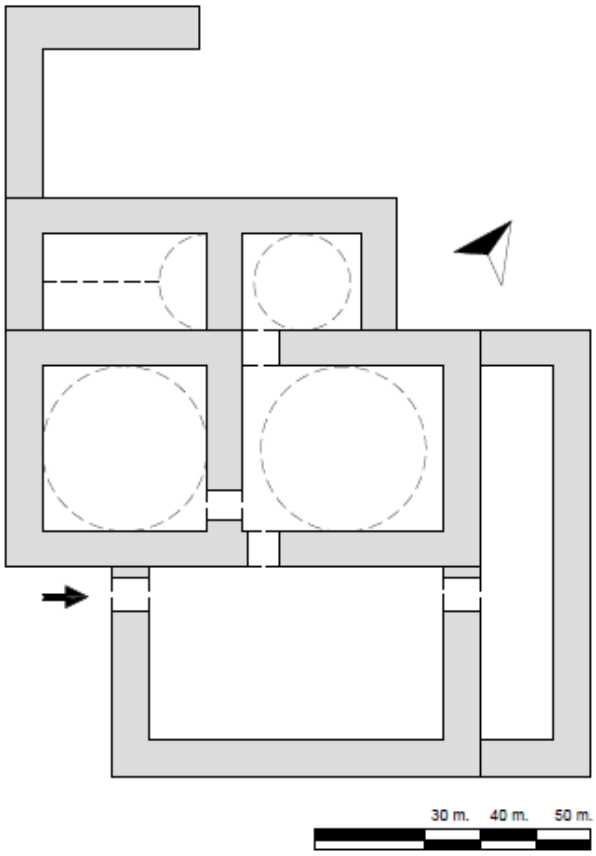
Yapıya ait herhangi bir kitabe bulunmamakta, vakfiyesinin olup olmadığı ve hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nun

02.12.1994 tarih ve 3798 sayılı kararı ile tescil edilen hamam yapısı envanter fişine göre 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir. Köyün tarihçesine bakıldığında 16. yüzyılın başlarında vakfedilen köylerden biri olduğu görülür. Karaağaç Köyü toprakları Gölcük (İlyasbey) karyesinde kurulan Bahşayiş Oğlu İlyas Bey adına vakfedilmiştir. Gölcük karyesi vakfın kurulmasıyla Karaağaç köyünden ayrılmış ve Karaağaç köyünün nüfusu düşüş göstermiştir (Turğut, 2011, s. 233).1907 yılında Yarhisar nahiyesine bağlı bir köy durumunda olan Karaağaç köyünün, 1915 yılındaki nüfus cetveline göre toplam nüfusu 294 olup nüfusun tamamı Müslümanlardan oluşuyordu (Demiryürek, 2015, s. 33,252).

Vakıf kayıtlarında hamam yapısının inşa tarihi ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır. Köy muhtarından öğrendiğimiz kadarıyla 1970'li yıllara dek aktif bir biçimde kullanılan hamam söz konusu yıllarda terk edilmiştir. Hamamın bulunduğu vadi içerisinde ve hamama yakın bir konumda günümüzde sadece minaresi kalmış bir cami bulunur. Caminin yapım tarihi bilinmemekle birlikte sonradan eklendiğini düşündüğümüz minaresinde 1963 yılı ibaresi bulunmaktadır. Caminin eski fotoğraflarına dayanarak mimari bir özellik göstermediği söylenebilir. Günümüzde caminin beden duvarları tamamen yıkılmış vaziyette olup çalışmamızda adı geçen Karaağaç köyü hamamının tarihlendirmesi için herhangi bir yardımcı veri sunmamaktadır. Hamamın yapım tekniği ve malzeme kullanımı bakımından da tarihlendirme yapabilmek oldukça zor olup eldeki veriler ve envanter fişinde inşa tarihi olarak belirtilen 19. yüzyıl sonu tarafımızca önerilebilir.

Şekil 3.11

Karaağaç Köyü Hamamı Planı

Onarımlar ve Durumu:

Hamamın bilinen kayıtlı onarımlarına bakıldığında ilk olarak 1997 yılında Bilecik Valiliği İl Kültür Müdürlüğü'nün başvurusuyla Bursa Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu kararı ile rölovesinin uygun olduğu ve dış cephesinin sıva yapılmaması kaydıyla restorasyon yapılabileceği belirtilmiş olmasına rağmen onarım işi gerçekleşmemiştir. 2016 yılında yapının batı duvarının kısmen çökmesi sonucu restorasyon projesi kapsamında yıkılan duvarın onarılması kararı alınmış fakat uygulanamamıştır. Yapının soyunmalık ve külhan bölümlerinde sonradan eklemeler yapılmış olup muhtelif zamanlarda yerel onarımlardan geçtiği anlaşılmaktadır. Küçük bir vadi yatağında yer alan yapı sonradan eklenen bir soyunmalık bölümü, yaklaşık aynı ölçülerde bir ılıklık ve bir sıcaklık bölümü, Ilıklıktan geçilen küçük bir halvet hücresi ve külhan bölümlerinden oluşur. (Şekil 3.11) Günümüzde Otların içinde kalmış olan yapının beden duvarlarında kısmi yıkılmalar mevcuttur. Soyunmalık mekânı ayakta olup sundurmalı bir biçimde

yapıya sonradan eklenmiştir. (Görsel 3.50) Yine yapının külhan bölümünde sonradan eklenen sundurma tekniğinde ‘L’ biçiminde bir duvar bulunur. Üst örtüde ılıklık ve sıcaklık mekânlarını örten altıgen kasnak üzerine oturan birer kubbe yer alır Yapının üst örtüsünde oluklu kiremit kullanılmıştır. Yapı günümüzde metruk bir durumda bulunmaktadır, beden duvarlarında kısmi çökmeler oluşmuş ve kaderine terk edilmiş vaziyettedir.

Görsel 3.50

Karaağaç Köyü Hamamı Soyunmalık Bölümü

Mimari Tanım:

Küçük bir vadi eteğinde düz bir alanda güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan yapı soyunmalık, ılıklık, sıcaklık, halvet hücresi ve külhan bölümlerinden oluşur. Yapının güneydoğu cephesinde sonradan eklenmiş bir soyunmalık bölümü yer alır. Güneydoğu cephesinde soyunmalık mekânını oluşturan cephe duvarı yapının ana birimlerine göre daha alçak bir duvar ve üzerine indirilen bir sundurmadan meydana gelir. Soyunmalık bölümü ‘L’ biçiminde olup güneydoğu cephesinde yer alan duvar, kuzeybatı cephesi boyunca devam ettirilmiştir. Kuzeybatı cephesindeki ilgili kısım büyük ihtimalle odunluk olarak da kullanılmış olmalıdır. Yapının güneybatı cephesi yükselti olarak kademeli olup orta aksta güneybatı kuzeydoğu ekseninde artarda sıralanmış altıgen kasnak üzerine oturan iki kubbeden oluşur. Söz konusu cephenin doğusunda soyunmalık mekânına girişi sağlayan dikdörtgen formlu bir kapı açıklığı yer alır. Kapının hemen

bitişiğinde üst kotta ahşap malzemeden yapılmış iki kanatlı bir pencere açıklığı görülmektedir. Güneybatı cephede başka herhangi bir açıklığa rastlanmaz. Yapının kuzeydoğu cephesinde de herhangi bir açıklık görülmez. Yapının kuzeybatı cephesi kademeli olup güneybatıya doğru dışa taşkın olarak inşa edilmiştir. Söz konusu cephenin kuzeybatısında yapıya sonradan eklenen üzeri ahşap sundurma ile kapatılmış odunluk kısmı bulunur. (Görsel 3.51)

Yapının ana mekânlarının beden duvarlarında moloz taş kullanılmış olup özellikle güneybatı cephesinde kısmi yıkılmalar mevcuttur. Güneydoğu cephesinden başlayıp kuzeydoğu cephesine kadar uzanan 'L' biçimindeki soyunmalık mekânı betonarme duvar ile örülmüştür ve yapıya sonradan eklenmiştir. Kuzeybatı cephe duvarı dışa taşkın tek sıra tuğla dizilimi uygulaması ile sonlandırılmıştır. Yapının üst örtüsünde kademeli bir örtü sistemi görülür. Üst örtünün orta aksında ana mekânlar olan ılıklık ve sıcaklığı kapatan Güneybatı kuzeydoğu doğrultusunda art arda sıralanmış iki kubbe yer alır. Her iki kubbe de altıgen kasnaklarla yükseltilmiş olup kasnak kısımlarında betonarme sıva bulunmakta ve üzeri oluklu kiremit kaplanmış vaziyettedir. Halvet ve su deposu birimleri yükselti olarak daha alçakta olup üzeri oluklu kiremit ile kaplanmıştır. Her iki birim için de örtü sistemi üstten fark edilmemektedir. Yapının güneybatısında kalan soyunmalık mekânı üst örtüsü, ana mekânların beden duvarlarından itibaren eğimli bir biçimde sundurma tekniğinde inşa edilmiş olup yine üzeri oluklu kiremit ile kaplanmıştır.

Görsel 3.51

Karaağaç Köyü Hamamı Ilıklık Mekânı

Plan ve Mekân Özellikleri:

Güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda kareye yakın bir alana oturan hamam yapısının ana şeması; kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda müşterek bir duvarla ayrılan kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülü ılıklık ve sıcaklık mekânı, ılıklık mekânının kuzeybatı köşesinde küçük bir halvet hücresi ile sıcaklık mekânının kuzeybatısında bulunan üzeri beşik tonoz örtülü su deposundan oluşmaktadır. Yapının orijinalinde olmayan ve sonradan eklenen soyunmalık mekânı güneybatı kuzeydoğu doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup üzeri ahşap sundurma ile örtülüdür. Yapının kuzeybatısında 'L' biçiminde moloz taş duvar örgülü sonradan eklenen bir yakacak deposu olarak kullanılan bir bölüm yer alır. Soyunmalık mekânı örtü sistemi söz konusu bölüme de aynen yansımıştır.

Yapının soyunmalık mekânı güneybatı kuzeydoğu doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup mekâna giriş güneybatı cephede bulunan dikdörtgen formlu bir kapı açıklığından sağlanmaktadır. Betonarme malzeme ile örülen beden duvarları ahşap sundurma ile

kapatılmıştır. Söz konusu bölüme taş malzemeden yapılmış üç basamaklı bir merdivenle ulaşılır. Mekânın Kuzeydoğusunda dikdörtgen formlu bir kapı açıklığından ılıklık duvarına paralel uzanan odunluk olarak kullanılmış olabilecek bir alan yer alır. Soyunmalık mekânının kuzeybatı ekseninde Ilıklık mekânına girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bulunur. Ilıklık mekânı 3 m x3 m ölçülerinde kare tabanlı olup tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülmüştür. Mekânın tabanı kademeli olup giriş açıklığından kuzeybatıda bulunan halvet hücresine uzanan bir yol oluşturulmuş, söz konusu zemin kuzeydoğu yönünde 30 cm yükseltilmiştir. Kuzeydoğu cephe duvarında üst kotunda duvara paralel uzanan ahşap bir askılık bulunmaktadır.

Söz konusu mekânın hem zeminin yükseltilmesi hem de ahşap askılığın bulunması ılıklık mekânının orijinalinde soyunma yeri olarak kullanılmış olabileceğini düşündürür. Mekânın kuzeybatı cephesinin güneybatı köşesinde halvet hücresine açılan sivri kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Yine mekânın güneyinde sıcaklık mekânına girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Her iki kapı açıklığı da söz konusu mekânlarda aynen yansıtılmıştır. Ilıklık mekânı duvarları sıvalı olup mekânın aydınlatılması kubbe üzerindeki beş adet fil gözü ile sağlanmıştır. Yapının halvet hücresi ılıklığın kuzeybatısında yer alır. Halvet hücresi 150 cm x 120 cm ölçülerinde oldukça küçük boyutlu olup kareye yakın tabanlı ve üzeri tonoz örtülüdür. (Görsel 3.52) Hücrenin güneybatı duvarında cephe boyunca uzanan 30 cm yüksekliğinde bir seki ve orta aksında seki üzerine oturtulmuş kırık vaziyette bir kurna bulunmaktadır. Halvet hücresinin aydınlatılması üst örtü üzerinde yer alan bir adet fil gözü ile sağlanmıştır.

Görsel 3.52

Karaağaç Köyü Hamamı Halvet Hücresi Kurnası

Ilıklık mekânının güneybatısında kare tabanlı sıcaklık mekânı yer alır. Ilıklık ve sıcaklık mekânlarının ortak duvarının güneydoğu köşesinde iki mekân arasında geçişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Söz konusu kapı açıklığı kemeri iki kademeli olup üzeri sıvanmış vaziyettedir. Kare tabanlı sıcaklık mekânı sivri kemer profilli tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülmüştür. (Görsel 3.53) Sıcaklık mekânını 35 cm derinliğinde 30 cm yüksekliğinde bir seki dört yönden dolanır. Mekânının kuzeydoğu duvarının orta aksında kare formlu bir niş bulunmakta olup mekânın kuzeybatı cephesinin orta aksında harap vaziyette bir kurna bulunur. Aynı aksta kurnanın üst kotunda su deposuna açılan kare formlu bir pencere açıklığı yer almaktadır. Sıcaklık mekânının aydınlatılması kubbe üzerindeki beş adet tüteklikle sağlanmıştır. Yapının iç kısmı tamamen sıvalı olup ılıklık sıcaklık ve halvet hücresi giriş açıklıkları yuvarlak kemer formlu ahşap kapılar ile kapatılmıştır. Yapının su deposu sıcaklığın kuzeybatısında müşterek bir duvarla ayrılmış güneybatı kuzeydoğu doğrultusunda dikdörtgen tabanlı ve üzeri beşik tonoz örtülüdür.

Görsel 3.53

Karaağaç Köyü Hamamı Sıcaklık Mekânı

Tipolojik Değerlendirme:

Karaağaç Köyü Hamamı bir köy hamamı hüviyetinde olup inşa tarihi itibariyle geç dönem hamam mimarisine örnek olarak gösterilebilir. Yapının sıcaklık bölümü baz alındığında ılıklıktan geçilen kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü sıcaklık mekânı ile ılıklıktan geçilen daha küçük boyutlu bir halvet hücresinden oluşur. Her iki mekânın üzeri de kubbe örtülüdür. Bu plan şemasıyla köyde bulunan az kişiye hizmet eden münferit bir hamam olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Sıcaklık bölümü, bir ana mekân ve bir halvet hücresinden oluşan hamam Ülgen'in (1987, s. 177-178) değerlendirmesinde "kare sıcaklıklı, tek halvetli" tasnifine uymaktadır. Avcı'nın (2020, s. 242-243) tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı kare alana oturan, eyvansız bir mekân etrafında şekillenen halvetli tip plan şemasına uymaktadır.

Karaağaç Köyü hamamının tipolojik değerlendirmesi tarafımızca yapıldığında bir ana sıcaklık mekânı ve bir halvet hücresi olması bakımından halvetli tip olarak değerlendirilmesi önerilebilir.

Malzeme/Teknik:

Yapının duvarlarında moloz taş uygulanmıştır. Yapının cephe sonlandırmaları tek sıra tuğla dizilimi ile sonlandırılmıştır. Yapıya sonradan eklenen soyunmalık bölümü betonarme malzeme ile yapılmış olup merdivenlerinde üç adet düzgün kesme taş kullanılmıştır. Ayrıca söz konusu bölümde ortada işlevsiz bir şekilde duran devşirme sütun kaidesi bulunur. Ilıklık ve sıcaklık bölümlerinin üzerini örten kubbeler altıgen kasnak üzerine oturtulmuş olup kasnaklar betonarme malzeme ile sıvanmış durumdadır. Yapının kademeli üst örtüsü oluklu kiremit ile kaplanmıştır. (Görsel 3.54) Yapıya sonradan eklenen soyunmalık ve yakacak deposu bölümleri üst örtüsü tek eğimli çatı ile kapatılmış ve ahşap sundurma tekniğinde inşa edilmiştir. Ahşap malzeme yapının kapılarında da dikkat çeker. Ilıklık, sıcaklık ve halvet hücresi kapı açıklıkları yuvarlak kemerli tek kanatlı ahşap kapılar ile örtülmüştür. Sıcaklık mekânı ve halvet hücresinde bulunan kurnalar mermer malzeme ile yapılmış olup, sıcaklık halvet hücresi ve ılıklıkta yer alan sekiler de betonarme malzeme uygulanmıştır. Yapının iç kısımları tamamen sıvalıdır.

Süsleme:

Yapıda herhangi bir süsleme öğesine rastlanmaz.

Görsel 3.54

Karaağaç Köyü Hamamı Güneybatı Cephesi

3.1.11 Koyunköy Hamamı

Yeri:

Bilecik ili merkez Koyunköy, köy içi mevkiinde yer alır. (Görsel 3.55; Görsel 3.56)

Görsel 3.55

Koyunköy Hamamı Konumu

Görsel 3.56

Koyunköy Hamamı Üstten Görünüşü

Tarihi:

Tez çalışması kapsamında 2022 yılının Eylül ayında yaptığımız saha taraması neticesinde fark ettiğimiz hamam yapısı terkedilmiş vaziyettedir. Herhangi bir tescil işlemi gerçekleştirilmeyen yapıya ait inşa tarihini veren bir kitabe ya da inşa tarihi hakkında

bilgi verecek bir vakfiyesi yoktur. Köyün tarihçesine bakıldığında 15. yüzyılda köyün isminin kayıtlarda 'Cullahlar' olarak geçtiği ve tımar olarak tasarruf edildiği görülmektedir (Turğut, 2011, s. 230).1901 yılındaki Hüdavendigar Vilayet Salnamesine göre köyün nüfusuna baktığımızda Yarhisar nahiyesine bağlı Koyun köyü 36 hane ve toplam nüfus 166 olarak kaydedilmiştir (H.V.S., 1317, s. 304-305).

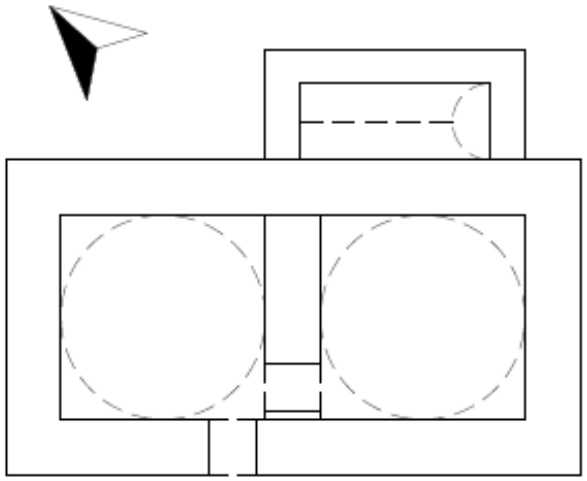
Küçük bir köy hamamı hüviyeti gösteren yapının inşa tarihi bilinmemektedir. Köy muhtarı Nidayı Yıldırım'dan aldığımız bilgilere göre hamam 1960'lara kadar faaliyetini sürdürmüş, sonrasında terk edilmiştir. Boyutları, plan ve malzemesi itibariyle 20. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmesi önerilebilir.

Onarımlar ve Durumu:

Hamamın vakfiyesinin veya inşa kitabesinin olmayışı geçirmiş olduğu onarımlar ile ilgili herhangi bir veri sunmamaktadır. Yapının dış cephe duvarları ve kubbelerinin betonarme sıvalı olması aynı şekilde iç kısımda bulunan sekilerde de aynı uygulamanın görülmesi yakın tarihlerde yerel onarımlardan geçtiğini kanıtlar niteliktedir. Yapı doğu batı doğrultusunda eş büyüklükte bir ılıklık ve bir sıcaklık mekânı ile kuzeyde sıcaklık duvarına bitişik dikdörtgen tabanlı su deposundan oluşur. (Şekil 3.12) Külhan bölümü yıkılmış, soyunmalık mekânına ait bir iz bulunmamaktadır. Yapının doğusunda cephe duvarına dayandırılmış cephe boyunca uzanan yalak kısmı olan bir çeşme yer almaktadır. Ilıklık ve sıcaklık mekânları kare tabanlı olup müşterek bir duvarla doğu batı doğrultulu bir alanı kaplamaktadır. Her iki mekânın üzeri de kubbe ile örtülüdür. Yapının dış beden duvarlarında betonarme sıva uygulanmış olup özellikle kuzeydoğu köşesinde dökülen sıva altlarından düzgün kesme taş sırası izlenebilmektedir. Yapının kuzey cephesi otlar arasında kalmış batı cephesine ise odunlar yığılmış vaziyettedir. Üst örtüde kubbeler betonarme malzeme ile sıvalı durumda olup cepheler dışa taşkın bir silme ile sonlandırılmıştır. Köy meydanında metruk bir durumda olan hamam yapısı günümüzde kaderine terk edilmiş vaziyettedir.

Şekil 3.12

Koyunköy Hamamı Planı

Mimari Tanım:

Boyutları itibariyle oldukça küçük olan yapı bir köy hamamı olarak değerlendirilmelidir. Eğimli bir arazide doğu batı doğrultusunda uzanan yapı doğu cephesinden kuzeye doğru uzatılan su deposu birimi ile kabaca 'L' biçimli bir alana oturmaktadır. Yapının güney cephesi simetrik olup batı yönünde yapıya girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığına sahiptir. Söz konusu cephede başka bir açıklık bulunmaz. Batı cephesi günümüzde neredeyse üst örtüye kadar yığılmış odunlardan dolayı izlenememiş olsa da iç kısımdan elde edilen verilerle herhangi bir açıklığa sahip olmadığı anlaşılabilmektedir. Söz konusu cephede soyunmalık mekânına ait herhangi bir iz olmaması ılıklık mekânının soyunma yeri olarak da kullanılmış olabileceğini düşündürür. Yapının kuzey cephesi orta akstan itibaren doğu yönünde su deposu ve külhan birimlerinden dolayı dışa taşkın inşa edilmiştir. Söz konusu cephenin dışa taşkın inşa edilen kısmında yuvarlak taş kemerli büyükçe bir niş içinde ocak bulunur. Külhanı oluşturan duvarlar günümüzde tamamen yok olmuştur. Kuzey cephede başka bir açıklığa rastlanmaz. Yapının doğu cephesi güney yönünde sıcaklık duvarı boyunca dışa taşkın inşa edilmiş olup Sıcaklık duvarına bitişik hayvanların su içmesi için yapılmış bir çeşme bulunmaktadır. Yapının doğu cephesinde herhangi bir açıklık bulunmaz. Yapının tüm cepheleri betonarme malzeme ile sıvanmış

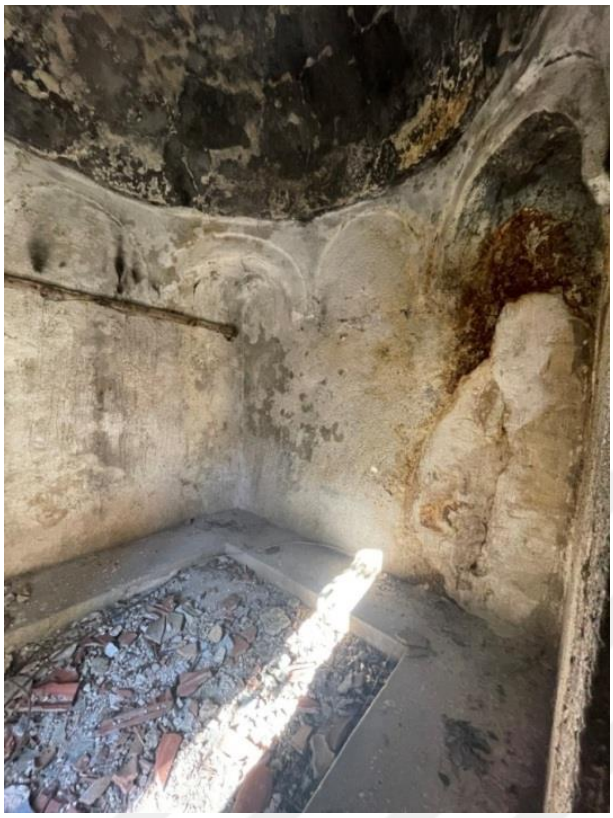
dökülen sıva yerlerinden moloz taş örgüsü görülebilmektedir. Cepheler dışa taşkın betonarme bir silme ile sonlandırılmış olup üst örtüde doğu batı doğrultusunda art arda sıralanmış üzeri sıvalı iki adet kubbe yer alır. Kubbelerin kuzeyinde yer alan su deposu ise tek yön eğimli betonarme sıva ile kapatılmıştır.

Plan ve Mekân Özellikleri:

Doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı batıdan başlayarak kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülü bir ılıklık mekânı, doğusunda ortak bir duvar vasıtasıyla ayrılan eşit ölçülerde kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülü bir sıcaklık mekânı ile Sıcaklık mekânının kuzeyinde yer alan dikdörtgen tabanlı üzeri beşik tonoz örtülü su deposundan oluşur. Yapının Dış cephesinin betonarme sıvalarından dolayı soyunmalık mekânına dair herhangi bir iz görülememiştir. Bu sebeple küçük boyutlu bir köy hamamı görünümündeki yapının ılıklık mekânının soyunma yeri olarak kullanılmış olabileceği düşüncesi kuvvetle muhtemel olacaktır. Söz konusu düşüncemizi destekleyen bir başka veri de ılıklık mekânı duvarında yer alan ahşap askılıklardır. Yapının güney cephesinin batısında yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı ile Ilıklık mekânına giriş sağlanmıştır. Ilıklık mekânı 240 cm x 240 cm ölçülerinde kare tabanlı olup tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülüdür. (Görsel 3.57) Ilıklık mekânını 20 cm yüksekliğinde 30 cm genişliğinde bir seki üç yönden dolanmaktadır. Mekânın aydınlatılması kubbe üzerinde yer alan altıgen formlu beş adet fil gözü ile sağlanmıştır. Ilıklık mekânının güneydoğu köşesinde sıcaklığa açılan çift kademeli yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır.

Görsel 3.57

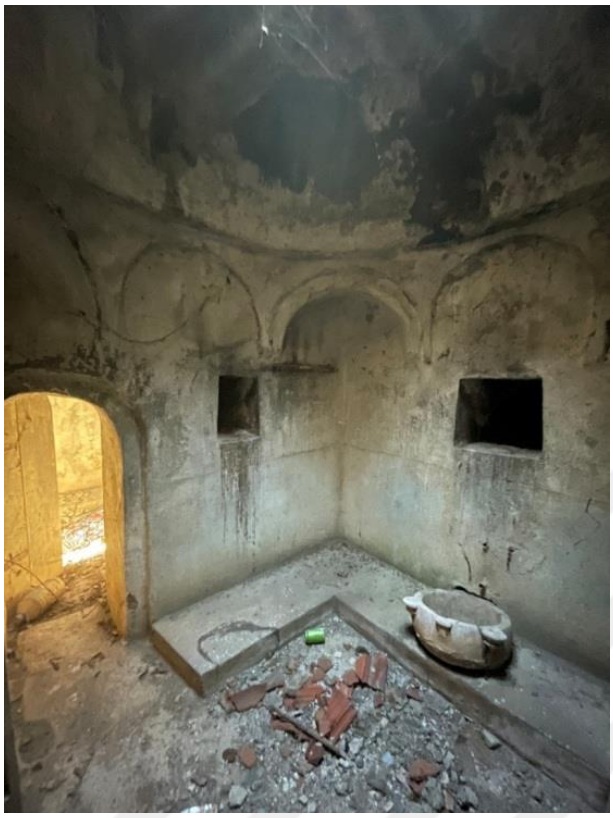
Koyunköy Hamamı Ilıklık Mekânı

Yapının sıcaklık mekânı ılıklık mekânı ile aynı ölçülerde olup kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülüdür. (Görsel 3.58) Kubbeye geçiş yuvarlak kemer formlu tromplarla sağlanmıştır. Ilıklık bölümünden geçişi sağlayan kapı açıklığı mekâna aynen yansımıştır. Sıcaklık mekânının kuzey cephesinin orta aksında su deposuna açılan kare formlu bir pencere açıklığı yer alır. Mekânın batı cephesinde ılıklıkla müşterek olarak kullanılan duvarın orta aksında dikdörtgen formlu bir niş yer alır. 20 cm yüksekliğinde 30 cm derinliğindeki seki kapı açıklığı hariç mekânı dört bir yönden dolanmaktadır. Mekânın kuzey cephesinde su deposuna açılan pencere açıklığının alt kısmında bir adet kurna bulunmaktadır. Sıcaklık mekânının aydınlatılması ılıklıkta olduğu gibi kubbe üzerinde yer alan altıgen formlu beş adet filgözü ile sağlanmıştır. Su deposu doğu batı doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup sıcaklık duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Su deposunun üzeri beşik tonoz ile örtülmüştür. Yapının iç cepheleri kubbeler dahil olmak üzere sıvalı vaziyettedir.

Görsel 3.58

Koyunköy Hamamı Sıcaklık Mekânı

Tipolojik Değerlendirme:

Koyunköy hamamı kapladığı alan ve mekân hacmi olarak oldukça küçük ölçekli olup, köyde yaşayan az sayıda insanın yıkanma ihtiyacını gidermek amacıyla yapılmıştır. Sıcaklığı tek bir mekândan oluşan hamam münferit bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Genel tasnifin dışında kalan hamam Eyice'nin (1997, s. 419-420) tipolojik değerlendirmesinde tek mekânlı ve halvetsizolarak sınıflandırılmıştır. Ülgen'in (1987, s. 177-178) sıcaklık tasarımını baz alarak yapmış olduğu değerlendirmeye göre ''Kare'' sıcaklıklı plan tipine uymaktadır. Aru'nun (1949, s. 52) "en küçük hamamlar" sınıflandırmasına dahil edilebilir. Avcı'nın (2020, s. 242-243) tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı kare alana oturan, eyvansız köşe halvetsiz tek mekânlı tip plan şemasına uymaktadır. Tarafımızca yapılan incelemede sıcaklığın tek bir mekândan oluşmasından dolayı halvetsiz tip olarak değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Malzeme/Teknik:

Yapının cephe duvarları ve örtü sistemi betonarme malzeme ile sıvanmış olup dökülen sıva kısımlarından moloz taş örgüsü görülebilmektedir. Yine yapının kuzeydoğu köşesindeki sıva dökülmeleri sonucu köşe taşlarının düzgün kesme taş olduğu görülebilmektedir. Yapının Ilıklık ve sıcaklık mekânına girişi sağlayan kapı açıklıkları yuvarlak kemerli tek kanatlı ahşap kapılar ile örtülmüştür. Ilıklık ve sıcaklıkta yer alan sekilerde betonarme malzeme uygulanmıştır. Yapının külhan bölümü duvarları tamamen yıkılmış vaziyette olup kısmen yıkılmış durumda olan yuvarlak kemerli ocak nişinde düzgün kesme taş uygulanmıştır. Hamamın dış ve iç kısımları tamamen sıvalı olup sıvalarda yer yer dökülmeler mevcuttur.

Süsleme:

Yapıda herhangi bir süsleme öğesine rastlanmaz

3.1.12 Küplü Köyü Çifte Hamam

Yeri:

Bilecik merkez Küplü köyü 38 pafta 1590 parselde yer alan hamam yapısı kadınlar ve erkeklerin aynı anda kullanabildiği çifte hamam özelliği gösterir. (Görsel 3.59; Görsel 3.60)

Görsel 3.59

Küplü Köyü Çifte Hamam Konumu

Görsel 3.60

Küplü Köyü Çifte Hamam Üstten Görünüşü

Tarihi:

Yapıya ait inşa tarihi veren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Arşiv belgelerine göre Küplü köyü tamamıyla vakfedilmiş olup Sultaniyye İmaretine bağlanmıştır (TADB. TTD. 541, v. 54b-57b). (Bkz. EK-2) Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'da yaptırdığı İmaret Evkafı için Bilecik'te bazı köyler akar olarak bağlanmıştır. 1419 tarihli vakfiyede Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'da yaptırdığı Yeşil Külliye olarak bilinen yapılar topluluğunun giderleri için vakfedilen köyler arasında Küplü köyüne de rastlanmaktadır (Ayverdi, 1966, s.60).

16. yüzyılda Gayr-ı Müslim ve Müslümanların yaşadığı 315 nefer olarak kaydedilen Küplü köyü Bilecik'in en kalabalık köyü olma özelliğine sahiptir (Turğut, 2011, s. 60). Küplü köyünde hamam ibaresinin geçtiği en erken tarihli kayıt Kuyudu-ı Kadime Arşivi'nde [KKA] 156 sıra numaralı 1756 tarihli cedid evkaf defterinde yer almaktadır (KKA.V.C.,156:1-18). Adı geçen defterde Bilecik'te Ertuğrul Gazi vakfına bağlanan gelirler arasında Ortaküplü ve Aşağıküplü'de hamam mukataasından bahsedilmiş olması sözü geçen hamamın inşa tarihini daha erkene çekmektedir. Küplü Köyü1886 yılında yapılan idari düzenlemeyle nahiyeye dönüştürülmüş, bu idari düzenlemede hane sayıları ve birden fazla hamam yapılarına değinilmiştir (Demiryürek, 2015, s.31).

H. 1306 (1890) tarihli Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde Küplü'de inşa edilen köprü için şu ifadeler yer almaktadır; "*500 metre tulinde ve ikibuçuk metre arzında çavuş yolu kaldırımı ve kurbağa mahallesinde kain hamam önünde iki ayakları kargir ve üstü ağaç*

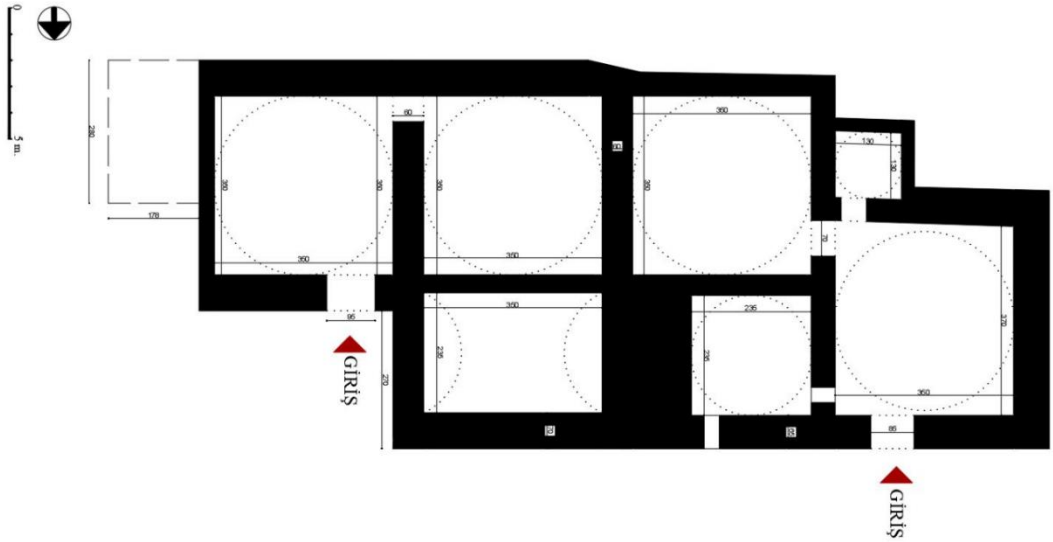
tahdadan olarak 8 metre tulinde müceddiden bir köprü inşa olunduğu gibi mukaddemki harikde muhterik olan hamam dahi derdest inşa bulunmuştur."İfadeden anlaşılacağı üzere Küplü'de bulunan hamamın yıkık durumu ve köprü inşası sırasında onarımdan geçtiği belirtilmektedir.

H. 1310(1894) tarihli Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde Küplü nahiye merkezinde bulunan yapılara yer verilmiş ve üç hamamın varlığı ifade edilmiştir (H.V.S.,1306, s. 116-117). Küplü'de hamam sayısı H.1316(1900) ve H.1317(1901) tarihli salnamelerde de değişmemiş ve üç hamam olarak ifade edilmiştir (H.V.S.,1310, s. 374-375; 1316, s. 307)). Ancak H.1324 (1908) yılında hazırlanan Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde hamam sayıları artmış ve dört adet hamamdan bahsedilmiştir (H.V.S.,1324, s. 348).

Günümüzde Küplü Köyü merkezinde iki adet hamam görülebilmektedir. Çalışmamıza konu Çifte Hamam, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 22.06.1992 tarih ve 2534 sayılı kararı gereği tescillenmiş ve envanter fişine göre geç Osmanlı dönemine tarihlendirilmiştir. Çifte Hamam'ın yapım tekniğine baktığımızda her iki sıcaklığında müşterek duvarından itibaren zıt yönlerde gelişerek araziye yayıldığı görülmektedir. Türk hamam mimarisinde 16. yüzyıldan itibaren Mimar Sinan tarafından uygulanan bu şema erkekler ve kadınlara ait mekânların zıt yönde aynı sırayla düzenlenip gelişim göstermiştir (Önge, 1988, s. 404). Bu veri hamamın yapım tekniği ve plan şeması olarak 16. yüzyıl sonrasında inşa edildiğini göstermesi bakımından önem arz eder. Saymış olduğumuz tüm verilerle birlikte çifte hamam özellikli söz konusu yapının inşa tarihi olarak 17. yüzyıl sonu 18. yüzyıl başları önerilebilir.

Şekil 3.13

Küplü Köyü Çifte Hamam Planı (Çizen Mimar Özlem Genç)

Onarımlar ve Durumu:

Yapıya ait herhangi bir onarım kaydına rastlanmamıştır. İlk olarak 1992 yılında tescillenen hamam yapısı envanter fişi bilgilerinde terk edilmiş olarak nitelendirilmiş ve hiçbir bakım onarım çalışması yapılmadığı belirtilmiştir. Günümüzde oldukça harap durumda olan hamam yapısı bir bahçe içerisinde bulunmakta olup güney cephesi ekseninde bir apartman duvarına bitişik durumdadır. Çifte hamam olarak inşa edilen yapının doğu kısmı kadınlar bölümü batı kısmı ise erkekler bölümü olarak kullanılmıştır. (Şekil 3.13) Yapının her iki bölümü için de soyunmalık mekânları tamamen yok olmuş durumda olup, kadınlar bölümü bir ılıklık ve bir sıcaklık, erkekler bölümü ise ılıklık mekânı sıcaklık mekânı ve bir adet halvet hücresinden oluşur. Yapının su haznesi kısmi yıkılmalar harici ayakta ve görülebilir durumdadır. Yapının erkekler bölümü güney cephesinde bulunan temizlik mekânı duvarları yıkılmış vaziyette olup üst örtüsü kısmen görülebilmektedir. Yine güney cephe duvarının orta aksında yıkılarak açılmış bir pencere açıklığı yer alır ki soz konusu mekânın erkekler bölümünün sıcaklık kısmında bulunması ve bir pencere açıklığı formu vermemesi sonradan açılmış olduğunu düşündürür. Kadınlar bölümü mekânları iki kubbe ile erkekler bölümü mekânları ise üç adet kubbe ile örtülüdür. (Görsel 3.61) Yapının içine girilebilen mekânları günümüzde odunluk veya depo olarak kullanılmaktadır.

Görsel 3.61

Küplü Köyü Çifte Hamam Kadınlar Bölümü Girişi

Mimari Tanım:

Kadınlar ve erkeklerin aynı zamanda kullanabildikleri çifte hamam özellikli yapı doğu batı doğrultulu dikdörtgen bir alana oturur. Eğimli bir arazide yer alan yapı ortak bir duvar vasıtasıyla birbirlerine bitişik olarak inşa edilmiş iki üniteden oluşur. Yapının doğu kuzey ve güney cepheleri asimetrik bir düzen gösterir. Doğu cephesinin güney ekseninde cepheden alçak dışa taşırılmış kütle halinde bir mekân bulunur. Söz konusu mekâna girişi sağlayan herhangi bir açıklık bulunmaz. Batı cephesi beden duvarı diğer cephelere göre daha sağlam durumda olup herhangi bir açıklık görülmez. Kuzey cephe batı ekseninde su deposundan itibaren dışa taşkın bir biçimde inşa edilmiş olup doğuda kadınlar bölümü ılıklık mekânına girişi sağlayan sivri kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Su deposu ve erkekler bölümü aynı cephe aksında yer alır. Su deposu örtü sistemi tonoz olup yükselti olarak cepheye göre kademeli olarak alçaltılmış ve söz konusu mekânın kuzey doğu köşesinde yıkılmalar oluşmuş ve içeriye girmeyi sağlayan bir açıklık meydana gelmiştir. Yapının kuzey cephesi batı ekseninde halvet hücresine girişi sağlayan orijinalinde olmayan bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Ayını aks üzerinde erkekler bölümü Ilıklık mekânına girişi sağlayan kısmen yıkılmış bir kapı açıklığı yer almaktadır. Kuzey cephede hem kadınlar bölümü ılıklık mekânına girişi sağlayan kapı açıklığı hem de erkekler bölümü halvet hücresine girişi sağlayan kapı açıklığı yapının orijinalinde var olmayıp sonradan açılmıştır. Kuzey cephede yukarıda bahsedilenlerden başka herhangi bir açıklığa rastlanmaz. Yapının güney cephesi doğu ekseninde yer alan kadınlar bölümü

kısmı bitişiğinde inşa edilen apartmanın duvarlarına dayandırılmıştır ve herhangi bir açıklık görülememiştir. Yapının güney cephesinin batı ekseninde bulunan erkekler bölümü cephede kademeli olarak inşa edilmiş olup 2,5m x 2,5m ölçülerinde dışa taşkın bir biçimde düzenlenen temizlik hücresi olarak kullanılan bir mekân yer alır. (Görsel 3.62) Söz konusu mekânın dışa taşkın beden duvarları yıkık vaziyette olup erkekler bölümü iç kısmında ılıklıktan mekâna geçişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı ve mekânın üst örtüsü olan küçük bir kubbesi görülebilmektedir.

Görsel 3.62

Küplü Köyü Çifte Hamam Güneybatı Cephesi

Yapı batı cephesi hariç diğer tüm cephelerde asimetrik bir özellik gösterir. Güney cephede doğuya doğru kademeli olarak dışa taşkın, kuzey cephede ise batıya doğru kademeli olarak dışa taşkın bir biçimde inşa edilmiştir. Cephelerdeki kademeli uygulanış üst örtüde de devam ettirilmiştir. Kadınlar bölümü ılıklık ve sıcaklık mekânları üzeri birer kubbe ile örtülüdür. Erkekler bölümünde ılıklık ve sıcaklık mekânları birer kubbe ile kapatılmış ve yaklaşık aynı yükseltidedir. Halvet mekânı ve temizlik hücresi de kubbe ile örtülmüş fakat hem genişlikleri hem de yükseltileri bakımından diğerlerinden farklıdır. Yapının kuzeyinde yer alan su deposu dikdörtgen tabanlı olup üzeri beşik tonozla örtülüdür ve üst örtüye göre daha alçakta tutulmuştur. (Görsel 3.63)

Görsel 3.63

Küplü Köyü Çifte Hamam Su Deposu

Plan ve Mekân Özellikleri:

Çifte hamam olarak asimetrik bir şekilde inşa edilen yapı doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturur. Hamamın kadınlar kısmı doğuda kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülü bir ılıklık mekânı ve ılıklığın batısında aynı ölçülerde kare tabanlı kubbe ile örtülü bir sıcaklık mekânından oluşur. Kadınlar bölümünün ılıklık mekânının doğusunda diğer mekânlara göre daha küçük ölçekli bir tuvalet hücresi yer alır fakat günümüzde sadece ılıklıktan geçilen bir kapı açıklığı ayaktadır. Hamamın erkekler bölümü batıda kare tabanlı kubbe örtülü bir ılıklık mekânı, doğusunda kare tabanlı üzerleri kubbe örtülü bir sıcaklık mekânı ve halvet hücresi, güneyinde kare tabanlı kubbe örtülü temizlik hücresi ve kuzeyinde dikdörtgen tabanlı beşik tonoz örtülü su deposundan oluşur.

Yapının kadınlar bölümüne giriş kuzey cephede ılıklık mekânının köşesinden açılan bir kapı açıklığıyla sağlanmıştır. Kısmen yıkılmış olması sebebiyle dıştan herhangi bir profil vermeyen kapı açıklığı iç kısımda sivri kemer profilli köşe trompun açılmasıyla oluşturulmuş olması söz konusu açıklığın sonradan açılmış olabileceğini düşündürür. Ilıklık mekânı kare tabanlı olup üst örtüsü olan kubbeye geçiş sivri kemer profilli tromplarla sağlanmıştır. (Görsel 3.64) Mekânın güneydoğu kısmında yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Bahsi geçen kapı açıklığı içerisine malzemeler doldurulması vasıtasıyla tamamen kapatılmıştır. Ilıklık mekânının güneybatısında Sıcaklığa geçişi

sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer almaktadır. Yine mekânın batı cephesinde sıcaklığa açılan 36cm x 47cm ölçülerinde dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı yer alır. Ilıklık mekânının aydınlatılması kubbesinde bulunan ortadakinin altıgen formlu etrafındakilerin ise yuvarlak formlu olduğu yedi adet fil gözüyle sağlanmıştır.

Görsel 3.64

Küplü Köyü Çifte Hamam Kadınlar Bölümü Ilıklık Mekânı

Kadınlar bölümünün sıcaklık mekânı kare tabanlı sivri kemer profilli tromplarla geçilen bir adet kubbe ile örtülüdür. (Görsel 3.65) Ilıklık mekânı ile aynı ölçülerde olan mekânın kuzey cephe ekseninde su deposuna açılan 46cm x 72cm ölçülerinde dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı yer alır. Sıcaklık mekânında biri batı cephesinde diğeri kuzey cephede olmak üzere iki adet kurna izi görülebilmektedir. Mekânın üst örtüsü olan kubbede ılıklık mekânının üst örtüsünde olduğu gibi yedi adet filgözü bulunur.

Görsel 3.65

Küplü Köyü Çifte Hamam Kadınlar Bölümü Sıcaklık Mekânı

Erkekler bölümü batıda kare tabanlı kubbe örtülü bir ılıklık mekânı, doğusunda müşterek bir duvarla bölünmüş kare tabanlı kubbe örtülü sıcaklık mekânı ve kare tabanlı kubbe örtülü halvet hücresi ile güneyinde sadece üst örtüsü günümüze gelebilen kare tabanlı kubbe örtülü temizlik mekânından oluşur. Erkekler bölümünün kuzey cephesinde kısmen yıkılmış form vermeyen bir kapı açıklığı ile ılıklık mekânına giriş sağlanır. Ilıklık mekânı kare tabanlı olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş sivri kemer profilli tromplarla sağlanmıştır. Söz konusu mekân günümüzde odunluk olarak kullanılmaktadır. Ilıklık mekânın aydınlatılması kubbe üzerinde demir profilli bir aydınlık feneri ile sağlanmıştır. (Görsel 3.66) Ilıklık mekânının güney doğu ekseninde temizlik mekânına girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Temizlik hücresi 130cm x 130cm ölçülerinde kare tabanlı olup üst örtüsü hariç tamamen yıkılmış durumdadır. Temizlik hücresinin üst örtüsünde aydınlatmayı sağlayan üç adet filgözü görülebilmektedir.

Görsel 3.66

Küplü Köyü Çifte Hamam Erkekler Bölümü Ilıklık Mekânı

Ilıklık mekânının doğusunda sıcaklık mekânına girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Sıcaklık mekânı kare tabanlı olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş sivri kemer profilli tromplarla sağlanmıştır. Söz konusu mekânın içinin odunla dolu olmasından dolayı zemin ve kurnalarla ilgili veri elde edilememiştir. (Görsel 3.67) Sıcaklık mekânının güney cephesinde duvar yıkılmalarından dolayı düzensiz açıklıklar oluşmuştur. Sıcaklık mekânının kuzeyinde halvet hücresine açılan dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Sıcaklık mekânının üzerindeki kubbede yedi adet tüteklik bulunur. Tütekliklerden ortada olan altıgen formlu diğerleri ise yuvarlak formludur. Mekânın kuzey doğu ekseninde sonradan içi doldurularak kapatılmış yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır ki söz konusu açıklık yapının orijinalinde halvet hücresine geçişi sağlamaktadır. Orijinal kapı açıklığının kapatılmasıyla halvet hücresine geçiş için Ilıklık mekânının kuzey doğu ekseninde duvarın yıkılması suretiyle sonradan yapılan bir açıklık elde edilmiştir. Halvet hücresi kare tabanlı olup kubbe ile örtülüdür. (Görsel 3.69) Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Kubbenin üst kısmı çökmüş vaziyettedir. Zeminde yer alan odunlardan dolayı seki ve kurnalar hakkında bilgi edinilememiştir.

Görsel 3.67

Küplü Köyü Çifte Hamam Erkekler Bölümü Sıcaklık Mekânı

Hamamın su deposu kuzey cephede doğu batı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı olup Kadınlar bölümü sıcaklık duvarına ve erkekler bölümü halvet hücresi duvarına bitişik durumdadır. Su deposunun kuzey doğu kısmındaki yıkılmalardan iç bölümü görülebilmektedir. Su deposu Yuvarlak kemer profilli beşik tonoz ile örtülüdür. Yapının külhan kısmına ait herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Görsel 3.68

Küplü Köyü Çifte Hamam Erkekler Bölümü Halvet Hücresi

Tipolojik Değerlendirme:

Hem kadınlar hem de erkeklerin aynı anda yıkanabildiği çifte hamam özellikli yapının tipolojik değerlendirmesi yapılırken erkekler ve kadınlar bölümünün sıcaklık mekânları baz alınarak ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Hamamın kadınlar bölümünün sıcaklık mekânı tek bir birimden oluşmuş olup kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Sıcaklığı dikkate alınarak yapılacak tipolojik değerlendirmelerde Aru'nun (1949, s. 52) 'En küçük hamamlar'sınıflandırmasına girmekte, Avcı'nın (2020, s. 242-243) tipolojik değerlendirmesindeise 'sıcaklığı kare alana oturan, eyvansız ve köşe halvetsiz tek mekânlı tip' plan şemasına uymaktadır.

Küplü Köyü Çifte hamamın kadınlar bölümü sıcaklığı baz alınarak yapılan incelemesinde sıcaklığın tek bir mekândan oluşması ve halvet hücresinin olmaması dolayısıyla Halvetsiz tip olarak değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Hamamın erkekler bölümü hem boyut olarak hem de işlevsel mekân özellikleri bakımından kadınlar bölümünden farklıdır. Kareye yakın bir alana oturan erkekler

bölümü, kare tabanlı bir ılıklık mekânı ile yan yana sıralanmış kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü iki adet halvet hücresinden oluşur. Hamamın sıcaklık mekânı müşterek bir duvarla ayrılmış olup iki ayrı mekân olarak uygulanmış, eş büyüklükteki mekânlar kubbe ile örtülmüştür. Erkekler bölümü bir bütün olarak incelendiğinde Karl Klinghardt'ın (1927) ''Vurgulanmış sıcaklık (Enine sıcaklıklı çifte halvetli tip) şemasına uymaktadır. Eyice'nin (1960, s. 108-115) sınıflandırmasında ılıklık mekânının ''Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip" şemasına uymaktadır. Erkekler bölümü için sıcaklığı oluşturan çifte halvetli plan şeması İznik Hacı Hamza hamamının kadınlar bölümünde de görülmekte olup, Semavi Eyice'nin değerlendirmesinde 'E' tipi yani çift halvet hücreli düzenleme olarak ifade edilmiştir (Eyice, 1997, s. 480). Ülgen'in (1987, s. 177-178) değerlendirmesinde "kare sıcaklıklı, çift halvetli" tasnifine uymaktadır. Avcı'nın (2020, s. 242-243) tipolojik değerlendirmesinde ise sıcaklığı dikdörtgen alana oturan, iki birimli halvetli tip plan şemasına uymaktadır.

Küplü çifte hamamın erkekler bölümünün tipolojik değerlendirmesi tarafımızca yapıldığında halvet hücreli tip olarak değerlendirilmesi kanaatimizce uygun olacaktır

Malzeme ve Teknik:

Yapının cepheleri kaba yonu taş ile inşa edilmiştir. Erkekler bölümü ılıklık mekânı beden duvarları günümüze daha sağlam ulaşabilmiş söz konusu mekânın duvarlarında köşelerde yer yer kesme taş ve kaba yonu taş kullanılmıştır. Yapının batı cephe duvarında alt kısımda bir sıra üst kısımda ise iki sıra tuğla dizilimi dikkat çekmektedir. (Görsel 3.69) Kapı açıklıkları tuğla örgülü olup kadınlar bölümü ılıklık ve sıcaklık mekânı kubbelerinde düzgün kesme küfeki taşı uygulanmıştır. Erkekler bölümü ılıklık mekânını örten kubbe düz istif tekniğiyle tuğladan oluşturulmuş olup aydınlık fenerinde yuvarlak demir malzeme kullanılmıştır. Erkekler bölümü temizlik hücresine girişi sağlayan yuvarlak kemerli kapı açıklığında kesme taş kullanılmış olup bu bölümün diğer kapı açıklıklarında tuğla malzeme uygulanmıştır. Erkekler bölümü sıcaklık mekânında dökülen sıva izlerinden tromplarda tuğla uygulaması olduğu görülebilmektedir. Aynı şekilde sıcaklık ve halvet mekânı iç duvarlarında tuğla izleri belli olmaktadır. Erkekler bölümü sıcaklık mekânı ve halvet hücresinin üst örtü kubbesinde küfeki taşı uygulanmıştır. Su deposunun yuvarlak kemerli beden duvarlarında moloz taş beşik tonoz örtüsünde ise istiflenmiş tuğla

kullanılmıştır. Hamamın iç kısmı sıvalı vaziyette olup sıvalarda yer yer dökülmeler görülmektedir.

Görsel 3.69

Küplü Köyü Çifte Hamam Kuzeybatı Cephesi

Süsleme:

Yapının dış ve iç kısmında herhangi bir süsleme görülmez. Kubbeye geçiş elemanları sivri kemer profilli tromplar mekâna estetik bir görüntü kazandırmıştır

3.1.13 Küplü Köyü Metruk Hamam

Yeri:

Bilecik merkez Küplü Köyü Değirmen sokak 33 pafta 1390 parselde yer alan hamam yapısı eğimli bir araziye inşa edilmiştir. (Görsel 3.70; Görsel 3.71)

Görsel 3.70

Küplü Köyü Metruk Hamam Konumu

Görsel 3.71

Küplü Köyü Metruk Hamam Üstten Görünüşü

Tarihi:

Yapıya ait herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Günümüzde Küplü köyü içerisinde iki adet hamam bulunmaktadır. Köyde bulunan çifte hamama göre fonksiyonel olarak tek hamam özellikli ve daha küçük boyutlu olup muhtelif zamanlarda yapılan onarımlarla orijinal plan şemasını koruyamamıştır. Küplü Köyü yukarıda da değinildiği üzere Sultaniyye imaretine bağlı olarak tamamen vakfedilmiştir (TADB. TTD. 541, v. 54b-57b).1876 tarihli Sabah gazetesinde Bilecik karyelerinden Küplü'de büyük bir yangın çıktığından bahsedilmektedir. Kasabada vuku bulan yangında yanan yerler arasında bir adet hamam ibaresi de geçirilmiştir (Okumuş, 2023, s. 111). Metruk hamamın gerek plan

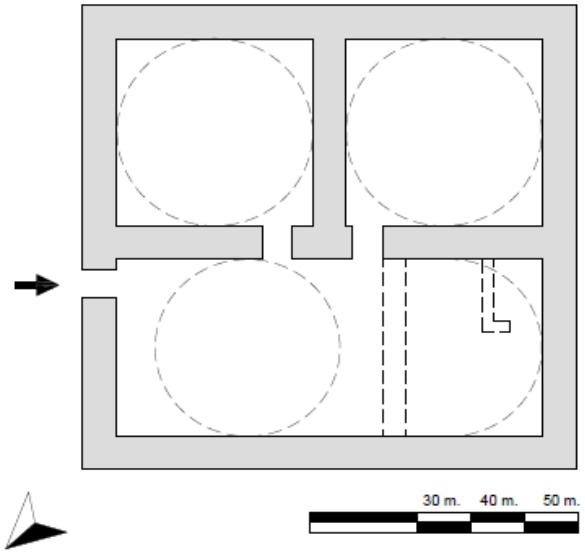
şemasının değiştirilmesi gerekse duvarlarının komple sıvalı olması yangın sonrası büyük bir onarımdan geçirilmiş olabileceği ihtimalini artırmaktadır.

Salnamelere baktığımızda H. 1310 (1894) tarihli Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde Küplü nahiye merkezinde bulunan yapılara yer verilmiş ve üç hamamın varlığı ifade edilmiştir (H.V.S., 1310, s. 374-375).H.1324 (1908) yılında hazırlanan Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde hamam sayıları artmış ve dört adet hamamdan bahsedilmiştir (H.V.S., 1324, s. 348).Küplü merkezde iki adet hamamın günümüzdeki varlığı ve tez çalışmamızda değindiğimiz Başköy'de iki adet hamamın varlığı ve bu köylerin birbirine çok yakın olması sebebiyle bahsedilen bu dört hamamdan birinin bu yapı olduğu düşünülebilir. Dönem içerisinde pek çok onarımdan geçen ve özgün halini kaybetmiş hamam için yapım tekniği ve malzeme kullanımı açısından tarihlendirme yapmak neredeyse imkansızdır. Herhangi bir vakfa kaydı bulunmayan hamam yapısının tarihlendirilmesi konusunda elimizdeki bilgiler oldukça yetersizdir. Yapının orijinalliğini yitirmesi de malzeme ve teknik bakımından değerlendirme yapabilmeyi imkansızlaştırmaktadır. 1894 yılına ait Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde (H.V.S., 1310, s. 374-375)sayıları verilen hamamlardan biri olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Fakat yukarıda sayılan gerekçelerle inşa tarihi önerisi yapmak için yeterli değildir.

Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 29.04.2010 tarih ve 40161 sayılı kararı gereği tescillenen hamam yapısıMuhtar Hüseyin Demirbaş'ın verdiği bilgilere göre 1989 yılına kadar kullanılır durumdaymış. 1999 yılında kısmen yıkık olan soyunmalık bölümü tamamen yıkılarak doldurulmuş ve alan düzleştirilmiştir.

Şekil 3.14

Küplü Köyü Metruk Hamam Planı

Onarımlar ve Durumu:

Yapıya ait herhangi bir onarım kaydına rastlanmamıştır. İlk olarak 2010 yılında tescillenen hamam yapısının soyunmalık ve külhan kısımları yıkılmış, sonrasında toprak doldurulması suretiyle dolgu alanı içerisinde kalmıştır. (Şekil 3.14) Kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısının kuzeydoğuda kalan Soyunmalık mekânının tamamen yıkılıp alanın toprak doldurulması sonucu sonradan kuzeybatıda ılıklık mekânına girişi sağlayan üç basamaklı merdivenle çıkılan demir doğramalı bir kapı eklenmiştir. Yapının soyunmalık ve külhan bölümleri tamamen yok olmuş Ilıklık ve eş büyüklükte iki adet sıcaklık birimleri görülebilmektedir. Ilıklık ve sıcaklık bölümleri birer kubbe ile kapatılmış üst örtüde görülen söz konusu üç kubbe betonarme malzeme ile sıvanmıştır. Yapının iç mekânında zeminlerde kullanılan mermer döşemeler ve duvar sıvalarının yeni görüntüsü 1989 yılına kadar kullanıldığını ve muhtelif zamanlarda yerel onarımlar yapıldığını düşündürmektedir. Yapı günümüzde kullanılmamakta olup ılıklık ve sıcaklık bölümleri içten oldukça iyi durumdadır. (Görsel 3.72)

Görsel 3.72

Küplü Köyü Metruk Hamam Ilıklık Mekânı

Mimari Tanım:

Yapı eğimli bir arazide kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturur. Yapının orijinal girişi Kuzeydoğu cephesinde bulunan soyunmalık kısmından gerçekleştirilmektedir. Soyunmalık kısmının tamamen yıkılması ve toprak altında kalması sonucunda yapının girişi kuzeybatı cephesine sonradan açılan bir kapı açıklığıyla sağlanmaktadır. Söz konusu cephede 2002 yılında çekilmiş bir fotoğrafta böyle bir açıklık bulunmaması üç basamakla çıkılan demir doğramalı kapının 2002 yılından sonra açılmış olduğunu kanıtlamaktadır. Yapının kuzeybatı cephesinde yukarıda bahsedilen kapı açıklığı hariç başka bir açıklığa rastlanmaz aynı cephenin kuzey ekseninde betonarme duvar sıvası görülebilmektedir. Yapının kuzeydoğu cephesi dolgu toprak dolayısıyla üst örtüye kadar doldurulmuş vaziyette olup herhangi bir açıklık görülememektedir. Yapının güneydoğu cephesi de aynı şekilde dolgu toprak altında kalmış olup külhan bölümü tamamen yıkılmış durumdadır. Güneybatı cephesi eğimden dolayı oldukça yüksek beden duvarına sahip olup herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Yapının tüm cepheleri düz şekilde sonlanır. Örtü kısmına çıkıldığında ılıklık mekânının tonoz ve kubbe ile sıcaklık mekânlarının ise iki kubbe ile örtülü olduğu görülmektedir. Üst örtünün tamamı yakın geçmişte kalın betonarme harç ile sıvanmış vaziyettedir.

Görsel 3.73

Küplü Köyü Metruk Hamam Güneybatı Sıcaklık Mekânı

Plan ve Mekân Özellikleri:

Kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı kuzeybatıda dikdörtgen tabanlı üzeri tonoz ve kubbe örtülü bir ılıklık mekânı ve Ilıklık mekânının güneydoğusunda iki eş birimli kare tabanlı ve üzerleri birer kubbe ile örtülü iki sıcaklık mekânından oluşur. (Görsel 3.73) Yapının ılıklık bölümüne kuzeybatı cephede orijinalinde olmayan sonradan eklenmiş üç basamakla çıkılan oldukça geniş ve yüksek demir bir kapıdan girilir. Ilıklık mekânı kuzeydoğu güneybatı ekseninde dikdörtgen tabanlı olup uzun eksenleri olan Güneydoğu kuzeybatı duvarından birbirlerine atılan bir yuvarlak kemerle iki birime bölünmüştür. Güneybatıda kalan birim yuvarlak kemer profilli beşik tonoz ile kuzeydoğuda kalan birim ise pandantiflerle geçilen bir kubbe ile örtülmüştür. Mekânın güneyinde güneydoğu duvarına dayalı sonradan yapılan giyinme kabini olarak kullanılan ‘L’ biçiminde betonarme bir set mevcuttur. Ilıklık mekânının zemininde mermer kullanılmış olup güneybatısında 200 cm genişliğinde ve kuzeybatısında ise 95 cm genişliğinde bir seki bulunmaktadır. Söz konusu sekinin

yüksekliği 20 cm'dir. Dikdörtgen tabanlı ılıklık mekânının aydınlatılması beşik tonoz üzerinde kuzeydoğu güneybatı ekseninde ardışık sıralanan üç adet yuvarlak formlu filgözü ve kubbe üzerinde ortadaki altıgen formlu etrafındakilerin yuvarlak formlu olduğu yedi adet fil gözüyle sağlanmıştır. Mekânın kuzeydoğusunda yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Bahsi geçen kapı açıklığı soyunmalık kısmına açılmaktadır. Fakat günümüzde soyunmalık mekânının tamamen toprak doldurulması sonucu açıklık demir doğrama bir kapı ile kapatılmıştır. Ilıklık mekânın güneydoğusunda birbirine eş büyüklükte duvarları müşterek kare tabanlı iki sıcaklık mekânı yer alır. Her iki birim için de giriş ılıklık bölümünden açılan yuvarlak kemerli kapı açıklıkları ile sağlanır. Her iki sıcaklık mekânı da kare tabanlı olup tromplarla geçilen birer kubbe ile örtülüdür. Sıcaklık mekânları zemini mermer kaplı olup 20 cm yüksekliğinde 60 cm genişliğinde bir seki mekânları kapı açıklıkları hariç dört bir yönden dolanır. Sıcaklık mekânlarının aydınlatılması kubbeler üzerinde bulunan yedi adet tüteklikle sağlanır ve aynı özellikler gösterir. (Görsel 3.74) Sıcaklık mekânlarının müşterek duvarında birbirleriyle irtibatı sağlayan kare formlu bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Her iki sıcaklık mekânı için ikişer adet kurna bulunmaktadır. Güneyde bulunan sıcaklık mekânında biri güneybatı duvarında diğer güneydoğu duvarında olacak şekilde iki adet kurna yer alır. Yine söz konusu mekânın kuzeybatı duvarının batı ekseninde sivri kemerli bir niş görülmektedir. Aynı niş uygulaması doğuda yer alan sıcaklık mekânı için aynen yansımış ancak kuzeybatı duvarının orta aksında yer almıştır. Doğudaki sıcaklık mekânının güneydoğusunda bugün tamamen yıkılmış vaziyette olan su deposuna açılan yuvarlak kemerli bir pencere açıklığı yer alır ve dolgu toprak görülebilmektedir.

Görsel 3.74

Küplü Köyü Metruk Hamam Kuzeydoğu Sıcaklık Mekânı

Tipolojik Değerlendirme:

Kareye yakın bir alana oturan Küplü Metruk Hamam dikdörtgen tabanlı bir ılıklık mekânı ile yan yana sıralanmış kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü iki adet halvet hücresinden oluşur. Hamamın sıcaklık mekânı müşterek bir duvarla ayrılmış olup iki ayrı mekân olarak uygulanmış, eş büyüklükteki mekânlar kubbe ile örtülmüştür. Sıcaklık mekânlarına giriş ılıklıktan yan yana sıralanmış kapı açıklıkları ile gerçekleştirilmektedir. Bir bütün olarak incelendiğinde Karl Klinghardt'ın (1927) ''Vurgulanmış sıcaklık (Enine sıcaklıklı çifte halvetli tip) şemasına, Eyice'nin (1960, s. 108-115) ''Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip" şemasına uymaktadır. Küplü Metruk Hamam için sıcaklığı oluşturan çifte halvetli plan şeması İznik Hacı Hamza hamamının kadınlar bölümünde de görülmekte olup, Eyice'nin (1997, s. 480-481) değerlendirmesinde 'E' tipi yani çift halvet hücreli düzenleme olarak ifade edilmiştir. Ülgen'in (1987, s. 177-178) değerlendirmesinde "kare sıcaklıklı, çift halvetli" tasnifine uymaktadır. Avcı'nın (2020,

s. 242-243) tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı dikdörtgen alana oturan, iki birimli halvetli tip plan şemasına uymaktadır.

Küplü metruk hamamın tipolojik değerlendirmesi tarafımızca yapıldığında halvet hücreli tip olarak değerlendirilmesi kanaatimizce uygun olacaktır

Malzeme ve Teknik:

Yapının cepheleri kaba yonu taş ile inşa edilmiştir. Ilıklık mekânına girişi sağlayan ve sonradan açılan kapı ve günümüzde var olmayan soyunmalık bölümünde ılıklığa geçiş kapısında demir malzeme kullanılmıştır. Yapının üst örtüsü ve beden duvarlarının bazı kısımlarında kalın betonarme sıva izleri görülebilmekte olup yer yer kırılmalar mevcuttur. Hamamın iç kısmı sıvalı vaziyette olup dökülen yerlerinden üç kat sıva izi anlaşılabilmektedir. İç kısımda en üst sıvanın rengi mavi olarak tercih edilmiştir.

Süsleme:

Yapının dış ve iç kısmında herhangi bir süsleme görülmez.

3.1.14 Okluca Köyü Hamamı

Bursa kültür ve Tabiat varlıklarını Koruma Kurulu'nun 02.12.1994 tarih ve 3795 sayılı kararı gereği tescillenen hamam yapısı Bilecik merkez Okluca köyü meydanında bulunmaktaydı. Envanter fişine göre 19. yüzyıla tarihlenen hamam yapısı 1998 yılında tamamen yıkılmış olup tescilli kültür varlığını izinsiz yıkan veya yıktıranlar hakkında soruşturma talep edilmiştir.

Bilecik'te Kanuni Sultan Süleyman döneminde hazırlanan defterde 11 hane ve 2 mücerredden oluşan Bokluca isminde bir karyeden bahsedilmekte olup ismin sonraları Okluca olarak değişmiş olabileceği ihtimal dahilindedir (Turğut, 2011, s. 237). Tescil edildiği 1994 yılındaki fotoğraflardan ve envanter fişinden anlaşıldığı kadarıyla büyük bir bölümü yıkık halde bulunan yapının dikdörtgen tabanlı ve iki kubbe ile örtülü olduğu görülmektedir. Fotoğraflardan yan yana sıralanmış iki adet yuvarlak kemerli kapı açıklıkları seçilebilmekte malzeme olarak moloz taş görülebilmektedir. Envanter fişine göre hamamın beden duvarlarında devşirme malzeme kullanılmış olduğu ifade edilmekte

ve bu devşirme mimari parçanın yazıtlı olduğu belirtilmektedir. Günümüzde hamam yapısı tamamen yok olmuştur.

3.1.15 Pelitözü Hamamı

Yeri:

Bilecik ili merkez Pelitözü mahallesinde mülkiyeti köy tüzel kişiliğine ait 215 ada 55 parselde yer alır. (Görsel 3.75; Görsel 3.76))

Görsel 3.75

Pelitözü Hamamı Konumu

Görsel 3.76

Pelitözü Hamamı Üstten Görünüş

Tarihi:

Yapıya ait herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Bu nedenle yapının inşa tarihi ile ilgili net bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Öte yandan 16. yüzyılda Pelidözü Karyesi ismiyle kaydedilen yerleşim yerinde bulunan mescidin giderleri için, 3000 akçe geliri olan bir hamamdan bahsedilmektedir (Turğut, 2011, s. 52). Bahsi geçen hamam yapısının, konumuza dahil Pelitözü mahallesinde olduğu düşünülürse, hamamın 16. yüzyılda var olduğu kanısına ulaşılabilir. Köyün tarihçesine baktığımızda Bilecik nahiyesinde Hass-ı Humayun olarak kaydedilen on köyden biri olduğu anlaşılmaktadır (Turğut, 2011, s. 171).16. yüzyılda kaydedilen verilere göre Gayr-i Müslimlerin çoğunlukta olduğu köylerden biridir (Turğut, 2011, s. 265).

Yine hamamın bulunduğu mahallede 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında yapılmış olabileceği düşünülen bir çeşme bulunmaktadır. Çeşmenin kesin inşa tarihi tam olarak bilinmese de cephe düzenlemesi ve üzerinde bulunan motifler, Cumhuriyet öncesi Geç Osmanlı dönemine ait olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.

Milli Mücadele yıllarında Anadolu'daki birçok şehir gibi Bilecik şehrinin de Yunan orduları tarafından en fazla tahribata uğrayan şehirlerden biri olduğu bilinmektedir (Bilgin, 2015). Nitekim üç kez Yunan orduları tarafından işgal edilen, yaklaşık 13 ay gibi

bir süre işgal altında kalan ve Yunan ordusu tarafından boşaltılırken birkaç ev dışında tamamen yakılmış olan Bilecik şehrinde bütün Osmanlı yapıları da tahrip edilmiştir (*BOA. DH. EUM. AYŞ, D:61, B:35.*). Nitekim 1921 yılında Bilecik Mutasarrıfı olan Salih Bey de 24 Nisan 1921 tarihinde Garp Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği raporda Yunanlıların çevreye verdiği zararı açıkça ortaya koymuştur. Raporda; *"Bilecik Kasabası'nda 1800 hane ve 330 dükkân, 18 han,* ***4 hamam,*** *2 tekke, 1 mescit, 8 camii şerif, 2 ipek fabrikası, 9 fırın, 6 emâkîn-i amiriye (devlet dairesi) ve 2 medrese muhterik olmuştur*" (*ATASE Arşv. İSH. Kol. K: 661, G: 63, B: 63-1.*; ATBD, C.41, B:2304 :165-166.) demektedir. Yukarıdaki Atase Arşiv belgesinden de anlaşılacağı üzere Bilecik Merkezinde bulunan 4 hamamın da yandığı açıkça görülmektedir.

Bölgede yapmış olduğumuz saha çalışmaları ve arşiv kayıtlarında 3000 akçe geliri olan hamamdan bahsedilmesi 16. yüzyılda Pelitözü mevkiinde bir hamamın varlığını bize kanıtlamaktadır. Ancak Millî Mücadele yıllarında yaşanan tahribat dolayısıyla burada bulunan hamamın cumhuriyet döneminde birçok kez onarımdan geçtiğini göstermektedir. Köy Muhtarı Ahmet Aydın'ın aktardığına göre 1963 yılına kadar varlığını devam ettiren Pelitözü Hamamı, bu tarihte çıkan yangın sonrasında kaderine terk edilmiştir. Hamam, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 04.09.1985 tarih, 1384 sayılı kararı ve 15.10.1986 tarih, 2714 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

Sonuç olarak elde ettiğimiz bu kısıtlı bilgiler ışığında Pelitözü Hamamının 16. yüzyıldan 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar aktif bir şekilde kullanıldığı ve en az 400 yıla yakın bir geçmişe sahip olduğu ifade edilebilir.

Onarımlar ve Durumu:

Hamamın bilinen kayıtlı bir onarımı söz konusu değildir. İlk olarak 1985 yılında tescillenen Pelitözü hamamı 21.12.2017 tarih ve 5923 sayılı kararı gereği koruma grubu 1. Grup yapı olarak güncellenmiştir. Sıcaklık mekânının ortasında 1,54x1.58 ölçülerinde sonradan eklendiği düşünülen ve günümüzde var olmayan bir göbek taşı açıklığı bulunmakta bu açıklıktan cehennemliğin tuğla malzeme ile örülmüş ayakları görülebilmektedir. Mahalle muhtarından hamamda 1963 yılında bir yangın çıktığı bu yangından sonra hamamın kullanılmadığı ayrıca yangından önce hamamı rum bir ailenin işlettiği öğrenilmiştir. Günümüzde Yapının Soyunmalık bölümü tamamen yok olmuş,

Ilıklık, sıcaklık ve külhan bölümleri görülebilmektedir. Hamamın ılıklık ve sıcaklık kısımlarındaki zeminlerde yer yer tahribatlar oluşmuş, zemin döşemeleri kırılmıştır. Sıcaklığı örten kubbe dıştan betonarme malzeme ile sıvanmış bazı yerlerinde tahribatlar oluşmuştur. Kubbenin dış sıvasında dökülmeler ve çatlaklar izlenebilmektedir. Yapının özellikle kuzey cephesinde tüm duvarı sarmaşık bitkisi kaplamıştır. (Görsel 3.77)

Görsel 3.77

Pelitözü Hamamı Kuzey Cephe

Mimari Tanım:

Yapı eğimli bir arazide doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturur. Yapının batı cephesinde içeriye girişi sağlayan taş malzemeden imal edilmiş söve ve lentolardan oluşan dikdörtgen biçimli bir kapı açıklığı yer alır. Batı cephesinin kuzey köşesine yakın Giriş kapı açıklığının solunda yuvarlak kemerli bir niş bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerinde düzensiz taşların yıkılması sonucu duvarda oluşan boşluğun yapının kitabesi olabileceğini düşündürtse de söz konusu boşluğun düzensiz duvar örgüsüne sahip olması ve kitabe nişi için uygun olmaması bu düşünceyi yersiz kılar. Söz konusu cephede başka bir açıklığa rastlanmaz.

Yapının kuzey cephesi batı yönünde 135 cm. ölçüsünde dışa taşkın biçimde kademeli inşa edilmiş olup, günümüzde herhangi bir açıklık bulunmamaktadır, ancak eski fotoğraflarında söz konusu cephede küçük boyutlu dikdörtgen biçimli bir niş veya ılıklık mekânına açılan bir pencere açıklığı fark edilmektedir. Fotoğraftaki açıklık günümüzde

görülmemekle birlikte yapının ılıklık bölümünün iç cephesinde böyle bir açıklığın olmaması sonradan kapatılmış olabileceği izlenimini doğurur. Cephenin dışa taşkın kısmında sarmaşık bitkisinin de etkisiyle tahrip olan kısımlardan künklerin geçtiği hatlar izlenebilmektedir. Güney cephede herhangi bir açıklığa rastlanmazken sıcaklık bölümü kubbesi söz konusu cephedeki eğimden dolayı net bir biçimde görülebilir. Yapının Doğu cephesinin yükseltisi diğer cephelere göre daha alçakta olup külhan kısmı dışa taşkın bir biçimde kademeli olarak inşa edilmiştir. Doğu cephe ekseninde yuvarlak taş kemerli büyükçe bir niş içinde ocak bulunur. (Görsel 3.78) Yapının cephelerinin birleşme kısımlarında yer yer görülen düzgün kesme taşlar ve külhan bölümünde ocağın bulunduğu kemer açıklığının düzgün kesme taş ile örülü olması, orijinalinde yapının tüm cephelerinin kesme taşla kaplı olduğunu düşündürür.

Yapının tüm cepheleri düz şekilde sonlanır. Güney cephede üst kısımlarda sonradan yapılan betonarme sıva izleri izlenir. Örtü kısmına çıkıldığında sıcaklık bölümünün kasnaksız bir kubbeyle, ılıklık bölümü ve külhan bölümünün basık kemer profilli beşik tonoz ile örtülü olduğu görülür.

Görsel 3.78

Pelitözü Hamamı Doğu Cephe

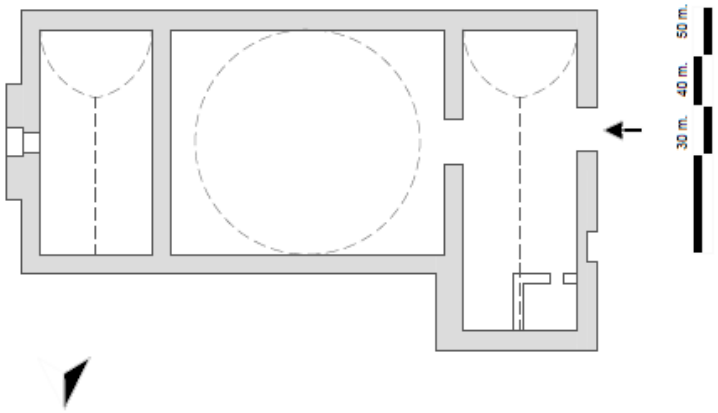
Plan ve Mekân Özellikleri:

Doğu batı doğrultulu dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı; Batıdan başmak kaydıyla dikdörtgen tabanlı üzeri tonoz örtülü bir ılıklık mekânı, kare tabanlı ve üzeri kubbe ile

örtülü sıcaklık mekânı, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen tabanlı ve üzeri tonoz örtülü su deposu ve külhandan meydana gelir (Şekil 3.15).

Şekil 3.15

Pelitözü Hamamı Planı (Çizen Furkan Kocapınar)

Yapının külhan bölümü küçük ölçekli bir ocakla sınırlandırılmıştır. Külhanı çevreleyen duvarların olmaması ocak önünün daha niteliksiz duvarlar veya ahşap malzemeden inşa edilen bir yakacak deposuyla çevrili olduğunu veya ocak önünde günümüze ulaşmayan bir sundurmanın var olduğunu düşündürür.

Soyunmalık mekânı tamamen yıkılmış olup herhangi bir veri vermez. Her ne kadar yapının güney cephesinde ılıklık mekânına bitişik doğu batı ekseninde taş sırası izlenebilse de mahalle yolunun eğilimini sınırlandırmak için de moloz taşlarla örülmüş olabileceğini düşündürür.

Yapının ılıklık mekânı kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup, ılıklık bölümüne giriş 70 cm genişliğinde, 1,80 m yüksekliğinde düzgün kesme taşlardan dikdörtgen bir kapı açıklığından sağlanır. (Görsel 3.79) Ilıklık mekânı kuzey güney doğrultulu yuvarlak kemer profilli tonoz ile örtülmüştür. Tonoz örtü üzerinde kuzey güney doğrultusunda art arda sıralanan altı adet fil gözü ile aydınlanan ılıklık bölümünün kuzey cephesinde batı duvarına bitişik sonradan eklenen bir hücre yer alır. Tıraşlık ya da tuvalet olarak kullanılan hücreye giriş dikdörtgen bir kapı açıklığıyla sağlanır. Kuzeydoğu köşede Ilıklık bölümünü sıcaklıktan ayıran duvar kademeli olup dışa taşkın bir biçimde inşa edilmiştir. Kuzey cephede traşlık/ tuvalet hücresinin batısında 5 cm yüksekliğinde 20 cm eninde bir seki yer alır. Ilıklık bölümünün güney cephesi zeminden yaklaşık 10 cm

yükseltilerek kot farkı elde edilmiştir. Söz konusu mekânın zemin taşları mermer olup yer yer kırıldığı bölümlerden cehennemlik kısmı görülebilmektedir. Mekânının doğu cephesinde ılıklık mekânına giriş kapısı ile aynı eksende yer alan ve sıcaklık mekânına girişi sağlayan 75 cm genişliğinde 1,70 m yüksekliğinde dikdörtgen bir kapı açıklığı yer alır.

Görsel 3.79

Pelitözü Hamamı Ilıklık Mekânı

Yapının sıcaklık bölümü kare tabanlı tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülü bir mekân düzeni gösterir. Mekânın doğu, kuzey ve güney duvarlarında birer adet kurna yer alır. Kurnalar dikdörtgen biçimli bir ayna taşı ve kurna yalağından ibaret olup kurna yalakları tahrip olmuş durumdadır. (Görsel 3.80) Mekânın doğu duvar ekseninde üst kotta su deposuyla bağlantıyı sağlayan kare görünümlü bir pencere açıklığı yer alır. Mekânın ortasında göbek taşının bulunduğu alan tamamen tahrip edilmiştir.1986 yılında hazırlanan envanter fişine göre çokgen tabanlı bir göbek taşının varlığından söz edilmiş olsa da günümüzde Göbek taşı tamamen yok edilmiş ve bu açıklıktan yapının cehennemliği görülebilmektedir. (Görsel 3.81) Mekânı dört bir yönden yaklaşık 10 cm yüksekliğinde bir seki ve hemen önünde bir su yolu dolanır. Sıcaklık mekânının duvarlarında oluşan tahribatlar sonucu künk hatları izlenebilmektedir. Sıcaklık mekânının batı duvarında giriş kapısının hemen üzerinde orijinalinde sivri kemerli sonrasında alçı ile dikdörtgen bir biçime dönüştürülmüş metal çerçeveli bir niş yer alır.

Görsel 3.80

Pelitözü Hamamı Sıcaklık Mekânı Kurna

Yapının sıcaklık mekânını örten kubbe üzerinde merkezdekinin altıgen yıldız motif formlu diğerlerinin yuvarlak formlı olduğu on bir adet tüteklik mekânın aydınlanmasını sağlar.

Görsel 3.81

Pelitözü Hamamı Sıcaklık Mekânı

Yapının doğu ekseninde sıcaklık mekânına bitişik kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı ve üzeri tonoz örtülü su deposu yer alır. Su deposunun batı duvar ekseni ortası üst kotta sıcaklık bölümüyle bağlantı kuran dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı yer alır. Su deposunun doğusunda duvarları günümüze kadar gelememiş olan külhan mekânı yer

alır. Külhan mekânının batı duvar ekseninde düzgün kesme taştan basık kemerli bir ocak nişi bulunur.

Yapıda aydınlanma ılıklık mekânında kapı açıklığı ve tonoz üzerindeki fil gözleriyle, sıcaklık mekânında ise kubbeye açılan fil gözleriyle sağlanır.

Tipolojik Değerlendirme:

Pelitözü Hamamı köy nüfusuna bağlı olarak hizmet ettiği kişi sayısının da az olması bakımından bir köy hamamı olarak değerlendirilmelidir. Dikdörtgen bir alana oturan, bir ılıklık bir sıcaklık ve su deposundan oluşan yapıyı münferit hamam kategorisinde değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Araştırmacılar hamamların tipolojik sınıflandırmalarını yaparken asıl yıkanma mekânını yani sıcaklık bölümlerini dikkate almışlar ve buna göre bir değerlendirme de bulunmuşlardır. Pelitözü Hamamı kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü sıcaklık mekânı ile Ülgen'in (1987, s. 177-178) sıcaklık tasarımını baz alarak yapmış olduğu değerlendirmeye göre ''Kare'' sıcaklıklı plan tipine uymaktadır. Diğer araştırmacılar bu plan tipini münferit olarak değerlendirmiştir. Hamam tipolojisi ile ilgili yakın dönemde çalışmaları olan Avcı (2020, s. 242-243) tipolojik sınıflandırmayı sıcaklık bölümlerinin kare ya da dikdörtgen bir alana oturması yönüyle incelemiş her iki sınıflandırma için alt başlıklar oluşturmuştur. Pelitözü hamamı Avcı'nın değerlendirmesine göre ''Sıcaklığı kare alana oturan, eyvansız ve köşe halvetsiz tek mekânlı tip' olarak plan şemasına uymaktadır.

Tarafımızca yapılan tipolojide ise tek mekândan oluşan sıcaklık bölümü ile küçük bir köy hamamı hüviyetinde halvetsiz tip olarak değerlendirilmiştir.

Malzeme/Teknik:

Yapının duvarlarında kaba yonu ve moloz taş uygulanmıştır. Köşelerde kesme taş uygulaması dikkat çeker, Ilıklık bölümü giriş açıklığının söve ve lentolarında kesme taş kullanılmıştır. Aynı şekilde külhan bölümünün ocak nişinde bulunan kemer kısmında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Ilıklık bölümünde tuvalet/traşlık hücresi sonradan ekleme olup betonarme malzeme ile yapılmıştır. Sıcaklık kısmında kurnalar da taş malzeme uygulanmış, Sıcaklık bölümü giriş kapısı üzerindeki niş demir profilli çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Yapının iç duvarlarında değişik dönemlerde yapılan sıva izleri

görülebilmektedir. Gerek sıcaklık kısmında gerekse Ilıklık kısmındaki zemin çökmelerinden görülebilen cehennemlik ayaklarında düz istif örgü tekniğinde tuğla taban döşemesinde kesme taş uygulandığı görülür. Sıcaklık bölümünün kubbesi dıştan beton kaplı olup yer yer kırılmalar dökülmeler izlenebilmektedir.

Süsleme:

Yapının sıcaklık bölümünde kubbelere açılan tüteklikler hariç herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Kubbedeki tütekliklerin simetrik yerleştirilmiş olması ve ortada bulunan tütekliğin altıgen yıldız motifi şeklinde form göstermesi süsleme öğelerine tek örnek olarak söylenebilir.

3.1.16 Selöz Köyü Hamamı

Yeri:

Bilecik ili Merkez Selöz köyü, köy içi mevkiinde 32 pafta 3305 parselde yer alır. (Görsel 3.82)· Mülkiyeti köy tüzel kişiliğine ait olan hamam yapısı köyün merkezinde eğimli bir araziye inşa edilmiş olup günümüzde kaderine terk edilmiş vaziyettedir. (Görsel 3.82)

Konumu: 227°GB, enlem 40° 7’ 51’’ N, boylam 29° 55’ 23’ E

Görsel 3.82

Selöz Köyü Hamamı Konumu

Görsel 3.83

Selöz Köyü Hamamı Üstten Görünüş

Tarihi:

Yapıya ait herhangi bir kitabe bulunmamakta, vakfiyesinin olup olmadığı ve hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 08.03.2002 tarih ve 8989 sayılı kararı ile tescil edilmiştir. Köyün tarihine baktığımızda 16. Yüzyıl kayıtlarında kesimciler yeri olarak bilinen yerleşimin ismi 'Salözü' olarak geçmektedir (Turğut, 2011, s. 173) 1915 yılı nüfus cetveline göre köyün nüfusu 550 nefer olup tamamı Müslümanlardan oluşmaktaydı (Demiryürek, 2015, s. 251).

Hamam ile ilgili tarihçe oluşturabileceğimiz veriler oldukça kısıtlıdır. Köy muhtarı Yaşar Yeyen'den edindiğimiz bilgilere göre 2000'li yıllara kadar kullanılmaktaymış. Hamamın sonradan yapılmış olan soyunmalık bölümünde demir doğramalı ve kilitli bir kapısı bulunmaktadır. Tüm uğraşlarımıza rağmen hamamın içerisine girilememiş ve iç mekân ile ilgili veri elde edilememiştir. Yapının tescil fişinde inşa tarihi olarak 19. Yüzyıl öncesine ait olabileceği belirtilmesine rağmen bu konuda kesin bir yargıya varmak oldukça güçtür. İnşa tekniği ve malzeme olarak da herhangi bir veri sunmayan hamam yapısı için küçük bir köy hamamı hüviyetinde 20. Yüzyıl başları önerilebilir.

Onarımlar ve Durumu:

Hamamın vakfiyesinin veya inşa kitabesinin olmayışı geçirmiş olduğu onarımlar ile ilgili herhangi bir veri sunmamaktadır. Sonradan inşa edilen soyunmalık bölümü göz önüne

alındığında yakın dönemlerde yerel onarımlardan geçtiği söylenebilir. Yapının külhan bölümü günümüzde hayvan barınağı olarak kullanılmaktadır.

Kuzeydoğu- Güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı Kuzeydoğudan başlamak üzere geniş bir soyunmalık, aralık, ılıklık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşur. Yapının soyunmalık kısmı sonradan eklenmiş olup kare tabanlı mekânın üzeri kırma çatı ile örtülmüş ve üzeri kiremit kaplanmıştır. Külhan kısmı tek yöne eğimli sundurma çatı ile kapatılmış üzeri kiremitle kaplanmıştır. Soyunmalık ve külhan bölümleri arasında kalan ılıklık sıcaklık ve aralık kısımları üst örtüsü betonarme malzeme ile sıvanmış vaziyettedir. Hamam günümüzde metruk durumda olup külhan bölümü hayvan barınağı olarak kullanılmaktadır.

Mimari Tanım:

Eğimli bir arazide kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan yapı soyunmalık, aralık, ılıklık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşur. Yapının kuzeybatı cephesi eğimden dolayı neredeyse üst örtüsüne kadar zeminle birleşmiş durumdadır. Söz konusu cephe simetrik olup herhangi bir açıklığa rastlanmaz. Hamamın kuzeydoğu cephesinde soyunmalık mekânına açılan demir doğramalı dikdörtgen formlu bir kapı yer alır. Giriş kapısının doğusunda üst kotta mekânın aydınlatılması amacıyla dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı bırakılmıştır. Cephede başka da bir açıklık görülmez. Hamamın güneydoğu cephesi kademeli olup söz konusu cephe külhan bölümünden sonra dışa taşkın bir biçimde inşa edilmiştir. Cephenin güneyinde külhan bölümüne girişi sağlayan ahşap doğramalı bir kapı yer alır. Kapının doğusuna doğru üst kotta su deposunu gören sonradan açılma bir pencere açıklığı bulunur. Yine aynı cephenin doğusunda yer alan soyunmalık mekânında iki adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Doğudaki pencere açıklığı soyunmalık mekânını aydınlatılması amacıyla ortada yer alan pencere açıklığı ise soyunmalığa sonradan inşa edilen tuvaletin dışa açılan penceresi şeklinde düzenlenmiştir. Yapının güneybatı cephesinde herhangi bir açıklığa rastlanmaz. Soyunmalık ve külhan bölümlerinde saçak ile çatıya geçilerek orta bölümde ise düz bir biçimde cepheler sonlandırılmıştır. Yapının üst örtüsüne bakıldığında kademeli bir görünüme sahip olduğu görülür. Soyunmalık mekânı üzeri kırma çatı ile külhan bölümü ise tek yöne eğimli sundurma ile kapatılmıştır. Her iki çatıda kiremit kaplıdır. Yapının külhan bölümünü

kapatan çatısı su deposu üzerine kadar uzatılmış vaziyettedir. (Görsel 3.84) Ilıklık ve sıcaklık bölümü üst örtüleri kubbe olup sekizgen bir kasnak üzerine oturur. Güneydoğu cephede yer alan aralık bölümü ise tonoz ile örtülüdür. Bahsi geçen üst örtüler betonarme malzeme ile sıvanmış vaziyettedir.

Görsel 3.84

Selöz Köyü Hamamı Güneydoğu Cephesi

Plan ve Mekân Özellikleri:

Yapının içine girilemediğinden dolayı plan ve mekân özellikleri tarafımızca incelenip ölçüm yapılamamıştır. Ancak gerek dış cepheleri gerekse üst örtü incelemelerimiz, tescil fişinde yer alan tanımlamalar ve bunlara ek olarak köyün muhtarının hamamın içi ile ilgili verdiği bilgiler plan ve mekân özellikleri hakkında fikir edinmemizi sağlamıştır.

Kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı kare tabanlı ve üzeri kırma çatı örtülü bir soyunmalık mekânı, kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda art arda sıralanan eş büyüklükte kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir ılıklık ve bir sıcaklık mekânı, bu mekânların duvarlarına paralel uzanan ve üzeri tonoz örtülü bir aralık mekânı ve külhan bölümlerinden oluşur. Yapının soyunmalık ve külhan bölümleri sonradan eklenmiş olup külhan bölümünün çatısı su deposunu kapatacak kadar uzanmaktadır. Ilıklık ve sıcaklık mekânları üzeri sekizgen kasnağa oturan eş büyüklükte

birer kubbe ile kapatılmış, kubbe üzerinde sekiz adet fil gözü açıklığı bırakılmıştır. (Görsel 3.85)

Görsel 3.85

Selöz Köyü Hamamı Ilıklık ve Sıcaklık Kubbeleri

Tipolojik Değerlendirme:

Tescilli Selöz Köyü hamamının tek bir sıcaklık mekânına sahip olması küçük bir köy hamamı görünümünde münferit bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Köyde yaşayan insanların yıkanma ihtiyacını karşılamak üzere bir ılıklık ve bir sıcaklık bölümlerinden oluşan hamam yapısı Avcı'nın (2020, s. 242-243) tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı kare alana oturan, eyvansız köşe halvetsiz tek mekânlı tip plan şemasına uymaktadır.

Tarafımızca yapılan tipolojide ise tek mekândan oluşan sıcaklık bölümü ile küçük bir köy hamamı hüviyetinde halvetsiz tip olarak değerlendirilmiştir.

Malzeme/Teknik:

Yapının beden duvarlarında yıkılan sıva altlarından moloz taş uygulaması görülmektedir. Külhan bölümünde yer alan ocak nişi sivri kemer formlu moloz taş ile örülmüştür. Ilıklık

ve sıcaklık bölümlerinin kubbeleri ile aralık mekânını örten tonoz betonarme malzeme ile sıvanmış vaziyettedir.

Süsleme:

Yapıya ait herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamıştır.

3.1.17 Süleyman Paşa Hamamı

Yeri:

Bilecik ili, merkez Cumhuriyet Mahallesi, Aşağı Çarşı Mevkii, 29 pafta, 393 ada, 3 parselde yer alır. Bilecik, coğrafi yapısı dolayısıyla bir çanak görünümündedir. (Görsel 3.86) Bu topoğrafik yapı nedeniyle yerleşim yerleri kimi zaman çukur bir alan kimi zamanda dağ eteklerine doğru olmuştur. Bu nedenle mahalleler arasında dik yokuşlar, dolayısıyla ulaşım oldukça güçleşmiştir. Çalışmamıza konu olan Süleyman Paşa Hamamı da günümüzde Hamsu vadisi diye adlandırılan bölgede, Orhangazi Camii'nin güneyinde dik bir yamacın hemen altında yer almaktadır. (Görsel 3.87) Yapı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 22.07.1983 tarihli kurul kararı ile tescillenmiştir. Konumu: 84°D, enlem 40° 8' 33'' N, boylam 29° 59' 14' E

Görsel 3.86

Süleyman Paşa Hamamı Konumu

Görsel 3.87

Süleyman Paşa Hamamı Üstten Görünüş

Tarihi:

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ev sahipliği yapan Bilecik'in fethi sonrasında şehirde birtakım imar çalışmaları yapılmıştır. Bunlar arasında günümüze ulaşan en erken tarihli yapılar Orhan Gazi Camii ve Orhan Gazi imaretidir. 14. yüzyılda yapıldığı bilinen bu yapıların hemen alt kısmına yine Orhan Gazinin büyük oğlu Gazi Süleyman Paşa adıyla bilinen bir cami ile bir hamam yaptırılmıştır. Bölgede yapılan saha çalışmaları neticesinde Süleyman Paşa caminin varlığına dair herhangi emare bulunmamaktadır. Fakat Süleyman Paşa Hamamı yıllar içerinde birtakım değişikliklere uğramış olsa da ayakta kalmayı başarmıştır.

Süleyman Paşa Hamamının tam olarak inşa tarihi bilinmemektedir. Günümüze kadar yapılan arkeolojik kazılar ve saha araştırmalarında da yapı ile alakalı bir kitabeye ulaşılamamıştır. Bunun yanında yapım tekniği ve malzeme kullanımı açısından da Süleyman Paşa Hamamının inşa tarihinin tespiti mümkün değildir ancak incelediğimiz yapının Orhan Gazi'nin büyük oğlu Süleyman Paşa'nın ismini taşıdığı ve Süleyman Paşa'nın 1359 yılında vefat ettiği bilgisine sahibiz. Bu bilgiler ışığında Süleyman Paşa Hamamı'nın inşa tarihinin 14. yüzyılın ortalarında veya 1362 tarihinde Osmanlı tahtına

geçen I. Murat döneminde yapıldığı düşüncesi ön plana çıkmaktadır[6]. Zaten 1983 yılında hazırlanan envanter fişine göre de Süleyman Paşa Hamamı erken Osmanlı dönemine tarihlendirilmiş ve I. Murad zamanında inşa edildiği envanter fişine kaydedilmiştir.

Hamamın yakın çevresinde yapılmış olan diğer yapılara ait vakıf kayıtlarındaki bilgiler bizim tezimizi destekler niteliktedir. Yine yapılan kazı çalışmalarında ele geçen sekiz sikkeden[7] birinin Çelebi Sultan Mehmet dönemine ait olması hamam yapısının 15. yüzyılda da var olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu gerekçeler ışığında yapının inşa tarihi olarak 14. Yüzyıl olduğu önerilebilir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ev sahipliği yapan Bilecik şehrine Osman Gazinin vefatından sonra hem Orhan Gazi hem de Çelebi Mehmet tarafından birtakım yapılar inşa edilmiştir. Sultan II. Abdülhamit de atası olması hasebiyle Bilecik ve ilçelerinde bulunan Osmanlı yapılarına büyük önem vererek bu yapıları onarımdan geçirmiştir.

20. yüzyılın başlarında da Gazi Süleyman Paşa Hamamının varlığını koruduğunu görmekteyiz. Nitekim 1324 (1908) tarihli Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde "Cennetmekân Sultan Osman Firdevs-i âşiyan Sultan Orhan Gazi hazretlerinin ve Süleyman ve Şerif Paşaların birer cami-i şeriflerinin" olduğu bilgisi hamamın varlığını ve kullanıldığını bize ispatlar niteliktedir (H.V.S., 1324, s. 348). Ancak Milli Mücadele yıllarında tamamen harap bir şehir haline gelen Bilecik, cumhuriyetin ilanından sonra yeniden imar edilmiş ve eski Bilecik olarak adlandırdığımız yerleşim bölgesi, büyük oranda terk edilmiş ve tarihi sit alanına dönüştürülmüştür. Bu nedenle Süleyman Paşa Hamamı da 2002 yılına kadar ne yazık ki kaderine terk edilmiştir.

[6] 1885 tarihli Hüdavendigar Vilayet salnamesinde Yenişehir'de bulunan kütüphaneler arasında Süleyman Paşa Kütüphanesinin var olduğu ifade edilmektedir. (Bkz., H.V.S.,1301, s. 310); Yine 1901 tarihli Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde de Süleyman Paşa Medresesinin içinde Süleyman Paşa Kütüphanesi ismiyle bir kütüphanenin varlığından bahsedilmiştir. (H.V.S.,1317, s. 442-443) 1907 yılına gelindiğinde de Süleyman Paşa ismini taşıyan, 25 odalı, bir kısmı ahşap bir kısmı ise yığma duvardan oluşan bir medresenin ve bu medreseye ait bir kütüphanenin varlığından bahsedilmektedir (H.V.S.,1323, s. 370-371.) Bilecik ve Yenişehir'in Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ev sahipliği yapan yerler olması, birbirine olan mesafenin 40 km dolaylarında olması Süleyman Paşa'nın bölgedeki imar faaliyetlerini kanıtlar niteliktedir

[7] Bu bilgiler EKVKBKM Arşivi 11.00.79 numaralı dosya içindeki Envanter fişi ve kazı çalışmasını yürüten Erdal Mean'dan alınmıştır.

2009 yılında Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararı gereğince, Müze Müdürlüğü yetkilisi Erdal Mean denetiminde yapılan kazı çalışmaları sırasında Çelebi Sultan Mehmed dönemine ait bir sikke bulunması[8] ve Süleyman Paşa'nınBilecik'te banisi olduğu bir camii yaptırması dolayısıyla söz konusu hamam yapısının inşa tarihi olarak 1330-1357 yılları arası önerilebilir.

Onarımlar ve Durumu:

Hamamın bilinen kayıtlı bir onarımı söz konusu değildir. IRCICA arşivinde bulunan Abdülhamit albümünde bir fotoğrafına rastlanmaktadır. Fotoğrafta yapının soyunmalık bölümünde bulunan fıskiyeli havuz görülmektedir.

Yapının tescil işlemi ve envanter fişi 1983 yılında oluşturulmuş, fakat hamamın dere kenarında olması dolayısıyla iç kısmının toprakla kaplanmış ve metruk durumda olduğu için incelenemediği raporda belirtilmiştir. Aynı raporda bulunan fotoğrafa göre yapıda herhangi bir onarım söz konusu olmayıp yıkıntı durumda olduğu görülmektedir. 2001 yılında İçişleri Bakanlığı, Bilecik Valiliği, Bilecik Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı işbirliğince yürütülen 'Beylikten İmparatorluğa, İmparatorluktan Kurtuluşa: Bilecik' projesi kapsamında Anadolu Üniversitesi Öğretim Üyesi Erol Altınsapan tarafından bölgede kazı çalışması gerçekleştirilmiş, yapılan temizlik çalışmaları sonucunda söz konusu yapı dıştan tamamen ortaya çıkarılmıştır (Mean, 2021, s. 55).2009 yılında Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararı gereğince, söz konusu yapı çevresinde Müze Müdürlüğü denetiminde temizlik ve kazı çalışması yapılmıştır. (Görsel 3.88)

Yapılan çalışma üst örtü temizliği, soyunmalık kısmı kazı çalışması, iç mekân temizliği ve külhan kısmı kazı çalışması olarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan kazı çalışmasında günümüze ulaşmayan soyunmalık ve külhan bölümü hamam tamamen ortaya çıkarılmış ve hamam koruma altına alınmıştır. Gerçekleştirilen kazı çalışmasında soyunmalık bölümünde sekiz adet sikke bulunmuş olup en erken tarihli olanı Çelebi Sultan Mehmet dönemine aittirGünümüzde Hamam yapısı kazı çalışması sonrası kaderine terk edilmiş

[8] EKVKBKM Arşivi 3165-24 sayılı kazı raporu ve kazı çalışmasını yürüten Erdal Mean'dan alınmıştır.

özellikle üst örtüsü olmayan soyunmalık mekânı ve beden duvarlarının çevresi bitki ve ağaçlarla kaplanmıştır.

Görsel 3.88

Süleyman Paşa Hamamı Temizlik ve Kazı Sonrası Görünüşü

Kaynak: EKVKBKM Arşivi

Mimari Tanım:

Eğimli bir arazide doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı; batıdan başlamak üzere bir soyunmalık, bir ılıklık mekânı, sıcaklık bölümü olarak eş büyüklükte iki halvet hücresi, su deposu ve külhan bölümlerinden oluşur. Batıda yer alan soyunmalık bölümü ile doğuda yer alan külhan bölümünün üst örtüleri yıkılmış yalnızca beden duvarları ayakta kalmıştır, yapının batı cephesinin kuzey yönünde soyunmalığa girişi sağlayan dikdörtgen formlu bir kapı açıklığı bırakılmıştır. Batı cephede başka da bir açıklığa rastlanmaz. Yapının güney cephesi simetrik olup eğimden dolayı yüksek tutulmuştur. Güney cephenin batısında yine soyunmalığa girişi sağlayan ikinci bir açıklık yer almaktadır. Güney cephede başka herhangi bir açıklık görülmez. Cephe dışa taşkın betonarme bir silme ile sonlandırılmıştır. Yapının kuzey cephesi eğimli araziden dolayı toprakla bütünleşmiş yamaca yaslanmış durumdadır. Cephede herhangi bir açıklık görülmez. Doğuda yapının külhan bölümü yer alır. Külhan üç bir yönden duvarla çevrili olup kuzey yönünde yüksek beden duvarlarına sahiptir. Yapının doğu cephesi orta aksında ocak nişi yer almaktadır. Ocak nişinin kuzeyinde muhtemelen rüzgârdan korunma amaçlı ana duvara dayalı payanda yer alır. Söz konusu cephede başka da bir

açıklığa rastlanmaz. (Görsel 3.89) Yapının beden duvarlarında moloz taş ve harç uygulanmış dışa taşkın betonarme malzeme ile sonlandırılmıştır. Yapının üst örtüsüne baktığımızda kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı ılıklık mekânını örten ortada altıgen kasnaklı bir kubbe ve iki yanında birer adet aydınlık feneri, Sıcaklık bölümü olarak iki halvet hücresini örten kuzey güney doğrultusunda yan yana sıralanmış iki adet kubbe ve yine kuzey güney yönünde uzanan su deposu üzeri tonoz görülmektedir. Üst örtü günümüzde betonarme malzeme ile kaplanmış durumda olup soyunmalık ve külhan bölümü üst örtüleri yıkılmış vaziyettedir.

Görsel 3.89

Süleyman Paşa Hamamı Doğu Cephesi

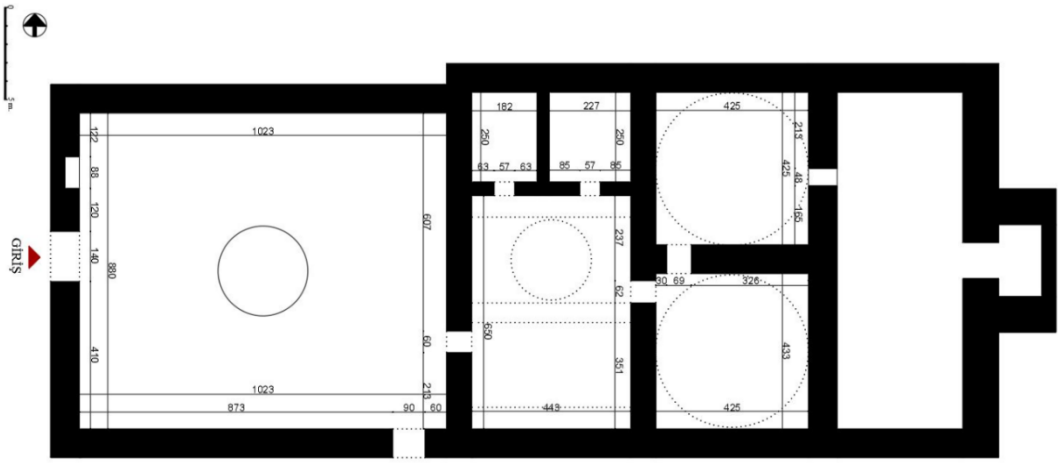

Plan ve Mekân Özellikleri:

Doğu batı doğrultulu dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı batıda kareye yakın tabanlı üst örtüsü yıkık bir soyunmalık mekânı, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen tabanlı ve orta kısımda üzeri kubbe ile örtülü bir ılıklık mekânı, ılıklığın doğusunda kare tabanlı ve üzeri kubbe örtülü eş büyüklükte iki adet halvet hücresi, kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı ve üzeri tonoz örtülü bir su deposu ile üst örtüsü yıkılmış kare tabanlı külhan bölümünden oluşur. (Şekil 3.16)

Şekil 3.16

Süleyman Paşa Hamamı Planı (Çizen Mimar Özlem Genç)

Yapının soyunmalık mekânı batıda yer alır. Soyunmalık mekânı kare tabanlı olup üst örtüsü yıkılmıştır. Mekâna giriş biri batıda orta aksda yer alan, diğeri ise güneyde ılıklık duvarına bitişik durumda dikdörtgen formlu iki adet açıklıkla sağlanmaktadır. Batıda yer alan kapı açıklığından içeriye doğru üç basamak yer alır. Batı cephede yer alan giriş açıklığının kuzeyinde 40 cm derinliğinde bir niş bulunur. Soyunmalık mekânının kuzey ve güney duvar kısımlarında duvarlar boyunca devam eden iki kademeli oturma sekileri bulunmakta olup, kuzey duvarının doğu köşesinde daha küçük boyutlu olmak üzere üç kademeli olarak uygulanmış bir seki düzeneği görülür. Soyunmalık mekânın ortasında 100 cm yüksekliğinde 215 cm yarıçapında oval formlu mermer malzeme ile yapılmış fıskiyeli bir havuz görülmektedir. Havuzun doğu ve batısında birer adet olmak üzere toplam iki adet kurna bulunmakta, kurnaların üzerinde düz istif tekniğinde dizilmiş tuğla kemer yer almaktadır. Kurnaların olmadığı kısımlarda yuvarlak kemerli nişler uygulanmış ve havuza estetik bir hava katmıştır. Günümüzde havuz ve çevresi bitki ve ağaçlarla kaplanmış vaziyettedir.

Soyunmalığın doğusunda yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla ılıklık mekânına giriş sağlanmaktadır. Yapının ılıklık mekânı kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup doğu batı doğrultusunda atılan iki adet sivri kemerle üç birime ayrılmıştır. Ortada iki kemer arası bölümün üzeri pandantif ile geçilen bir kubbe ile kapatılmış her iki yandaki birimler ise tonoz ile örtülmüştür. Her iki tonoz üzerinde mekânın aydınlatılması amacıyla birer adet aydınlık feneri uygulanmıştır. Ilıklık mekânının kuzeyinde müşterek bir duvar ile bölünmüş kareye yakın tabanlı iki adet küçük hücre yer almaktadır. (Görsel

3.90) Temizlik mekânı olarak kullanılan söz konusu hücrelerden solda yer alan mekânın kuzey duvarında yüksekçe bir oturma sekisi bulunur. Sağda yer alan temizlik hücresinin kuzey duvarında daha alçak bir seki ve seki üzerinde bir adet kurna görülmektedir. Ilıklık mekânının güneyde kalan bölümünde de duvar boyunca uzanan bir seki yer alır. Kazı çalışmalarına ait eski fotoğraflarda mekânın zemin döşemesinde mermer malzeme uygulandığı görülmektedir.

Görsel 3.90

Süleyman Paşa Hamamı Ilıklık Mekânı

Ilıklık bölümünün doğu cephesinde yer alan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla hamamın sıcaklık mekânına giriş sağlanır. Yapının sıcaklık mekânı kuzey güney doğrultusunda, eş büyüklükte, müşterek duvarla ayrılmış iki adet halvet hücresinden oluşur. Güneyde bulunan halvet hücresi kare tabanlı olup üzeri kubbe ile örtülmüştür. Günümüzde kalın bir sıva tabakası olduğundan kubbeye geçiş elemanları tam olarak seçilememekte ancak kazı raporunda kubbeye geçiş elemanlarının köşe tromplarıyla sağlandığı belirtilmiştir. Güneyde bulunan halvet hücresinin aydınlatılması kubbe üzerinde bulunan beş adet tüteklikle sağlanmıştır. Halvet hücresinin kuzey duvarının batısında eş büyüklükteki diğer sıcaklık mekânına girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Kuzeyde yer alan halvet mekânı diğeri ile eş büyüklükte olup kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş köşe trompları ile sağlanmıştır. Mekânın aydınlatılması diğer sıcaklık mekânında olduğu gibi kubbe üzerinde yer alan beş adet tüteklikle sağlanmıştır. Söz konusu halvet hücresinin kuzey duvarının orta aksında bir adet ve doğu duvarı orta aksında bir adet olmak üzere toplam iki adet kurna

izi görülebilmektedir. Kuzey halvet mekânının doğu cephesinin güneyinde üst kotta kareye yakın formlu bir pencere açıklığıyla su deposu ile bağlantı sağlanmıştır. Su deposu kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup üzeri beşik tonoz örtülüdür. Yapının külhan bölümü kareye yakın tabanlı olup üst örtüsü yıkılmış vaziyettedir. Külhanı çevreleyen duvarlar kuzeyde eğimden dolayı yüksek tutulmuştur. Yapının ocak nişi orta aksta yer almakta olup günümüzde demir doğramalı bir kapı vasıtasıyla girişi kapatılmıştır. Ocak nişinin sağında ve solunda rüzgârı engellemek amaçlı beden duvarlarına dayanmış vaziyette payandalar yer almaktadır.

Tipolojik Değerlendirme:

Süleyman Paşa Hamamı inşa tarihi itibariyle erken dönem hamam mimarisine örnek olarak gösterilebilir. Kareye yakın bir alana oturan hamam yapısı dikdörtgen tabanlı bir ılıklık mekânı ile yan yana sıralanmış kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü iki adet halvet hücresinden oluşur. Hamamın sıcaklık mekânı müşterek bir duvarla ayrılmış olup iki ayrı mekân olarak uygulanmış, eş büyüklükteki mekânlar kubbe ile örtülmüştür. Ilıklık mekânında bulunan kurnalar dikkate alınıp bir bütün olarak incelendiğinde Karl Klinghardt'ın (1927) ''Vurgulanmış sıcaklık (Enine sıcaklıklı çifte halvetli tip) şemasına, Eyice'nin (1960, s. 108-115) ''Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip" şemasına uymaktadır. Süleyman Paşa Hamamı için sıcaklığı oluşturan çifte halvetli plan şeması İznik Hacı Hamza hamamının kadınlar bölümünde de görülmekte olup, Eyice'nin (1997, s. 480-481) değerlendirmesinde 'E' tipi yani çift halvet hücreli düzenleme olarak ifade edilmiştir. Avcı'nın (2020, s. 242-243) tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı dikdörtgen alana oturan, iki birimli halvetli tip plan şemasına uymaktadır.

Süleyman Paşa hamamının tipolojik değerlendirmesi tarafımızca yapıldığında İznik Hacı Hamza hamamının kadınlar kısmında uygulanan plan şeması ile benzer özelliklerde bulunduğundan Semavi Eyice'nin bahsi geçen hamam için değerlendirmesi olan 'E' tipi yani çift halvet hücreli tip olarak değerlendirilmesi kanaatimizce uygun olacaktır.

Malzeme ve Teknik:

Günümüzde yapının beden duvarlarında moloz taş ve harç uygulaması görülmektedir. Üst örtü ve iç kısımlar koruma amaçlı betonarme malzeme ile kaplanmış olup iç duvarlar

kalın bir sıvayla kaplanmış vaziyettedir. 2009 yılı kazı raporuna göre soyunmalık mekânını oluşturan duvarlar ahşap hatıllı moloz taş ve harç ile örülmüş, ılıklık sıcaklık ve su deposunu oluşturan beden duvarlarında ise moloz taş kullanılmıştır. Üst örtüde küfeki taşı ve tuğla malzeme uygulanmış, yine üst örtüye geçiş elemanlarında ve kubbede tuğla malzemeye yer verilmiştir. Tütekliklerde pişmiş topraktan yapılmış borular kullanılmıştır. Yapıda zemin döşemesi, iç duvarları ve sekiler betonarme malzeme ile sıvanmıştır. (Görsel 3.91)

Yapının soyunmalık mekânında bulunan fıskiyeli havuzun kırılan kısımlarında istif tekniğinde dizilmiş tuğla malzeme, kurnalarında ise mermer malzeme uygulaması görülebilmektedir. Yapının ocak nişi demir doğramalı bir kapı ile kapatılmıştır.

Görsel 3.91

Süleyman Paşa Hamamı Halvet Hücreleri 2009

Kaynak: EKVKBKM Arşivi

Süsleme:

İçi komple sıvalı durumda bulunan yapıda herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamıştır. Ancak üst örtüsü yıkık durumda bulunan soyunmalık mekânının ortasında yer alan fıskiyeli havuz mekâna estetik bir görümüm katmıştır.

3.2 Bozüyük'te Bulunan Hamamlar

3.2.1 Kasım Paşa Hamamı

Bilecik ili Bozüyük ilçe merkezinde Kasım Paşa külliyesine bağlı bir yapı olan hamam günümüze ulaşamamıştır. Kasım Paşa külliyesi cami, imaret, sıbyan mektebi, kervansaray ve hamamdan ibarettir. Külliye yapıları içerisinde günümüze kalan cami imaret ve kervansarayın bir bölümüdür. Günümüze külliyenin üç yapım kitabesi ulaşmıştır. Bu kitabelerden biri cami avlu taç kapısında diğeri yine caminin harim bölümüne girilen taç kapı üzerinde ve hamam kitabesidir (Müderrisoğlu, 1993, s. 383). Franz Taeschner (1932, s. 184)'te hamam kitabesinin müezzin mahfili üzerinde olduğunu belirtir. İki satırlık çini kitabe hamamın yıkılması ile büyük ihtimal buraya taşınmış olmalıdır. (Görsel 3.92) Bahsi geçen kitabe günümüzde İstanbul Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi koleksiyonunda bulunmaktadır (Aslanapa, 2004, s. 196).

Görsel 3.92

Kasım Paşa Hamamı Kitabesi

Kaynak: Yıldırım, 2019, s. 377.

58 cm x 97 cm ölçülerindeki iki satırlık kitabenin transkripsiyonu ve Türkçesi şu şekildedir.

> Buniye haza'l-hammam Kasım Paşa el-raci min rahmeti' llahi'l allam vakfen bi-ruhi muhammed hayri
>
> Al-enam salavatullahi aleyhi ve alihi'l-kiram fi tarihi sene isna ve selasine ve tis'amie

(İlmine son olmayan Allahü tealanın rahmetinden rica edici olduğu halde bu hamamı bütün nas'ın hayırlısı olan Muhammed selavatüllahi.

Onun üzerine ve bütün keramet ve faziletler ona racidir. Hazretlerinin ruhu şerefine vakıf olarak Kasım Paşa bina etti

932H./ 1525-26) (Müderrisoğlu, 1993, s. 385-386)

Kitabeden de anlaşılacağı üzere hamam 1525-26 yılında Kasım Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Her üç kitabede de ismi geçen Kasım Paşa hakkında çeşitli ihtilaflar vardır. Külliyenin banisinin I. Süleyman zamanında Hama mutasarrıflığı görevinde bulunan Güzelce Kasım Paşa olduğu (Taeschner, 1932, s. 185; Aslanapa, 2004, s. 173; Özüdoğru ve Unugir, 1997, s. 13; Sümer, 2001, s. 547; Denknalbant, 2001, s. 550) söylense de 1777 yılında caminin hatiplik görevi için şeyhülislam tarafından padişaha yazılan arzında Cezeri Kasım Paşa ifadesi geçmektedir (Turğut, 2011, s. 63). Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere külliyenin banisi Cezeri Kasım Paşa'dır (Goodwin, 1997, 179-180; (Turğut, 2011, s. 63).

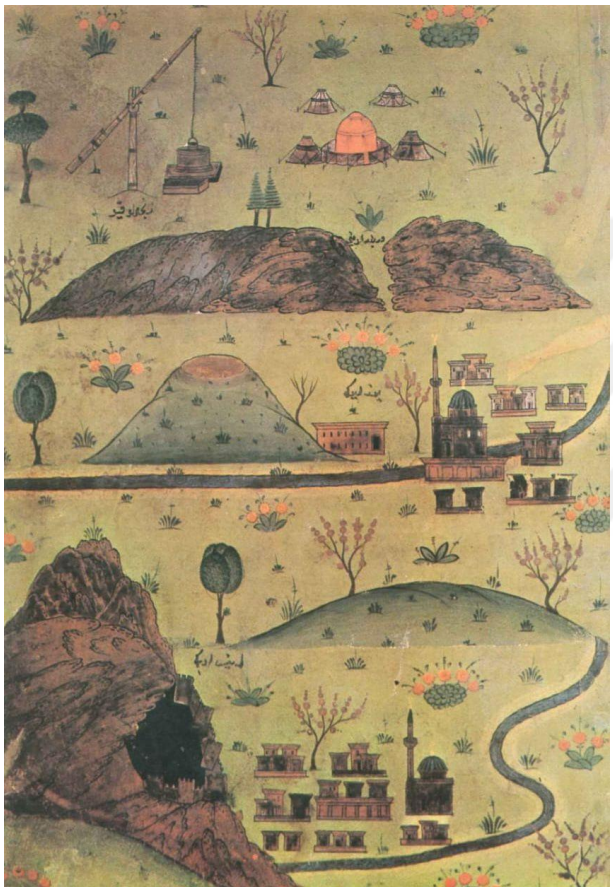
Külliyeyi oluşturan yapılardan biri olan hamamın faal durumda iken 1921-22 yıllarındaki Yunan işgali süresince tahrip olup yıkıldığı ifade edilir (Denknalbant, 2001, s. 552; Reyhanlı, 1974, s. 181-183). Külliyenin hangi tarihlerde ne derece onarım görmüş olduğu net olmamakla birlikte yayınlarda bazı onarımlardan bahsedilmektedir. Caminin mihrap minber ve mahfilinin 18. yüzyılda onarımdan geçirildiği belirtilmektedir (İnal, 1979, s. 64).1895 yılında hangi birim ve bölümlerde yapıldığı belli olmamak üzere yeni bir onarımdan geçmiştir (Reyhanlı, 1974, s. 181). Kurtuluş Savaşı döneminde tahrip olup yıkıldığı bilinen hamam yapısının bu onarımlardan ne kadar etkilendiği bilinmemektedir.

Bozüyük'te konaklayan veya yol güzergahında Bozüyük'e uğrayan seyyahlar tarafından da külliye hakkında ifadeler bulunmaktadır. Matrakçı Nasuh'un Bozüyük minyatürü külliyenin yapımından birkaç sene sonrasına ait olması bakımından önem arz etmektedir. Matrakçı notlarında "etrafı susuz olan köyün camisi dikkat çekiyor" diye belirtmektedir (Nasuh-i Matraki, 1976, s. 62). Minyatürde caminin çevresinde çeşitli yapılar olduğu görülse de hamamın yerini bu resme dayanarak belirlemek güçtür. (Görsel 3.93) Karl Baedeker (1905, s. 160) Bozüyük'ü anlatırken 3000 nüfuslu bu yerde Kasım Paşa tarafından inşa edilen güzel bir camii ve Bizans kalıntılarından bahsetmiştir. Ayrıca

Joseph Grunzel (1897, s. 23)’ de Kasım Paşa Cami için ‘’Bozüyük’te sevimli ve sanatsal çinilerle döşeli muhteşem bir cami’ diye nitelemiş fakat külliyeyi oluşturan diğer yapılardan bahsetmemiştir. 16.-18. yüzyıllar arası pek çok seyyah Bozüyük ve Kasım Paşa Külliyesi ile ilgili bilgiler vermiş ancak hamam yapısına değinen olmamıştır.

Görsel 3.93

Bozüyük Minyatürü

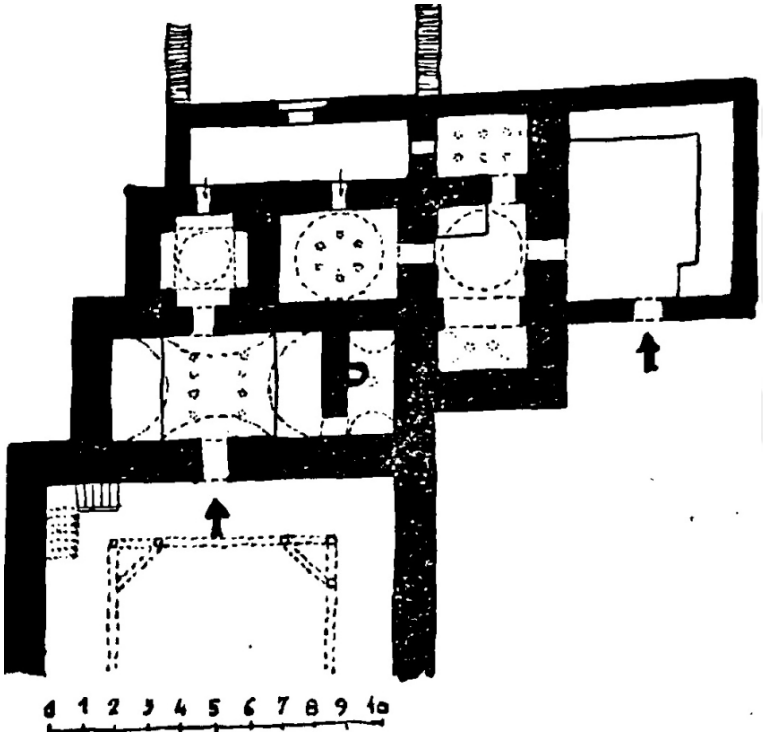
Kaynak: Nasuh-i Matraki, (nşr Yurdaydın), 1976, 15a.

Külliye içerisinde kesin yeri bilinmeyen hamam yapısının planı ilk kez K. Klinghardt (1927, s. 28) tarafından yayınlanmıştır. K. Klinghardt’tan sonra hamamın planı ve kısa mimari tanımı Kemal Ahmet Aru (1949, s. 120-122) tarafından yayınlanmıştır. Yine hamam ile ilgili bilgi veren bir başka kaynak hamam tipolojisini oluşturan Semavi Eyice tarafından dipnot şeklinde tipolojik sınıflandırma olarak yapılmıştır. Eyice (1960, s.114) Kasım Paşa Hamamını soğukluk-sıcaklık ve halvet eş halinde olan tip olarak ‘F’ grubu içerisinde değerlendirmiştir.

Günümüze ulaşmayan hamam yapısının mimari tanımını K. Aru'nun (1949, s. 122) yayınındaki planve mimari tanımından yola çıkarak yaptığımızda; yapının kadın ve erkeklerin aynı anda kullanabildiği çifte hamam olarak inşa edildiğini görmekteyiz. (Şekil 3.17) Hamam genel görünüm itibariyle asimetrik olup kadınlara ayrılan bölümün sonradan tadilat edilerek erkekler bölümünden ayrılmış olabileceği ihtimal dahilindedir (Aru, 1949, s. 120).

Şekil 3.17

Kasım Paşa Hamamı Planı

Kaynak: Aru, 1949, s. 122.

Hamamın erkekler bölümü iki katlı bir soyunmalık mekânı, dikdörtgen tabanlı ve uzun kenarlardan birbirlerine atılmış iki adet kemerle üç birime ayrılan bir ılıklık mekânı ve dört yöne kemer atılımlarıyla genişletilen bir sıcaklık mekânından oluşur. Yine erkekler bölümü için ılıklık mekânının kısa duvarıyla müşterek bir temizlik mekânı ve su deposu bulunmaktadır. Su deposu erkekler bölümünün sıcaklık mekânı ile bir pencere açıklığı vasıtasıyla bağlantı kurar. Yapının kadınlar bölümü ise daha küçük boyutlu olup benzer özellikler gösterir. K. Aru Hamamın dört yöne eğimli kırma çatı ile örtülü olduğunu kadınlar bölümündeki ılıklık ve sıcaklık mekânını örten kubbelerin çatıdan dışarıya doğru taşkın olduğunu ifade eder (Aru, 1949, s. 121).

Hamamın süsleme öğelerine baktığımızda çinili kitabesi dikkat çekmektedir. Yapının mimarisindeki sadelik ve basitliğe karşın çok süslü çinili kitabesinin olması bazı araştırmacılar tarafından yapının çinilerle kaplı olabileceğini ifade etmişlerdir (İnal, 1979; Aslanapa, 2004, s. 173). Hamam yapısı ile ilgili günümüze yegâne ulaşabilen çini kitabe bugün İstanbul Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi koleksiyonunda bulunmaktadır. 58 cm x 97 cm ölçülerindeki kitabe dört yönden cetvel ile çevrelenmiş iki satır yazı panosu şeklinde olup zemin rengi olarak kobalt mavisi uygulanmıştır. Yazı etrafındaki bordürde kıvrım dallar hatai ve penç motifleri görülmektedir (Yıldırım, 2019, s.376-377).

3.3 Gölpazarı'nda Bulunan Hamamlar

3.3.1 Mihal Gazi Hamamı

Yeri:

Bilecik ili, Gölpazarı ilçesi, Orta Mahalle'de tapunun 50N.IV.01 pafta, 108 ada, 3 parselinde yer alır. (Görsel 3.94) Konumu: 94°D, enlem 40° 16' 43'' N, boylam 30° 19' 21' E

Görsel 3.94

Mihal Gazi Hamamı Genel Görünüşü

Tarihi:

Yapının inşa kitabesi günümüze ulaşmamıştır. Ancak bazı vakfiye kayıtlarında Gölpazarı merkezde Mihal Gazi Camii ve Gazi Mihal Hanı (Taş Han) ismi geçmektedir. İnşa tarihi olarak Gazi Mihal'in yaptırdığı bu yapılar ile değerlendirilmesi doğru bir yöntem olacaktır. Ancak bu yapıların öncesinde vakıf kayıtlarında Gölpazarı'nda Orhan Gazi dönemine ait Mihal Bey zaviyesinin varlığı ve bu zaviyeye geliri belli olmayan bir hamam vakfedildiği anlaşılmaktadır (TKGM. TTD. EV. 585, v. 273a.). (Bkz. EK-6)

Bu vakıf kaydına bakarak hamamın inşa tarihini Orhan Gazi dönemine tarihlendirmek için veriler yeterli değildir. Orhan Gazi döneminde Mihal Bey zaviyesine vakfedilen sözü geçen hamam çalışmamıza konu Gazi Mihal hamamı olup olmadığı da belli değildir. Nitekim yanı başındaki cami ve taş han ile değerlendirildiğinde Çelebi Sultan Mehmed dönemine tarihlendirilmektedir.

Mahmut Gazimihal tarafından 1958 yılında yayınlanan çalışmaya göre hamamın bulunduğu Gölpazarı kasabası Fatih Sultan Mehmed dönemine ait bir vakıf defterinde Harmankaya'ya bağlı bir yer olduğu ve daha önceden Mihaloğullarına vakfedilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Gazimihal, 1958, s. 128; Arslan, 1995, s. 64). Nefs-i Göl ismiyle bilinen yer Orhan Gazi'den itibaren Mihaloğullarına bırakılmıştır. Hamamın yakınındaki Mihal Gazi Camii'nin kitabesi bulunmamakta ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bursa Muhasebe kayıtları 474 no'lu defterin 10-11. sayfalarında bir vakıf kaydı bulunur (Arslan, 1995, s. 66). Vakıf kaydına göre Mihal Gazi Camii için bağlanan akarlar listelenmiştir. Gölpazarı merkezde birbirine yakın konumlardaki cami, han ve hamam için inşa tarihi verebilecek en önemli veri Mihal Gazi hanının (Taşhan) günümüze ulaşmış kitabesidir. Bu kitabeye göre han, 1415-1418 (H.818-821) yıllarında Mihal Gazi tarafından yaptırılmıştır (Altınsapan ve Gerengi, 2006, s. 26).

Ekrem Hakkı Ayverdi (1972, s. 171) kitabesi ve vakfiyesini olmayan hamam yapısının camii ve han ile birlikte kuvvetle muhtemel Gazi Mihal'e ait olduğunu ifade etmektedir. Var olan kitabesine göre Gazi Mihal Bey'in Gölpazarında inşa ettirdiği han, yine Gazi Mihal Bey'e ait olduğu vakıf kayıtları ile bilinen cami ile birlikte söz konusu hamamın konum planına bakıldığında yerleşim biriminin merkezinde yer aldıkları görülmektedir.

Günümüzde ilçenin yerleşim planının bu üç yapı merkezde olacak şekilde ana yol üzerinde doğu ve batı yönünde geliştiği anlaşılmaktadır.

Hüdavendigar Vilayet Salnamelerinde Gölpazarı ile ilgili bilgiler verilirken hamam sayılarına da değinilmiştir. H. 1310 (1894) tarihli salnamede nahiye merkezinde iki adet hamamın (H.V.S., 1310, s. 376-377) varlığı kaydedilmiş olsa da H. 1316 (1900) tarihli salnamede Gölpazarı için nahiye merkezine bağlı bir karye olarak bahsedilmiş ve bir adet hamam kaydedilmiştir (H.V.S., 1316, s. 311). Yine H. 1317 (1901) ve H. 1324 (1908)yıllarına ait salnamelerde de hamam sayısı bir olarak görülmektedir (H.V.S., 1317, s.308-309; 1324, s. 350-351). Bu veriler ışığında Osmanlının erken dönemlerinden itibaren Mihaloğullarına vakfedilen Gölpazarı kasabasında bulunan hamam yapısının cami ve han ile birlikte Gazi Mihal tarafından 1415-1418 yılları arasında inşa ettirildiği söylenebilir.

Banisi:

Hamamın yanında bulunan Mihalgazi hanının (Taşhan) kitabesine göre yapının banisi Gazi Mihal'dir. Tarihi kaynaklar Mihaloğullarını Harmankaya tekfuru Köse Mihal ile başlatmış ve Osman Gazi ile yakın dostluklarından bahsetmiştir. Aşıkpaşazade Köse Mihal'in devamlı Osman Gazi ile birlikte olduğunu ve Köse Mihal'in fetih girişimlerinde kılavuz olduğunu nakletmiştir (Aşıkpaşazade, 1992, s. 21) Neşri Köse Mihal'in Orhan Gazi döneminde Bursa'nın fethi sırasında faaliyetlerine değinmiş ve kalenin alınmasındaki rolünü anlatmıştır (Neşri, 1987, s. 131-133).

Kroniklere göre Köse Mihal'in üç oğlu vardır. Bunlar Aziz, Balta ve Gazi Ali'dir (Gazimihal, 1958, s. 125-138; Gökbilgin, 1960, s. 285, Gökçek, 1950, s. 18-19). Osman Gazi'nin yakın arkadaşlarından Köse Mihal'in torunu ve Aziz Bey'in oğlu olan Gazi Mihal ilk akıncı beylerinden olup Rumeli'nin fethinde önemli faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir (Sabev, 2013, s. 232; Başar, 2020, s. 24.25). Yapının banisi Gazi Mihal'in Gölpazarı'ndaki eserleri dışında Edirne'de de imar faaliyetlerinde bulunmuş, bir cami bir imaret ve bir köprü yaptırmıştır (Gökbilgin, 1952; Arslan, 1995, s. 57). Gazi Mihal Bey 1436 yılında vefat etmiştir (Gökbilgin, 1960, s.291).

Onarımlar ve Durumu:

1415-1418 yıllarına tarihlenen yapıya ait onarımlar ile ilgili en erken dönemli kayıt Hüdavendigar Livası Tahrir defterlerinde karşımıza çıkmaktadır. '*Nefs-i Göl'de Mihal Bey'in bina ettirdiği zaviyeye akar olmak üzere yaptırdığı hamam harab duruma düştükten sonra zaviyenin de mu'attal duruma düştüğü belirtilmiştir. Zaviye ve hamam gördüğü tamirattan sonra yeniden ma'mur duruma gelmiş olmakla beraber hasılı mukayyed değildir*' (Turğut, 2011, s. 89; Barkan ve Meriçli, 1988, s. 320) ifadesi ile Mihal Bey'in zaviyesine geliri bağlanan hamamın zaviye ile birlikte kullanılamaz durumda olduğunu hem zaviye hem de hamamın onarılarak tekrar faaliyete geçirildiği anlaşılmaktadır. Hamam yapısının sözü geçen onarımdan sonraki dönemlerde geçirdiği tadilat ve onarımlar ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Ekrem Hakkı Ayverdi (1972, s.171) incelemelerinde hamamın pek çok onarımdan geçtiğini ve ilaveler eklendiğini ifade etmiş ancak onarımlar hakkında detay vermemiştir.H. Çetin Arslan'ın (1995, s. 68) yüksek lisans tezinde Şifa Hamamı ismiyle bilinen yapının 1973'ten beri Mümin Şahin Bey tarafından işletildiğini, kendisinden önce işleten kişinin soyunmalık bölümünü eklemiş olabileceğini aktardığını belirtmiştir.1988 yılında tescillenen yapının envanter fişinde soyunmalık bölümünün 1977 yılından sonra eklendiği belirtilmiştir.Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 05.12.2008 gün ve 3319 sayılı kararı ile tescillenen hamam yapısı 2008 yılında Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararınca restore edilmiştir.Yapılan restorasyon çalışmalarında soyunmalık mekânı düzenlenmiş, kubbeler kurşunla kaplanmış, külhan bölümü tamamen yenilenmiş ve hamam bahçe duvarı ile çevrelenerek koruma altına alınmıştır.Yapı günümüzde tüm mekânları ile ayakta olup faaliyet gösterir durumdadır.

Mimari Tanım:

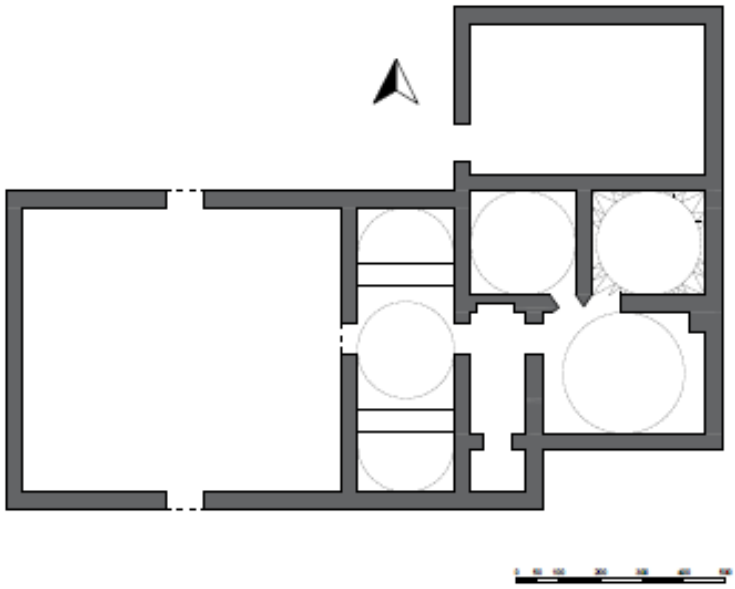
Doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı kuzey kısmında sonradan eklenen külhan bölümü ile 'L' biçimindedir. Soyunmalık ve Külhan bölümü sonradan eklenen yapıya giriş güneybatı cephede ahşap bir kapı açıklığından sağlanır. Yapının güney cephesi kademeli olup cephenin doğusunda yer alan sıcaklıktan itibaren soyunmalık mekânına kadar dışa taşkın bir biçimde inşa edilmiştir. (Şekil 3.18) Yine aynı

cephenin batısında yer alan sonradan eklenen soyunmalık mekânı da aynı şekilde dışa taşkın bir biçimdedir. Güney cephenin batısında yer alan soyunmalık mekânı orta aksta giriş açıklığı yer alır. Giriş açıklığının sağ ve solunda üst kotta yatay dikdörtgen formlu birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Söz konusu bölüm alaturka kiremit örtülü geniş saçaklı bir çatı ile sonlandırılmıştır. Güney cephenin orta kısmında aralık mekânına denk gelen bölümde iki adet dikdörtgen formlu pencere açıklığı yer alır. Güney cephede başka bir açıklığa rastlanmaz. Yapının doğu cephesi sonradan eklenen külhan bölümü ile üst örtüde kademeli bir görünüm kazanmıştır. Söz konusu cephede herhangi bir açıklık bulunmaz. Doğu cephenin güneyinde yer alan sıcaklık bölümü kurşun kaplı kubbe ile sonlandırılırken kuzeyinde sonradan eklenen külhan bölümü ise alaturka kiremit örtülü geniş saçaklı bir çatı ile sonlandırılmıştır. Yapının batı cephesinde herhangi bir açıklığa rastlanmaz. Hamamın kuzey cephesi batısında sonradan eklenen külhan bölümü ile dışa taşkın olarak inşa edilmiştir. Cephenin batısında yer alan soyunmalık bölümüne girişi sağlayan başka bir açıklık daha yer almaktadır. Güney cephede soyunmalık mekânı açıklıkları aynen bu cepheye de yansıtılmıştır. Ortada bir kapı açıklığı ile sağ ve solunda üst kotta yatay dikdörtgen formlu pencere açıklıkları yer alır. Kuzey cephenin batısında yer alan külhan bölümüne girişi sağlayan demir doğramalı bir kapı açıklığı bulunmaktadır.

Yapının örtü kısımlarına çıkıldığında sonradan eklenmiş olan soyunmalık ve külhan bölümlerinde örtü elemanı olarak farklılıklar görülür. Soyunmalık mekânı alaturka kiremit kaplı iki yöne eğimli çatı ile kapatılmış, külhan bölümü ise kırma çatı ile kapatılmıştır. Yine külhan bölümü çatısı da alaturka kiremit kaplıdır. Yapının ılıklık sıcaklık ve halvet bölümleri üst örtüleri ise komple kurşun kaplanmıştır. Kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı ılıklık bölümü ortada bir kubbe ve yanlarda beşik tonoz örtülüdür. Aralık bölümü üst örtüsünde küçük bir kubbe yer almaktadır. Sıcaklık ve halvet hücreleri birer adet kubbe ile örtülmüştür.

Şekil 3.18

Mihal Gazi Hamamı Planı

Plan ve Mekân Özellikleri:

Doğu batı doğrultusunda kare bir alana inşa edilen yapı sonradan eklenen soyunmalık ve külhan bölümleri ile 'L' biçimli bir alana oturmaktadır. 'L' biçimli bir alana oturan hamam yapısı sonradan eklenen üzeri iki yöne eğimli kırma çatı ile örtülü bir soyunmalık mekânı, kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı ve ortada bir kubbe yanlarda beşik tonoz örtülü bir ılıklık mekânı, kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı aralık mekânı, kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir sıcaklık mekânı, Sıcaklık mekânının güneyinde eş büyüklükte ve üzerleri kubbe ile örtülü iki adet halvet hücresi ve yapının güneyine sonradan eklenen kare tabanlı üzeri kırma çatı ile örtülü külhan bölümlerinden oluşur.

Yapının soyunmalık bölümü batıda yer alır. Kare tabanlı mekânın kuzey ve güneyinde olmak üzere iki adet giriş açıklığı bulunmaktadır. 2008 yılında yapılan restorasyonla inşa edilen söz konusu bölümün ana girişi güneyinde yer alan dikdörtgen formlu tek kanatlı ahşap kapı ile sağlanır. Zıt ekseni olan kuzey cephesindeki giriş açıklığı da yine dikdörtgen formlu olup tek kanatlı ahşap kapı ile örtülmüştür. Mekânın aydınlatılması hem kuzeyde hem de güneyde giriş kapılarının sağında ve solunda yatay dikdörtgen formlu ikişer adet pencere açıklıklarıyla sağlanmıştır. Üzeri iki yöne eğimli çatı ile örtülen mekânın zemini mermer döşenmiştir. Mekânda doğu batı ve güney olmak üzere

üç cephe çevreleyen ahşap soyunma kabinleri yer almaktadır. İçi tamamen sıvalı olan mekânın tavanı kare bölüntülü düz ahşap profillidir. Mekânın doğusunda yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla ılıklık bölümüne giriş sağlanmaktadır. Soyunmalık bölümünden ılıklığa açılan giriş kapısının kuzeyinde yuvarlak kemer formlu bir niş yer alır.

Ilıklık mekânı kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup doğu batı duvarlarına atılan iki adet sivri kemer ile üç birime ayrılmıştır. (Görsel 3.95) Kemerler arasında ortada kalan bölüm pandantifle geçilen bir kubbe ile örtülmüş ve kubbe üzerinde art arda sıralanmış üç adet filgözü açıklığı bırakılmıştır. Güneyde ve kuzeyde yer alan birimler beşik tonoz ile örtülmüş her iki birimin tonozu üzerinde yer alan ikişer adet filgözü ile mekânın aydınlatılması sağlanmıştır. Mekânın içerisi tamamen sıvalı olup iki adet sivri kemerle ayrılan kuzey ve güney birimler, zeminden oldukça yüksekte tutulmuş ve üç basamaklı bir merdiven ile çıkış sağlanmıştır. Her iki bölümde de üç yönden dolanan bir seki bulunmaktadır. Söz konusu mekânın dönemsel olarak soyunmalık olarak da kullanılmış olabileceğini düşündürür. Mekânın doğu cephesinin orta aksında yer alan yuvarlak kemerli ahşap profil çevrili bir kapı açıklığıyla hamamın aralık bölümüne geçilir.

Görsel 3.95

Mihal Gazi Hamamı Ilıklık Mekânı

Aralık mekânı kuzey güney doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup küçük bir kubbe ve geniş bir kemer örtülüdür. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmış, kubbe üzerinde yuvarlak formlu bir tepe açıklığı bırakılmıştır. Mekânın güneyinde tuvalet ve traşlık olarak kullanılan iki birim yer almaktadır. Mekânın kuzey cephesinde yuvarlak kemerli derin bir niş bulunmaktadır. Mekânın doğu cephesinin kuzeyinde yer alan yuvarlak kemer formlu bir kapı açıklığıyla sıcaklık bölümüne geçiş sağlanır. Sıcaklık mekânı kareye yakın tabanlı olup üzeri kubbe örtülüdür. (Görsel 3.96) Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Mekânın aydınlatılması kubbe üzerinde yer alan yuvarlak formlu ortada bir büyük çevresinde daha küçük altı adet olacak şekilde toplam yedi adet tüteklikle sağlanmıştır.

Görsel 3.96

Mihal Gazi Hamamı Sıcaklık Mekânı

1988'de hazırlanan envanter fişine göre mekânın ortasında göbek taşından bahsedilmesine rağmen günümüzde göbek taşı görülmez. Mekânın zemini diğer mekânlarda olduğu gibi mermerle kaplanmış olup kapı açıklıkları hariç dört yönden 25 cm yüksekliğinde 50 cm derinliğinde seki dolanır. Mekânın batı cephesinin güneyinde sivri kemer formlu, güney cephesinde ise yuvarlak kemer formlu bir niş yer almaktadır. Sıcaklık mekânında doğu, kuzey, güney ve güneybatı cephelerde birer adet olacak şekilde toplam dört adet kurna bulunmaktadır. Sıcaklık bölümünden halvet hücrelerine geçiş mekânın kuzeybatı köşesinde birbirlerine çapraz olacak şekilde yuvarlak kemerli iki kapı açıklığıyla sağlanır. Sıcaklığın kuzeyinde yer alan birinci halvet hücresi 2,50 m x 2,50 m ölçülerinde kare tabanlı olup üzeri kubbe ile örtülmüştür. Bahsi geçen 1. halvet hücresi kubbeye geçiş elemanı olarak bakıldığında yapının en süslü mekânı olarak söylenebilir. Mekânda kubbeye geçiş diğer mekânlardan farklı olarak baklava kuşaklama uygulaması ile gerçekleştirilmiş ve mekâna estetik bir hava katmıştır. (Görsel 3.97) Kubbe üzerinde altı adet tüteklik bulunmaktadır. Mekânın kuzeyinde orta aksda su deposu ile bağlantıyı

sağlayan kare formlu bir pencere açıklığı yer almaktadır. Mekânı dört yönden bir seki dolanmakta, kuzeydoğu, güney ve batı da birer olmak üzere toplam üç adet kurna görülür.

Görsel 3.97

Mihal Gazi Hamamı Halvet Hücresi

İkinci halvet hücresine sıcaklığın kuzeybatısında yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla girilir. Mekân kare tabanlı olup pandantiflerle geçilen bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe üzerinde dört adet tüteklik yer almaktadır. Mekânı dört yönden seki dolanmakta ve seki üzerinde tüm cephelerde olacak şekilde toplam dört adet kurna bulunmaktadır. Sonradan eklenen külhan bölümü yapının kuzeyinde yer alır. Külhan büyük ölçekli tutulmuş olup üzeri alaturka kiremit kaplı kırma çatı ile örtülmüştür. Külhan bölümüne giriş batıda yer alan demir doğramalı bir kapı açıklığıyla sağlanır. Kot farkından dolayı kapıdan geçildikten sonra yüksekçe bir merdivenle inilerek mekâna ulaşılır. Mekânın güneyinde basık kemerli bir ocak nişi yer alır. Batı cephe duvarı tamamen sıvalı olup ocak nişi malzemesi ve su deposuyla ilgili herhangi bir veri elde edilememiştir.

Tipolojik Değerlendirme:

Mihal Gazi Hamamı inşa tarihi itibariyle erken dönem hamam mimarisine örnek olarak gösterilebilir. Hamam ılıklık, aralık, ana sıcaklık mekânı ve iki adet halvet hücresi ile kare bir mekâna oturur. Selçuklu hamamlarının kendine has özelliği olarak görülen aralık bölümü Klasik Osmanlı Dönemi'ne kadar mekânsal varlığını devam ettirmiştir. Selçuklu hamamlarında yapının en küçük ölçekli mekânı olan söz konusu bölüme genel olarak soyunmalıktan sonra girilir (Erat, 1997, s. 6). Farklı olarak Mihal Gazi hamamında aralık bölümüne ılıklık ve sıcaklığın arasında yer verilmiştir.

Yapının sıcaklık bölümü kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir ana mekân ve buradan geçilen iki adet halvet hücresinden oluşmaktadır. Sıcaklıkta uygulanan bu plan şemasıyla Karl Klinghardt'ın (1927) ''Merkezi sıcaklık (Kare sıcaklık etrafında halvet hücreleri) plan şemasına, Aru'nun (1949, s.52) etrafına halvetler sıralanmış merkezi sıcaklıklı hamamlar şemasına, Eyice'nin (1960, s. 108-115) tasnifl ediği3. Tip (C) olarak ''Kare bir sıcaklık etrafına sıralanan halvet hücreli tip" şemasına uymaktadır. Mihal Gazi hamamında uygulanan kare tabanlı sıcaklık mekânı etrafına sıralanan halvet hücreli plan şeması İnegöl'de Sinan Bey Hamamında da görülmektedir (Eyice, 1960, s. 112).

Mihal Gazi hamamının tipolojik değerlendirmesi tarafımızca yapıldığında İnegöl Sinan Bey Hamamında uygulanan plan şeması ile benzer özelliklerde bulunduğundan Semavi Eyice'nin bahsi geçen hamam için değerlendirmesi olan 'C' tipi yani kare bir sıcaklık etrafına sıralanan halvet hücreli tip olarak değerlendirilmesi kanaatimizce uygun olacaktır.

Malzeme/Teknik:

1988 yılında hazırlanan envanter fişine göre moloz taş tuğla ve betonarme malzemeden bahsedilmişolsa da günümüzde yapının dışı ve içinin tamamen sıvalı olması duvar örgüsü hakkında fikir vermemektedir. Yapıya sonradan eklenen soyunmalık ve külhan bölümleri hariç üst örtüsünün yakın geçmişte betonarme malzeme ile kaplandığı 2008 yılındaki restorasyonla tamamen kurşun kaplı olduğu görülmektedir. Soyunmalık ve külhan bölümleri yeni olup üst örtüsünde kiremit kaplı ahşap çatı uygulanmıştır. Yapının içi tamamen sıvalı olup zeminde, sekilerde ve kurnalarda mermer malzeme kullanılmıştır.

Süsleme:

Yapı bezeme açısından oldukça sade olup içi ve dışının tamamen sıvalı olması süslemeleri hakkında fikir sahibi olmamızı zorlaştırmaktadır. Süsleme öğesi olarak birinci halvet hücresinde kubbeye geçiş elemanında uygulanan baklava kuşağı dikkat çekmektedir. (Görsel 3.98) Bahsi geçen baklava kuşaklama hariç yapıda herhangi bir süsleme öğesine rastlanmaz.

Görsel 3.98

Mihal Gazi Hamamı Halvet Hücresi Kubbeye Geçiş Öğesi

3.4 Osmaneli'de Bulunan Hamamlar

3.4.1 Lefke Çifte Hamam

Yeri:

Bilecik ili Osmaneli ilçe merkezi 30LIa3 pafta, 129 ada, 16 parselde yer alır. Kadınlar ve erkeklerin aynı anda kullanabildikleri çifte hamam özelliği gösterir. Günümüzde kadınlara ait bölümün üzerine bir ev inşa edilerek ikinci kat oluşturulmuştur. Erkekler bölümü ise bir kereste atölyesinin içerisinde metruk bir haldedir. (Görsel 3.99) Hamam yapısı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 24.06.1983 tarihli kurul kararı ile tescillenmiştir. Konumu: 144°GD, enlem 40° 21' 34'' N, boylam 30° 0' 36' E

Görsel 3.99

Lefke Çifte Hamam Erkekler Bölümü Girişi

Tarihi:

Yapıya ait inşa tarihi veren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak inşa tarihini belirleyebileceğimiz bir vakıf kaydı bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 635/2 nolu defterde Rüstem Paşa'nın vakfetttiği yerler arasında Lefke'de bir kervansaray ve bir adet hamam kaydedilmiştir (Aydın, 1995, s. 253; Arslantürk, 2011, s. 61). İstanbul, Anadolu ve Rumeli'de hem vakfa gelir getiren hem de bu gelirlerin aktarılacağı hayır kurumlarının kaydedildiği söz konusu defter Paşa'nın ölümünden üç sene önce 1557 yılında düzenlenmiştir. 16. yüzyıl kayıtlarında Bilecik nahiyesinin kaza merkezi olarak Yörgüç Paşa oğlu İsa Bey adına vakfedilen Lefke'nin[9] nüfusu tamamen gayr-ı Müslimlerden oluşmaktaydı (Turğut, 2011, s. 143).16. yüzyılda, Yörgüç Paşa oğlu İsa Bey vakfı kimliği çevresinde daha da gelişerek ayrı bir nahiye ve kaza merkezi haline

[9] Eski bir yerleşim merkezi olan Osmaneli"nin tarihte eski adları Malagina, Melagina, Leuke, Leukai, Lefke, Pefka olarak geçmektedir (Umar, 2004, s. 11). 8 Nisan 1914'te padişah iradesiyle kasabayı fetheden Osman Gazi'ye atfen Lefke'nin adı Osmaneli olarak değiştirilmiştir (Demiryürek, 2015, s. 31).

gelmiştir (TKGM. TTD. EV. 541, v. 59a-63a). (Bkz. EK-3). Bu aşamada Rüstem Paşa'nın Yörgüç Paşa ailesi ile ilişkilendirilebilecek iddialara değinmek yerinde olacaktır. Turğut (2011, 2023, s. 180)' e göre Rüstem Paşa'nın Yörgüç Paşa ailesinden Mustafa Bey'in oğlu olabileceği fikrini savunmuştur.

Rüstem Paşa'nın Yörgüç Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'in Havza'da yaptırdığı camiyi ihya ettirmesi ve yine Yörgüç Paşa'nın oğlu İsa Bey'in vakfı olan Lefke'deki yıkılan mescidi yerine bir camii ve han inşa ettirmesini gerekçe olarak sunmuştur. (VGMA, D. 747, s. 268/215; Turğut, 2015, s. 95). (Bkz. EK-4) Ayrıca Rüstem Paşa'nın vakfiyelerinde babasının isminin Mustafa olarak geçmesi onun Yörgüç Paşa ailesine mensup olabileceği fikrini kuvvetlendirir (Aydın, 1995). Bu gerekçelerle Yörgüç Paşa oğlu İsa Bey adına vakfedilen Lefke kasabasında bulunan çifte hamamın kervansaray ile birlikte Rüstem Paşa tarafından inşa ettirilmiş ve Rüstem Paşa vakfına bağlanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Yine bahsi geçen dönem kaydı olarak Lefke için hamam terimine Miladi 1575 (Hicri 983) tarihli Kuyud-ı Kadime arşivinde de rastlanmaktadır (K.K.A.,983). Arşivde bulunan 581 sıra numaralı cedid evkaf defterine göre Lefke'de bir adet hamam kaydedilmesi çalışmamız açısından oldukça mühimdir.

1648 yılında kasabadan geçen Evliya Çelebi'de seyahatnamesinde Osmaneli'den bahsederken;

> Köy halkı Lefke derler. Bursa toprağında ve eski Bursa krallarının yapısıdır. Sonra Osmanlıların ilk beyi olan Osman Gazi, burayı Rumlardan almıştır. Kalesi dört köşe (kare biçimli), kayadan (taş yapılı), küçük, harab (iyice yıkılmış) bir viranedir. Kendisi, 150 akçelik bir kazadır. Yetmiş kadar köyü vardır. Kadısına senede üç kese altın verilir. Ayrıca hâkimi vardır. Sakarya kenarında olup bağlı, bahçeli, altı yüz eve sahip, beş camili, dört hanlı, hamamlı, mektepli, küçük çarşılı şirin bir kasabadır (Kahraman ve Dağlı, 1999, s. 9)

İfadesi ile bir adet hamamın varlığını teyit etmiştir. Lefke nahiyesi Osmanlı devrinde hac yolu üzerinde yer almaktaydı. Osmanlılarda hacca gidecek olanlara

rehberlik etmek için hazırlanan menzilnamelerin bazılarında Lefke'den de bahsedilmiştir. 18. yüzyıl sonlarında Mehmed Edib bin Mehmed Derviş'in menzilnamesinde 'İskender Paşa'nın (Mehmed Edib, Lefke'den bahsederken ismi karıştırmış, Rüstem Paşa yerine İskender Paşa yazmıştır.) yaptırdığı bir camisi, hanı, hamamı, çarşısı, evleri olan tenha küçük bir kasaba...' olarak zikretmiştir (Karadağ, 2011, s. 24-25).

Lefke kasabasındaki vakıfların ayrıntılı dökümünü içeren bir başka belge 1872 tarihli "Lefke Kazāsının Akārât-ı Mevkūfe Hayrât ve Müberrâtını" ihtiva eden defterdir (Ertaş ve Akcan, 2023, s. 301-339). Defterde ayrıntılı bir dökümü verilen vakıflardan bahsedilirken en yüksek gelire sahip iki hamamdan bahsedilmiştir. Cagalazade Hacı Hamza mahallesindeki çifte hamamı, Derviş Hacı Mehmed ise Menzilhane sokağındaki hamamı vakfetmiştir (Ertaş ve Akcan, 2023, s. 311).

Osmaneli için Hüdavendigar Vilayet Salnamelerinde de hamam yapılarına değinilmiş fakat yalnızca sayı olarak ifade edilmiştir. Miladi 1891 (Hicri 1307) tarihli Hüdavendigar Vilayeti Salnamesine göre; Bilecik kazasına bağlı bir nahiye olan Lefke kasabasında bulunan hamam yapılarının sayısı altı adet olarak kaydedilmiştir (H.V.S., 1307, s. 173-174). Yine Miladi 1894 (Hicri 1310) tarihli salnamede de hamam sayısı altı adet olarak belirtilmiştir (H.V.S., 1310, s. 376-377). Vitale Cuinet'de (1894, s. 175)'te Lefke' deki yapılardan bahsederken altı adet hamam olduğunu belirtmiştir. Bahsi geçen kaynaklarda belirtilen hamam sayılarının nahiye merkezi olarak değil bir bütün olarak Lefke nahiyesini oluşturan köyler ile birlikte düşünmek daha doğru olacaktır. Nitekim Miladi 1900 (Hicri 1316) tarihli Hüdavendigar Vilayeti Salnamesinde Lefke merkezinde hamam sayısı iki olarak kaydedilmiştir (H.V.S., 1316, s. 308-309).

Yukarıdaki gerekçe ve arşiv kayıtları ışığında çalışmamıza konu çifte hamamın Rüstem Paşa tarafından 16. Yüzyılın ortalarında inşa ettirildiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Osmaneli'ye ait eski bir fotoğrafta hamam yapısı birçok kubbesi ile birlikte seçilebilmektedir. Hamamın erkekler bölümünde soyunmalık olması muhtemel iki yana kırma çatılıyla örtülü bir birim görülmektedir. (Görsel 3.100)

Görsel 3.100

Osmaneli'ye ait en eski fotoğraf.

Kaynak: https-3://www.osmaneli.bel.tr/tarihce,

Onarımlar ve Durumu:

Yapının geçirdiği onarımlar ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Kadınlar ve erkeklerin aynı anda kullanabildiği çifte hamam özelliği gösteren yapı geniş bir alana yayılmıştır. Hamamın erkekler bölümü günümüzde bir kereste atölyesinin içerisinde kalmış vaziyettedir. Kadınlar bölümü ise günümüzde konut olarak kullanılmaktadır. Kadınlar bölümü mekânları sabit kalacak şekilde üst örtüsü yıkılmış üzerine ise konut olarak kullanılmak üzere ikinci bir kat çıkılmıştır. Kadınlar bölümü orijinal plan şemasını neredeyse tamamen kaybetmiştir. Erkekler bölümü için ise üst örtü dahil olmak üzere muhtelif bölümlerde değişiklikler yapılmıştır. Yapının su deposu beden duvarları kısmen yıkılmış, yıkılan kısımlarda betonarme malzeme ile depo gibi kullanım amacıyla genişletmeler yapılmıştır. Her iki bölüm için de soyunmalık mekânları yıkılmış vaziyettedir. Hamamın erkekler bölümüne girişi sağlayan iki adet kapı açıklığı bulunur. Her iki kapı açıklığı da güneydoğu cephesinde olup Ilıklık bölümüne açılan kapı sonradan yapılmıştır. Hamamın orijinal giriş kapısı güneydoğu cephenin kuzeyinde yer alır. Erkekler bölümünün kuzeydoğusunda güneydoğu kuzeybatı doğrultulu dikdörtgen tabanlı bir bölüm bulunur. Söz konusu bölüm art arda sıralanmış üç birime ayrılmış ve üzerleri aynalı tonoz ile örtülmüştür. Ayna kısımlarında tuğla malzeme görülmektedir. Söz konusu bölüm günümüzde giriş, şadırvan ve tuvalet olarak kullanılmaktadır. Erkekler bölümünün ılıklık mekânı ile iki halvet hücresi üst örtüleri yıkılmış sonrasında düz betonarme malzeme ile örtülmüştür. Hamamın kadınlar bölümü orijinal plan şemasını neredeyse tamamen kaybetmiş, mekânsal özellikleri değiştirilerek bir konutun odaları

olarak kullanılmıştır. Üst örtüsü tamamen yıkık olan kadınlar bölümüne ikinci bir kat çıkılarak günümüzde yaşam olan bir konut olarak kullanılmaktadır.

Çifte hamam özelliği gösteren yapı muhtelif zamanlarda yapılan onarım ve değişikliklerle orijinal plan şemasını kaybetmiştir. Günümüzde erkekler bölümü bir kereste atölyesinin içerisinde kalmış ve mekânları depo olarak kullanılmakta, kadınlar bölümü ise sonradan çıkılan ikinci katı ile beraber konut olarak kullanılmaktadır.

Mimari Tanım:

Çifte hamam özellikli yapı kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda kareye yakın bir alana oturur. Yapının kuzeydoğu cephesi düz betonarme bir sıva ile kaplanmış vaziyette olup üstte güneydoğudan başlamak üzere neredeyse erkekler bölümünün tamamına kadar uzanan ve konut olarak kullanılan ikinci bir kat çıkılmıştır. Yapının hamam bölümünde herhangi bir açıklığa rastlanmaz ancak sonradan inşa edilen ikinci katta evin odalarına ışık alması amacıyla pencereler bulunur. Yapının kuzeybatı cephesine giriş kapısı dışarıda kalacak şekilde kereste atölyesinin beden duvarları dayandırılmıştır. (Görsel 3.101) Söz konusu cephenin kuzeyinde dikdörtgen formlu bir kapı açıklığı yer alır. Yine aynı cephenin orta aksında ılıklık bölümüne girişi sağlayan dikdörtgen formlu bir başka kapı açıklığı daha yer almaktadır.

Görsel 3.101

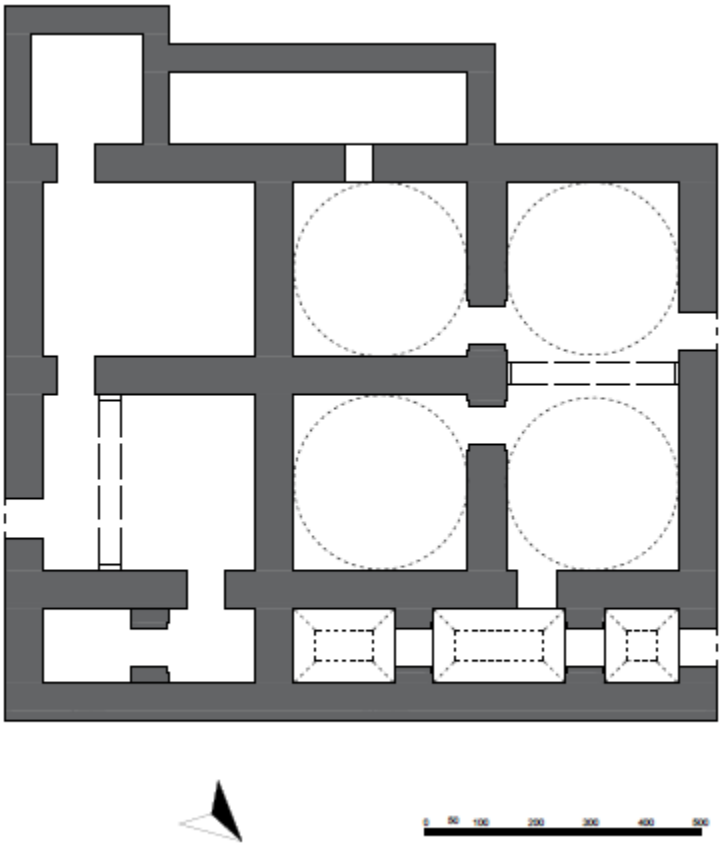
Lefke Çifte Hamam Kuzeybatı Cephe

Cephenin batısında kuzeybatıya doğru uzanan kereste atölyesini oluşturan bir duvar uzanır. Yapının güneydoğu cephesi doğudan itibaren evin bahçesini oluşturacak şekilde kademeli bir biçimdedir. Güneydoğu cephe sonradan yapılan ikinci katta bulunan eve çıkmak üzere eklemelerle kademeli bir görünüm kazanmıştır. Cephenin doğusunda kadınlar bölümü ılıklık mekânına girişi sağlayan orijinal formu bozulmuş dikdörtgen formlu bir kapı açıklığı yer alır. Söz onuşu cephede alt katta başka bir açıklığa rastlanmaz. Yapının güneybatı cephesinin orta aksında dışa taşkın bir biçimde su deposu yer almaktadır. Su deposu zaman içinde gerçekleşen yıkılmaların onarılması ve eklentiler ile orijinal halini kaybetmiş, cephede dışa taşkın ve kısmen yıkık bir bölüm olarak kalmıştır. Yapının örtü sistemi tamamen yıkılmış kadınlar ve erkekler bölümü için mekânlar betonarme malzeme ile düz tavan haline getirilmiştir. Yapının içinde bazı mekânlarında örtüye geçiş sistemleri sıvalı da olsa görülebilmektedir. Yapının dış cephesi tamamen sıvalı durumda olup güneybatı cephede yer alan su deposunun yıkık bölümlerinden moloz taş ve tuğla malzeme uygulaması seçilebilmektedir.

Şekil 3.19

Lefke Çifte Hamam Planı

Plan ve Mekân Özellikleri:

Çifte hamam olarak inşa edilen yapı kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda kareye yakın bir alana oturur. (Şekil 3.19) Yapı orijinal halini büyük ölçüde kaybetmiş, erkekler bölümü bir kereste atölyesinin içerisine dahil edilmiş, kadınlar bölümü ise sonradan konut olarak kullanılmak üzere eklentilerle düzenlenmiştir. Yapı kadınlar ve erkekler bölümü olarak müşterek bir duvar vasıtasıyla benzer mekân özellikleri göstermektedir. Yapının erkekler bölümü kuzeydoğudan başlamak üzere kuzeybatı güneydoğu doğrultulu dikdörtgen tabanlı bir giriş ve tuvalet bölümü, kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı bir ılıklık bölümü ile ılıklığın güneydoğusunda yan yana sıralanmış müşterek bir duvarla ayrılan eş büyüklükte iki adet halvet hücresinden oluşur. Yapının su deposu güneybatıda olup erkekler bölümü halvet hücresine dayandırılmıştır. Külhan bölümü tamamen yıkık vaziyettedir. Yapının kadınlar bölümü ise yine kuzeydoğudan başlamak üzere güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı tuvalet bölümü

aynı doğrultuda dikdörtgen tabanlı bir ılıklık bölümü ile güneybatısında uzanan eş büyüklükte iki adet sıcaklık bölümünden oluşur. Yapının su deposunun kısmen yıkılması ve çeşitli eklentilerle kadınlar bölümü sıcaklıklarının su deposu ile bağlantısı bulunmamaktadır.

Çifte hamamın erkekler bölümünün soyunmalık mekânı yıkılmış vaziyette olup ilgili bölüme girişi sağlayan iki adet kapı açıklığı bulunmaktadır. Bölümün kuzeybatı cephesinin kuzeyinde dikdörtgen formlu bir kapı açıklığıyla günümüzde tuvalet ve abdest almak için çeşmelerin bulunduğu dikdörtgen tabanlı birime geçiş sağlanır. Söz konusu bölüm güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı olup iki kemer vasıtasıyla üç birime ayrılmıştır. (Görsel 3.102) İlk birim kare tabanlı olup üzeri aynalı tonoz ile örtülmüş, örtü sisteminde sadece ayna kısımları görülmektedir. Tonozun orta kısmı doldurulmuştur. Örtü sisteminde tuğla dizilimi görülebilmektedir. İkinci birime güneydoğuda yer alan iki kademeli sivri kemeri olan bir kapı açıklığıyla giriş sağlanır. Ortada bulunan bu ikinci birim dikdörtgen tabanlı olup yine üzeri aynalı tonoz ile kapatılmıştır. Söz konusu örtünün ayna kısmında çift sıra halinde toplam on adet olacak şekilde yuvarlak formlu tüteklikler yer almakta tütekliklerin içi doldurulmuş vaziyettedir. Birimin kuzeydoğu cephesinde sonradan ekleme üç adet musluk ve abdest almak amaçlı yapılan oturma düzenekleri yer alır. Güneydoğuda yer alan sonuncu birim ise kare tabanlı olup yine üzeri aynalı tonoz ile kapatılmıştır. Söz konusu birimin giriş açıklığı yuvarlak kemerli ve iki kademelidir. Günümüzde tuvalet olarak kullanılmaktadır.

Görsel 3.102

Lefke Çifte Hamam Aralık Bölümü

Yapının ılıklık mekânına girişi bölümün güneybatı cephesinde orta aksda yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla sağlanır. Erkekler bölümünün ılıklık mekânı kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen tabanlı olup uzun kenarların ortalarından birbirine atılan sivri kemer ile iki birime ayrılmıştır. (Görsel 3.103) Her iki birimin üst örtüleri yıkılmış olup günümüzde betonarme malzeme ile düz bir şekilde örtülmüştür. Mekânın kuzeybatısında yuvarlak kemer formlu bir kapı açıklığı yer almaktadır ve söz konusu açıklıktan kereste atölyesine geçiş bulunmaktadır. Mekânın içi tamamen sıvalı vaziyette olup zemin betonarme malzeme ile kaplanmıştır. Mekânın güneybatı cephesinde orta aksta kısmi bir yıkılma ile su deposuna bağlantı sağlanmıştır. Mekân günümüzde depo olarak kullanılmaktadır.

Görsel 3.103

Lefke Çifte Hamam Erkekler Bölümü Ilıklık Mekânı

Ilıklık mekânının güneydoğusunda kemerin iki yanına sıralanmış halvet hücrelerine geçişi sağlayan kapı açıklıkları yer almaktadır. Güneybatıda yer alan birinci halvet hücresine sivri kemer formlu iki kademeli kapı açıklığıyla giriş sağlanır. Söz konusu halvet hücresi kare tabanlı olup üst örtüsü yıkılmış ve düz betonarme malzeme ile kapatılmıştır. Mekânın kuzeybatı cephesinde ılıklığa açılan dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı yer almaktadır. Pencere açıklığı yeşil renge boyanmış ahşap kepenkle kapatılmış vaziyettedir. Mekânın güneybatı cephesinde üst kotta yuvarlak kemerli geniş bir pencere açıklığıyla su deposuna bağlantı sağlanmıştır. Mekânın içi depo olarak kullanılmakta olup zemin, seki veya kurnalarla ilgili veriye ulaşılamamıştır. Her ne kadar mekânın üzeri betonarme bir malzeme kapatılarak düz bir tavan elde edilmiş olsa da köşelerde üzeri sıvalı payanda görünümlü geçiş öğeleri orijinalinde kubbe ile örtülü olduğunu kanıtlamaktadır. Kubbeye geçiş öğeleri sıvanmış ve değiştirilmiş olmasından dolayı tam olarak seçilememekte ancak pandantif olabileceği yönünde bir izlenim vermektedir. Yapının ikinci halvet hücresine giriş yine ılıklık bölümünün güneydoğu cephesinde sivri kemerin kuzeydoğusunda kalan sivri kemer formlu iki kademeli bir kapı açıklığıyla

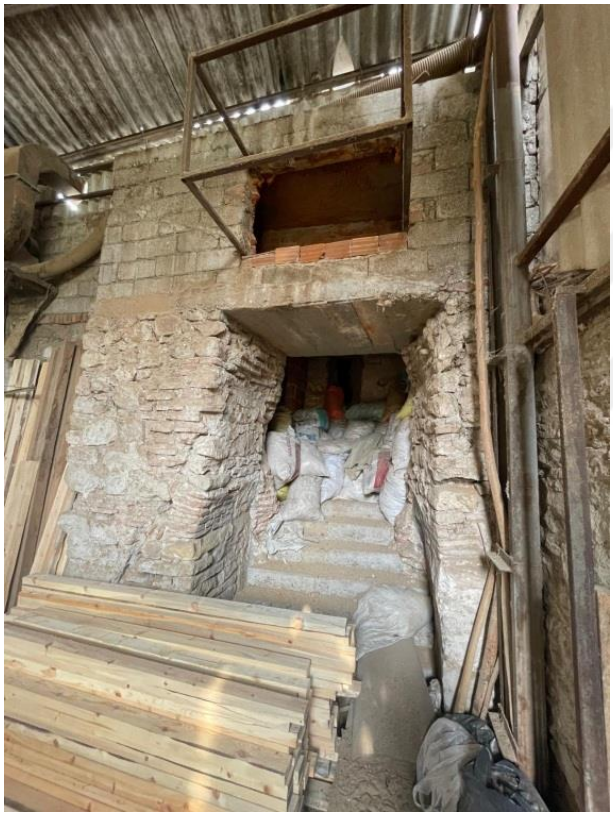
sağlanmaktadır. İkinci halvet hücresi diğer sıcaklık mekânında olduğu gibi kare tabanlı olup üzeri betonarme malzeme ile kapatılan düz bir tavan görünümündedir. Sıcaklık mekânını oluşturan her iki halvet hücresi eş büyüklükte olup müşterek bir duvarla ayrılmıştır. İkinci halvet hücresinin de köşelerinde sıvalı vaziyette kademeli payanda görünümleri mekânın üzerinin kubbe ile örtülü olduğunu kanıtlar niteliktedir. Mekânın güneybatı cephesinin batısında bir niş yer almaktadır. Söz konusu nişin içi ahşap malzemeden yapılan bir raf görünümüne dönüştürülmüştür. Mekânın kuzeybatı cephesinde diğer sıcaklık mekânında olduğu gibi ılıklığa açılan dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı yer almaktadır. Günümüzde ılıklık mekânı ve halvet hücreleri depo olarak kullanılmaktadır.

Çifte hamamın kadınlar bölümü onarım ve eklentilerle orijinalliğini yitirmiş vaziyettedir. Soyunmalık mekânı yıkılmış olan kadınlar bölümüne giriş güneydoğuda orta aksta yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla sağlanmaktadır. Söz konusu kapı açıklığıyla ilgili bölümün ılıklık mekânına geçilmektedir. Kadınlar bölümünün ılıklık mekânı kareye yakın tabanlı olup güneybatı duvarından kuzeydoğu duvarına atılan kemer izleri hala görülebilmektedir. Mekânın üzeri ahşap tavanla kaplanmış vaziyettedir. Ilıklık mekânının kuzeyinde sonradan açılan bir duvar açıklığı ile kuzeybatı güneydoğu doğrultulu dikdörtgen tabanlı bir mekâna geçiş sağlanmıştır. Söz konusu mekân iki birime ayrılmış olup ikinci birime geçiş sivri kemerli bir kapı açıklığıyla sağlanır. Kısmen yıkılmış olan bölümde kemer ayaklarında tuğla malzeme görülebilmektedir. Ilıklık mekânının güneybatı cephesinin güneyinde sivri kemer formlu bir kapı açıklığıyla kadınlar bölümünün sıcaklık mekânına giriş sağlanır. Sıcaklık mekânı knut olarak kullanılan ikinci katı taşımak üzere ahşap direkli olup orijinal formunu kaybetmiştir. Sıcaklık mekânının güneybatı cephesinde bir kapı açıklığı daha yer alır. Söz konusu açıklıkla kadınlar bölümüne doğru uzanması gereken su deposunun formu değiştirilerek bir oda elde edilmiştir. Böylece hamam yapısının güneybatı cephesinde kadınlar bölümüne ait mekânlar su deposu çizgisinden itibaren dışa taşkın bir görünüm kazanmıştır. Yapının kadınlar bölümü orijinal plan şemasına bağlı kalmadan eklentiler ve değişimler ile farklı bir görünüm kazanmıştır. Bölümün tüm mekânlar günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Kadınlar bölümünün sıcaklık mekânı içine girilemeyecek derecede malzeme ile doldurulmuştur.

Hamam yapısının su deposu da orijinal formundan oldukça uzaktır. Su deposunun yıkılan kısımları priket malzeme ile değiştirilerek oda formatı kazandırılmıştır. Yıkılan kısımlardan tuğla malzeme ve moloz taş örgüsü kısmen görülebilmektedir. Güneybatıda kalan su deposu güneye kadınlar bölümüne doğru uzaması gerekirken yeni bir duvar örgüsü ile kesilmiş, ilgili bölüme bir oda eklenmiştir. Yapının külhan kısmı ise tamamen yıkılmış vaziyettedir. (Görsel 3.104)

Görsel 3.104

Lefke Çifte Hamam Külhan Bölümü

Tipolojik Değerlendirme:

Lefke çifte hamamın yapıldığı tarihten günümüze geçirmiş olduğu değişimler değerlendirme yapmamızı oldukça zorlaştırmaktadır. Özellikle kadınlar bölümünün üst katına sonradan inşa edilen yaşam alanı kadınlar bölümünün orijinal plan şemasının bozulmasına yol açmıştır. Aynı şekilde erkekler bölümü için de bir kereste atölyesi içerisinde yer alması zaman zaman içinde birtakım değişiklikler yapılmasına yol açmıştır. Hem kadınlar hem de erkeklerin aynı anda yıkanabildiği çifte hamam özellikli yapının

tipolojik değerlendirmesi yapılırken erkekler ve kadınlar bölümünün sıcaklık mekânları baz alınarak ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Hamamın kadınlar bölümü üzerine ikinci kat olarak inşa edilen yaşam alanından dolayı tamamen bozulmuş olup sıcaklık mekânı izlenememektedir. Bu yüzden sağlıklı bir tipolojik değerlendirme yapmak imkansızdır.

Hamamın erkekler bölümünde ise sıcaklık bölümü plan ve mekân özelliği ile izlenebilmektedir. Kareye yakın bir alana oturan erkekler bölümü, dikdörtgen tabanlı bir ılıklık mekânı ile yan yana sıralanmış kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü iki adet halvet hücresinden oluşur. Hamamın sıcaklık mekânı müşterek bir duvarla ayrılmış olup iki ayrı mekân olarak uygulanmış, eş büyüklükteki mekânlar kubbe ile örtülmüştür. Hamam bir bütün olarak incelendiğinde Karl Klinghardt'ın (1927) ''Vurgulanmış sıcaklık (Enine sıcaklıklı çifte halvetli tip) şemasına, Eyice'nin (1960, s. 108-115) ''Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip" şemasına uymaktadır. Erkekler bölümü için sıcaklığı oluşturan çifte halvetli plan şeması İznik Hacı Hamza hamamının kadınlar bölümünde de görülmekte olup, Eyice'nin (1997, s. 480-481) değerlendirmesinde 'E' tipi yani çift halvet hücreli düzenleme olarak ifade edilmiştir. Avcı'nın (2020, s. 242-243 tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı dikdörtgen alana oturan, iki birimli halvetli tip plan şemasına uymaktadır.

Lefke çifte hamamın erkekler bölümünün tipolojik değerlendirmesi tarafımızca yapıldığında halvet hücreli tip olarak değerlendirilmesi kanaatimizce uygun olacaktır

Malzeme ve Teknik:

Yapı eklenti ve değişimlerle ilk yapıldığı zamanki plan şemasını koruyamamıştır. 1983 yılında hazırlanan envanter fişine göre moloz taş kullanılarak inşa edilmiştir Günümüzde moloz taş uygulaması su deposunun yıkık kısımlarında görülebilmektedir. Yapıda tuğla malzeme erkekler bölümü için ıslak mekânlarının üst örtüsünü oluşturan aynalı tonoz da kadınlar bölümü için ılıklık mekânında bulunan yıkık haldeki sivri kemer ayaklarında ve su deposunun yıkık bölümlerinde seçilebilmektedir. Yapı güneybatı cephesi hariç dıştan komple sıvanmıştır. Yapının üst örtü sistemi komple değiştirilmiş, üst örtüyü oluşturan elemanların yıkılması sonucu yerlerine betonarme malzeme ile düz tavan yapılmıştır. Üst örtüyü oluşturan elemanlardan yalnızca erkekler bölümü ıslak mekânlarında aynalı tonoz uygulaması fark edilebilmektedir. Yapıda ahşap malzeme olarak erkekler bölümü için

ılıklık mekânı kapısı, ılıklık mekânı ile sıcaklık mekânları arasındaki pencere açıklıklarını örten kepenkler, sıcaklık mekânında bulunan niş içerisine uygulanan raf gibi örnekler gösterilebilir. Kadınlar bölümü mekânlarında üst kattaki yaşam alanını desteklemesi amacıyla taşıyıcı ahşap direkler uygulanmıştır.

Süsleme:

Yapıda herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamıştır.

3.5 Söğüt'te Bulunan Hamamlar

3.5.1 Akköy Hamamı

Yeri:

Bilecik ili İnhisar İlçesi, Akköy köy içi mevkiinde 1 pafta 3666 parselde yer alır. (Görsel 3.105) Mülkiyeti köy tüzel kişiliğine ait olan hamam yapısı eğimli bir araziye inşa edilmiş olup günümüzde kaderine terk edilmiş vaziyettedir. (Görsel 3.106) Konumu: 90°D, enlem 40° 6' 24'' N, boylam 30° 26' 48' E

Görsel 3.105

Akköy Hamamı Konumu

Görsel 3.106

Akköy Hamamı Üstten Görünüş

Tarihi:

Yapının kitabesi bulunmamakta, yapıya ait bir vakfiye olup olmadığı bilinmemektedir. Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 29.04.2010 tarih ve 4165 sayılı kararı gereğiile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenen hamam yapısının ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Hamamın çevresine ve köyün tarihi durumuna baktığımızda hamama yakın bir konumda olan köy camiinin kitabesinin günümüze gelmiş olması çalışmamıza konu olan hamam yapısının muhtemel tarihlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Köyün tarihçesine baktığımızda 16. yüzyılda Ak karye olarak bilinen köy Mihal Bey'in mülki iken Osmanlı devlet adamlarından Ramazanzade Küçük Nişancı Mehmed Paşa'ya intikal etmiştir. Aynı yüzyılda karyenin nüfusu 34 hane ve 42 müceredden oluşan 76 nefer olarak kaydedilmiştir (Turğut, 2011, s. 101-102).

Ak köyün ismine Hüdavendigar Vilayet Salnamelerinde de rastlanmaktadır. H. 1310 (1894) tarihli salnamede Mihalgazi nahiyesinin merkez köyü olarak Ak Karye ismi geçmektedir (H.V.S., 1310, s. 400-401).H. 1316 (1900) ve H. 1317 (1901) tarihli salnamelerde nahiye merkezi olan Ak köy hakkında daha fazla bilgi verilmiştir; Söğüt'e altı Bilecik'e on iki saat mesafede olduğu belirtilen karyede iki mahallenin olduğu, 308 hane, 2 cami, bir han, 8 dükkan, 2 değirmen, bir hamam, bir hükümet konağı ve 2 mekteb-i ibtidai bulunduğu kaydedilmiştir (H.V.S., 1316, s. 316-317; 1317, s. 316-317).1900 ve

1901 yıllarında hazırlanan salnamelerde ak karye için bir adet hamamdan bahsedilmesi çalışmamıza konu Akköy hamamının 19. yüzyılda var olduğunu göstermesi bakımından önemli bir veri sunmaktadır.

Akköy köy içi mevkiinde hamama yakın bir konumda bulunan bir cami yer almaktadır. (Görsel 3.107) Akköy Camii'nin günümüze ulaşan kitabesinde Nam-ı Nişancı Paşa Mehmet Mer Kara Nur tarafından 1816 (H. 1232) yılında yaptırıldığı ifade edilmektedir[10].

Görsel 3.107

Akköy Camii Kitabesi

Çalışmamıza konu Akköy hamamının inşa tarihini belirlemede, kitabesinin olmayışı ve yapım tekniği itibariyle kesin bir yargıya varılamaması, yakınında bulunan köy camii ile birlikte değerlendirme gerekliliği doğurmuştur. Bu sebeple hamamın inşa tarihi olarak köyde bulunan cami ile birlikte 19. yüzyılın ilk çeyreği önerilebilir. Köy muhtarı Saim Gecengi'nin söylemine göre hamam 1960'lara kadar kullanılmıştır.

[10] Kitabe Bilecik Müftülüğü tarafından okunmuş, transkripsiyonu ve Türkçe meali pano içerisinde Cami girişinde bulunmaktadır. İnşa tarihi için bknz. (https://kulturportali.gov.tr/turkiye/bilecik/kulturenvanteri/akkoy-camii)

Onarımlar ve Durumu:

Hamamın vakfiyesinin veya inşa kitabesinin olmayışı geçirmiş olduğu onarımlar ile ilgili herhangi bir veri sunmamaktadır. Günümüzde oldukça bakımsız durumda bulunan hamamın soyunmalık bölümü tamamen yıkılmış, ılıklık ve sıcaklık bölümleri ayakta olup külhan ve su deposu bölümleri ise toprak altında kalmış vaziyettedir. Günümüzde ayakta olan ılıklık ve sıcaklık bölümleri de üst örtüde bitkilerle kaplanmış durumdadır. Yapının kuzeyinde kalan külhan bölümü ve su deposu günümüzde toprak altında kalmış olup Ilıklık ve sıcaklık mekânlarını oluşturan beden duvarlarında moloz taşların dökülmesi sonucu kısmi yıkılmalar görülmektedir. Üst örtüye bakıldığında Ilıklık ve sıcaklık mekânını örten eş büyüklükteki kubbeler de malzeme olarak küfeki taşı uygulanmıştır. Söz konusu kubbeler günümüzde bitki örtüsü ile kaplanmıştır. Yapının ılıklık mekânı günümüzde odunluk olarak kullanılmakta, sıcaklık mekânının içi de zeminde toprak ve sıva dökülmeleri bulunmaktadır. Yapının içi sıvalı durumda olup sıvalar büyük oranda dökülmüştür. Köy meydanında bulunan hamam yapısının yakın bir zamanda onarım geçirmediği günümüzdeki görünür halinden anlaşılabilmekte ve kaderine terk edilmiş bir vaziyettedir.

Mimari Tanım:

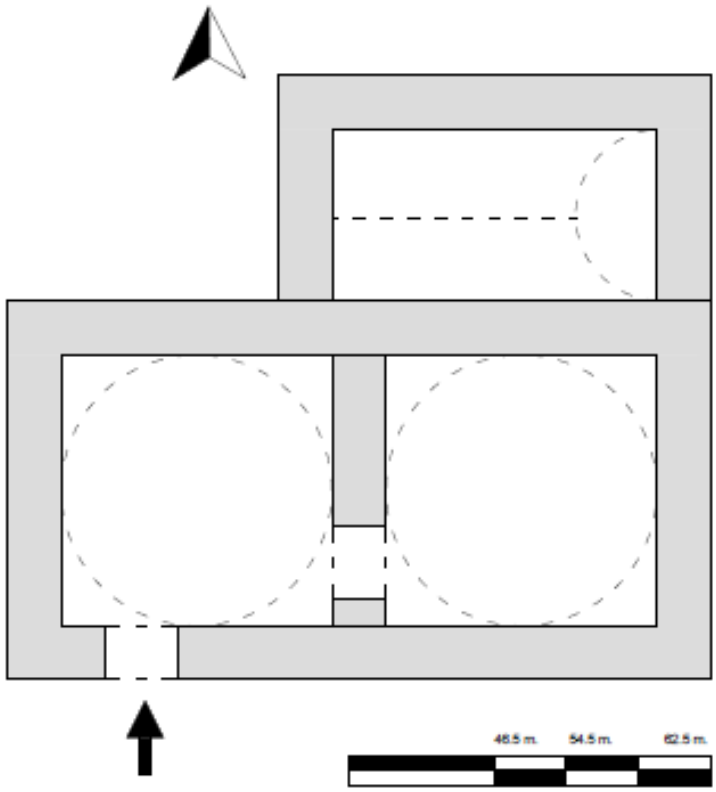
Eğimli bir arazide doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan yapı eş büyüklükte ve müşterek bir duvarla ayrılmış bir ılıklık mekânı ile bir sıcaklık mekânından oluşur. (Şekil 3.20) Her iki mekânın üzeri de birer kubbe ile örtülmüştür. Yapının külhan bölümü ve su deposu toprak altında kalmış vaziyettedir. Soyunmalık bölümü tamamen yıkık durumda olan yapının girişi güney cephede yer alır. Yapının güney cephesinde kısmi yıkılmalar görülmektedir. Söz konusu cephenin özellikle doğu ve batı köşelerinde bu yıkılmalar daha da belirgin haldedir. Yapının güney cephesinin batısında yapıya girişi sağlayan 80 cm genişliğinde sivri kemerli bir kapı açıklığı bulunur. Bahsi geçen açıklığın sövelerinde küfeki taşı, yuvarlak kemerinde ise tuğla uygulaması göze çarpmaktadır. Güney cephede başka bir açıklığa rastlanmaz. Yapının kuzey cephesi eğimden dolayı neredeyse üst örtüye kadar toprak dolmuş haldedir. Bu yüzden cephede yer alan su deposu ve külhan kısmı toprak altında kalmış durumdadır. Yapının batı cephesinde günümüzde cephe duvarına dayandırılmış odunluk olarak kullanılan bir sundurma yer almaktadır.

Cephenin tamamını kaplayan bu sundurmadan dolayı batı cephesi ile ilgili veri alınamamıştır. Yapının doğu cephesini oluşturan beden duvarında yıkılmalar görülmektedir. Yıkılmaların sebebi olarak duvar içinde dalları görülen incir ağacı söylenebilir. Söz konusu cephede moloz taşların yıkılması sonucu oluşan küçük boşluklar hariç herhangi bir açıklığa rastlanmaz. Yapının cepheleri düz sonlandırılmıştır.

Yapının örtü kısmına çıkıldığında doğu batı doğrultusunda art arda sıralanan eş büyüklükte iki kubbe yer alır. Her iki kubbede de küfeki taşı uygulaması görülmektedir. Su deposu ve külhan bölümleri tamamen toprak altında kalmış durumda olduğundan üst örtüleri ile ilgili veri sunmamaktadır.

Şekil 3.20

Akköy Hamamı Planı

Plan ve Mekân Özellikleri:

Doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı batıda kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülü ılıklık mekânı ile doğuda müşterek duvarla ayrılmış aynı ölçülerde kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü sıcaklık mekânından oluşur. Hamamın su deposu ve

külhan bölümü toprak altında kalmıştır. Yapının ılıklık mekânına girişi güney cephenin batısında yer alan sivri kemerli bir kapı açıklığıyla sağlanır. Ilıklık mekânı 300 cm x 300 cm ölçülerinde kare tabanlı olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş köşelerde pandantiflerle sağlanmıştır. Ilıklık mekânı günümüzde odunluk olarak kullanıldığından zemin hakkında fikir edinilememiştir. Kubbede beşgen formlu beş adet filgözü ile mekânın aydınlatılması gerçekleştirilmiştir. Mekânın içi tamamen sıvalı olup sıvalarda büyük dökülmeler görünmektedir. Mekânın batı duvarında büyük yıkılmalar sonucu duvarda yer alan tuğla künkler izlenebilmektedir. Mekânının doğu cephe duvarı sıcaklık mekânı ile müşterek olup cephenin güneyinde sıcaklık mekânına geçişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı bulunur. Yapının sıcaklık mekânı ılıklıkla aynı ölçülerde kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. (Görsel 3.108) Kubbeye geçiş ılıklık mekânında olduğu gibi pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbede kısmi çökmeler görülmektedir. Mekânın kuzey cephesi orta aksında üst kotta su deposu ile bağlantıyı sağlayan dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Sıcaklık mekânında biri kuzey cephenin orta aksında diğeri ise güney cephenin orta aksında olmak üzere iki adet kurna izi görülmektedir. Mekânın zemini kubbeden ve duvarlardan dökülen malzemelerle dolu olduğu için sekiye ait bir veri elde edilememiştir. Mekânın içi sıvalı vaziyette olup sıvalarda ve iç duvarlarda dökülmeler mevcuttur. Su deposu ve külhan bölümleri toprak altında kalmış olduğundan herhangi bir veri elde edilememiştir.

Görsel 3.108

Akköy Hamamı Sıcaklık Mekânı

Tipolojik Değerlendirme:

Tescilli Akköy hamamının tek bir sıcaklık mekânından oluşması küçük bir köy hamamı görünümünde münferit bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Köyde yaşayan insanların yıkanma ihtiyacını karşılamak üzere bir ılıklık ve bir sıcaklık bölümlerinden oluşan hamam yapısı genel tasnifin dışında kalmaktadır. Eyice'nin (1997, s. 419-420) tipolojik değerlendirmesinde bu plan şemasına ait yapılar tek mekânlı ve halvetsizolarak sınıflandırılmıştır. Ülgen'in (1987, s. 177-178) sıcaklık tasarımını baz alarak yapmış olduğu değerlendirmeye göre ''Kare'' sıcaklıklı plan tipine uymaktadır. Aru'nun (1949, s. 52) "en küçük hamamlar" sınıflandırmasına dahil edilebilir. Avcı'nın (2020, s. 242-243) tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı kare alana oturan, eyvansız köşe halvetsiz tek mekânlı tip plan şemasına uymaktadır.

Tarafımızca yapılan tipolojide ise tek mekândan oluşan sıcaklık bölümü ile küçük bir köy hamamı hüviyetinde halvetsiz tip olarak değerlendirilmiştir.

Malzeme/Teknik:

Yapının beden duvarlarında moloz taş ve harç uygulaması görülmektedir. Tuğla malzeme yapının giriş açıklığı kemerinde ve iç kısımda yer yer dökülen sıva altlarından görünen künklerde görülebilmektedir. Ilıklık ve sıcaklık mekânını örten eş büyüklükteki kubbelerde küfeki taşı uygulanmıştır.

Süsleme:

Oldukça sade görünüme sahip yapıda herhangi bir süsleme öğesi görülmez.

3.5.2 Borcak Köyü Hamamı

Yeri:

Bilecik ili Söğüt İlçesi, Borcak köyü, köy içi mevkiinde yer alır. (Görsel 3.109) Konumu: 225° GB, enlem 40° 2’ 28’’ N, boylam 30° 12’ 49’

Görsel 3.109

Borcak Hamamı Üstten Görünüşü

Tarihi:

Tez çalışması kapsamında 2023 yılının ocak ayında yaptığımız saha taraması neticesinde fark ettiğimiz hamam yapısı boyutları itibariyle dikkatimizi çekmiş ve çalışmamızda yer

bulmuştur. Köyün girişinde eğimli bir araziye inşa edilen hamam yapısı günümüzde terk edilmiş metruk durumdadır. Herhangi bir tescil işlemi gerçekleştirilmeyen yapıya ait inşa tarihini veren bir kitabe ya da inşa tarihi hakkında bilgi verecek bir vakfiyesi yoktur. Köyün Tarihçesine baktığımızda Osman Bey döneminde kurulan İsa Sofu zaviyesinden bahsedilmektedir (Turğut, 2015, s. 75).Vakıf belgelerinde ismi geçen İsa Sofu'nun Osman Bey döneminde köyde bir zaviyesi olduğu ve buranın kendisine vakfedildiği anlaşılmakta olup İsa Sofu'nun Ertuğrul Gazi'nin silah arkadaşlarından olduğu varsayılmaktadır(Kahraman vd., 2019, s. 126).1487 yılında ismi Gökçeviran olarak geçen mezrada 5 nefer kaydedilmiştir (Turğut, 2011, s. 203).Osman Bey'den itibaren İsa Sofu ve evladına vakfedilen zaviyenin, Orhan Bey, I. Murad ve Sultan Mehmed tarafından vakıf nişanı yenilenmiştir (Turğut, 2011, s. 75).Yine köyde bulunan İsa Sofu'ya ait olduğu düşünülen türbe 14. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir (Kahraman vd., 2019, s. 126).Ancak İsa Sofu türbesinde yapılan deneysel çalışmalar ve ileri arkeometrik analizler sonucunda türbenin ve içindeki bezemelerin en erken 17. yüzyıl olabileceği sonucuna varılmıştır (Dalgıç vd., 2023, s. 122).

Bahsi geçen bilgiler ışığında çalışmamıza konu olan hamam yapısının bulunduğu köyün Osmanlı erken dönemlerinden itibaren önemli bir yerleşim yeri olduğu söylenebilir. Her ne kadar köyün tarihi Osmanlının erken dönemlerine uzanıyor olsa da çalışmamıza konu hamam yapısını erken dönemlere tarihlendirmek elimizdeki verilerle fazla iddialı olacaktır. 19. yüzyıla gelindiğinde köyün nüfusundaki artış dikkat çekmektedir. 1844-45 yılı temettuat defterlerine göre Köyün hane sayısı 181 olarak belirtilmiştir (Gökçe, 2017, s. 12). Söğüt'ün diğer köyleri ile kıyaslandığında hane sayısı olarak önemli bir yer edinen Borcak köyü için yıkanma amaçlı bir hamamın inşa edilmiş olabileceği göz önünde bulundurularak yapının inşa tarihi olarak 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başları önerilebilir.

Onarımlar ve Durumu:

Hamamın vakfiyesinin veya inşa kitabesinin olmayışı geçirmiş olduğu onarımlar ile ilgili herhangi bir veri sunmamaktadır. Kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan yapının kuzeydoğu cephesinde sonradan eklenen bir soyunmalık mekânı bulunur. Hamam yapısının güneybatı cephesinde ise yine sonradan eklenmiş samanlık

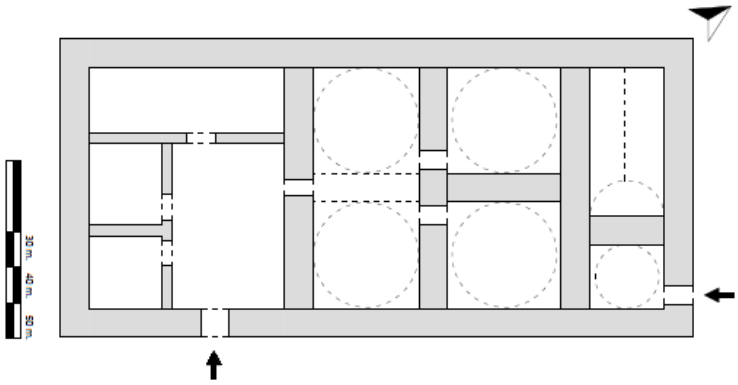
olarak kullanılan iki yöne eğimli kırma çatı ile örtülmüş bir mekân yer almaktadır. Soyunmalık mekânı yapıya sonradan eklenmiş ve taş temel üzerine kerpiç dolgulu ahşap karkas tekniğinde inşa edilmiş olup kuzeybatı cephesi betonarme malzeme ile sıvanmış, güneydoğuda bulunan beden duvarı ise kısmen yıkılmış vaziyettedir.

Yapının cephelerinin yer yer görülen betonarme malzeme ile sıvalı olması aynı şekilde yapının üst örtüsünde özellikle kubbe kasnakları ve kubbenin betonarme sıvanmış olması ve iç kısımlarda yine betonarme malzeme ile oluşturulan seki ve zeminler yakın tarihlerde yerel onarımlardan geçmiş olduğunu göstermektedir. Yapıya sonradan eklenen soyunmalık bölümü güneydoğu cephe duvarındaki kısmi yıkılmalar hariç ayaktadır. Soyunmalık mekânı iki yana eğimli ahşap kırma çatı ile örtülmüş ve kiremit kaplı vaziyettedir. Yapının güneybatı cephesinde külhan bölümü sonradan inşa edilen ahşap çatı örtülü bir yapı ile çevrelenmiş durumda olup ocak nişi görülebilmektedir. Söz konusu cephede güneybatıya doğru uzanan samanlık olarak kullanılmış bir yapı bulunur. Dikdörtgen tabanlı ve samanlık olarak kullanılan mekânın beden duvarları briket malzeme kullanılarak inşa edilmiş ve iki yana eğimli kiremit kaplı çatı ile kapatılmıştır.

Yapının iç kısmında ılıklık ve sıcaklık bölümlerinde zemin ve sekilerde betonarme malzeme kullanılmış olup bahsi geçen bölümlerin beden duvarları yerden bir metre yüksekliğe kadar mermer malzeme ile kaplanmış üst kısımlar ise sıvalı durumdadır. Yapının üst örtüsüne bakıldığında Ilıklık mekânı iki adet, eş büyüklükteki sıcaklık mekânları iki adet ve halvet hücresi bir adet olmak üzere toplam beş adet dıştan beşgen kasnaklı kubbe ile su deposu ise beşik tonoz ile kapatılmıştır. Üst örtüde kubbeler ve tonoz betonarme malzeme ile sıvanmış olup yer yer dökülmeler görülmektedir. Köyün girişinde vadiye doğru uzanan eğimli bir arazide metruk bir durumda olan hamam yapısı günümüzde kaderine terk edilmiş vaziyettedir.

Şekil 3.21

Borcak Hamamı Planı

Mimari Tanım:

Eğimli bir arazide kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan yapı sonradan eklenmiş bir soyunmalık mekânı, bir kemer vasıtasıyla iki birime bölünmüş ılıklık mekânı, eş büyüklükte müşterek bir duvarla ayrılan iki adet sıcaklık mekânı, bir adet halvet hücresi ve üzeri beşik tonoz örtülü su deposundan oluşur. (Şekil 3.21) Külhan bölümü beden duvarları yıkılmış olup söz konusu mekânın cepheleri sonradan eklenen samanlık olarak kullanılan bir yapı ile kapatılmıştır. Güneydoğu cephe moloz taş ve harç kullanılarak inşa edilmiş olup cephenin doğusunda soyunmalık mekânının beden duvarında kerpiç dolgulu ahşap karkas tekniği uygulanmış ve günümüzde yıkılmış vaziyettedir. Söz konusu cephenin güneyinde beden duvarı ve örtü sistemi daha yüksek tutulmuş sonradan eklenen samanlık olarak kullanılan yapı bulunur. Cephede herhangi bir açıklığa rastlanmaz. Yapının kuzeydoğu cephesi betonarme malzeme ile sıvanmış durumdadır. Cephenin üst kotunda soyunmalık mekânının aydınlatılmasını sağlayan farklı formlarda dört adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Cephe dışa taşkın ahşap bir saçak ile sonlandırılmış, çatı üzeri oluklu kiremit ile kaplanmıştır. Yapının kuzeybatı cephesi hamam ana şeması özelinde simetrik olup güneybatısında sonradan eklenen samanlık olarak kullanılan yapı dışa taşkın bir biçimdedir. Hamama ve soyunmalık mekânına giriş söz konusu cephenin kuzeydoğusunda yer alan dikdörtgen formlu ahşap malzemeli bir kapı açıklığıyla sağlanır. Kuzeybatı cephe betonarme malzeme ile sıvanmış olup sıvalarda yer yer dökülmeler görülmektedir. Cephenin güneybatısında dışa taşkın inşa edilen bölümde bir dikdörtgen formlu bir kapı açıklığı daha bulunmaktadır. Bahsi geçen açıklıktan yapının külhan bölümüne ve halvet hücresine giriş sağlanmaktadır.

Yapının güneybatı cephesinin batısında halvet hücresine girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı, cephenin doğusunda ise yuvarlak kemerli bir ocak nişi yer alır. (Görsel 3.110) Ocak nişinde tuğla malzeme düz istif tekniğinde uygulanmıştır.

Görsel 3.110

Borcak Köyü Hamamı Güneybatı Cephesi

Yapının kuzeydoğusunda yer alan soyunmalık kısmı ahşap kırma çatı ile örtülmüş ve oluklu kiremit ile çatı kaplanmıştır. Hamamın ana plan şemasını oluşturan mekânlardan ılıklık mekânı kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda yan yana sıralanan dıştan altıgen formlu yüksek kasnaklı iki adet kubbe ile, sıcaklık mekânları aynı doğrultuda ve aynı ölçülerde yine dıştan yüksek kasnaklı iki adet kubbe ile, Halvet hücresi kasnaksız daha küçük boyutlu bir kubbe ile su deposu ise kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda uzanan beşik tonoz ile örtülmüştür. Bahsi geçen üst örtü betonarme malzeme ile sıvanmış vaziyettedir.

Plan ve Mekân Özellikleri:

Kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı dikdörtgen tabanlı ve üzeri ahşap kırma çatı ile örtülü soyunmalık mekânı, soyunmalık mekânının güneybatısında dikdörtgen tabanlı bir kemer vasıtasıyla iki birime ayrılan ve üzeri iki kubbe ile örtülü ılıklık mekânı, ılıklık mekânının güneybatısında müşterek bir duvarla ayrılan iki eş birimli kare tabanlı ve üzerleri birer kubbe ile örtülü iki sıcaklık

mekânı, sıcaklığın güneyinde kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda uzanan dikdörtgen tabanlı ve üzeri beşik tonoz örtülü su deposu ve sıcaklığın batısında kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülü halvet hücresinden oluşur. Yapının külhan kısmı orijinalinde yıkılmış olup sonradan yapılmış samanlık olarak kullanılan bir yapı ile çevrelenmiş ve üzeri kapatılmıştır. Güneybatıda külhan bölümünün ocak nişi görülebilmektedir.

Yapının soyunmalık mekânı güneydoğu kuzeybatı doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup üzeri ahşap çatı ile örtülmüştür. Mekâna girişi sağlayan iki kapı açıklığı bulunmaktadır. Kapı açıklıklarından biri kuzeybatı cephede diğeri ise güneydoğu cephede yer alır. Her iki kapı açıklığı da ahşap söveli ve dikdörtgen formludur. Soyunmalık mekânı yapıya sonradan eklenmiş olup ahşap tavanlıdır. Mekânın kuzeydoğusunda ortak bir duvarla bölünen iki birim bulunmaktadır söz konusu birimler soyunmalık kabinleri olarak kullanılmış olup kuzeydoğu cepheye açılan ve mekânın aydınlatılmasını sağlayan dikdörtgen formlu iki adet pencere açıklığı yer alır. Mekânın zemininde betonarme malzeme kullanılmıştır. Mekânın güneybatı cephesinin güneyinde yer alan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla ılıklık bölümüne giriş sağlanmaktadır. (Görsel 3.111)

Görsel 3.111

Borcak Köyü Hamamı Ilıklık Mekânı

Kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda dikdörtgen tabanlı olan ılıklık mekânı uzun eksenleri olan kuzeydoğu-güneybatı duvarından birbirlerine atılan bir yuvarlak kemerle iki birime bölünmüştür. Her iki birim de tromplarla geçilen birer adet kubbe ile

kapatılmıştır. Kubbelerin her birinde yer alan beş adet fil gözüyle mekânın aydınlatılması sağlanmıştır. Filgözleri ortada bir adet yıldız formlu etrafında ise dört adet altıgen formludur. Mekânın zemini kuzeybatı ve güneydoğuda 20 cm yükseltilerek geniş bir seki elde edilmiştir. Mekânın güney ve batı cephesinde yer alan sivri kemerli kapı açıklıklarıyla müşterek bir duvarla ayrılan eş birimli sıcaklık bölümlerine geçiş sağlanır. Yapının sıcaklık bölümü güneydoğu kuzeybatı doğrultusunda ortada müşterek bir duvarla ayrılan eş birimli olup her iki birimde kare tabanlı ve üzeri birer adet kubbe ile örtülüdür. (Görsel 3.112) Kubbeye geçiş her iki birim için de tromplarla sağlanmıştır. Her iki kubbe üzerinde ılıklık da olduğu gibi beş adet tüteklik yer alır. Doğuda yer alan sıcaklık mekânını giriş kapısının bulunduğu kuzeydoğu cephe hariç üç yönde 20 cm yüksekliğinde 60 cm derinliğinde bir seki dolanmaktadır. Mekânın güneybatısının orta ekseninde mermer malzemeden bir kurna yer almaktadır. Mekânın kuzey cephesinde derin ve geniş tutulmuş yuvarlak kemerli bir niş bulunmaktadır. Güneyde yer alan sıcaklık mekânını zeminde kuzeydoğu güneydoğu ve güneybatı olmak üzere üç yönden seki dolanmaktadır. Mekânın kuzeybatı cephesi orta ekseninde diğer sıcaklık birimine açılan kare formlu bir pencere açıklığıyla sıcaklık mekânları arasında bağlantı sağlanmıştır. Mekânın güneybatı cephesi üst kotta su deposuyla bağlantıyı sağlayan dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı yer alır. Aynı cephenin zeminde bir adet kurna yer alır. Mekânın kuzeybatısında diğer sıcaklık biriminde olduğu gibi yuvarlak kemerli bir niş bulunmaktadır. Sıcaklık mekânı tamamen sıvalı olup dökülen sıva yerlerinden üç kat sıva izi görülebilmektedir.

Görsel 3.112

Borcak Köyü Hamamı Sıcaklık Mekânı

Eş birimli sıcaklık mekânlarına ek olarak hamam yapısında bir de halvet hücresi yer almaktadır. Fakat bahsi geçen halvet hücresine giriş sıcaklık mekânlarından değil de yapının güneybatı cephesinden açılan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla sağlanmıştır. Bahsi geçen mekâna hamamın iç kısmından bağlantı olmayıp dışarıdan girilmesi farklı bir mekân özelliği göstermekte ve ilgili bölümün özel bir yıkanma alanı olarak tasarlanmış olabileceğini düşündürmektedir. (Görsel 3.113) Bir başka varsayım ise mekânın keçelik olarak kullanılmış olabileceği öngörüsüdür. Türk hamamlarında nadir karşılaşılan bu özel bölüm, eski bir gelenek olan Keçecilik için kullanılır. Keçe yapımı için gerekli olan sıcak sudan faydalanma ritüeli bazı hamamlarda ayrı bir mekân olarak eklenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Genellikle dikdörtgen tabanlı ve üzeri tonoz örtülü bu mekânlar keçelik ismi ile adlandırılmıştır (Gürçay, 1967, s. 24). Borcak Köyü günümüzde de hayvancılık faaliyetlerinin çokça yapıldığı bir yer olması dolayısıyla bahsi geçen mekânın keçelik olarak kullanılmış olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Sözü edilen halvet hücresi 3 m x 2,5 m ölçülerinde kareye yakın tabanlı olup üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş tromplarla gerçekleştirilmiş, kubbe üzerinde yer alan altıgen formlu üç adet filgözüyle mekânın aydınlatılması sağlanmıştır. Mekânın içi sıvalı durumda olup dökülen sıva altlarından beden duvarını oluşturan moloz taş malzeme görülebilmektedir.

Görsel 3.113

Borcak Köyü Hamamı Halvet Hücresi

Hamamın su deposu güneydoğu kuzeybatı doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup üzeri beşik tonoz örtülüdür. Yapının külhan bölümü orjinalinde yıkılmış vaziyette olup külhana sonradan eklenen ve mekânı komple kapatan iki yana eğimli ahşap çatı ile örtülü bir yapı ile çevrelenmiştir. Söz konusu bölüme giriş hamamın güneydoğu cephesinin doğusunda ahşap söveli bir kapı açıklığından üç basamaklı bir merdiven ile sağlanmaktadır. Külhan bölümünün kuzeybatı cephesi zeminde moloz taş üstünde briket malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Mekânın güneyinde halvet hücresine girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı, batısında ise yuvarlak kemerli bir ocak nişi yer alır. Ocak nişi kemeri düz istif tekniğinde tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiştir.

Tipolojik Değerlendirme:

Dikdörtgen bir alana oturan Borcak Hamamı dikdörtgen tabanlı bir ılıklık mekânı ile yan yana sıralanmış kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü iki adet halvet hücresinden oluşur. Dikdörtgen tabanlı ılıklık mekânı kısa kenarlarından atılan bir kemer vasıtasıyla kare tabanlı iki birime ayrılmış, her iki birimin üzeri de kubbe ile örtülmüştür. Hamamın

sıcaklık mekânı müşterek bir duvarla ayrılmış olup iki ayrı mekân olarak uygulanmış, eş büyüklükteki mekânlar kubbe ile örtülmüştür. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde Karl Klinghardt'ın (1927) ''Vurgulanmış sıcaklık (Enine sıcaklıklı çifte halvetli tip) şemasına, Eyice'nin (1960, s. 108-115) ''Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip" şemasına uymaktadır. Borcak Hamamı için sıcaklığı oluşturan çifte halvetli plan şeması İznik Hacı Hamza hamamının kadınlar bölümünde de görülmekte olup, Semavi Eyice'nin değerlendirmesinde 'E' tipi yani çift halvet hücreli düzenleme olarak ifade edilmiştir (Eyice, 1997, s. 480-481). Avcı'nın (2020, s. 242-243) tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı dikdörtgen alana oturan, iki birimli halvetli tip plan şemasına uymaktadır.

Bu aşamada hamamın güneybatı cephesinde su deposuna bitişik olarak inşa edilmiş bir mekândan da bahsetmek yerinde olacaktır. Ayrı bir girişi olup hamamın başka hiçbir mekânıyla bağlantısı olmayan halvet hücresi, yukarıda değindiğimiz üzere keçelik olarak kullanılanmış olma ihtimali yüksektir. Hamamın sıcaklığının halvet hücrelerinden oluşması dolayısıyla tarafımızca yapılan incelemede halvetli tip olarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

Malzeme/Teknik:

Yapının soyunmalık bölümü ve sonradan eklenen külhan bölümü hariç beden duvarlarında moloz taş uygulaması görülmektedir. Yapıya sonradan eklenen soyunmalık bölümü güneydoğu cephede kerpiç dolgulu ahşap karkas tekniğinde kuzeybatı cephede ise moloz taş ve harç uygulanarak inşa edilmiştir. Soyunmalık bölümünün kuzeybatı cephesi betonarme malzeme ile sıvanmış alt kotlarda dökülmeler altından moloz taş görülmektedir. Yapının güneybatı cephesinde yer alan külhan bölümü duvarları güneydoğu cephede altta moloz taş üstte ise priket malzeme örülerek oluşturulmuştur. Yapıda ahşap malzeme soyunmalık bölümün kapı açıklıklarında yine soyunmalığın tavanı ve çatısında uygulanmıştır. Hamamın Ilıklık ve sıcaklık giriş kapıları demir doğramalı olup iç kısım yer yer dökülmüş sıvalı vaziyettedir. Külhan bölümünde yer alan ocak nişi kemer kısmında düz istif tekniğinde tuğla uygulaması görülmektedir. Yapının sıcaklık mekânlarında yer alan kurnalar mermer malzemeden oluşturulmuştur. Üst örtüye bakıldığında ılıklık ve sıcaklık mekânlarını örten kubbeler kasnakları ile birlikte

betonarme malzeme ile kaplanmıştır. Soyunmalık ve külhan bölümü üst örtüsünde ahşap kırma çatı uygulanmıştır.

Süsleme:

Yapıda herhangi bir süsleme öğesine rastlanmaz.

3.5.3 Tuzaklı Köyü Hamamı

Yeri:

Bilecik ili Söğüt İlçesi, Tuzaklı köyü, köy içi mevkiinde yer alır. (Görsel 3.114; 3.115) Konumu: 229° GD, enlem 40° 7’ 5’’ N, boylam 30° 14’ 25’

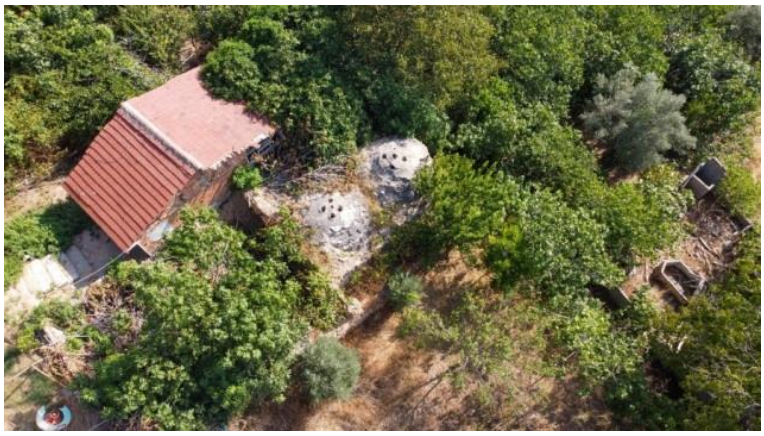
Görsel 3.114

Tuzaklı Köyü Hamamı Konumu

Görsel 3.115

Tuzaklı Köyü Hamamı Üstten Görünüşü

Tarihi:

Tez çalışması kapsamında 2023 yılının ocak ayında yaptığımız saha taraması neticesinde fark ettiğimiz hamam yapısı terkedilmiş vaziyettedir. Köyün merkezinde ağaçlıklar arasında kalmış olan yapı boyutları itibariyle bir köy hamamına göre büyük bir alana inşa edilmiş olması dolayısıyla dikkatimizi çekmiş ve katalog çalışmamızda yer bulmuştur. Herhangi bir tescil işlemi gerçekleştirilmeyen yapıya ait inşa tarihini veren bir kitabe ya da inşa tarihi hakkında bilgi verecek bir vakfiyesi yoktur.

Köyün tarihçesine bakıldığında arkeolojik buluntular Hellenistik ve Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Köy içi mevkiinin hemen yakınında Bozkaya Arkeolojik alanında yüzeyde Hellenistik dönem seramik ve cam parçaları ile Roma dönemine ait stel ve mimari parçalar bulunmuş ve alan 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiştir (EKVKBKM, 2020).Osmanlı dönemi vakıf kayıtlarına bakıldığında Yıldırım Bayezid döneminde Ahmed Fakih ve Davud Fakih için Gölpazarı'na bağlı Tuzaklı Mezraası'nda 160 akça hasıllı bir çiftlik yeri vakfedildiği görülmektedir (Turğut, 2011, s. 47).Gölpazarı nahiyesine bağlı Tuzaklı karyesinin nüfusu 16. yüzyılın son çeyreğinde büyük bir artış göstererek 39 hane ve 38 müceredden oluşan 77 nefere yükselmiştir (Turğut, 2011, s. 218).

Osmanlı şehirlerinin gelişmesinde pazarların önemli bir yeri bulunmaktadır. 16 yüzyılda Bilecik bölgesi için nahiyeler dışında merkeze uzak köy veya mezralarda haftanın belli günlerinde ticari hayatın devamlılığını sağlamak adına pazarlar kurulur bu pazarlar

vasıtasıyla iktisadi ve sosyal hayatın canlanması sağlanırdı. Gölpazarı nahiyesine bağlı Tuzaklı köyü de haftanın belli bir gününde pazarı kurulan merkeze uzak karyelerden biri olmuştur (Turğut, 2011, s. 312). Genellikle Cuma günleri kurulan bu pazarların civar yerleşimlerden gelen insanların hem alışveriş yapmaları hem de Cuma namazını kılmaları sağlanırdı. Dolayısıyla merkeze uzak karyelerde pazar kurulması köyde bulunan camii hamam gibi yapıların var olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Yine de 16. yüzyılda Tuzaklı karyesinde bir pazar kurulduğunun biliniyor olması çalışmamıza konu hamam yapısı için bahsi geçen yüzyılda inşa edilmiş olabileceği ihtimalini güçlü bir şekilde desteklememektedir.

Gölpazarı nahiyesine bağlı Tuzaklı köyü için H. 1316 (1900) yılı Hüdavendigar Vilayet Salnamesinde köyün hane sayısı 223 ve toplam nüfusu 937 olarak kaydedilmiştir (H.V.S., 1316, s. 312-313). Nahiyenin en kalabalık köylerinden biri olarak göze çarpmaktadır. Yine 1915 yılı Ertuğrul Sancağı nüfus defterine göre Gölpazarı nahiyesine bağlı Tuzaklı Köyü'nün nüfusu 1006 olup köyün tamamı Müslümanlardan oluşmaktadır (Demiryürek, 2015, s. 256). Nüfus verilerinden anlaşılacağı üzere çalışmamıza konu hamam yapısının bulunduğu Tuzaklı köyü Gölpazarı nahiyesine bağlı köyler arasında nüfus oranı yüksek ve haftanın belli günlerinde pazar kurulan merkez karyelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu veriler yine de hamamın inşa tarihini belirlemede yetersiz kalmaktadır. Tuzaklı Hamamının inşa tarihçesini köy meydanında yer alan camii ile değerlendirmek kanaatimizce yerinde olacaktır. Hamama yaklaşık 30 metre uzaklıkta bulunan ve Şıh Dursun Fakih ismiyle bilinen camiye ait iki kitabe bulunmaktadır. Caminin giriş kapısı üzerinde yer alan ilk kitabe onarım kitabesidir ve H. 1260 (1844) tarihini göstermektedir[11]. Caminin diğer kitabesi minare üzerinde bulunmakta olup kitabede H. 1186 (1770) tarihi okunmaktadır.

Üç satırlık kitabede şunlar yazar: "Sahibü'l hayrat ve'l hasenat / El-hac Yusuf ağanın / Ruhuna Fatiha sene 1186.[12]" Kitabede ismi geçen Hacı Yusuf Ağa ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Hamama oldukça yakın bir konumda yer alan camiinin inşa tarihinin biliniyor olması hamam yapısının tarihçesini belirlemekte daha kesin yargılar

[11] Kitabe Bilecik Müftülüğü tarafından okunmuş, transkripsiyonu ve Türkçe meali pano içerisinde Cami girişinde bulunmaktadır.

[12] Kitabe Fatih Sarıkaya tarafından okunmuştur.

sunmaktadır. Hamamın yapım tekniği ve malzeme kullanımı açısından bakıldığında kesin bir yargıya ulaşılamasa da köy meydanında bulunan cami ile değerlendirildiğinde yapının inşa tarihi olarak 18. yüzyılın ikinci yarısı önerilebilir. Köy muhtarı Nidayı Yıldırım'dan aldığımız bilgilere göre hamam 1960'lara kadar faaliyetini sürdürmüş, 60'lı yıllardan itibaren terk edilmiştir.

Onarımlar ve Durumu:

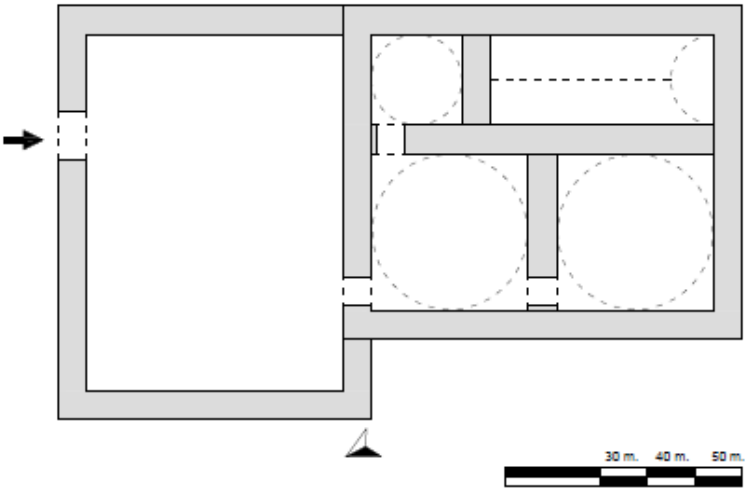
Hamamın vakfiyesinin veya inşa kitabesinin olmayışı geçirmiş olduğu onarımlar ile ilgili herhangi bir veri sunmamaktadır. Yapının soyunmalık kısmı hamamın ana şemasına göre oldukça büyük boyutlu olup taş temelli ve kerpiç malzemeyle inşa edilmiş olması söz konusu mekânın yapıya sonradan eklenmiş olduğunu düşündürür. Yapının soyunmalık bölümü beden duvarlarının dıştan betonarme malzeme ile sıvalı olması aynı şekilde yapının üst örtüsünde görülen yer yer betonarme sıvalar ve iç duvarların belli bir yükseltiye kadar sıvalı olması yakın tarihlerde yerel onarımlardan geçtiğini kanıtlar niteliktedir.

Yapı kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana inşa edilmiş olup, soyunmalık bölümü, ılıklık bölümü, sıcaklık bölümü, Halvet hücresi ve su deposundan oluşur. (Şekil 3.22) Yapının kuzeydoğusunda 5, 80 m x 7 m ölçülerinde yer alan soyunmalık bölümü güneydoğuda yer alan beden duvarı hariç ayakta olup üst örtüsü yıkılmış vaziyettedir. Soyunmalığın zemini eğimli araziden ötürü toprak dolmuş durumdadır. Yapının güneydoğu cephesi sonradan betonarme malzeme ile inşa edilen köy tuvaletlerine dayandırılmış olup diğer cephelerde yer yer moloz taşların yıkılması ile duvar örgüsünde küçük boşluklar göze çarpmaktadır. Güneydoğu cephede yer alan külhan kısmı yıkılmış vaziyette olup yalnızca ocak nişi görülebilmektedir. Yapının iç kısmında beden duvarları yerden bir metre yüksekliğinde ince betonarme malzeme ile kaplanmış üst kısımlar ise sıvalı durumdadır. Yapının içindeki sıva dökülmelerinden beden duvarlarını oluşturan taş malzeme ve tuğla künkler görülebilmektedir. İç kısımda mekânların zeminleri toprak dolmuş vaziyettedir. Yapının üst örtüsüne bakıldığında Ilıklık mekânı, halvet hücresi ve sıcaklık mekânı üzeri birer adet kubbe olmak üzere toplam üç adet kubbe ile su deposu ise kuzeydoğu güneybatı doğrultulu beşik tonoz ile kapatılmıştır. Üst örtüde kubbeler ve tonoz betonarme malzeme ile sıvanmış olup yer yer

dökülmeler görülmektedir. Köy meydanında metruk bir durumda olan hamam yapısı günümüzde kaderine terk edilmiş vaziyette olup soyunmalık kısmı ve yapının çevresi ağaçlarla kaplıdır.

Şekil 3.22

Tuzaklı Köyü Hamamı Planı

Mimari Tanım:

Eğimli bir arazide kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan yapı sonradan eklenmiş soyunmalık, ılıklık sıcaklık halvet hücresi ve su deposu bölümlerinden oluşur. Yapının kuzeydoğu cephesi beden duvarları kısmen yıkılmış vaziyette olup orta aksta ahşap söveli dikdörtgen formlu bir kapı açıklığı yer alır. Söz konusu açıklıktan yapıya sonradan eklenen soyunmalık bölümüne geçiş sağlanır. Kuzeydoğu cephe yer yer dökülmüş betonarme malzeme ile sıvanmış durumdadır. Kuzeydoğu cephenin doğusunda beden duvarı yıkılmış vaziyettedir. Söz konusu cephe taş temel üzerine ahşap hatıllı ve kerpiç dolguludur. Yapının kuzeybatı cephesinin kuzeyinde yer alan soyunmalık bölümü dışa taşkın inşa edilmiş ve soyunmalığa girişi sağlayan ikinci bir kapı açıklığı bırakılmıştır. Dikdörtgen formlu kapı açıklığı ahşap söveli olup kısmen yıkılmış vaziyettedir. Kuzeybatı cephede başka herhangi bir açıklığa rastlanmaz. Cephenin ana şemayı oluşturan ılıklık ve sıcaklık bölümü duvarlarında moloz taş kullanılmış ve düz bir şekilde sonlandırılmıştır. Yapının güneybatı cephesinde herhangi bir açıklığa rastlanmaz ve düz bir biçimde sonlandırılmıştır. Cephenin güneyinde betonarme sıva izleri görülebilmektedir. Yapının kuzeybatı cephesi orta bölümü sonradan yapılan betonarme

bir binaya dayandırılmış vaziyettedir. Söz konusu cephenin kuzeyinde küfeki taş malzemenin uygulandığı yuvarlak kemerli bir ocak nişi yer alır. Söz konusu ocak nişi yarıya kadar taş toprak dolmuş durumdadır.

Yapının örtü kısmına çıkıldığında soyunmalık mekânı üst örtüsü tamamen yıkılmış vaziyette olup diğer mekânların örtü sistemi ayaktadır. Üst örtüde kuzeybatıda Ilıklık mekânını ve sıcaklık mekânını örten eş büyüklükte birer kubbe yer alır. Güney doğuda ise halvet hücresini örten bir kubbe ile su deposunu örten beşik tonoz bulunmaktadır. Örtü sistemini oluşturan kubbelerde küfeki taşı uygulanmış ve üzeri betonarme malzeme ile sıvanmıştır. Sıvalarda yer yer dökülmeler mevcuttur. Soyunmalık mekânı üst örtüsü hariç diğer mekânların örtü sistemi görülebilmektedir.

Plan ve Mekân Özellikleri:

Kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı dikdörtgen tabanlı ve üst örtüsü yıkılmış bir soyunmalık mekânı, soyunmalık mekânının kuzeybatısında kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir ılıklık mekânı, ılıklık mekânının güneybatısında müşterek bir duvarla ayrılan eş büyüklükte kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü sıcaklık mekânı, ılıklığın güneydoğusunda küçük ölçekli kare tabanlı bir halvet hücresi ile sıcaklığın güneydoğusunda kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda uzanan dikdörtgen tabanlı ve üzeri beşik tonoz örtülü su deposundan oluşur. Yapının külhan kısmı yıkılmış vaziyette olup yalnızca güneydoğuda ocak nişi görülebilmektedir.

Yapının soyunmalık mekânı güneydoğu kuzeybatı doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup kuzeybatı kısmı dışa taşkın inşa edilmiştir. Mekâna girişi sağlayan iki kapı açıklığı bulunmaktadır. Kapı açıklıklarından biri kuzeydoğu cephede diğeri ise kuzeybatı cephede dışa taşkın inşa edilen bölümde yer alır. Her iki kapı açıklığı da ahşap söveli ve dikdörtgen formludur. Soyunmalık mekânı yapıya sonradan eklenmiş olup üst örtüsü tamamen yıkılmış beden duvarlarında ise kısmi çökmeler oluşmuştur. Mekânın kuzeybatı duvarına dayandırılmış iki basamaklı seki yer alır. Seki betonarme malzeme ile oluşturulmuştur. Aynı cephede seki üzerindeki duvarda oldukça geniş bir pencere açıklığı yer alır. Mekânın kuzeydoğu cephesinde giriş açıklığının yanında sivri kemer formlu bir niş bulunmaktadır. Soyunmalık mekânı günümüzde toprak ve bitkilerle kaplanmış harap haldedir. Soyunmalıktan ılıklığa geçiş kuzeybatıda yuvarlak kemerli demir doğramalı bir

kapı açıklığıyla sağlanır. Ilıklık mekânı kare tabanlı ve üzeri kubbe örtülüdür. (Görsel 3.116) Kubbeye geçiş yuvarlak kemer profilli tromplarla sağlanmıştır. Tromp kemerlerinde tuğla malzeme tek sıra istif tekniğinde uygulanmıştır.

Görsel 3.116

Tuzaklı Köyü Hamamı Ilıklık Mekânı

Mekânın köşe tromplarında açılan define çukurlarından tuğla künkler görülebilmektedir. Mekânın zemini toprak dolmuş vaziyette olup aydınlatma kubbe üzerindeki beş adet fil gözüyle sağlanmıştır. Mekânın güneydoğusunda yuvarlak kemerli demir doğramalı bir kapı açıklığı yer alır söz konusu açıklık halvet hücresine girişi sağlamaktadır. Halvet hücresi kare tabanlı olup üzeri küçük bir kubbe ile kapatılmıştır. (Görsel 3.117) Kubbeye geçiş sivri kemer profilli tromplarla sağlanmış olup mekânın aydınlatılması kubbe üzerinde yer alan yuvarlak profilli bir adet fil gözü ile gerçekleştirilmiştir. Mekânı güneydoğu ve güneybatı duvarınca iki cephede uzanan bir seki dolanmaktadır. Halvet hücresinde biri güneybatıda orta aksta diğeri güneydoğu cephesinin doğusunda olmak üzere iki adet kurna bulunmaktadır. Kurnalarda mermer malzeme uygulaması

görülmektedir. Mekânın iç duvarları tamamen sıvalı durumda olup sıvalarda yer yer dökülmeler gerçekleşmiştir.

Görsel 3.117

Tuzaklı Köyü Hamamı Halvet Hücresi

Yapının sıcaklık mekânına giriş ılıklığın batısında yer alan yuvarlak kemerli demir doğramalı bir kapı açıklığıyla sağlanır. Sıcaklık mekânı 3,30 m x 3,30 m ölçülerinde kare tabanlı olup yuvarlak kemer profilli tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülmüştür. (Görsel 3.118) Mekânın aydınlatılması kubbe üzerinde yer alan yuvarlak profilli beş adet tüteklik ile sağlanmıştır. Tromp kemerlerinde tek sıra tuğla dizimi görülmektedir. Mekânın zemini toprak kaplı olmasına rağmen mekânı dört bir yönden dolanan seki izleri takip edilebilmektedir.

Görsel 3.118

Tuzaklı Köyü Hamamı Sıcaklık Mekânı

Mekânın her bir cephesinin orta aksında birer adet olmak üzere toplam dört adet kurna yer almaktadır. Kurnaların form olarak değişiklik göstermesi farklı zamanlarda eklenti yapıldığı şeklinde yorumlanabilir. Mekânın kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarında 30 cm derinliğinde yuvarlak kemerli iki adet niş bulunmaktadır. Güneydoğu duvarının üst kotunda ise su deposuyla bağlantıyı sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Sıcaklık mekânın içi sıvalı vaziyette olup yer yer sıvalarda dökülmeler görülmektedir. Sıcaklık mekânının güneydoğusunda, kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda uzanan dikdörtgen tabanlı üzeri beşik tonoz örtülü su deposu yer almaktadır. Tonoz örtü üzerinde suyu kontrol etmek amaçlı bir adet filgözüyle sağlanan bir açıklık bırakılmıştır. Yapının külhan bölümü beden duvarları yıkılmış vaziyette olup taş malzemeden yapılmış yuvarlak kemerli ocak nişi görülebilmektedir.

Tipolojik Değerlendirme:

Tuzaklı Köyü Hamamı sıcaklık bölümü baz alındığında ılıklıktan geçilen kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü sıcaklık mekânı ile ılıklıktan geçilen daha küçük ölçekli bir halvet

hücresinden oluşur. Her iki mekânın üzeri de kubbe örtülüdür. Bu plan şemasıyla köyde bulunan az kişiye hizmet eden münferit bir hamam olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Sıcaklık bölümüne göre yapılacak değerlendirmelerde Eyice'nin tasnifi dışında kalan yapı Aru'nun (1949, s. 52) "en küçük hamamlar" sınıflandırmasına dahil edilebilir.Ülgen'in (1987, s. 177-178) değerlendirmesinde "kare sıcaklıklı, tek halvetli" tasnifine uymaktadır.Sıcaklık bölümü, bir ana mekân ve bir halvet hücresinden oluşan hamam Avcı'nın (2020, s. 242,243) tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı kare alana oturan, eyvansız bir mekân etrafında şekillenen halvetli tip plan şemasına uymaktadır. Tuzaklı Köyü hamamının tipolojik değerlendirmesi tarafımızca yapıldığında bir ana sıcaklık mekânı ve bir halvet hücresi olması bakımından halvetli tip olarak değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Malzeme/Teknik:

Yapının soyunmalık bölümü hariç beden duvarlarında moloz taş uygulaması görülmektedir. Güneybatı cephede betonarme sıva izleri mevcut olup yer yer dökülmeler oluşmuştur. Yapının sonradan eklenen soyunmalık bölümü taş temel üzeri kerpiç malzeme ile inşa edilmiş olup söz konusu bölümde ahşap karkas uygulaması görülebilmektedir. Yine soyunmalık bölümü kapı ve pencere açıklıklarında ahşap malzeme görülebilmektedir. Soyunmalık bölümünün yıkılan üst örtüsünde muhtemelen ahşap malzeme kullanılmış olmalıdır. Yapının yıkılan külhan bölümünde yer alan ocak nişinde küfeki taşı kullanılmıştır. Hamamın ılıklık, sıcaklık ve halvet hücresi giriş kapıları demir doğramalı olup iç kısım yer yer dökülmüş sıvalı vaziyettedir. Sıcaklık ve halvet hücresinde yer alan kurnalarda mermer malzeme uygulaması görülmektedir. Üst örtüye bakıldığında Ilıklık ve sıcaklık mekânını örten kubbeler de küfeki taşı ile inşa edilmiş olup halvet hücresi üzerindeki kubbe ve su deposu örtüsü olan beşik tonoz, betonarme malzeme ile kaplanmıştır.

Süsleme:

Yapıda herhangi bir süsleme öğesine rastlanmaz.

3.5.4 Yakacık Köyü Hamamı

Yeri:

Bilecik ili İnhisar İlçesi, Yakacık köyü, köy içi mevkiinde 1 pafta 279 parselde yer alır. (Görsel 3.119) Mülkiyeti köy tüzel kişiliğine ait olan hamam yapısı köyün merkezinde eğimli bir araziye inşa edilmiş olup günümüzde kaderine terk edilmiş vaziyettedir. (Görsel 3.120) Konumu: 273°B, enlem 40° 4’ 55’’ N, boylam 30° 18’ 57’ E

Görsel 3.119

Yakacık Köyü Hamamı Konumu

Görsel 3.120

Yakacık Köyü Hamamı Üstten Görünüşü

Tarihi:

Yapıya ait herhangi bir kitabe bulunmamakta, vakfiyesinin olup olmadığı ve hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 26.11.1988 tarih ve 228 sayılı kararıile tescil edilen hamam yapısı mahalle Muhtarı Hüseyin Yıldırım'ın söylemlerine göre 1960'a kadar mahalle halkı tarafından kullanılmaktaymış. Envanter fişine göre Geç dönem Osmanlı- Erken Cumhuriyet dönemine tarihlendirilmiştir. Yakacık köyünün ismi kaynaklarda 'Esri'(Turğut, 2011, s. 210)olarak geçmekte olup Orhan Gazi döneminde Şeyh İlyas Zaviyesine akar olarak bağışlanmıştır (Turğut, 2011, s. 43).

Esri 1894 tarihli Hüdavendiigar Vilayet Salnamesi' nde Söğüt kazasına bağlı bir köy durumundadır (H.V.S., 1310, s. 398-399).H. 1317 (1901) tarihli salnamede köyde 105 hane ve 429 nüfus kaydedilmiştir (H.V.S., 1317, s. 312-313).1915 yılı Ertuğrul Sancağı nüfus cetveline göre tamamı Müslümanlardan oluşan köyün nüfusu azalmış ve 205 olarak kaydedilmiştir (Demiryürek 2015, s. 257).Köyün tarihi özellikle Orhan Bey nişanında akar olarak isminin geçmesi ile erken Osmanlı dönemine kadar gidiyor olsa da hamam yapısı ile ilgili herhangi bir kitabe, vakıf kaydı veya belgenin olmayışı yapının tarihlendirilmesi konusunda kesin bilgiler sunmamaktadır.

Yapım tekniği ve malzeme yönünden bakıldığında yakın konumda bulunan Akköy hamamı ile hem malzeme hem de kubbeye geçiş elemanları ile benzerlik göstermesine rağmen sıcaklık mekânı ile ılıklık mekân arasındaki bağlantıyı sağlayan pencere açıklığının oval formda olması katalogda incelediğimiz diğer yapılardan farklı özellik göstermektedir. Yapının inşa tarihinin belirlenmesi noktasında gerek kitabesinin ve vakfiyesinin olmayışı gerekse plan şeması ve malzeme kullanımı bakımından kesin bilgilere varılamaması inşa tarihi hakkındaki yargılarımızı zorlaştırmaktadır. Yukarıda saydığımız gerekçelerle hamam yapısının inşa tarihi olarak 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başları önerilebilir.

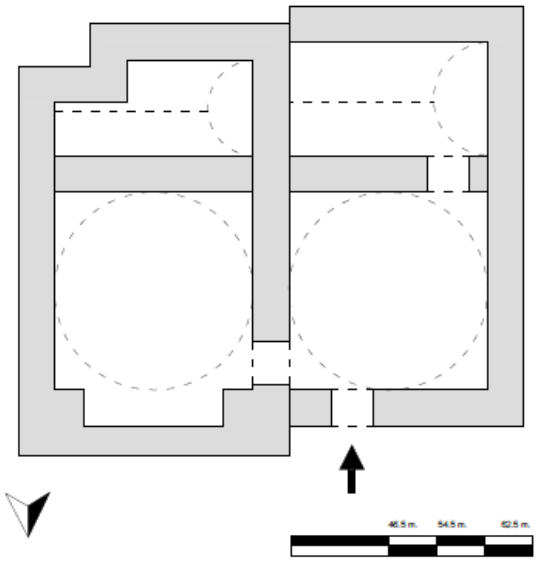
Onarımlar ve Durumu:

Hamamın vakfiyesinin veya inşa kitabesinin olmayışı geçirmiş olduğu onarımlar ile ilgili herhangi bir veri sunmamaktadır. 1988 yılında Bursa Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu kararı ile tescillenen hamam yapısının iç kısmında bulunan betonarme sıvalar dolayısıyla muhtelif zamanlarda yerel onarımlar gördüğü söylenebilir.

Doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı ılıklık bölümü, sıcaklık bölümü, halvet hücresi ve su deposundan oluşur. (Şekil 3.23) Yapının külhan kısmı yıkılmış durumda olup yalnızca ocak nişi günümüze gelebilmiştir. Eğimli bir araziye inşa edilen yapının doğu cephe duvarına bitişik durumda betonarme malzeme ile inşa edilen köy tuvaletleri yer alır. Güney cephede külhan bölümü yıkılmış olup bu kısımda define çukurları açılmıştır. Üst örtüde ılıklık ve sıcaklık mekânını örten dıştan yuvarlak kasnaklı kubbeler görülebilmektedir. Yapının üst örtüsü kademeli olup yüksek kasnaklı kubbeler görülmekte su deposu ve halvet hücresini kapatan tonozlar ise toprak ve bitki kaplı durumda olduğundan üstten hissedilememektedir. Yapının iç mekânları sıvalı vaziyette olup ılıklık mekânının zeminini neredeyse kaplayan 200 cm x 200 cm ölçülerinde bir sekinin bulunması mekânın soyunmalık olarak kullanılmış olabileceğini düşündürür. Hamamın iç kısımlarının zeminleri çeşitli çöpler ve toprak malzeme ile kaplanmıştır. Tescilli hamam yapısı günümüzde kaderine terk edilmiş vaziyettedir.

Şekil 3.23

Yakacık Köyü Hamamı Planı

Mimari Tanım:

Eğimli bir arazide doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan yapı ılıklık sıcaklık halvet hücresi ve su deposu bölümlerinden oluşur. Yapının doğu ve batı cepheleri simetrik olup kuzey ve güney cephelerde zıt yönlerde dışa taşkın bir biçimde inşa uygulaması ile kademeli bir görünüm oluşmuştur. Doğu cephesinde cephe duvarına dayandırılmış tuvalet olarak kullanılan bir yapı bulunur. Söz konusu yapı sonradan yapılmış olup betonarme malzeme ile inşa edilmiştir. Yapının batı cephesi eğim farkından dolayı yüksek tutulmuş, cephenin güney ekseni üst kısmında halvet hücresinde dışarıyla bağlantı kuran dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı bırakılmıştır. Batı cephesinin alt kısımlarında ve köşelerde düzgün kesme taş uygulaması, üst kısımda ise dışa taşkın kayrak taşı uygulaması ile cephenin sonlandırıldığı görülmektedir. (Görsel 3.121)

Görsel 3.121

Yakacık Köyü Hamamı Batı Cephesi

Yapının giriş açıklığı kuzey cephede bulunmaktadır. Cephe kademeli olup orta akstan itibaren batıya doğru dışa taşkın bir biçimde inşa edilmiştir. Kuzey cephenin dışa taşkın olmayan bölümünde hamam girişi sağlayan pahlanmış yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Kuzey cephenin köşelerinde düzgün kesme taş, diğer kısımlarda moloz taş uygulaması görülmektedir. Cephe üst kısımda dışa taşkın kayrak taşı uygulaması ile sonlandırılmıştır. Yapının güney cephesi de kuzey cephede olduğu gibi kademeli olup orta akstan itibaren batıya doğru dışa taşkın bir biçimde inşa edilmiştir. Bu görünümde külhan bölümünün yıkılması etkili olmuştur. Cephenin doğusunda beden duvarları yıkılmış günümüze sadece ocak nişi gelebilen külhan bölümü yer alır. Cephede doğuda yer alan ocak nişinin kısmen üst kısmı görülmekte olup başka herhangi bir açıklık bulunmaz.

Yapının örtü kısmı kademeli bir görünüme sahiptir. Ilıklık ve sıcaklık mekânlarını örten kubbeler dıştan yuvarlak ve yüksek bir kasnağa oturtulmuştur. Halvet hücresi ve su deposunu örten beşik tonozlar ise daha alçakta tutulmuş ve üzeri toprak kaplı vaziyettedir. Kubbelerin yüksek kasnak kısımlarında kuzeyde ve güneyde birer adet olacak şekilde her kubbede toplam iki adet dikdörtgen formlu açıklık bırakılarak mekânın aydınlatılması sağlanmıştır. Kubbeler dıştan ince bir betonarme malzeme ile sıvanmış kubbe üzerinde de mekânın aydınlatılmasını sağlayan tuğla malzemeden inşa edilmiş filgözleri bulunmaktadır. Yine üst örtüde güney batıda yer alan halvet hücresi üzerini kapatan tonoz

üzerinde de doğu batı doğrultusunda sıralanmış iki adet fil gözü ile halvet hücresinin aydınlatılması sağlanmıştır. (Görsel 3.122)

Görsel 3.122

Yakacık Köyü Hamamı Üst Örtüsü

Plan ve Mekân Özellikleri:

Doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam yapısı, kare tabanlı üzeri kubbe ile örtülü bir ılıklık mekânı, ılıklığın doğusunda müşterek bir duvarla ayrılan eş büyüklükte kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü sıcaklık mekânı, ılıklığın güneyinde doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen tabanlı üzeri beşik tonoz örtülü bir halvet hücresi ile Sıcaklığın güneyinde yine doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen tabanlı ve üzeri beşik tonoz örtülü su deposundan oluşur. Soyunmalık mekânı olmayan yapının külhan kısmı yıkılmış vaziyettedir.

Yapının ılıklık bölümüne kuzeyde yer alan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı ile girilir. Ilıklık mekânı kare tabanlı olup üzeri kubbe ile örtülüdür. (Görsel 3.123) Kubbeye geçiş üçgen pandantiflerle sağlanmış kubbe eteğinde dışa taşkın kasnak bulunmaktadır. Üst örtüde sıvaların dökülmesi sonucu kubbede küfeki taşı uygulaması görülebilmektedir. Kubbe üzerinde yedi adet yuvarlak formlu filgözü, kubbe kasnağında ise dört adet dikdörtgen formlu açıklıklar ile mekânın aydınlatılması sağlanmaktadır. Mekânın zemininde 200 m x 200 m ölçülerinde 30 cm yüksekliğinde seki yer almaktadır. Ilıklık

mekânının neredeyse tüm zeminini kaplayan seki uygulaması mekânın soyunmalık olarak da kullanılmış olabileceğini düşündürür.

Görsel 3.123

Yakacık Köyü Hamamı Ilıklık Mekânı

Ilıklığın doğu cephesinin orta aksında sıcaklık mekânı ile bağlantı sağlayan oval formlu pencere açıklığı yer alır. Pencere açıklığının oval formu çalışmamıza konu olan diğer yapılardan farklı olması bakımından dikkat çekmektedir. Ilıklığın doğu cephesinin kuzeyinde sıcaklık mekânına girişi sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı yer alır. Sıcaklık mekânı 330 cm x 330 cm ölçülerinde kare tabanlı olup pandantiflerle geçilen bir kubbe ile örtülüdür. Aynı ılıklıkta olduğu gibi mekânı örten kubbe eteğinde dışa taşkın oval formlu kasnak görülebilmektedir. Mekânın aydınlatılması kubbe üzerinde yer alan yedi adet yuvarlak formlu filgözü ile kubbe kasnağında yer alan dikdörtgen formlu dört adet açıklıkla sağlanmıştır. Sıcaklığın ılıklıkla bağlantısını sağlayan pencere açıklığı mekâna aynen yansımıştır. Mekânın kuzey cephesinde zeminden 30 cm yüksekliğinden başlayarak kasnağa kadar uzanan cepheyi neredeyse tamamen kaplayan yuvarlak kemer formlu bir niş yer almaktadır. Söz konusu niş kemerinin altında sağ ve solda birer adet

olacak şekilde toplam iki adet yuvarlak formlu raf nişi bulunmaktadır. Sıcaklık mekânında iki adet kurna mevcuttur. Kurnalardan biri güney cephenin orta aksında diğeri ise doğu cephenin güneyinde yer alır. Doğu cephede yer alan kurnanın etrafında define çukurları açılmış olup açılan çukurlardan cehennemlik bölümü ayakları görülmektedir. Her iki kurna da farklı form özellikleri göstermektedir. Sıcaklık mekânı güney cephesinin üst kotunda su deposu ile bağlantıyı sağlayan dikdörtgen formlu pencere açıklığı yer alır. Mekânın içi tamamen sıvalı olup dökülen sıva altlarından künk izleri görülebilmektedir. (Görsel 3.124)

Görsel 3.124

Yakacık Köyü Hamamı Sıcaklık Mekânı

Yapının halvet hücresi güney batıda yer alır. Halvet hücresine geçiş ılıklığın güney cephesinin batısında bulunan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığıyla sağlanır. Halvet hücresi doğu batı doğrultulu dikdörtgen tabanlı olup üzeri beşik tonoz örtülüdür. (Görsel 3.125) Halvet hücresinin aydınlatılması batı cephesinde dışarıya açılan dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı ve beşik tonoz üzerinde yer alan iki adet kare formlu açıklıklarla sağlanmıştır. Mekânın doğu cephesinin orta aksında bir adet kurna izi mevcuttur. Halvet hücresinin içi tamamen sıvalı olup yer yer dökülmeler görülmektedir. Yapının su deposu sıcaklığın güneyinde müşterek bir duvar ile ayrılmış doğu batı doğrultusunda uzanır. Doğu batı doğrultulu dikdörtgen tabanlı su deposu üzeri beşik tonoz örtülü olup sıcaklık mekânı ile bağlantı dikdörtgen formlu bir pencere açıklığıyla sağlanmıştır. Yapının külhan kısmı güney cephede ve beden duvarları tamamen yıkılmış vaziyettedir.

Görsel 3.125

Yakacık Köyü Hamamı Halvet Hücresi

TipolojikDeğerlendirme:

Yakacık Köyü Hamamı küçük bir köy hamamı hüviyetinde olup az sayıda insanın yıkanma ihtiyaçlarını gidermek amacıyla inşa edilmiştir. Yapının sıcaklık bölümü baz alındığında ılıklıktan geçilen kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü sıcaklık mekânı ile ılıklıktan geçilen dikdörtgen tabanlı ve üzeri tonoz örtülü geniş hacimli bir halvet hücresinden oluşur. Söz konusu halvet hücresinin boyutları ve dikdörtgen tabanlı olması itibariyle katalogda incelenen diğer hamam yapılarından ayrılır. Bir bütün olarak incelendiğinde Eyice'nin (1960, s. 108-115) "Soğukluk, sıcaklık ve halvet eş odalar halinde olan tip" sınıflandırmasına dahil edilebilir. Sıcaklık mekânı ve halvet hücresinin mekânsal düzenlemesine göre yapılacak sınıflandırmada münferit bir hamam olarak değerlendirmek uygun olacaktır. Sıcaklık bölümü, bir ana mekân ve bir halvet hücresinden oluşan hamam Avcı'nın (2020, s. 242-243) tipolojik değerlendirmesindeise sıcaklığı kare alana oturan, eyvansız bir mekân etrafında şekillenen halvetli tip plan şemasına uymaktadır. Yakacık Köyü hamamının tipolojik değerlendirmesi tarafımızca

yapıldığında bir ana sıcaklık mekânı ve bir halvet hücresi olması bakımından halvetli tip olarak değerlendirilmesi önerilebilir

Malzeme/Teknik:

Yapının beden duvarlarında kaba yonu ve moloz taş uygulaması görülür. Yapının giriş cephesi olan kuzey cephede ve köşelerde düzgün kesme taş uygulaması dikkat çeker. Cephe sonlandırmalarında tek sıra dışa taşkın kayrak taşı uygulaması ile cephelere hareket kazandırılmıştır. Ilıklık ve sıcaklık mekânını örten kubbelerin yüksekçe olan kasnaklarında moloz taş, kubbelerde ise küfeki taşı uygulaması görülür. Üst örtüde aydınlatmayı sağlayan fil gözlerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Yine yapının iç mekânında dökülen sıva altlarından yer yer tuğla malzeme ile oluşturulmuş künkler görülmektedir. Özellikle sıcaklık mekânında açılmış olan define çukurlarından görülen cehennemlik ayaklarında kayrak taşı uygulanmıştır. Yapının kapı açıklıklarında kireç taşı, kurnalarda ise mermer malzeme kullanılmıştır. Ilıklık bölümü seki uygulaması betonarme malzeme ile oluşturulmuştur. Yapının iç duvarları sıvalı olup yer yer dökülmeler görülmektedir. Külhan bölümü yıkık olan hamamın ocak nişi ile ilgili veri elde edilememiştir.

Süsleme:

Cephe sonlandırmalarında uygulanan dışa taşkın tek sıra kayrak taşı uygulamasının yapıya dıştan hareket kazandırdığı söylenebilir. Yapının ılıklık ve sıcaklık mekânları bağlantısını sağlayan pencere açıklığının oval formda olması mekâna farklı bir atmosfer katması bakımından dikkat çeker, yine sıcaklık mekânı kuzey cephede uygulanan büyük ve derin niş uygulaması mekânı hareketlendirmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. DEĞERLENDİRME

Çalışmanın ikinci bölümünde yıkanma kültürü ve yıkanma yapılarının tarihsel süreç içerisindeki gelişimine değinilmişti. Türk hamam geleneği ve mimarisi diğer medeniyetlerin yıkanma yapılarından ve geleneklerinden gerek kullanım farklılıkları gerekse Türk-İslam kimliği ve kültürü bakımından oldukça farklıdır. Dünyada gelişmiş hamam mimarisinin kökeni olarak gösterilen Antik Yunan ve Roma dönemlerinde inşa edilen hamam yapılarının genel özelliklerine bakıldığında Türk hamamlarının farklı şekilde kullanıldığı ve inşa edildiği anlaşılır. Roma hamamlarında mekânsal olarak öne çıkan frigidarium, tepidarium, caldarium bölümleri ile sıcak ve soğuk suyla dolu olan ortak havuzlar (Fagan, 2001, s. 403) Türk hamamlarında görülmez. İnançsal uygulamadaki farklılıklar bu durumun en önemli sebebi olup Türk-İslam kimliği, kültürü ve geleneğine göre şekillenen Türk hamamları kendine has bir işlev kazanmıştır. İslam dininin ibadet öncesi ön şartı olan temizlik eylemi, daima akan ve yenilenerek temiz kalan suda yapılmalıdır. Bu durum Türk hamam mimarisinin mekân anlayışına da yansımış ve başka uygarlıkların yıkanma yapılarında yer alan havuz küvet vb. öğelere yer verilmemiştir. Türk hamamlarında su havuzları yalnızca kaplıca ve ılıca gibi şifa için kullanılan yapılarda görülür ki buralarda da su, sürekli sirkülasyonla yenilenerek temiz kalır.

Türk mimarisinde görülen merkezi bir birim etrafında şekillenen mekân ya da bölümler neredeyse tüm yapı türlerinde uygulanmıştır. Bu uygulama Türk hamamlarında da geçerli olup yapının merkezini sıcaklık mekânları oluşturur. Hamamların sıcaklık bölümleri kompakt bir yapıya sahiptir ve bir veya birden fazla mekândan oluşabilmektedir. Sıcaklık mekânı düzeni çeşitlemeleri genel olarak Türk hamam mimarisinin temel kurgusunu oluşturur. Nitekim Türk hamamı ile ilgili kroniklerde sıcaklık bölümlerine göre tipolojik değerlendirmeler yapılmıştır.

Türk hamamlarında dikkat çeken bir başka özellik kadın ve erkeklerin aynı anda yıkanma eylemini gerçekleştirebildikleri çifte hamam uygulamasının olmasıdır. Fonksiyonel olarak çifte hamamın bir bütünü oluşturacak şekilde uygulanması da Türk hamamlarına özgü bir niteliktir. Çifte hamam yapıları Selçuklu döneminde ortak bir duvar boyunca

birbiri ardına sıralanan mekânlardan oluşur. Genel olarak mekân sıralaması benzer şekildedir. Osmanlı döneminde ise özellikle Mimar Sinan sonrası ortak bir duvara sahip her iki bölümün sıcaklık mekânlarından itibaren zıt yönde araziye yayıldığı görülür (Önge, 1988, s. 404). Selçuklu ve Osmanlı dönemi çifte hamamlarının plan düzenlemesinde su deposu ve külhan bölümü her iki üniteye de hizmet edecek şekilde konumlandırılmıştır.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Bilecik'te Türk hakimiyeti özellikle Osmanlı döneminde kuruluştan itibaren varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla Osmanlı beyliğinin kurulduğu dönemden Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar geçen süreçte hamam yapıları inşa edilmiştir. Millî mücadele döneminde kısa bir süre de olsa Yunan işgali altında kalan bölgede var olan yapılar maalesef büyük yıkımlara maruz kalmış ve bu yıkımdan hamamlarda etkilenmiştir. Yine de günümüze gelen hamam yapılarının incelenmesi, Bilecik'te Osmanlı erken döneminden Cumhuriyetin ilanına kadar geçen tarihi süreç içerisinde inşa edilen hamam yapılarının karşılaştırılması ve Türk hamam mimarisinin ne tür değişiklikler geçirip geçirmediği konusunun ortaya konulmasına imkân vermektedir.

Bilecik ilinin tamamında yapılan araştırmalar sonucunda günümüzde ayakta olan veya restorasyon çalışmalarıyla güçlendirilmiş olanların yanı sıra harap halde bulunanlarla birlikte toplam 21 Türk hamamı incelenmiştir. İncelenen hamamlardan 17'si yakın dönemlerde tescil edilmiş, geri kalan 4 hamam için ise tescil işlemi gerçekleştirilmemiştir. Bahsi geçen hamamlar dışında tarihi belgelerden varlığı tespit edilen ancak günümüze ulaşmayan 3 adet hamam yapılarının da bulunduğu anlaşılmıştır. Bunlar Aşağıköy Hamamı, Okluca Hamamı ve bir külliye içerisinde yer alan Kasım Paşa Hamamı'dır. Adı geçen hamamlara da katalog içerisinde yer verilmiş tarihi belgeler ve arşiv kayıtları ışığında değerlendirilmiştir.

Katalogda incelenen hamamların tümü Osmanlı dönemine tarihlendirilmektedir. Doğu dillerini tanımak ve ticari faaliyetlerini incelemek üzere Osmanlı topraklarına gelen Joseph Gruntzel (1897, s. 26) Bilecik'te sıcak suların varlığından bahsederken Geç Roma döneminden kalma bir hamam yapısıolduğunu ifade etmiş olsa da gerçekleştirdiğimiz bölge araştırmasında herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Konu ile ilgili detaylı açıklamaya I. bölümde "Tarihi Coğrafya" kısmında değinilmiştir. Tarihsel olarak tümü Osmanlı devrine ait olan hamam yapılarının bölgesel dağılımına bakıldığında Emirler

Hamamı, Ferraş Murad Hamamı, Metruk Hamam I-II ve Süleyman Paşa Hamamı Bilecik merkezde yer alır. Diğer hamam yapıları ilçe merkezleri ve köylere konumlandırılmış vaziyette olup katalog kısmında haritada gösterilmiştir.

İncelenen hamamlardan Lefke Hamamı, Küplü Hamamı ve Başköy Hamamı kadınlara ve erkeklere aynı anda hizmet sunabilen çifte hamam olmaları açısından diğerlerinden ayrılırlar. Söz konusu yapıların dışında kalan hamamlar ayrı günlerde kadınlara ve erkeklere hizmet veren tek hamam olarak inşa edilmiştir.

İncelenen hamamlardan yalnızca birinin orijinal kitabesine ulaşılabilmiştir. Bir külliye içerisinde inşa edilen ve günümüze ulaşamayan Kasım Paşa Hamamının kitabesi Camiinin müezzin mahfilinde bulunmuştur (Taeschner, 1932, s. 184). Günümüzde İstanbul Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi koleksiyonunda bulunan kitabeye göre bahsi geçen hamam Hicri 932 (M.1525-26) tarihinde inşa edilmiştir (Müderrisoğlu, 1993, s. 385-386).

Orijinal kitabeleri günümüze ulaşamamış olsa da yanındaki yapılarla değerlendirme yapabileceğimiz hamam yapıları da bulunmaktadır. Nitekim Gölpazarı merkezde bulunan Mihal Gazi Hamamı, yanındaki cami ve han ile birlikte değerlendirilmiş, Mihal Gazi Hanının (Taşhan) günümüze ulaşmış kitabesi hamamın yapım tarihi noktasında belirleyici unsur olmuştur. Hanın inşa kitabesinde geçen 1415-1418 (H.818-821) yılları cami ve hamam için de kabul edilmiştir (Altınsapan ve Gerengi, 2006, s. 26). Aynı şekilde tarihlendirme yaptığımız bir başka örnek İlyas Bey Hamamıdır. Hamamın kitabesi günümüze ulaşmamış ancak hemen yanı başındaki cami için kitabesinde H. 891 (M. 1486) tarihi okunmuştur (Altun, 1981, s. 34). İlyas bey Hamamı için de caminin kitabesinde geçen inşa tarihi belirleyici olmuştur.

Günümüze ulaşan hamamların kitabelerinin olmayışı yapıların inşa tarihini belirleme noktasında problemlere yol açmaktadır. Söz konusu yapıları tarihlendirirken bulunduğu alanda yer alan tarihi yapılar, mimari özellikleri ve hamamların dâhil edildiği dönem kaynaklarından (salnameler, vakfiyeler, arşiv kayıtları vb.) yararlanılmış, çalışmanın katalog kısmında bu bilgilere de yer verilmiştir.

Hüdavendigar Vilayet Salnamelerinde geçen hamam sayıları da araştırmanın katalog kısmında belirleyici unsur olmuştur. Bahsi geçen kaynaklarda hamamların isim ve yerlerine değinilmemiş olsa da sayı olarak ifade edilmesi tarihlendirme konusunda

çözümleme yapılmasına imkân vermiştir. Nitekim H. 1292 (1876) ve H. 1293 (1877) yıllarında Bilecik merkez ve köylerinde kapluca ve hamam olarak toplam 15 adet hamam ifade edilmiştir. (H.V.S., 1292, s. 148-149; 1293, s. 140-141) Ancak Bilecik merkezinde bulunan hamamlar için herhangi bir sayı belirtilmemiştir. Buna mukabil 1900 yılına ait Hüdavendigar Vilayet salnamesinde Bilecik merkezinde bulunan hamam sayısını beş olarak zikretmiştir (H.V.S., 1316, s. 300-301). H.1317 (1901) yılındaki salnamede de aynı şekilde beş adet hamamdan bahsedilmektedir (H.V.S., 1317, s. 302-303) Ulaşabildiğimiz son salname olan H. 1324 (1908) tarihli salnamede ise Bilecik merkezindeki hamam sayısının 6 olduğu belirtilmiştir (H.V.S., 1324, s. 346-347).

Görüldüğü üzere salnamelerden edinilen bilgiler cumhuriyet öncesinde Bilecik merkezinde toplamda 6 adet hamamın varlığına işaret etmektedir. Ancak yapılan saha çalışmaları neticesinde Bilecik merkezinde beş adet hamam tespit edilebilmiştir. Tespit edilemeyen bir hamamın ise Millî Mücadele yıllarında şehrin Yunan tahribatına maruz kalması nedeniyle günümüze kadar ulaşamadığı ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

Araştırmamıza konu hamamların yeri ve tarihçesi belirlenirken seyahatnamelerden de yararlanılmıştır. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde (Kahraman ve Dağlı, 1999, s. 9) Osmaneli'de bir adet hamamın varlığından bahsedilmesi katalogda incelenen Lefke Çifte Hamamının 17. Yüzyılın ortalarında var olduğunu göstermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir.

Yine incelediğimiz hamamlar içerisinde plan şeması ve yapım tekniği olarak tarihlendirebildiğimiz yapılar da bulunmaktadır. Türk hamam mimarisinde özellikle çifte hamam yapılarının plan şemasına bakıldığında Osmanlı devri klasik dönemine kadar ortak bir duvar boyunca birbiri ardına benzer şekilde sıralanan mekânlardan oluştuğu görülmektedir. Bu plan şeması 16. Yüzyılda özellikle Mimar Sinan sonrası değişmiş, kadınlar ve erkekler bölümü sıcaklıklarının ortak duvarlarından itibaren birbirine uygun fakat zıt yönlerde gelişerek araziye yayıldıkları şema hâkim olmuştur (Önge, 1988, s. 404). İnceleme sahamız içerisinde yer alan Küplü ve Başköy çifte hamamlarında bu plan şeması uygulanmıştır. Bu mimari şemadan yola çıktığımızda bahsi geçen her iki hamamında 16. yüzyıldan önce var olmadığı sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır. Yine Osmaneli'de bulunan çifte hamam, plan şeması olarak ortak bir duvar boyunca birbiri ardına sıralanan mekânlardan oluşması ile diğer çifte hamamlardan ayrılır. Osmanlı çifte

hamamlarında bu plan şeması Mimar Sinan döneminden sonra değişime uğraması bahsi geçen çifte hamamın 16. yüzyılda var olduğunu ispatlayan gerekçelerden biri olmuştur.

4.1 Mekân Düzenlemeleri ve Plan Tipleri

Türk hamam mimarisinde hamamın temel şemasını oluşturan dört ana mekân yer almaktadır. Bu mekânlar soyunmalık ılıklık, sıcaklık ve külhan bölümleridir. Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde netleşen Türk hamamının ana mekânları, Osmanlı döneminde de neredeyse aynı şekilde kullanılmakla birlikte plan şeması olarak farklı denemeler de görülmektedir.

Çalışmanın katalog kısmında incelenen hamamların mekân düzenlemeleri de bu temele göre değerlendirilecektir.

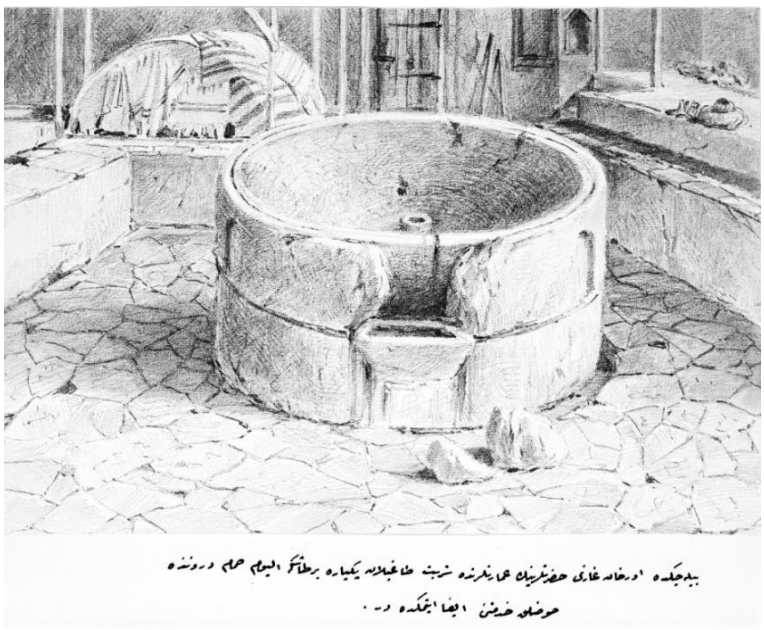
Türk Hamam mimarisinde Soyunmalık bölümü, hamamın giriş kısmında genellikle kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir mekân olup giyinme soyunma ve yıkanma eyleminden sonra dinlenme işleminin gerçekleştirildiği kısımdır. Selçuklu ve Erken Osmanlı devri hamamlarında soyunmalık mekânı üzeri tonoz ya da ahşap çatı ile örtülmüş, 15. yy.'dan itibaren ise örtü sisteminde kubbe uygulaması görülmeye başlamıştır (Önge, 1995, s. 19-22). Buna karşın örtü sisteminde ahşap çatı geleneğinin de devam ettiği anlaşılmaktadır.

Katalogda incelenen hamamlardan yalnızca İlyas Bey Hamamı ve Mihal Gazi hamamının soyunmalık bölümleri günümüze ulaşmıştır. Her iki hamam için de ilgili bölümler restorasyon çalışması sonucu tamamlanmıştır. İlyas Bey hamamının soyunmalık bölümü kareye yakın tabanlı olup üzeri iki yana eğimli beşik çatı ile örtülmüştür. Aynı uygulama Mihal Gazi hamamında da görülmektedir. Mihal Gazi ve İlyas Bey hamamlarının sonradan eklenen soyunmalık mekânları ile ilgili orijinaline uygun olarak tasarlanıp tasarlanmadığı bilinmediğinden mevcut mekândan yola çıkıp inşa edildiği tarihteki hali hakkında bir yorumda bulunmak imkansızdır. Her iki hamam için de söz konusu mekânlarda duvarlar boyunca sıralanan soyunma kabinleri bulunur. Borcak köyü hamamının soyunmalık mekânı kısmen yıkılmış durumda olup sonradan eklenmiştir. Mekânın kuzeydoğusunda soyunma kabinleri yer alır. Soyunmalık mekânının duvarlarında ahşap karkas arası kerpiç uygulaması görülmektedir ki hamamın diğer bölümlerinden malzeme olarak ayrıldığını ve sonradan eklenmiş olduğunu kanıtlar niteliktedir. Borcak Hamamı ile ilgili bir parantez açmak gerekirse soyunmalık mekânın duvarları ile ana mekân bölümleri duvarları arasında bir dilatasyon bırakılmıştır. Bir

inşaat detayı olarak dilatasyon hamamdaki bölümlerin inşa safhaları ile ilgili olmalı yani ılıklık sıcaklık ve külhan bölümlerini oluşturan ana şema önce inşa edilmekte bunların önüne ahşap tavanlı soyunma bölümü sonradan eklenmiş olmalıdır. Bu şekilde ahşap tavanlı soyunma mahali duvarı ile kagir örtülü diğer mekânların duvarları arasında dilatasyon bırakılan örneklere Sivrihisar Seydiler Hamamı, Ankara Eski Hamam ve Ankara Mamuriye hamamında da rastlanır (Önge, 1995, s. 21). Tuzaklı Köyü hamamı soyunmalık bölümü üst örtüsü yıkılmış olup ilgili bölümün sadece beden duvarları ayaktadır. Her ne kadar yıkık halde günümüze gelmiş olsa da mekânın üzerinin ahşap çatı ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen diğer hamam yapılarının soyunmalık bölümleri günümüze ulaşamamıştır. Osmanlı devri hamamlarına bakıldığında soyunmalık mekânının ortasında genellikle fıskiyeli bir şadırvan bulunduğu görülmektedir (Özgen, 2016, s. 114). Nitekim Süleyman Paşa hamamının soyunmalık mekânı ortasında yer alan fıskiyeli şadırvan dikkat çekmektedir. (Görsel 4.1) 100 cm yüksekliğinde 215 cm yarıçapında oval formlu mermer malzeme ile yapılmış fıskiyeli şadırvanın iki adet kurnası bulunmaktadır. Soyunmalık bölümünün ortasında benzer şekilde şadırvan bulunan hamamlara örnek olarak Tokat'ta Pervane Hamamı ve Kastamonu'da Vakıf Hamamı gösterilebilir.

Görsel 4.1

Süleyman Paşa Hamamı Soyunmalık Bölümünde Yer Alan Havuz.

Kaynak: II. Abdülhamit Han Albümü, 1842-1918, FAY. 46. 11. 14

Katalogda incelenen hamamların birçoğunun soyunmalık bölümlerinin günümüze ulaşamamış olması değerlendirme yapabilmeyi zorlaştırmaktadır. Bilecik bölgesinde incelenen hamam yapılarının günümüze ulaşmayan söz konusu bölümler ile orijinal haliyle tasarlanıp tasarlanmadığı bilinmeyen soyunmalık mekânlarına bakarak ilgili bölümlerin mekân düzeni hakkında genel bir yargıya ulaşmak mümkün değildir. Dolayısıyla soyunmalık mekânlarıyla ilgili yapılan yorumlar ve verilen bilgiler söz konusu mekânların güncel durumları göz önünde bulundurularak oluşturulmuş olup şu andaki görünümlerinin bir profilini çıkarmaktan öteye geçmez.

Her ne kadar soyunmalık bölümünün beden duvarları yıkılmış olsa da dikkat çekici bir başka örnek Emirler hamamıdır. 2009 yılında yapılan kazı ve temizlik çalışmaları sonucu ortaya çıkarılan alan üçgen tabanlı olması ile diğer örneklerden ayrılır. Genellikle aralık ya da ılıklık mekânlarıyla ilişkilendirilen tuvalet ve traşlık mekânları Borcak Köyü hamamı için alışılmış uygulamanın aksine soyunmalık mekânı ile ilişkilendirilmiştir.

Türk hamamlarında soyunmalıktan sonra girilen aralık bölümü yapının en küçük ölçekli mekânı olup Selçuklu hamamlarının kendine has bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Selçuklu geleneği olmasına rağmen Osmanlı erken devri hamamlarında da aralık bölümü görülebilmektedir. Soyunmalık ve ılıklık bölümleri arasında kalan söz konusu mekânda genellikle hamamın traşlığı ve tuvaleti bulunur. Selçuklularda sıklıkla uygulanan bu geçit klasik Osmanlı Dönemi'ne kadar mekânsal varlığını devam ettirmiştir. Aralık mekân ına sahip Türk hamamlarının en erken örneği olarak Ani'deki Menüçehr hamamı söylenebilir (Önge, 1995, s. 23). Bilecik'te tespit edilen hamam yapılarından İlyas bey Hamamı, Mihal Gazi Hamamı ve Lefke Çifte Hamam'da aralık mekânına yer verilmiştir. Her üç hamamında inşa tarihi olarak 16. Yüzyıl öncesinde inşa edilmiş olması klasik Osmanlı devrine kadar aralık bölümünün mekânsal varlığını devam ettirdiğine somut örnek olarak gösterilebilir. İlyas Bey hamamında aralık bölümü soyunmalık ile ılıklık mekânları arasında olup kare tabanlı ve üzeri yelken tonoz örtülüdür. İlyas bey hamamı aralık mekânı alışılmışın dışında direk ılıklık bölümü ile ilişkilendirilmiş ve karakteristik bir özellik olarak karşımıza çıkan tuvalet-traşlık bölümlerine yer verilemeyecek kadar küçük boyutlu tasarlanmıştır. Farklı bir uygulamayla karşımıza çıkan ilgili bölüm bu haliyle bir geçitten çok sıcak havanın dışarıya kaçmasını engellemek amacıyla tasarlanmış olabileceğini düşündürür. Mekânın aydınlatılması tonoz üzerinde yer alan bir adet filgözü ile sağlanmıştır. İlyas Bey hamamında olduğu gibi daha küçük boyutlu aralık mekânı

düzenlemesi 15. yüzyıldan itibaren görülmektedir. Bursa Demirtaş Hamamı ve Ermenek Ulu Camii Hamamı aralık bölümleri de hacimsel olarak küçük olan yapılara örnek olarak gösterilebilir (Önge, 1995, s. 21). İncelenen hamamların plan şemasında aralık mekânına yer verilen bir diğer örnek Mihal Gazi hamamıdır. Söz konusu yapıda aralık mekânı farklı konumlandırılmış ılıklık bölümü ile sıcaklık bölümü arasında yer almıştır. Selçuklu hamam geleneğinde olduğu gibi tuvalet ve tıraşlık birimleri aralık mekânıyla irtibatlandırılmıştır. Lefke çifte hamamın erkekler bölümünde de aralık mekânına yer verilmiştir. Söz konusu mekân dikdörtgen tabanlı olup, uzun kenarlı duvarlardan birbirine atılan iki adet kemerle üç birime bölünmüştür. Kemerler vasıtasıyla üç birime ayrılan mekânın her birimi aynalı tonozla örtülmüş olup, güneydoğu cephede tuvalet hücresi yer almaktadır. Söz konusu düzenleme Kayseri Hunad hamamı erkekler bölümünde aralık hacminde de görülmekte yalnızca örtü sistemleri bakımından ayrılmaktadır.15. ve 16. Yüzyıla tarihlendirilen üç hamam harici diğer hamamlarda aralık mekânına rastlanmaz. Türk hamam mimarisinde aralık bölümü olan yapılara Divriği Bekir Çavuş Hamamı, Konya Sahip Ata Hamamı örnek olarak gösterilebilir (Önge, 1995, s. 23).

Bilecik ‘te tespit edilen hamamlar içinde keçelik mekânına sahip olduğu düşünülen Borcak Köyü hamamı bu özelliği ile diğer yapılardan ayrılır. Türk hamamlarında nadir karşılaşılan bu özel bölüm, eski bir gelenek olan Keçecilik için kullanılır. Keçe yapımı için gerekli olan sıcak sudan faydalanma ritüeli bazı hamamlarda ayrı bir mekân olarak eklenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Borcak Köyü hamamının sıcaklık bölümünü oluşturan ve ılıklıktan geçişi sağlanan iki birimli mekânları harici yapının güneybatı cephesinde başka bir mekânla ilişkisi olmayan kare tabanlı bir birim yer alır. Hamamın bulunduğu köyde bugün bile geçim kaynağının hayvancılık olması söz konusu mekânın keçelik olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Nitekim kare tabanlı ve üzeri kubbe örtülü mekân başka hiçbir mekânla ilişkilendirilmemiş ayrı bir giriş açıklığıyla hamamın su deposu ile bağlantı kuracak şekilde konumlandırılmıştır. Bilecik dışında inşa edilen ve keçelik mekân ına sahip olan yapılara baktığımızda Merzifon’daki Fatih Sultan Mehmed döneminde inşa edilen çifte hamam, Konya Sahip Ata Hamamı, Edirne Gazi Mihal Bey Hamamı, Tire Tahtakale Hamamı, Selçuk İsa Bey Hamamı ve Konya Türbe Hamamı örnek olarak gösterilebilir (Önge, 1995, s. 28).

Türk hamamlarında ılıklık mekânı, soyunmalık ve sıcaklık bölümleri arasında bulunan ana mekânlardan biridir. Sıcaklığa girmeden önce bir dinlenme ve bekleme yeri olarak

düşünülen ılıklık mekânı kare veya dikdörtgen tabanlı olup üzeri kubbe ya da tonoz ile örtülmüştür (Önge, 1995, s. 24; Erat, 2006, s. 460). Ilıklık mekânında sekiler bulunabildiği gibi 14. yüzyıldan itibaren yıkanma amaçlı kurnalarında yerleştirildiği görülmektedir.

Bilecik'te bulunan Türk hamamları özelinde bakıldığında ılıklık mekânlarında farklı mekân düzenlerinin olduğu görülür. Bilecik'te tespit edilen hamam yapılarının ılıklık bölümlerini kare ve dikdörtgen tabanlı olarak ayıracak olursak özellikle kare tabanlı olanların hamamın sıcaklık bölümü ile aynı boyutlarda ve üzeri kubbe ile örtülü olduğu görülür.

Akköy hamamı ılıklık bölümü kare tabanlıdır. Söz konusu mekân pandantif geçiş elemanlarına sahip bir kubbeyle örtülüdür. Ilıklık mekânı gerek boyutları gerek örtü sistemi gerekse geçiş elemanları ile hamamın sıcaklık mekânı ile birebir benzer özellikler gösterir. Ilıklık mekânı olarak benzer uygulamalar Koyunköy hamamında da görülmektedir. Koyunköy hamamında da ılıklık mekânı kare tabanlı olarak düşünülmüş ve üzerini örten kubbeye geçiş Akköy hamamından farklı olarak tromplarla sağlanmıştır. Küçük bir köy hamamı görünümünde olan yapının ılıklık mekânının duvarlarında yer alan ahşap askılıklar yakın dönemde ilgili bölümün soyunmalık yeri olarak kullanıldığını gösterir. Kare tabanlı ılıklık mekânına sahip bir başka örnek Başköy Çifte Hamamdır. Hamamın hem erkekler hem de kadınlar bölümü ılıklık mekânları kare tabanlı olup üzerleri kubbe örtülüdür. Diğer örneklere nazaran daha büyük boyutlu olarak tasarlanan hamamın ılıklık bölümlerinde kubbeye geçiş tromplarla sağlanmış her iki bölüm için de içten kubbeyi dolanan kasnağın oval kısımları dışa taşkın inşa edilmiştir. Ilıklık bölümü ile sıcaklık bölümü benzer özellik gösteren bir başka yapı Küplü Çifte Hamamının kadınlar bölümüdür. Yapının ılıklık mekânı kare tabanlı olup sivri kemer formlu tromplarla kubbeye geçiş sağlanmıştır. İlgili bölümde sıcaklığa geçişi sağlayan kapı açıklığı harici sıcaklık bölümü ile bağlantı kurulan dikdörtgen formlu bir pencere açıklığı bulunması yönüyle diğer örneklerden ayrılır. Yukarıda bahsi geçen hamamların ortak özelliği halvet hücresine yer verilmemesi ve ılıklık mekânlarının sıcaklık bölümleri ile olan benzer özellikleridir. Boyutları, örtü sistemleri ve geçiş elemanları olarak yapıların ılıklık ve sıcaklık bölümleri birebir aynı özelliktedir. Ilıklık bölümleri kare tabanlı olarak tasarlanan hamam yapılarından Karaağaç köyü Hamamı, Bayırköy hamamı ve Tuzaklı Köyü hamamı, halvet hücrelerinin, ılıklık mekânı ile ilişkilendirilmiş olması sebebiyle

dikkat çeker. Söz konusu hamamlarda ılıklık mekânlarındaki iki kapı açıklığının biri halvet hücresine diğer ise sıcaklığa açılır. Alışılmışın aksine halvet hücresi ile sıcaklık bölümlerinin bağlantısı bulunmaz ve halvet hücreleri ılıklık bölümüyle ilişkilendirilmiştir. Sıcaklık bölümü ile bağlantısı bulunmayıp Ilıklık bölümü ile irtibatlandırılan halvet hücresine sahip bir başka örnek Yakacık Köyü hamamıdır. Fakat söz konusu halvet hücresi örtü sistemi ve altyapı şekli ile diğer örneklerden ayrılır. Söz konusu yapıların halvet hücrelerinin mekânsal düzenleri sıcaklık bölümünde değerlendirilecektir. Bahsi geçen hamamlardaki ortak özellik ılıklık bölümünden geçişi sağlanan ve sıcaklıkla irtibatı olmayan halvet hücreleridir. Söz konusu uygulamada hem halvet hücresi hem de ana sıcaklık mekânı, su deposu ve külhanın ısısından faydalanabilecek şekilde konumlandırılmış ve yapısal bütünlük sağlanmıştır.

Bilecik'te tespit edilen hamamların ılıklık bölümleri özelinde kare tabanlı olmayıp dikdörtgen tabanlı olarak tasarlandığı yapılar da bulunmaktadır.

Süleyman Paşa Hamamı'nın ılıklık bölümü dikdörtgen tabanlıdır. Söz konusu mekân iki yanda uzun duvardan birbirine atılan iki adet sivri kemerle üç birime ayrılmıştır. Ortada iki kemer arasında kalan kare tabanlı birim pandantifle geçilen bir kubbe ile kapatılmış, yandaki birimler ise tonoz örtülüdür. Aynı mekân düzenlemesi Mihal Gazi hamamında da uygulanmış olup yandaki birimlerin yüksekte tutularak üç yönden dolanan bir seki bulunması hasebiyle farklılık gösterir. Süleyman Paşa hamamında tuvalet ve traşlık hücreleri yanda tonoz örtülü kısma konumlandırılmıştır. Tuvalet-taraşlık mekânlarının ılıklığa konumlandırıldığı bir başka örnek Pelitözü hamamıdır. Söz konusu hamam, ılıklık mekânının yalnızca tonoz örtülü olması bakımından diğerlerinden ayrılır. Emirler hamamının ılıklık mekânı uzun kenarlarından birbirine atılan bir kemer vasıtasıyla birbirinden ayrılmış iki birimli bir mekân düzeni gösterir. Mekânın üzeri biri tromplarla geçilen bir kubbe ile diğeri ise tonoz ile örtülmüştür. Dikdörtgen tabanlı ılıklık mekânı bir kemer vasıtasıyla iki birime ayrılmış ve üzeri bir kubbe bir de tonoz ile örtülü mekân düzenlemesine sahip bir başka yapı Küplü Köyü Metruk hamamıdır. Ilıklık mekânı özelinde farklı bir uygulama Ferraş Murad hamamında görülür. Söz konusu hamamda ılıklık mekânı bir kemer vasıtasıyla kare ve dikdörtgen tabanlı iki birime ayrılmış kare tabanlı birim kubbe ile kapatılırken dikdörtgen tabanlı birim yine bir kemer vasıtasıyla iki kare tabanlı birim oluşturarak üzeri iki adet kubbe ile kapatılmıştır. Ilıklık mekânının bütününe bakıldığında bir büyük ana kubbe ve iki küçük kubbe ile örtüldüğü görülür.

Metruk hamam I ve Borcak hamamlarında dikdörtgen tabanlı ılıklık mekânları kısa kenarlardan birbirine atılan bir kemer vasıtasıyla eş büyüklükte iki birime bölünmüş ve her birimin üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Lefke çifte hamamın erkekler bölümü ılıklığı ise günümüzde düz tavanla kapatılmasına rağmen orijinal halinde bir kemer vasıtasıyla iki birim oluşturmasıyla her iki biriminde kubbe ile kapatıldığı izlenimi verir. Bilecik merkezdeki Metruk Hamam I, dikdörtgen tabanlı ılıklık mekânına sahip olanlar içinde halvet hücresi ile bağlantısı olan tek yapıdır. Adı geçen hamam temizlik hücresinin ılıklık mekânına yerleştiriliş biçimiyle de diğer örneklerden ayrılır. Ilıklık mekânı ile ilişkilendirilen temizlik hücresi dışa taşkın bir biçimde konumlandırılmıştır. Bu haliyle sonradan eklenmiş izlenimi vermektedir. Bilecik özelinde genellikle kare tabanlı ılıklık mekânları olan hamam yapılarında görülen halvet hücresi irtibatı adı geçen hamamda da dikkat çeken bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde metruk durumda bulunan Küplü Köyü metruk hamamının ve Başköy çifte hamamın erkekler bölümünün ılıklık mekânlarında sonradan eklenen duvara dayalı 'L' biçiminde betonarme bir set mevcuttur. Her iki yapı içinde soyunmalık mekânlarının olmayışı söz konusu bölmenin giyinme kabini olarak kullanıldığını düşündürür.

Türk hamamlarında 14. Yüzyıldan itibaren yıkanma amaçlı ılıklık bölümüne konumlandırılan kurnalar Başköy çifte hamamın erkekler bölümünün ılıklığında da görülmektedir. Katalogda incelenen hamam yapılarının ılıklık bölümleri dikdörtgen veya kare tabanlı olarak basit bir mekân düzenlemesine sahiptir. Ilıklığı kare tabanlı olanlar genellikle sıcaklık bölümleri ile boyut açısından benzer özellikler gösterir ve bir detay olarak ılıklığın halvet hücreleriyle olan bağlantıları dikkat çeker. Dikdörtgen tabanlı ılıklık mekânları ise tek bir mekân özelliği gösteren yapılar, bir kemer vasıtasıyla iki birime ayrılıp üzeri iki kubbe ya da bir kubbe bir tonoz ile örtülü olan yapılar ve iki kemer vasıtasıyla üç birime ayrılıp ortada bir kubbe ve yanlarda tonoz örtülü mekân düzenlemesi görülen yapılar olarak sınıflandırılabilir.

Türk hamam mimarisinde en önemli bölüm kuşkusuz asıl yıkanma yeri olarak tasarlanan sıcaklık mekânıdır. Türk hamamlarının merkezi ve en önemli bölümü olan sıcaklık bölümleri her dönem ve her bölge için tipolojiyi belirleyen mekânlar olarak kabul edilmiştir. Söz konusu bölüm genel olarak kare ya da sekizgen bir altyapı üzerine oturan ve üzeri kubbe ile örtülü bir merkezi birim ve bu merkeze açılan açılan eyvanların olduğu

bir mekânsal düzenleme içerir. Halvet hücreleri de bu düzenlemenin tamamlayıcı mekân birimleri olarak ortaya çıkar. Türk hamamlarında sıcaklık bölümleri genellikle eyvan ve halvet hücreleriyle karakterize edilmiştir. Selçuklu ve Beylikler döneminde mekânsal olarak belli bir şemaya oturan sıcaklık hacimleri Osmanlı devrinde inşa edilen hamamların sıcaklık bölümlerine aynen yansımakla birlikte yeni denemeler ve çeşitlemeleriyle söz konusu mekânın temel kurgusunu oluşturur.

Nitekim Türk hamam mimarisinde en önemli mekân olarak karşımıza çıkan sıcaklık hacimleri tipolojinin oluşturulmasında baz alınan bölümler olmuştur. Türk Hamamı üzerine çalışan araştırmacılar da genel olarak Osmanlı devri hamamları özelinde sıcaklık hacimlerine göre sınıflandırmalar yapmışlardır. Bahsi geçen bu tipolojik değerlendirmelere çalışmamızın ikinci bölümünde detaylı bir biçimde değinmiştik. Pek tabi bu sınıflandırmalar genel olarak çarşı hamamları olarak inşa edilen büyük boyutlu hamamları kapsayacak biçimde oluşturulmuş, bu tipolojinin dışında kalan mekân düzenlemesine sahip hamam yapıları ise münferit olarak değerlendirilmiştir. Bilecik'te tespit edilen hamam yapılarının sıcaklık bölümlerine bakıldığında bahsi geçen tipolojik değerlendirmeye giren örneklerin sayısının az olduğu görülür. Kuşkusuz bunda en büyük etmen çalışmamızda yer verilen hamamların az sayıda kişinin yararlanabileceği küçük boyutlu hamamlar olmasından kaynaklanır.

Bilecik'te tespit edilen hamam yapılarının sıcaklık bölümlerine göre sınıflandırması tarafımızca yapıldığında halvetli ve halvetsiz olarak iki ana gruba ayrılmıştır. Sıcaklık bölümlerine göre genel tipolojik tasnifin dışında kalan tek mekânlı ve halvetsiz (Eyice, 1997, s. 419-4420), diğer br tabirle" sıcaklığı tek mekândan oluşan, halvet hücresi olmayan" hamam yapıları Ferraş Murad hamamı, Pelitözü Hamamı, Akköy hamamı ve Koyunköy Hamamıdır. Ferraş Murad Hamamı sıcaklığı tek bir mekândan oluşan ve halvet hücresine sahip olmayan yapılardandır. Hamamda sıcaklık bölümü kare tabanlı ve üzeri kubbe örtülüdür. Kubbeye geçiş elemanı olarak tromp kullanılmıştır. Mekânın doğu duvarında oldukça geniş tutulan basık kemerli bir niş uygulaması görülmektedir. Halvetli tip olarak değerlendirdiğimiz Yakacık köyü hamamının sıcaklık bölümünde de benzer bir niş uygulamasına yer verilmiştir. Farklı olarak söz konusu bölüm tüm duvarı kaplayacak biçimde oluşturulmuş ve ilgili alan kemerle genişletilmiş izlenimi vermektedir. Tek mekânlı ve halvetsiz sıcaklık bölümüne sahip yapılardan Pelitözü hamamı sıcaklık hacmi ortasında yer verilen göbek taşı ile diğer örneklerden ayrılır. Katalogda incelenen hamam

yapıları arasında göbek taşına yer verilen tek örnek olarak dikkat çeker. Diğer hamam yapılarında göbek taşının varlığını kanıtlayacak herhangi bir ibare bulunamamıştır. Akköy ve Koyunköy hamamları küçük bir köy hamamı hüviyetinde olup sıcaklık bölümleri tek bir mekândan oluşur. Her iki hamam için de ilgili bölümler kare tabanlı ve üzeri kubbe örtülü olup geçiş elemanı olarak Akköy hamamında pandantif, Koyunköy hamamında ise tromp kullanılmıştır. İlyas Bey hamamında sıcaklık bölümü ile ilgili ihtilaf söz konusudur. Hamamın ılıklık mekânına konumlandırılan tuvalet ve traşlık mekânları Ara Altun'nun notlarında küçük bir yıkanma alanı olarak nitelendirilmiştir (Altun, 1981, s. 30). Ancak 2010 yılında büyük çaplı bir restorasyon sonucu tümüyle yenilenen yapının ilgili bölümünü halvet hücresi olarak değerlendirmek yerine temizlik mekânı olarak kullanılmış olabileceğini söylemek daha olası olacaktır. Bu yönüyle söz konusu hamam da Halvetsiz tip olarak değerlendirilmiştir. Bilecik hamamları içinde fonksiyonel olarak çifte hamam olarak inşa edilen Küplü Köyü çifte hamamının kadınlar bölümü sıcaklık hacmi ve Başköy çifte hamamın hem erkekler hem de kadınlar bölümü sıcaklık hacimleri de tek bir mekândan oluşmuş olup halvetsiz tip olarak değerlendirilmiştir. Adı geçen çifte hamamları boyutları itibariyle ayrı tutarak halvetsiz olarak değerlendirilen diğer hamamların ortak özelliği tek bir mekândan oluşan sıcaklık bölümlerine sahip olmasıdır. Boyutları ve inşa edildikleri konum itibariyle bir köy hamamı hüviyetinde olan bu yapılar az sayıda kişiye hizmet sunmak amacıyla inşa edilmiştir. Bu amaçla asıl yıkanma yerleri ve hamamın bütününde boyut itibariyle küçük tutulmuş, sıcaklık hacminin değişik biçimlendirilmelerine gerek duyulmamıştır. Bilecik dışında inşa edilen tek mekân lı ve halvetsiz sıcaklık hacimlerine sahip yapılara Bursa'da İnebey Hamamı, Bolu'da Tabaklar Hamamı (Yılmaz ve Çügen, 2010, s. 35-46), Nevşehir'de Damat İbrahim Paşa Hamamı (Atak, 2022, s. 992) Aksaray'da Yeni Hamam (Önge, 1992, s. 79) ve Kütahya'da Acmizadeler Hamamı ile Gavur Hamamı örnek olarak gösterilebilir (Avcı, 2020, s. 181).

Bilecik bölgesinde incelenen hamamların sıcaklık mekânı özelinde dikkat çeken bir başka uygulama sıcaklık hacimlerinin eş büyüklükte iki mekândan oluşmasıdır. Genel olarak dikdörtgen tabanlı ılıklıktan geçilen ve iki ayrı mekân özelliği gösteren sıcaklık hacimleri bu şekliyle çifte halvetli tip olarak değerlendirilmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken durum ılıklık bölümü olarak adlandırılan kısmın sıcaklığa dahil edilip edilmeyeceği konusudur. Lefke çifte hamamın erkekler bölümünün sıcaklık hacimi müşterek bir

duvarla ayrılmış eş büyüklükte iki ayrı mekân düzeni gösterir. Her iki mekân da kare tabanlı olup orijinalinde kubbe örtülüdür. Sıcaklık bölümü özelinde bu mimari düzenleme Borcak Köyü Hamamı ve Küplü Köyü metruk hamamda da uygulanmıştır. Adı verilen yapılarda sıcaklık bölümleri müşterek bir duvarla ayrılmış iki ayrı giriş açıklığı itibariyle ılıklık bölümleri ile irtibatlandırılmıştır. Söz konusu plan şeması Eskişer Han ilçesinde yer alan Hüsrev Paşa hamamında'da görülür (Altınsapan, 2009, s. 57-58). Bu örneklerin farklı bir uygulaması olarak Süleyman Paşa hamamında sıcaklık mekânları birbiri ile bağlantı kuracak şekilde tasarlanmış bir halvetten diğerine giriş açıklığıyla irtibat sağlanmıştır. Süleyman paşa hamamında halvetler arası uygulanan geçiş açıklıkları aynı şekilde Bilecik dışında inşa edilmiş olan Seyitgazi ilçesine bağlı Arslanbey köyünde yer alan Şeyh Sücaaddin Külliyesi hamamında da görülür (Altınsapan, 2009, s. 99) Bilecik'te tespit edilen ve yukarıda isimleri zikredilen hamam yapılarında ortak özellik sıcaklık bölümlerinin kare tabanlı ve üzeri kubbe örtülü müşterek bir duvarla ayrılmış ve eş büyüklükte iki mekândan oluşmalarıdır. Küplü Köyü Çifte hamamın erkekler bölümünde uygulanan çifte halvetli plan şeması halvetlerin boyutlarının farklı olması dolayısıyla diğer örneklerden ayrılır. Bilecik bölgesi özelinde Mihal Gazi Hamamı sıcaklık bölümü kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü bir ana mekân ve buradan geçilen iki adet halvet hücresiyle diğer örneklere göre farklı bir plan şeması gösterir. Sıcaklığında uygulanan bu plan şemasıyla hamam tipolojisi oluşturan araştırmacılardan Karl Klinghardt'ın (1927) ''Merkezi sıcaklık (Kare sıcaklık etrafında halvet hücreleri) plan şemasına, Kemal Aru'nun (1949, s. 52) etrafına halvetler sıralanmış merkezi sıcaklıklı hamamlar şemasına, Semavi Eyice'nin (1960, s. 18-115)3. Tip (C) olarak ''Kare bir sıcaklık etrafına sıralanan halvet hücreli tip" şemasına uymaktadır. Ayrıca Mihal Gazi hamamının sıcaklığını oluşturan halvet hücrelerinin biri, kubbeye geçiş elemanı olarak farklılık gösterir. Söz konusu halvet hücresinde kubbeye geçiş diğer hamamlardan farklı olarak baklava kuşaklama uygulaması ile gerçekleştirilmiştir. Bu şekliyle incelenen hamamlar içinde tek örnektir. Bilecik dışında bu plan şemasına sahip örnek olarak Kütahya'da Şengül hamamı gösterilebilir (Avcı 2020, s. 181).

Bilecik'te tespit edilen hamam yapıları içinde sıcaklığı, kare tabanlı ve üzeri kubbe örtülü bir ana bölüm ve küçük bir halvet hücresinden oluşan mekân düzenlemesine sahip olanlar da bulunmaktadır. Bu yapılar halvetli tip olarak değerlendirilmiştir. Bilecik merkezinde bulunan Metruk Hamam I dikdörtgen tabanlı bir sıcaklık mekânına sahip olması ve

sıcaklığının tek eyvanlı olması dolayısıyla farklı bir düzenleme gösterir. Hamamın dikdörtgen tabanlı sıcaklık mekânı uzun kenarlı duvarlardan birbirine atılan sivri kemer vasıtasıyla iki birime bölünmüş boyut itibariyle daha büyük ve su deposu ile irtibatlandırılan birim kubbe ile diğer birim ise tonoz ile örtülmüştür. Bilecik hamamlarında sıklıkla görülen halvet hücresinin sıcaklıkla değil ılıklık bölümü ile irtibatlandırılması adı geçen hamam için de bir mimari düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bayırköy, Karaağaç Köyü ve Tuzaklı Köyü hamamlarında birbirine benzer uygulama olarak kare tabanlı bir sıcaklık mekânı ile yine kare tabanlı bir halvet hücresinden oluşan mimari düzenleme görülür. Her üç hamam için halvet hücrelerine giriş ılıklıktan sağlanmış olup halvet hücresi ile ana sıcaklık mekânı irtibatlandırılacak şekilde konumlandırılmamıştır. Söz konusu uygulama Emirler hamamında farklılık gösterir. Emirler Hamamının sıcaklık bölümü kare tabanlı bir ana bölüm ve buradan geçilen bir halvet hücresiyle tamamlanmıştır. Yakacık Köyü hamamı halvet hücresi örtü sistemi ve altyapı şekli itibariyle diğer örneklerden ayrılır. Halvetli tip olarak değerlendirilen yapılar içinde halvet hücresinin dikdörtgen tabanlı ve üzeri tonoz örtülü mekân düzenlemesi görülen tek örnektir.

Bilecik'te tespit edilen hamamlardan sıcaklık bölümlerine göre Halvetli tip olarak değerlendirilen yapılar benzer özellik olarak kare tabanlı bir sıcaklık hacmi ve genellikle ılıklıktan geçişi sağlanan daha küçük boyutlu bir halvet hücresinden oluşurlar. Sıcaklık bölümü özelinde bu şemanın çeşitlendirmeleri olarak Metruk Hamam I'de ana sıcaklık mekânı dikdörtgen tabanlı, Yakacık Köyü hamamında ise halvet hücresi dikdörtgen tabanlı olarak uygulanmıştır.

Osmanlı devrinde inşa edilen hamam yapılarının ana bölümlerinden biri de külhan bölümüdür. Külhan, hamamın sıcaklık bölümünün bitişiğinde yer alan olan su deposunun gerisinde olup ateşin yakıldığı kısımdır. Türk hamamlarında sıcaklık su deposu ve külhan ilişkisi mekânsal kurguda önem arz eder. Sıcaklık ve su deposu arasındaki bağlantı ortak duvara açılan pencere açıklığı ile sağlanır. Türk hamamlarında uygulanan bu sıcaklık ve su deposu arasındaki bağlantıyı sağlayan pencere açıklığı şekilsel olarak formları değişmekle birlikte katalogda incelenen tüm hamam yapılarında kullanılmıştır. Bilecik'te tespit edilen hamam yapılarında külhan bölümü günümüze tam ve eksiksiz olarak orijinal haliyle gelen örneklerin sayısı azdır. Bu nedenle ilgili bölüm ile ilgili kendi içinde bir değerlendirme ve karşılaştırma yapmak oldukça zordur. Yine de incelenen hamam

yapıları içinde külhan bölümünün var olan durumları hakkında bir değerlendirme yapmak gerekirse yalnızca ocak nişi ile günümüze gelenler ve bir onarım sonrası ilgili bölümün yeniden işlerlik kazandırıldığı hamamlar olarak incelenebilirler. İlyas Bey Hamamı ve Mihalgazi Hamamı yakın zamanda geçirdiği onarımlar ile ayağa kaldırılmış olup külhan bölümleri görülebilen örneklerdendir. Her iki hamam için de ilgili bölümler diğer mekânlardan daha alt seviyede tutulmuş ve birkaç basamak ile ulaşımı sağlanmıştır. İlyas bey Hamamı külhan bölümü tek yöne eğimli ahşap bir sundurma çatı ile kapatılırken Mihalgazi hamamında adı geçen bölüm iki yöne eğimli beşik çatı ile kapatılmıştır. Bilecik'te incelenen hamam yapılarında su depolarının külhana bakan duvarlarında yer alan kemerli ocaklar gerek boyutları gerek malzeme kullanımı gerekse kemer çeşitleri anlamında farklılık göstermektedir. Süleyman Paşa hamamı külhan bölümü üst örtüsü yıkılmış, restorasyon sonrası ocak nişi demir doğramalı bir kapı ile girişi kapatılmıştır. Rüzgârı engellemek adına her iki yönde beden duvarlarına dayandırılan payandalar ile koruma sağlanmıştır. Ferraş Murad Hamamı külhan bölümünde yer alan iki adet ocak nişi ile diğer örneklerden ayrılır. Orijinal ocak nişi günümüzde kapatılmış vaziyettedir. Diğer ocak nişi ise bir kapı açıklığına dönüştürülmüş ve küçük bir oda elde edilmiştir.

Emirler Hamamı ve Pelitözü köyü hamamlarında külhan bölümünün ocak nişi kemeri düzgün kesme taş kullanılmış Metruk Hamam I'de ise kesme taş üzerinde istif tekniğinde tuğla dizilimi uygulanmıştır. Borcak Köyü hamamı külhan bölümüne baktığımızda orijinal beden duvarlarının yıkıldığı ve sonradan örülen duvarlar ile ilgili bölümün samanlık olarak kullanıldığı anlaşılır.

4.2 Yapı Elemanları

Bilecik'te tespit edilen hamam yapılarında temel taşıyıcı unsurlar kalın beden duvarlarıdır. İncelenen hamamlar içerisinde sütun veya ayak gibi taşıyıcı unsurlara rastlanmamış örtü elemanı geçiş öğeleriyle birlikte kalın beden duvarlarına oturtulmuştur. Taşıyıcı ayak olarak hamamların cehennemlik kısımları örnek olarak gösterilebilir. Nitekim Pelitözü Köyü hamamının kırılan zemin döşemelerinden görülebilen cehennemlik ayaklarında düz istif örgü tekniğinde tuğla malzeme görülebilmektedir.

Türk mimarisinde baskın örtü elemanı olan kubbe hamam mimarisine de aynen yansımış hamamın asıl yıkanma yeri olan sıcaklıklar genellikle kubbe ile kapatılmıştır. Bilecik bölgesinde tespit edilen hamam yapılarında da özellikle sıcaklık mekânlarının üzeri

kubbeler ile örtülmüştür. İncelenen hamam yapılarının çoğunda soyunmalık bölümlerinin günümüze ulaşamamış olması ve var olan soyunmalık bölümlerinin orijinaline uygun yapılıp yapılmadığı bilinmediğinden ilgili bölümlerin örtü sistemleri ile ilgili kesin bir yargıya ulaşıp değerlendirme yapmak imkansızdır. Ilıklık bölümlerinin büyük çoğunluğunda örtü elemanı kubbe olup, dikdörtgen tabanlı olanlarda ise kemer vasıtasıyla bir ya da iki birime ayrılan bölümler tonoz ve kubbe ile örtülmüştür. Ilıklık bölümlerindeki bu uygulama Pelitözü Köyü Hamamında farklılık gösterir. Dikdörtgen tabanlı mekân herhangi bir birime bölünmeden tamamı tonoz ile örtülmüştür. Bilecik'te incelenen hamamların tamamında asıl yıkanma yeri olan sıcaklık mekânları üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Örtü sisteminde kubbe kullanımı dikdörtgen tabanlı sıcaklık mekânıyla tek örnek olan Metruk Hamam I'de bir kemer vasıtasıyla iki birime ayrılarak çözümlenmiştir. Halvetli tip olarak değerlendirilen yapılar içinde halvet hücreleri de kubbe ile örtülmüştür. Halvet hücresi özelinde örtü sistemi tonoz olan tek örnek Yakacık Köyü hamamıdır.

Katalogda incelenen hamam yapılarının örtü sistemlerinde uygulanan bir başka öğe tonoz olup özellikle su depoları üzeri beşik tonoz ile kapatılmıştır. Dikdörtgen tabanlı ılıklık mekânlarında da kubbe ile birlikte mekânı örtmek için kullanıldığı örnekler bulunmaktadır. Mihal Gazi Hamamı, Süleyman Paşa Hamamı ve Küplü Köyü Metruk hamamının ılıklık bölümleri örtü sistemlerinde kubbenin yanında sivri kemer formlu beşik tonoza da yer verilmiştir. Emirler Hamamı ve Pelitözü Köyü Hamamının ılıklık bölümlerinde ise yalnızca tonoz örtü uygulanmıştır. Osmaneli çifte hamamın aralık bölümü üzerinde aynalı tonoz uygulaması incelenen hamam yapıları içinde tek örnek olarak dikkat çeker.

Geçiş öğelerinde tromp en yaygın kullanılan unsur olarak karşımıza çıkar. Farklı geçiş öğesine sahip yapılardan Akköy hamamı, İlyas Bey hamamı ve Yakacık köyü hamamlarında kubbeye geçiş elemanı olarak pandantif kullanılmıştır. Bir yapının bütününde mekânsal örtüde farklı geçiş öğesine sahip hamam yapıları da bulunmaktadır. Bu tür örneklerde geçiş öğesi olarak bir bütünlük görülmez ve mekânlar özelinde farklılık gösterir. Nitekim Ferraş Murad hamamının ılıklık bölümünde kubbeye geçiş elemanı olarak tromp kullanılırken aynı hamamın sıcaklık bölümünde kubbeye geçiş elemanı olarak pandantif uygulanmıştır. Süleyman Paşa Hamamı ve Küplü Köyü metruk hamam için de aynı uygulama geçerli olup farklı olarak adı geçen hamamların ılıklık bölümünde

kubbeye geçiş pandantifle, sıcaklığını örten kubbelerine geçiş ise trompla sağlanmıştır. İncelenen hamamlar içinde kubbeye geçiş elemanı olarak diğerlerinden ayrılan yegâne örnek Mihal Gazi Hamamıdır. Adı geçen hamamın kare tabanlı ve üzeri kubbe ile örtülü iki halvet hücresinden biri geçiş öğesi olarak farklılık gösterir. Söz konusu mekânda kubbeye geçiş diğer mekânlardan farklı olarak baklava kuşaklama uygulaması ile gerçekleştirilmiş ve mekâna estetik bir hava katmıştır.

Türk hamamlarında aydınlatma soyunmalık bölümü hariç mekânların örtüleri üzerine açılan aydınlık feneri ve ışık gözleriyle sağlanır. Türk hamamı gerek mimarisi gerekse mekânsal kurgusunda içe dönük, dış dünyaya kapalı bir görünüm sergiler. Elbette ki bu durum mahremiyetle alakalı olduğu kadar özellikle soğuk havalarda ısının içeride tutulması zorunluluğundan kaynaklanır. Soyunmalık mekânlarında aydınlatmayı sağlamak için kullanılan pencere açıklıklarının üst kotta ve mazgallı olması mahremiyet düşüncesinin bir tezahürüdür. Türk hamam mimarisinde kubbe ve tonoz yüzeylerinde doğal yollarla aydınlatmayı sağlayan filgözü olarak nitelendirilen ışık gözleri; daire, yıldız, üçgen, dörtgen, çokgen ve rozet gibi farklı geometrik şekillerde olabildiği gibi aynı mekânda birbirinden farklı fil gözleri de uygulanabilmektedir.

İncelenen hamam yapılarında soyunmalık bölümü özelinde günümüze ulaşanların sayısı az olduğundan ilgili bölümün aydınlatılması ile alakalı genel bir değerlendirme yapmak zorlaşmaktadır. 2010 yılında restore edilen İlyas Bey hamamında soyunmalık bölümü aydınlatılması giriş kapısı üzerinde bulunan yuvarlak kemer formlu bir pencere açıklığı ve giriş cephesinde üst kotta yer alan dikdörtgen formlu pencere açıklığıyla sağlanır. Pencere açıklıklarıyla doğal yoldan aydınlatılması sağlanan bir başka yapı Mihal Gazi hamamıdır. Hamamın soyunmalık bölümünde giriş açıklığının sağ ve solunda üst kotta yatay dikdörtgen formlu birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Farklı olarak aralık mekânına denk gelen tuvalet-traşlık bölümünde de iki adet dikdörtgen formlu pencere açıklığı yer alır.

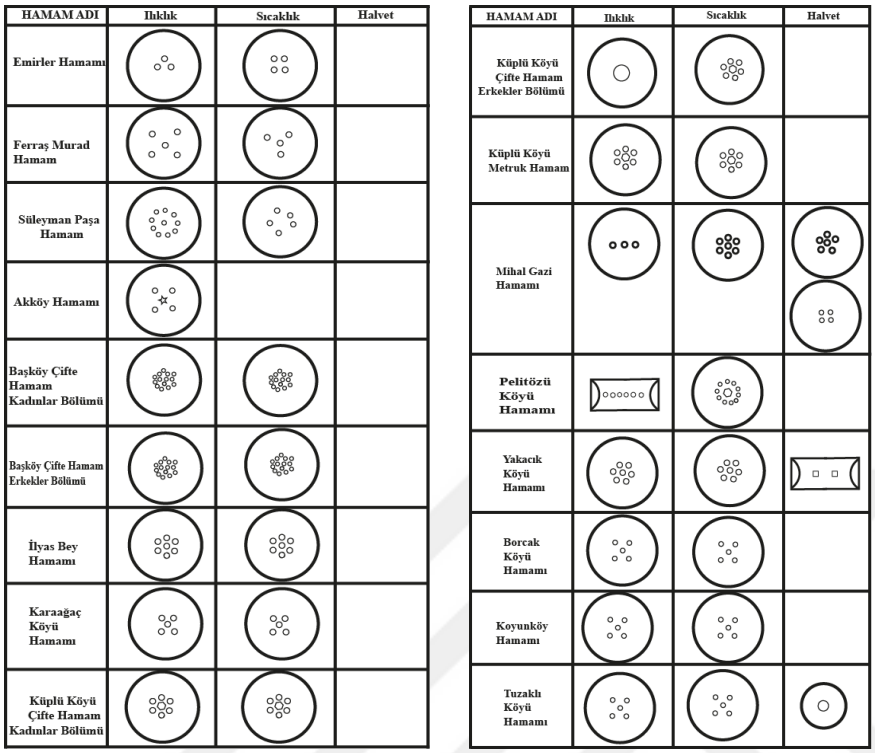
Bilecik'te tespit edilen hamam yapılarında aydınlatmayı sağlamak amacıyla kubbe veya tonozlar üzerine açılan fil gözlerinin sayısı ve dağılımı, aydınlatılması istenen mekânın boyutlarına göre değişkenlik göstermektedir. Üst örtü üzerinde yer alan aydınlatma unsurlarında genel bir düzenleme söz konusu değildir. Küplü Köyü Çifte hamamda yapıyı örten toplam beş adet kubbe içinde diğerlerinden farklı olarak erkekler bölümündeki

ılıklık mekânın aydınlatılması kubbe üzerindeki aydınlık feneri ile sağlanmıştır. Kubbe ile örtülü diğer mekânların aydınlatılması ise ortada bir adet altıgen formlu etrafında ise yuvarlak formlu altı adet fil gözünün dairesel olarak dağılmasıyla sağlanmıştır. Aydınlık feneri uygulaması Mihal Gazi hamamında aralık bölümündeki küçük kubbede de görülmektedir. Aydınlatma unsuru olarak fil gözlerinde uygulanan altıgen form Pelitözü hamamı sıcaklık kubbesinde ve Küplü Köyü metruk hamamın sıcaklığını oluşturan çifte halvetlerinde de karşımıza çıkar. Akköy hamamının ılıklık bölümünü öreten kubbe üzerinde beş adet beşgen formlu fil gözü mekânın aydınlatılmasını sağlar. İncelenen hamam yapılarında mekânı örten tonozlarda uygulanan fil gözü uygulaması Pelitözü hamamı ılıklığında art arda sıralanmış altı adet fil gözüyle, Süleyman Paşa hamamı ılıklığında her iki tonoz için birer adet yuvarlak formlu fil gözüyle Süleyman paşa hamamında ise ikişer olacak şekilde toplam dört adet fil gözüyle sağlanmıştır. Başköy çifte hamamın hem erkekler hem de kadınlar bölümü için ılıklık ve sıcaklık mekânlarının aydınlatılması kubbe üzerinde dairesel dağılmış on dört adet yuvarlak formlu fil gözü ile sağlanır. Mekânın büyük boyutlu olması ve kubbenin yüksekliği aydınlatmanın sağlanabilmesi için çok sayıda ışık gözü açıklığının bırakılmasına vesile olmuştur. Lefke Çifte hamamın erkekler bölümünde bulunan aralık mekânını örten aynalı tonoz üzerinde çift sıra halinde toplam on adet olacak şekilde yuvarlak formlu fil gözleri dikkat çekmekte olup günümüzde içi doldurulmuş vaziyettedir. Hamamlarda mekânın aydınlatılması olarak diğerlerinden farklı bir uygulama Yakacık Köyü hamamında görülür. Ilıklık ve sıcaklık mekânlarını örten kubbeler üzerinde yer alan yedi adet fil gözünün yanında kubbe kasnaklarında dikdörtgen formlu dört adet açıklık bırakılmıştır. Kubbe kasnağı üzerindeki bu açıklıklarıyla incelenen hamamlar içinde tek örnektir.

Bilecik'te tespit edilen hamam yapılarında soyunmalık bölümleri hariç diğer mekânların aydınlatılması örtü sistemi üzerinde yer alan fil gözü adı verilen ışık açıklıklarıyla gerçekleşmiştir. Dışarıdan yuvarlak formlu içeride ise değişik geometrik formlarda görülebilen fil gözlerinin sayısı aydınlatılacak mekânın boyutuna göre değişiklik göstermektedir. (Şekil 4.1)

Şekil 4.1

Bilecik Hamamları Örtü Sistemi Üzerindeki Aydınlatmalar.

4.3 Malzeme ve Teknik

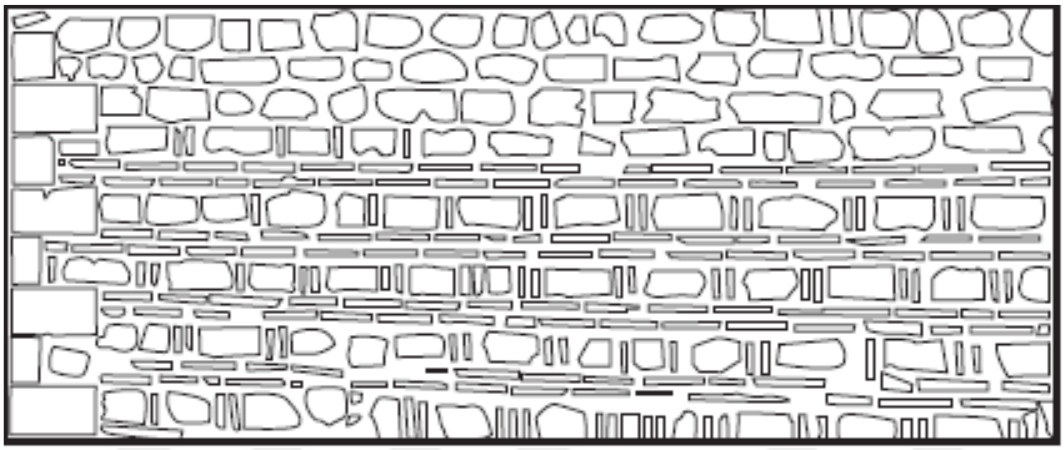
Bilecik ve çevresinde tespit etmiş olduğumuz hamamlarda mimari malzeme olarak kesme taş, moloz taş, kaba yonu taş, tuğla ve ahşap kullanıldığı görülmektedir. Malzemelerin kullanım açısından yerleri kullanıldıkları yerin niteliğine ve önemine göre seçilmekte, kalite yoğunluk ve teknik açıdan farklılıklar göstermektedir. Bilecik hamamlarında taş malzeme en yoğun kullanılanı olmuş moloz taş, düzgün kesme taş ve kaba yonu taş çeşitlemesini oluşturmuştur. İncelenen hamam yapılarında moloz taş yığma duvar tekniğinde en çok tercih edilen malzeme olarak ön plana çıkmaktadır. Yapılarda düzgün kesme taşın uygulandığı alanlar sınırlı olup köşelerde, giriş açıklıklarında ve külhan bölümünün ocak kısımlarında görülebilmektedir. Nitekim Pelitözü hamamının köşelerinde, giriş açıklığını oluşturan lento ve sövelerde ve külhan bölümünün ocak kısmında, Başköy Çifte hamamın erkekler bölümü giriş açıklığında düzgün kesme taş görülmektedir. Yine Küplü Köyü çifte hamamın erkekler bölümü için ılıklık mekânını oluşturan duvarların köşelerinde yer yer kesme taş ve kaba yonu taş kullanılmıştır. Köşelerde uygulanan kesme taş malzeme statik nedenlere bağlı olarak moloz taş örgülü beden duvarlarında açılmayı önlemek amacıyla kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Benzer uygulama Yakacık Köyü hamamında da karşımıza çıkar. Ayrıca söz konusu hamamın giriş açıklığında da düzgün kesme taş uygulaması görülmektedir. Bahsi geçen örneklerden farklı olarak İlyas Bey hamamının dört köşesinde rustika tekniğinde düzgün kesme taş uygulaması dikkat çeker.

Bilecik'te incelenen yapılar içinde almaşık duvar örgüsü tekniğinin uygulandığı yegâne yapı İlyas Bey hamamıdır. (Görsel 4.2)

Şekil 4.2

İlyas Bey Hamamı Almaşık Duvar Örgüsü Çizimi

Osmanlı mimarisinde özellikle erken dönemde sıkça kullanılan almaşık duvar örgüsü söz konusu hamamın güneybatı cephesinde bir sıra taş iki sıra tuğla dizilimiyle meydana getirilmiş ve taşlar arasına dikey olarak birer sıra tuğla yerleştirilmiştir. Küplü Köyü Çifte hamam ve Başköy çifte hamamlarında da duvar örgüsünde düzensiz tuğla dizilimi görülmektedir. Bu görüntüsüyle adı verilen çifte hamamların orijinalinde almaşık duvar örgüsüne sahip olup muhtelif zamanlarda yapılan onarımlar ile duvar örgüsünün bozulmuş olabileceğini düşündürür. Küfeki taşı hafif olmasından kaynaklı olarak kubbelerde sıklıkla kullanılan malzeme olmuştur.

İncelenen hamam yapılarında tuğla, yapısal malzeme şeklinde beden duvarlarında, örtü ve geçiş sistemlerinde, niş kemerlerinde ayrıca kapı ve pencere açıklığını oluşturan kemerlerde kullanılmıştır. Beden duvarlarında kullanım şekli ve yeri ile ilgili değerlendirme yukarıda yapılmıştır. Metruk Hamam II'de sıcaklık mekânının üst örtüye geçiş elamanlarında uygulanan tuğla malzeme dikkat çeker. Sıcaklık mekânının tromplarının sivri kemerlerinde dışa taşkın tek sıra halindeki tuğla dizilimi mekâna hareket katmış, geçiş öğelerini belirginleştirmiştir. Kubbe kasnağında da içten tek sıra

halinde tuğla dizilimi uygulanmıştır. Benzer uygulama Bayırköy hamamının ılıklık mekânı geçiş öğelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Küplü çifte hamamın gerek giriş açıklığı gerekse mekânlar arasındaki bağlantıyı sağlayan kapı açıklıklarında tuğla malzeme uygulaması görülmektedir. Söz konusu hamamın erkekler bölümünde ılıklık mekânını örten kubbede düz istif tekniğinde tuğla malzeme uygulaması görülür. İncelenen hamam yapılarında tuğla malzemenin kullanıldığı mekânlara su depoları da örnek gösterilebilir. Nitekim Başköy ve Küplü köyü çifte hamamlarında beşik tonoz örtülü su depolarının tonoz kısımları tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Tuğla malzemenin farklı bir biçimde uygulandığı örnek Ferraş Murad hamamıdır. Hamamın saçak kısımlarında malzeme olarak dışa taşkın üç sıra tuğla dizilimi dikkat çeker. İncelenen hamam yapılarının sadece ikisinde devşirme malzemeye rastlanmıştır. Karaağaç Köyü hamamında sonradan eklenen soyunmalık bölümünde ortada işlevsiz bir şekilde duran sütun kaidesi bulunmaktadır. (Görsel 4.2) Söz konusu kaide oldukça sade görünümlü olup dönem verebilecek herhangi bir veri sunmaz.

Görsel 4.2

Karaağaç Köyü Hamamı Soyunmalık Bölümünde Devşirme Malzeme

Devşirme malzemenin görüldüğü diğer örnek İlyas Bey Hamamıdır. Hamamda bulunan iki adet sütun başlığından yapılmış kurnalar dikkat çeker. Envanter fişine göre yapının sıcaklık bölümünde yer alan devşirme kurnalar son yapılan onarımla dış cephe duvarlarına konumlandırılmış günümüzde çeşme kurnası olarak kullanılmaktadır. İncelenen hamam yapıları içinde yukarıda söz edilenler hariç başka devşirme malzemeye rastlanmamıştır.

4.4 Süsleme

Türk Hamamları mimari plastik veya süsleme unsurları yönünden zengin örnekler sunmazlar. Mekânsal düzenlemede ulaşılan yetkinlik ve zengin tasarımlar süsleme programında daha basit tutulmuştur. Pek tabii bunda en büyük etkenin hamamın bir su yapısı ve masif özellikte olması gibi nedenlerden kaynaklandığı düşünülebilir. Özellikle iç mekânda suyun, nemin ve rutubetin yıpratıcı etkileri süsleme unsurlarının tercihinde sınırlayıcı bir nitelik olarak karşımıza çıkar. Katalogda incelenen hamam yapılarının büyük bir bölümü muhtelif dönemlerde ciddi onarımlardan geçmiş veya terk edilmelerinden dolayı günümüze harap halde ulaşmışlardır. Bu sebeplerle hamamlarda uygulanan süsleme programı ile ilgili zengin örnekler sunmamaktadırlar.

Bilecik'te tespit edilen hamamlarda süsleme unsurları; kurna ve kurna aynalarında, örtü sistemi ve geçiş öğelerinde, fıskiyelerde, kapı açıklıklarında ve inşa malzemelerinin kullanımıyla dış cephede karşımıza çıkmaktadır. Süleyman Paşa hamamının soyunmalık kısmının ortasında yer alan mermer fıskiye yapıdaki en önemli mimari plastik unsurdur.

Metruk Hamam II ve Bayırköy Hamamında tromp ve kemerlerde tuğlaların farklı dizilmesiyle görsel hareketlilik söz konusudur. Süsleme unsuru olarak geçiş öğelerinde en dikkat çekici bölüm Mihal Gazi hamamında görülmektedir. Hamamın halvet hücrelerinden birinde kubbeye geçiş öğesi olarak baklava kuşaklama uygulaması mekâna hareket katmıştır. Söz konusu uygulama yapının tek süsleme öğesi olarak öne çıkar. Türk hamamlarında sıcaklık mekânlarında yer alan kurnalar taş süslemeye örnek olarak öne çıkan unsurlardır. Bilecik hamamları özelinde orijinali günümüze ulaşan kurna sayısı oldukça az olup var olanların çoğu da tahrip olmuş vaziyettedir. Kurna bezemesi olarak Metruk Hamam I'de sıcaklık mekânı ve halvet hücresinde yer alan birer adet kurna üzerinde yer alan ayna taşındaki süslemler dikkat çeker. Halvet hücresinde bulunan kurna üzerindeki dikdörtgen ayna taşı ortada bir adet servi ağacı ve iki yanında birer çarkıfelek motifi ile bezenmiştir.

Sıcaklık bölümünde bulunan kurna üzerinde yer alan mermer panoda ise altı kollu yıldız motifi süsleme unsuru olarak uygulanmıştır.

Kurna süslemeleri ile dikkat çeken bir başka örnek İlyas Bey Hamamının devşirme sütun başlıklarıdır. Günümüzde hamamın dış cephelerine konumlandırılan kurnalar da bezeme unsurları görülmektedir. Hamamın Kuzeydoğu cephesinde yer alan yivli kurna sade bir

görünüm sergilerken Güneybatı cephede yer alan kurna daha süslü olup ince taş işçiliği ile bezenmiştir. Söz konusu kurnanın ön yüzünde ortada artı şeklinde sepet örgüsü ve her iki yanında palmet motifi bulunmaktadır. Kurnanın diğer yüzünde ise sepet örgüsü ortada kare şeklinden dışarıya dört kollu yıldız biçimini verecek biçimde bağlanmıştır. Diğer yüzde görüldüğü gibi yanlarda palmet motifi ile kompozisyon tamamlanmıştır.

Bilecik'te tespit edilen hamamlarda süsleme unsuru yukarıda bahsi geçenlerden ibaret olup genel olarak bakıldığında zengin süsleme örneklerine sahip olmadığı sonucuna varılmıştır.

SONUÇ

Bilecik bölgesinde tespit edilen Türk dönemi hamamları, Osmanlı mimarlığının erken klasik ve geç dönemlerindeki gelişimini yansıtan önemli eserlerdir. Bu çalışma kapsamında, şehrin farklı noktalarında bulunan 21 hamam detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu yapılar mimari, malzeme kullanımı, mekân düzenlemeleri ve süsleme gibi önemli başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Bilecik'teki hamamların temel plan tipleri, Osmanlı mimarisinin klasik planlama ilkeleriyle örtüşmektedir. Genellikle dört bölümü öne çıkan bu yapılar, soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve külhan bölümleri etrafında şekillenmiştir.

Soyunmalık bölümü, genellikle kare tabanlı ve kubbe ile örtülü bir alandan oluşmaktadır. Ancak Bilecik hamamlarında, bu bölümün bazı örneklerde ahşap çatı ya da tonozla örtülü olduğu görülmektedir. Bu durum, bölgesel şartlara uyum ve yapım dönemindeki malzeme olanakları ile ilişkili olarak açıklanabilir.

Ilıklık mekânları, özellikle kare ve dikdörtgen plan tipleriyle dikkat çekmektedir. Ilıklık bölümünde halvet hücreleriyle sıcaklık arasında bir geçiş alanı oluşmakta; bu durum, yapıların fonksiyonel bölümlenme özelliğini ortaya koymaktadır. İncelenen örneklerden, Lefke Hamamı ve Küplü Hamamı gibi yapılar, çifte hamam olarak tasarlanıp aynı anda hem kadınlar hem de erkeklere hizmet verebilmektedir. Bu tipolojiler, sosyal ve kültürel işlevlerin mimariye yansıdığını göstermektedir.

Sıcaklık bölümleri, Türk hamam mimarisinin merkezi unsurlarından biridir. Genellikle kubbeyle örtülü kare ya da sekizgen planlı ana mekânların bulunduğu bu bölümler, bazı yapılarda halvet hücreleriyle desteklenmiştir. Özellikle Mihal Gazi Hamamı'ndaki halvet hücresi tasarımları, klasik Osmanlı döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Çifte halvet planının kullanıldığı hamamlar, Bilecik'in mimari tarihine özgün bir katkı sunmaktadır.

Hamamlarda temel yapı elemanları, kalın beden duvarları ve bu duvarlara oturan kubbe, tonoz ve pandantif gibi geçiş unsurlarından oluşmaktadır. Bilecik bölgesindeki hamamlarda taş ve tuğla gibi yerel malzemelerin yoğun kullanımı dikkat çekmektedir.

Bazı yapılarda, geçiş öğesi olarak tromp, pandantif ve tonoz unsurları bir arada kullanılmıştır. Ferraş Murad Hamamı gibi örneklerde, kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerin estetik düzenlemelere olan katkısı çarpıcıdır. Bunun yanında, Mihal Gazi

Hamamı'ndaki baklava kuşaklama tekniğiyle kubbeye geçiş sağlanması, nadir örneklerden biri olarak dikkat çeker.

Külhan bölümleri, genellikle hamamın arkasında yer almakta ve su deposu ile çevrelenen bir düzenle şehirdeki örneklerin büyük bir kısmında korunmuştur. Ancak Bilecik'teki bazı hamamlarda külhan yapıların çeşitli nedenlerle orijinal işlevlerini kaybettiği ve farklı amaçlarla kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Bilecik'teki hamamlarda malzeme kullanımı, yerel taşçılık gelenekleri ile Osmanlı mimarisinin inşa tekniklerini harmanlamış bir yapı göstermektedir. Moloz taş, kaba yonu taş ve tuğla, temel yapı malzemeleri olarak dikkat çekerken, bazı bölümlerde kesme taş kullanımı da görülmektedir.

Tuğla, özellikle kubbe ve tonoz örtülerinde tercih edilmiş; bu durum, yapıların hafifliğini ve deprem dayanıklılığını artırmıştır. İncelenen örneklerden Ferraş Murad Hamamı'nda, tuğlaların dışa taşkın dizilimiyle estetik bir hareketlilik sağlanmıştır. Mihal Gazi Hamamı gibi yapılarda, almaşık duvar örgüsü tekniğiyle taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır. Bu yöntem hem statik dayanıklılığı artırmış hem de estetik bir zenginlik katmıştır.

Devşirme malzeme kullanımı, Bilecik hamamlarında sınırlı kalmış; yalnızca İlyas Bey Hamamı ve Karaağaç Köyü Hamamı gibi örneklerde görülmüştür. Özellikle İlyas Bey Hamamı'ndaki sütun başlıklarından yapılmış kurnalar, bu yapının diğerlerinden ayrışan bir özelliği olarak öne çıkmaktadır.

Türk hamamları, süsleme açısından genellikle sade bir mimari anlayış sergilemekle birlikte, fonksiyonel detaylarda estetik ögeler barındırmaktadır. Bilecik hamamlarında kurna ve kurna aynaları, kapı kemerleri, kubbe içleri ve fil gözleri gibi alanlarda süsleme unsurlarına rastlanmaktadır.

Özellikle Süleyman Paşa Hamamı'ndaki mermer fıskiye, yapıdaki en dikkat çekici süsleme örneklerinden biridir. Bunun yanında, Mihal Gazi Hamamı'nın halvet hücrelerindeki baklava kuşaklama detayı hem teknik hem de estetik bir uygulama olarak öne çıkmaktadır.

Fil gözleri adı verilen kubbe ve tonoz açıklıkları, mekânların doğal aydınlatılmasını sağlarken aynı zamanda geometrik süsleme unsurlarıyla mekâna estetik bir katkı sunmaktadır. İncelenen yapılarda yuvarlak, altıgen ve yıldız formlu ışık açıklıkları,

süsleme açısından çeşitlilik göstermektedir. Yakacık Köyü Hamamı'nda fil gözlerinin kubbe kasnağına yerleştirilmesi, diğer yapılardan farklı bir uygulama olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışma, Bilecik bölgesindeki Türk dönemi hamamlarının mimari, teknik ve estetik özelliklerini ortaya koyarak, bu yapıların Osmanlı dönemi sosyal yaşamındaki önemini vurgulamıştır. Hamamlar, yalnızca kişisel hijyenin değil, aynı zamanda toplumsal etkileşim ve sosyo-kültürel yaşamın mekânsal yansımaları olarak değerlendirilmiştir.

Bilecik'teki hamamlar, Osmanlı mimarisinin yerel ihtiyaçlara göre şekillenmiş özgün örneklerini sunmaktadır. Bölgedeki hamamlar, inşa teknikleri ve malzeme kullanımı açısından, dönemin mimari anlayışını taşırken aynı zamanda coğrafi ve kültürel koşullara uyum sağlamıştır. Bu yapıların, hem Osmanlı dönemindeki toplumsal ritüellere hizmet ettiği hem de bölgesel birer kültürel miras taşıyıcısı olarak önemli işlevler üstlendiği tespit edilmiştir.

Gelecekte, bu yapıların daha kapsamlı bir şekilde belgelenmesi, mevcut restorasyon çalışmalarının bilimsel verilere dayanılarak gerçekleştirilmesi ve bu eserlerin korunarak sonraki nesillere aktarılması kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca, Bilecik hamamlarının diğer bölgelerdeki benzer yapılarla karşılaştırmalı analizleri, Osmanlı hamam mimarisindeki çeşitlilik ve farklılıkların anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, kuruluş coğrafyasında yer alan bölgede Osmanlı erken döneminden itibaren Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar geçen süreçte hamam yapıları inşa edilmiştir. Bilecik'teki Türk dönemi hamamları, Osmanlı mimarlık tarihinin önemli bir kesitini temsil etmekte ve bölgenin kültürel mirasının korunması açısından büyük bir değer taşımaktadır. Bu yapılar üzerine yapılan daha kapsamlı restorasyon ve koruma çalışmaları, gelecek nesillere aktarılması gereken önemli bir görevdir. Ayrıca, bu çalışma, ileride yapılacak araştırmalar için önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

Abbasoğlu, H. (1982). *Pamphylia Bölgesi Roma devri hamamları*. İstanbul Teknik Üniversitesi.

Abbasoğlu, H. (1997). Hamam. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi* (C. 2) (ss. 750-753). Yem Yayınları.

Ahmedî. (2017). *Tevârîh-i Mülûk-i Âl-i Osman (Üç Osmanlı Tarihi)* A. Nihal (Ed.). Ötüken Yayınları.

Akkayan, T. ve Aydın, H. M. (1983). *Ertuğrul Gazi'den bugüne Söğüt*. Yenilik Yayınları.

Altınsapan, E. ve Gerengi, A. (2006). Gölpazarı Taş Han (Gazi Mihal Hanı). *Anadolu Sanat, 17,* 23–29.

Altınsapan, E. ve Deveci, A. (2003).''Orhan Gazi İmareti Kazısı'' E. Altınsapan (Ed.), *Anadolu'da tarikat yapılarına bakış (13-15.yy) Bilecik Orhan Gazi İmareti Kazı Sonuçları* (ss. 99-124). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Altun, A. (1981). Yarhisar, İlyas Bey Köyü camisi ve hamamı için kısa notlar. *Sanat Tarihi Yıllığı, 9–10,* 29–52.

Andersen, C., Bartels, K. ve Huber, L. (1965). *Lexikon der alten welt*. Artemis Verlag.

Andrae, W. ve Luschan, F. V. (1943). *Ausgrabungen in sendschieli*. Gruyter.

Arık, R. (2003). Kubad-Abad 2001 yılı kazı çalışmaları, *24. kazı sonuçları toplantısı,* C.*1* (ss. 299–306). Ankara

Arıkan, R. (2019). 1840-*1841 nüfus defterine göre Bilecik*. Babıali Kültür Yayıncılığı.

Arıkan, R. (2010). *Tanzimat döneminde Kütahya* (Yayınlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arıkan, R. ve Kahraman, N. (2019). İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan kadim yol üzerinde tarihi bir yapı: "Lefke Rüstempaşa Kervansarayı." *The Journal of Academic Social Science, 5(*46), 223–233.

Arslan, H. Ç. (1995). *Erken Osmanlı döneminde akıncı beyleri ve banilikleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan, M. (2012). Pseudo-skylaks: periplous. *Mediterranean Journal of Humanities*, 2(1), 239–257.

Aru, K. A. (1949). *Türk hamamları etüdü*. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Aşıkpaşazâde (2013), *Âşıkpaşazâde Tarihi [Osmanlı Tarihi, 1285-1502]*. N. Öztürk (Ed.) İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Aslanapa, O. (1986). *Osmanlı devri mimarisi*. İnkılâp Kitabevi.

Aslantürk, H. A. (2011). *Bir bürokrat ve yatırımcı olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın veziriazamı Rüstem Paşa* (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Avcı, O. (2020). *Kütahya hamamları (12.-19. yy) ve Türk hamamlarının özgünlüğü* (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aygün, K. (1998). *Bilecik şehir coğrafyası* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aymetbeyoğlu, A. (1995). *Grek Seyyahı Priskos'a göre Avrupa Hunları*. TDAV Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1966). *İstanbul mimari çağının menşei, Osmanlı mimarisinin ilk devri (1230-1402)*. Fetih Cemiyeti Yayınları. Baha Matbaası

Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, 806-855 (1403-1451)* (C. 2). İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1974). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481)* (C. 3). İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı mimarisinin ilk devri*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Baedeker, C. ve Baedeker, K. (1905). *Konstantinopel und das westliche Kleinasien: handbuch für reisende von Karl Baedeker*. Karl Baedeker.

Baedeker, K. (1914). *Konstantinopel und Kleinnasien*. Verlag von Karl Baedeker.

Bandinelli, B. (1971). *Rome: the late empire. Roman art A.D. 200-400*. George Braziller.

Barkan, Ö. L. ve Meriçli, E. (1988). *Hüdâvendigâr livası tahrir defterleri I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Başa, B. A. (2009). Türk hamam kültürünün spa ve wellness mekânlarının tasarımına etkileri. *Journal of World of Turks/Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 1(1), 207–220.

Başar, F. (2020). Mihaloğulları. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 30) içinde (ss. 24-25). TDV Yayınları.

Başkaya, Z. (2012). *Osmaneli ilçesinin beşerî ve ekonomik coğrafyası* (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baumer, E. (1903). *Die geschichte des badewesens*. J. U. Kern's Verlag.

Bayat, A. H. (2002). İslam öncesi orta Asya Türk dünyasında tababet. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (C. 3), (ss. 449–459). Yeni Türkiye Yayınları

Beğ, O. (2008). *Oruç Beğ tarihi (Osmanlı tarihi 1288-1502)*. N. Öztürk (Ed.). Çamlıca Basım Yayın.

Beksaç, A. E. (1998). Hırbetü'l-mefcer. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 17) içinde (ss. 326-327). TDV Yayınları.

Bilgin, T. (2015). *Milli mücadele döneminde Bilecik*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.

Bozer, R. (2005). Kayseri Hunad Hamamı çinileri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 14(1), 1–27.

Brödner, B. (1977). Zur entwicklungsgeschicte des bades. *Antike Welt*, 8(4), 45–46.

Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. TDK Yayınları.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi (1999). S. A. Kahraman ve Y. Dağlı (Ed.) Yapı Kredi Yayınları.

Çeşmeli, İ. (2007). *Antik çağdan XIII. yüzyıla kadar Orta Asya ve Karahanlı dönemi mimarisi*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Cinlioğlu, H. (1976). *Tokat coğrafyası ve tarihi*. Öngel Kitabevi.

Cömert, B. (2010). *Mitoloji ve ikonografi*. De Ki Basım Yayım.

Cuinet, V. (1894). *La Turquie d'Asie: géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure* (C. 3). Leroux.

Dalgıç, Y., Arıkan, N., Esen, S., Doğan, T. ve İlkmen, E. (2023). Şamanistik bezemeleriyle İsa Sofi türbesi: sıva karakterizasyonu ve c-14 analizi. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 2023/2(86), 119–129.

Darkot, B. (1986). Bilecik. *MEB İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 2), (ss 611-612). Milli Eğitim Basımevi.

Demirdal, S. (1968). *Bütünüyle Uluborlu*. Acar Matbaası.

Demiryürek, H. (2015). *Ertuğrul sancağı: (1900-1918)*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.

Denknalbant, A. (2001). Kasım Paşa Külliyesi. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 24) içinde, (ss. 550-552). TDV Yayınları.

Denktaş, M. (2000). *Kayseri'deki tarihi su yapıları (çeşmeler, hamamlar)*. Kıvılcım Yayınevi.

Deringil, S., Ersoy, A., Gölönü, B., Kasaba, R., Kuneralp, S., Otte, T. G., .ve Umur Çelikyay, T. (2018). Ottoman Arcadia: the Hamidian expedition to the land of tribal roots (1886).

Dernschwam, H. (1987). *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü* (Çev. Y. Önen). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Eberhard, W. (1942). *Çin'in şimal komşuları* (Çev. N. Uluğtuğ). TTK Yayınları.

Efe, T. (1992). 1990 yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir illerinde yapılan yüzey araştırmaları. *9. Araştırma Sonuçları Toplantısı* içinde (ss. 563–566).

Efe, T. Türkteki, D., Sarı, M. D. ve Fidan, E. (2014). Bilecik ili 2013 yılı yüzey araştırması. *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı* içinde (ss. 495–504).

Efendi, H. S. (1992). *Tâcü't-Tevârih*. İ. Parmaksızoğlu (Ed.) (C. 1). Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Eliade, M. (2015). *Dinler tarihine giriş* (Çev: L. A. Özcan). Kabalcı Yayıncılık.

Emecen, F. M. (1992). Bilecik. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 6) içinde, (ss. 154-156). TDV Yayınları.

Emecen, F. M. (1994). Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya. E. İhsanoğlu (Ed.), *Osmanlı Devleti ve medeniyeti tarihi* 1, (ss. 5–64). IRCICA.

Envanteri, B. K. (2006). *Bilecik*. Bilecik İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Erat, B. (1997). *Anadolu'da XIV. yüzyıl Türk hamam mimarisi* (Yayınlanmamış doktora

tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erat, B. (2006). Hamamlar. A. U. Peker ve K. Bilici (Ed.), *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı-II* içinde. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Eravşar, O. (2004). *Tokat tarihi su yapıları (hamamlar)*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Eravşar, O. (2009). Anadolu Selçuklu Hamamları. *Eski Hamam, Eski Tas* içinde (ss. 68-83). Yapı Kredi Yayınları.

Erken, S. (1973). Edirne hamamları. *Vakıflar Dergisi*, 10, 406–408.

Erken, S. (1983). *Türkiye'de vakıf abideler ve eski eserler*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Ertaş, M. Y. ve Akcan, Ö. (2023). *Lefke (Osmaneli) vakıfları ve 1872 tarihli Akarat-ı Mevkūfe Defteri*. İdeal Kültür Yayıncılık.

Ertuğrul, A. (2002). *Mimar Sinan'ın İstanbul'daki mevcut hamamları*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ertuğrul, A. (2009). Hamam Yapıları ve Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(13), 241–266.

Ertuğrul, A. (2015). İstanbul Hamamları ve Mimarisi. C. Yılmaz (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi* (C. 8) içinde (ss. 450-467). İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Kültür AŞ.

Evcim, S. (2009). Bilecik-Osmaneli'de bir Osmanlı dönemi Rum kilisesi: Hagios Georgios. *XIII. Ortaçağ ve Türk dönemi kazıları ve sanat tarihi araştırmaları sempozyumu bildiriler kitabı* içinde (ss. 259–268).

Eyice, S. (1960). İznik'te "Büyük Hamam" ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme. *Tarih Dergisi*, 11(15), 99–120.

Eyice, S. (1996). Hacı Hamza Hamamı. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 14) içinde, (ss. 480-481). TDV Yayınları.

Eyice, S. (1997). Hamam (Tarih ve Mimari). *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 15) içinde, (ss. 402-430). TDV Yayınları.

Fagan, G. G. (1993). *Three studies in roman public bathing: origin, growth and social aspect*. McMaster University.

Fehér, G. (1937). *Türko-Bulgar, Macar ve bunlara akraba olan milletlerin kültür: Türk kültürünün Avrupaya tesiri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Fidan, E. (2015). Tarih öncesi dönemlerde Anadolu'da kullanılmış olan maden yatakları. *Yer altı kaynakları dergisi*, 5(9), 49–59.

Gazimihal, M. R. (1958). *İstanbul muhasarasında Mihaloğulları ve Fatih devrine ait bir vakıf defterine göre Harmankaya malikanesi*. *Vakıflar Dergisi*, 4, 125-137.

Genzmer, F. (1899). *Handbuch der architektur: entwerfen, anlage und einrichtung der gebäude; 5 halb-band. gebäude für heil-und sonstige wohlfahrts-anstalten, 3 heft. bade-und schwimm-anstalten* (C. 4). Arnold Bergstrasser Verlagsbuchhandlung A. Kröner.

Gerhard, W. P. (1908). *Modern baths and bath houses*. Chapman ve Hall Limited.

Gibbons, H. A. (1998). *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu* (Çev. R. Hulusi). 21. Yüzyıl Yayınları.

Glück, H. (1921). *Probleme des wölbungsbaues* (C. 2). Halm und Goldmann.

Goltz, C. (1896). *Anatolische ausflüge*. Schall ve Grund.

Gökbilgin, M. T. (1960). Mihaloğulları. *İslam Ansiklopedisi* (c. 8) içinde (ss.285–292).

Gökçe, İ. (2017). *1844-45 yılı temettuat sayılarına göre Söğüt ve kırsalının sosyal ve ekonomik yapısı*. Emek Matbaası.

Goodwin, G. (1997). *A history of Ottoman architecture*. Thames ve Hudson.

Gruntzel, J. (1897). *Die wirtschaftlichen verhältnisse Kleinasiens*. Volkswirtschaftlicher Verlag Alexander Dorn.

Gündoğdu, H. (2010). Tokat'tan birkaç figürlü kabartma hakkında. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 13, 65–93.

Gündoğdu, H. ve Işık, R. (2017). Osmaneli'nde ahşap örtülü Rüstem Paşa Camii üzerine notlar. *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk dönemi kazıları ve sanat tarihi araştırmaları sempozyumu (22-25 Ekim 2014)* içinde (ss. 321–344). Efeler Belediyesi Kültür Yayınları.

Gürçay, H. (1967). Keçe ve keçecilik. *Türk Etnografya Dergisi*, 9, 21–34.

Haldon, J. (2007). *Bizans tarih atlası* (Çev. A. Özdamar). Kitap Yayınevi.

Haughton, E. (1861). *The uses and abuses of the Turkish bath*. Simpkin, Marshall and Co. Statisoners.

Heers, J. (1977). *Family clans in the Middle Ages: A study of political and social structures in urban areas*. North-Holland Publishing.

Herodot Tarihi (Çev. M. Ökmen). Remzi Kitapevi.

Hoffmann, H. (1970). *Ten centuries that shaped the West: Greek and Roman art in Texas collections*. Philipp von Zabern.

İnal, G. (1979). Bozüyük Kasım Paşa Camii kürsüsünün sütun kabartmalarıyla ilgili bazı yorumlar. *TTK Belleten*, XLIII/169, 49–66.

İnalcık, H. (2005). *Doğu Batı makaleler -I-*. Doğu Batı Yayınları.

İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Âliyye- Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-1*. İş Bankası Kültür Yayınları.

İnan, A. (1998). Türklerde su kültü ile ilgili gelenekler. *Makaleler ve İncelemeler* -1 içinde. Türk Tarih Kurumu.

Joldasbaev, C. ve Sadıkov, T. (2007). *Orta Asırdaki Kazakistan tarihi*. Atamura Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1985). *Bulgarların kökeni*. TKAE Yayınları.

Kahraman, N., Arıkan, R. ve Çetin, M. C. (2019). İsa Sofi türbesi: tezyinatı ve Türklerin İslamlaşma süreci açısından değerlendirilmesi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 41, 121–154.

Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Kanetaki, E. (2004). The still existing Ottoman hamams in the Greek territory. *Metu Journal Of The Faculty Of Architecture*, 1(2), 81–100.

Karadağ, S. (2011). *Mehmed Edib Bin Mehmed Derviş'in "Behcet'ül Menazil" adlı eserinin transkrip ve tahlili* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karşıyaka, H. (2015). Söğüt'te kültürel ve tarihi yapılar. T. Bilgin ve H. Demiryürek (Ed.) *Tarih boyunca Söğüt ve kültürü* içinde (ss. 77-94). Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı Başkanlığı Yayınları.

Karşıyaka, H. (2019). Söğüt Hamidiye İdadisi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4, 21–38.

Kaya, A. (2021). *Almanca seyahatnamelerde Osmanlı şehirleri: 1850-1912*. İletişim Yayınları.

Kazhdan, A. P., Epstein, A. W. ve Wharton, A. J. (1985). *Change in Byzantine culture in the eleventh and twelfth centuries* (C. 7). Univ. of California Press.

Kepecioğlu, K. (1942). Bursada şer'i mahkeme sicillerinden ve muhtelif arşiv kayıtlarından toplanan tarihi bilgiler ve vesikalar. *Vakıflar Dergisi, 2*, 405–471.

Keskin, M. Ç. (2019). Gümüş Ulu Camii: bani ve dönem sorunları üzerine bir mimari deneme. *Art-Sanat Dergisi*, 12, 269–290.

Kiepert, R. *Karte von Kleinasien in 24 Blatt: Vol. B2: Brussa*. Dietrich Reimer (Ernst Vohsen).

Klinghardt, K. (1927). *Türkische baeder*. Julius Hoffmann.

Koçyiğit, O. (2007). Amorium Bizans Hamamı'nın erken İslam devri hamamlarıyla karşılaştırılması. H. Karpuz ve O. Eravşar (Ed.), *Uluslararası Türk Sanatı ve Arkeolojisi Sempozyumu* içinde (453–463). Konya Ticaret Odası Dergisi.

Kommena, A. (1996). *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Kommenos Dönemi'nin tarihi* (Çev. B. Umar). İnkılap Kitabevi.

Köprülü, M. F. (2006). *Osmanlı Devleti'nin kuruluşu* (4. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Körte, A. (1896). *Anatolische skizzen*. Verlag von Julius Springer.

Krencker, D., Kruger, E. ve Lehman, H. (1929). *Die trier kaiserthermen*. Filser.

Kurban, D. (1977). *100 soruda Türkiye sanatı tarihi* (7. Baskı). Gerçek Yayınevi.

Laborde, L. E. S. J. (1838). *Voyage de L'asie Mineure*. Firmin Didol Frères Editeurs.

Laser, S. (1983). *Archaeologia homerica, medizin und körperpflege*. Verlag Vandenhoeck ve Ruprecht.

Mackey, E. J. H. (1934). Further excavations at Mohenjo Daro. *Journal of the Royal Society of Arts*, 82 (4233), 206–224.

Mangaltepe, İ. (2009). *Bizans kaynaklarında Türkler*. Doğu Kütüphanesi.

Mango, C. (1981). Daily life in Byzantium. *Jahrbuch Der Osterreichischen Byzantinistik, 31*(1–2), 337–353.

Matrakçi, N. A. S. ve Yurdaydin, H. G. (1976). *Beyan-i menazil-i sefer-i 'Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*. Türk Tarih Kurumu Basimevi.

Mean, E. (2021). *Bilecik Hamsu Vadisi kültür mirası yönetimi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mevlânâ Mehmed Neşrî (2008), *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*. N. Öztürk (Ed.) İstanbul, Çamlıca Yayınları,

Müderrisoğlu, F. (1993). *16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda menzil külliyeleri yönetimi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Murat, L. (2012). Hititlerde su kültürü. *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(51), 126–158.

Naumann, R. (1991). *Eski Anadolu uygarlığı* (Çev. B. Madra). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Neşrî, M. (1987). *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi*. F. R. Unat ve M. A. Köymen (Ed.) (C. 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Nielsen, I. (1990). *Thermae et balnea: the architecture and cultural history of Roman public baths*. Aarhus Univ. Press.

Nikolayidis, H. (2016). *Antik kaynaklar ve epigrafik veriler ışığında Bilecik ili tarihi coğrafyası (M.Ö. 6. yüzyıldan Roma İmparatorluk Dönemi sonuna kadar)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi.

Norberg-Schulz, C. (1979). *Genius Loci: towards a phenomenology of architecture*. Rizzoli.

Oğuz, M. Ö. (1998). Mitolojimizde ve Ural Batır destanında başlangıçtaki sonsuz su. *Milli Folklor*, 10(38), 22–24.

Okumuş, A. (2023). Lefke (Osmaneli) büyük yangını (11 Temmuz 1875). *Sakarya Nehri'in İncisi Osmaneli (Lefke): Tarih, Kültür, Mimari, Coğrafya*. İ. Yurdakul ve A. Okumuş (Ed.) (ss. 105-121). İdeal Kültür Yayıncılık.

Onurkan, S. (1985). Anadolu'da eski Yunan ve Roma arkeolojisi. *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* (C. 3) içinde (ss. 450-474). Görsel Yayınları.

Osmanlı belgelerinde Bilecik. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.

Ögel, B. (1962). *İslâmiyetten önce Türk kültür tarihi*. TTK Basımevi.

Ögel, B. (1989). *Türk mitolojisi, kaynakları ve açıklamaları ile destanlar*. Türk Tarih Kurumu.

Önge, Y. (1978). Eski Türk hamamlarında aydınlatma. *Vakıflar Dergisi*, XII, 121–136.

Önge, Y. (1986). Koca Sinan'ın Hamamlarında görülen bir yenilik-merkezi kubbeli örtü sistemleri. *Uluslararası Türk İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi* içinde (ss. 81–85).

Önge, Y. (1988). Anadolu Türk hamamları hakkında genel bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın inşa ettiği hamamlar. *Mimarbaşı Koca Sinan: yaşadığı çağ ve eserleri* (C. 1) içinde (ss. 403-412). Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Önge, Y. (1995). *Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl Türk hamamları*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Özgen, Ö. (2016). Kültürel miras kapsamında "Türk Hamamı" üzerine bir inceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 42, 111–138.

Özkan, N. (2022). *M.Ö. 3. binyılda Bilecik ve yakın çevresinde görülen yerleşim modelleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, S. (1996). *Tanzimat döneminde bir Anadolu şehri Bilecik*. Kitabevi Yayınları.

Özüdoğru, Ş. ve Ünügür, A. (1997). *Bozüyük Kasım Paşa Camii*. Sakarya Gazetecilik ve Matbaacılık.

Özükan, B. (2017). *Osmanlı ve Türkiye coğrafyasındaki izleriyle Tabula Peutingeriana: Roma İmparatorluğu'nun 2000 yıllık yol haritası*. Boyut Yayınları.

Pachymeres, G. (1835). *Georgii Pachymeris De Michaele et Andronico Palaeologis libri tredecim*. I. Bekker (Ed.) (C. 1), Bonn

Panagiotes, S. (1728). *Meletiou Geographia, Palaia kai Nea*. Venedik.

Paşa, M. N. (1987). *Netayic'ül-Vukuat kurumları ve örgütleri ile Osmanlı tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Paşa, N. M. (1949). *Osmanlı sultanları tarihi* (Trans. İ. H. Konyalı). Türkiye Yayınevi.

Pitcher, D. E. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel coğrafyası* (Çev. B. Tırnakçı). Yapı Kredi Yayınları.

Ptolemaei, C. (1845). *Geographia* (C. 2). Tauchnitz.

Ramsey, W. M. (1960). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası* (Çev. M. Pektaş). Milli Eğitim Basımevi.

Reyhanlı, T. (1974). *Osmanlılar'da külliye mimarisinin gelişmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ruhî. (1992). *Ruhî tarihi*. H. Erdoğan ve Y. Yücel (Ed.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sabev, O. (2013). Osmanlıların Balkanları fethi ve idaresinde Mihaloğulları ailesi (XIV.-XIX. yüzyıllar): mülkler, vakıflar, hizmetler. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), 33*(bahar), 229–244.

Şahin, İ. (2009). Söğüt. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 37) içinde, (ss. 389-391). TDV Yayınları.

Şahin, S. (2004). Helenistik ve Roma çağlarında İznik/Nikaia. I. Akbaylıgil, H. İnalcık ve O. Aslanapa (Ed.) *Tarih Boyunca İznik* içinde (ss. 3-23). İş Bankası Yayınları.

Sakaoğlu, N. (1971). *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*. Milliyet Yayınları.

Şaman, N. (1993). *Isparta ve çevresindeki Selçuklu-Beylikler dönemi yapıları* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saradi-Mendelovici, H. (1988). Antik kentin çöküşü ve Doğu Roma İmparatorluğu'nda ortaçağ kentinin ortaya çıkışı. *Echos Du Monde Classique: Klasik Haberler ve Görüşler*, 32(3), 365–401.

Saradi, H. G. S. (2006). *The Byzantine city in the sixth century: literary ımages and historical reality*. Society of Messenian Archaeological Studies.

Şehsuvaroğlu, B. N. (1957). *Anadolu kaplıcaları ve Selçuklular*. İsmail Akgün Matbaası.

Sevim, A. (1981). *Suriye Selçukluları I (fetihten Tutuş'un ölümüne kadar)*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi.

Sevin, V. (2007). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası 1*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Seyfi, A. R. (1934). *İskitler ve İskitler hakkında Herodot'un verdiği bilgiler*. Resimli Ay Matbaası.

Sibley, M. ve Jackson, I. (2012). The architecture of Islamic public baths of North Africa and the Middle East: an analysis of their internal spatial configurations. *Arq: Architectural Research Quarterly, 16*(2), 155–170.

Sümer, F. (2001). Kasım Paşa, Güzelce. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 24) içinde, (s. 547). TDV Yayınları.

Szadeczky-Kardoss, S. (2009). Avarlar. (Çev. R. Sezer) D. Sinor (Ed.), *Erken İç Asya Tarihi* (5. baskı) içinde (ss. 283-310). İletişim Yayınları.

Taeschner, F. (1932). Die inschriften der Moschee Qasim Pascha's in Bozüyük. *Der Islam*, Band XX, 182–186.

Tanman, M. B. (1995). Ertuğrul Gazi Camii ve Türbesi. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 11) içinde, (ss. 316-317). TDV Yayınları.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya (coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi)* (C. 2). Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Thorpe, M. (2012). *Roma mimarlığı* (R. Akbulut, Çeviren). Homer Kitabevi.

Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk tarihine giriş*. Enderun Kitabevi.

Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı şehirleri*. Milliyet Yayınları.

Turan, O. (1965). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. Ötüken Neşriyat.

Turğut, V. (2011). *Bilecik bölgesi örneğinde 16. yüzyılda vakıflar ve şehirleşme* (Yayınlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turğut, V. (2015). *Osmanlı Devleti'nin kuruluş coğrafyasında vakıflar ve şehirleşme (16. yy. Bilecik ve çevresi)*. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.

Turğut, V. (2016). Batı Anadolu beyliklerinin menşei meselesi. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 55–89.

Turğut, V. (2017). Germiyanoğulları'nın menşei, vakıfları ve Batı Anadolu'nun Türkleşmesi meselesi üzerine. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 1–98.

Turğut, V. (2017). Menteşe Bey'in ismi menşei ve Menteşeoğulları'nın vakıflarına dair. *Osmanlı Araştırmaları*, 49, 25–55.

Turğut, V. (2020). Ahu ve Derviş: XIII. yüzyıl tasavvuf dünyası üzerine bazı yeni

bulgular. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 96, 11–32.

Turğut, V. (2020). Cemâlüddin Musa Sâvî/Zilî ve Şeyh Osman-ı Velî ile ahfadına dair vakfiyeler ve düşündürdükleri (vahdet-i tarikat). *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1029–1073.

Turğut, V. (2021). Renklerin efendileri: XIII. yüzyıl Anadolusu'nun tasavvuf dünyasına prosopografik bir yaklaşım. *Osmanlı Araştırmaları*, 57, 35–80.

Turğut, V. (2023). Lefke'de (Osmaneli) Yorguc Paşa oğlu İsa Bey ve Rüstem Paşa. *Sakarya Nehri'in İncisi Osmaneli (Lefke): Tarih, Kültür, Mimari, Coğrafya*. İ. Yurdakul ve A. Okumuş (Ed.) (ss. 169-182). İdeal Kültür Yayıncılık.

Ülgen, A. S. (1950). Hamam. *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 5) içinde (ss. 174-178). Milli Eğitim Yayınevi

Ülken, H. Z. (1948). *İslam sanatı*. İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.

Ülkütaşır, M. Ş. (1960). Söğüt Beyliği. *Türk Yurdu Dergisi*, *2*, 287.

Ulugün, Y. (2004). *Kocaeli ve çevresi (Bithynia) tarihi I: tarih öncesi ve Helenistik dönem*. Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Yayınları.

Umar, B. (1993). *Türkiye'deki tarihsel adlar*. İnkılap Kitabevi.

Umar, B. (2004). *Bithynia: Bir tarihsel coğrafya araştırması ve gezi rehberi*. İnkılap Kitabevi.

Ünsal, B. (1960). *Mimari tarihi* (C. 1). Teknik Okulu Yayını.

Ünsal, B. (1969). İstanbul'un imarı ve eski eser kaybı. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, 41–61.

Ürük, Z. F. (2016). Medeniyetler içinde hamamın gelişimi ve kültürel olarak mekân analizleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 28, 186–196

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu devletleri* (4. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Osmanlı tarihi* (C. 1). Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

Vaczy, P. (1982). Hunlar Avrupada. (Çev Ş. Baştav) G. Nemeth (Ed.) *Attila ve Hunları* içinde (ss. 57-140). DTCF Yayınları.

Vanzan, A. (2010). Turkish hammam and the West: myth and reality. *Kültür Tarihimizde Hamam, Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, *II(2)*, 1–12.

Vidale, M. (2010). Aspects of palace life at Mohenjo Daro. *South Asian Studies*, 26(1), 59–76.

Weber, M. (1996). *Antike badekultur*. Beck.

Wheeler, M. (2004). *Roma sanatı ve mimarlığı* (Çev. Z. K. Erdem). Homer Kitabevi.

Yaşaroğlu, M. K. (1997). Hamam (3. Fıkıh). *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 15) içinde, (ss. 433-434). TDV Yayınları.

Yazıcı, T. ve İpşirli, M. (1995). Ferrâş. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 12) içinde, (ss. 408-409). TDV Yayınları.

Yegül, F. (1992). *Baths and bathing in Classical Antiquity*. MIT Press.

Yegül, F. (2003). Cilicia at the crossroads: transformations of baths and bathing culture in The Roman East. OLBA, 8, 49–87.

Yegül, F. (2006). *Antik Çağ'da hamamlar ve yıkanma* (Çev. E. Erten). Homer Kitabevi.

Yegül, F. (2011). *Roma dünyasında yıkanma*. Koç Üniversitesi Yayınları.

Yetkin, Ş. (1970). Sultan I. Alâeddin Keykubat'ın Alara Kalesi kasrının hamamındaki freskler. *Sanat Tarihi Yıllığı*, III, 69–88.

Yetkin, S. K. (1963). *İslam mimarisi*. Ankara Üniversitesi Basımevi.

Yetkin, S. K. (1984). *İslam ülkelerinde sanat*. Cem Yayınevi.

Yıldırım, S. (2019). Bozüyük Kasım Paşa Camii ve Hamamı çini süslemeleri. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 46, 353–384.

Yılmazkaya, O. (2011). *Aydınlık kubbenin altındaki sıcaklık: Türk hamamı*. Çitlembik Yayınları.

Yılmazyaşar, H. (2018). Bursa Eski Kaplıca: mimar ve yapının orijini meselesi. *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 3–43.

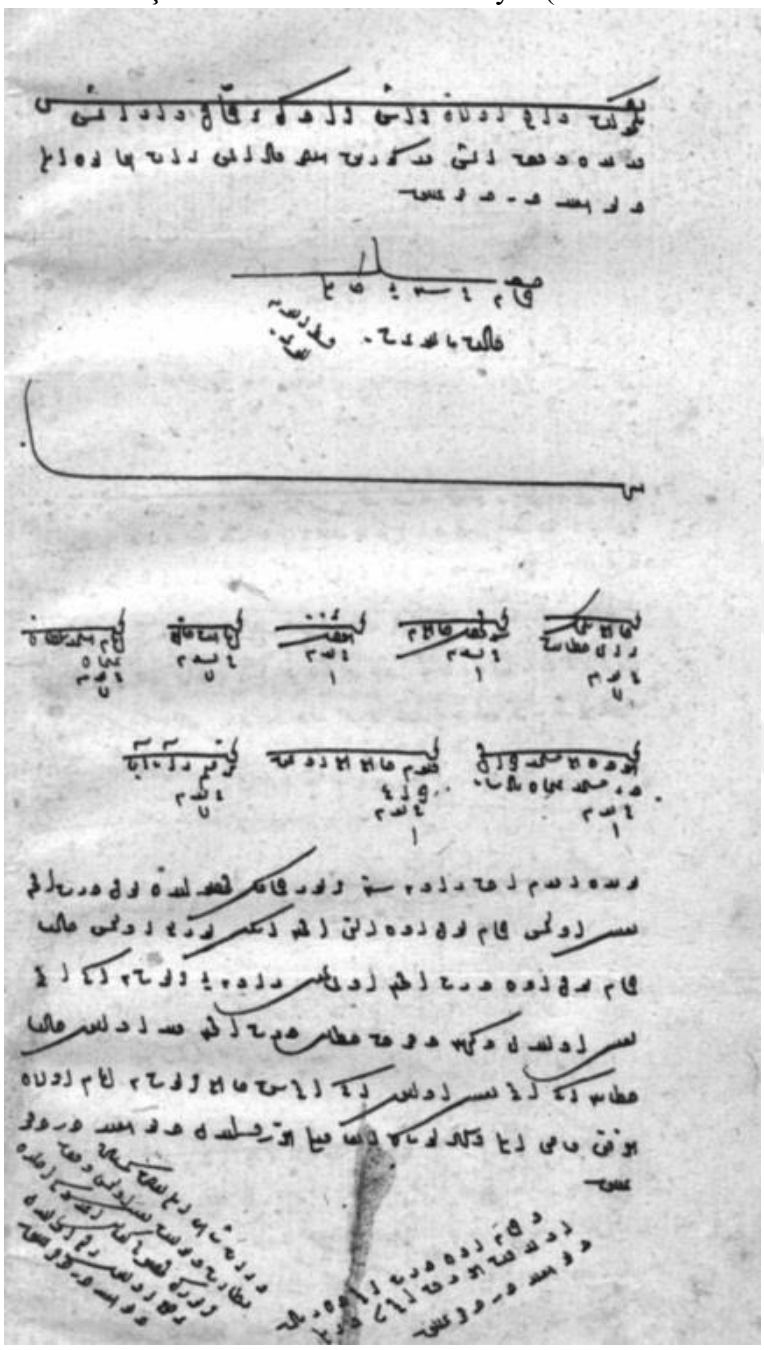
Yurdakul, E. (1971). Son buluntularına göre kayseri'deki huant hamamı. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II, 141-151.

Yüksel, İ. A. (1995). Sadrâzam Rüstem Paşa'nın Vakıfları. *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, (ss. 219–281). İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

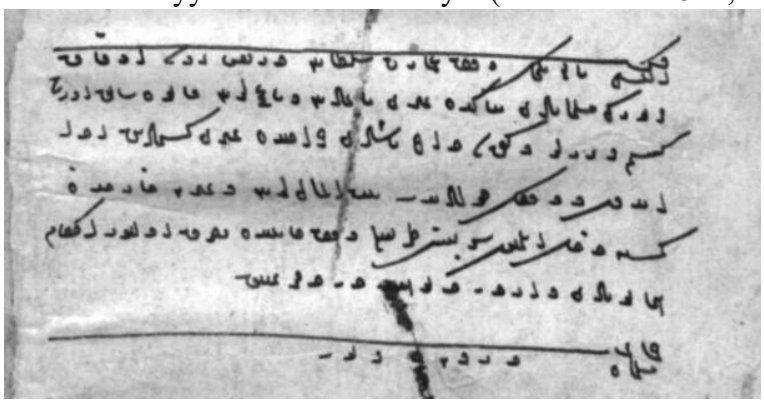
Zytka, M. (2019). *A cultural history of bathing in late antique and Early Byzantium*. Routledge.

EKLER

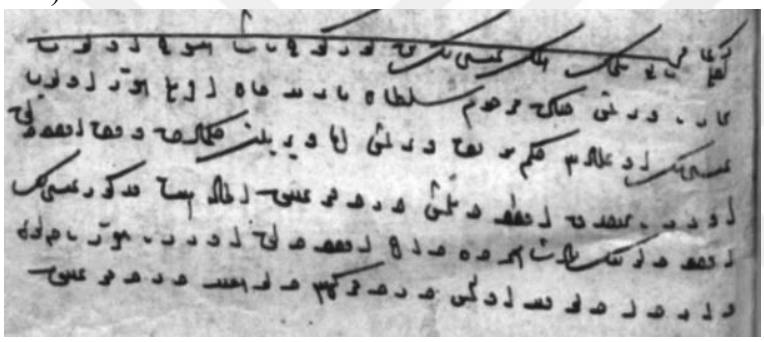
EK-1 Ferraş Murad Hamamı Vakıf Kaydı (TADB. TTD. 541, v. 54b).

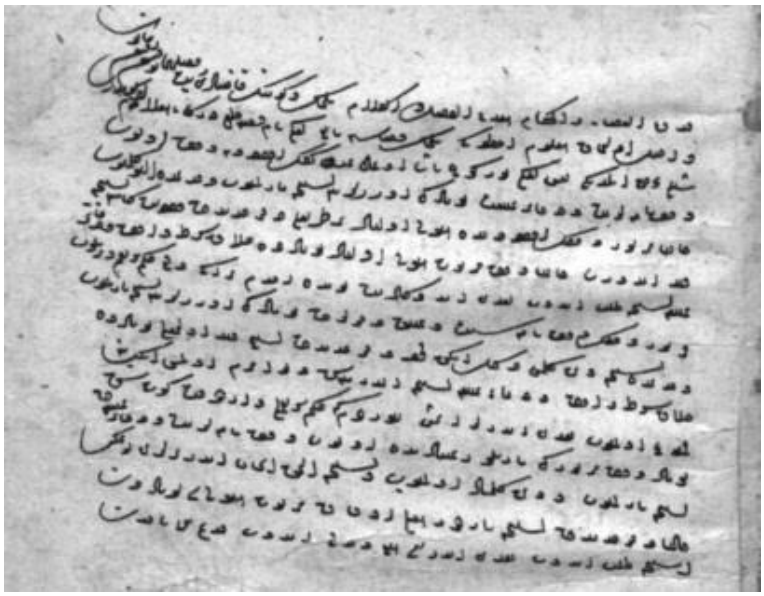

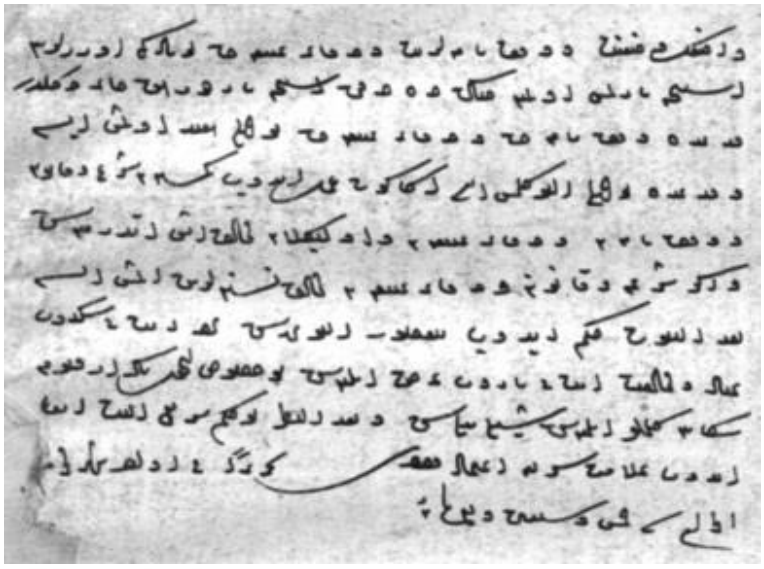
EK-2 Sultaniyye İmareti Vakıf Kaydı (TADB. TTD. 541, v. 54b-57b).

EK-3 Yörgüç Paşa oğlu İsa Bey Vakfı-Lefke (Osmaneli) (TKGM. TTD. EV. 541, v. 59a-63a).

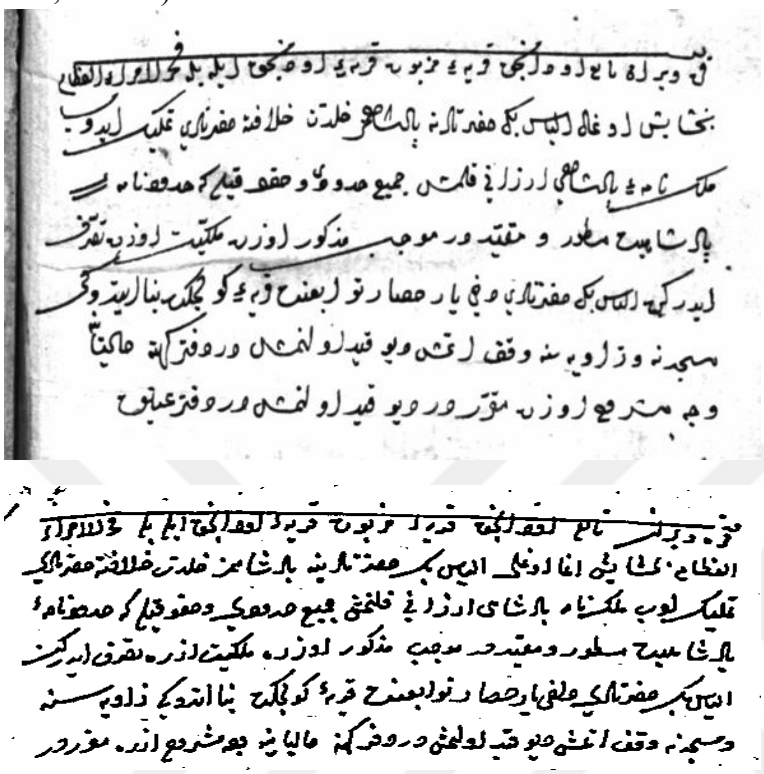

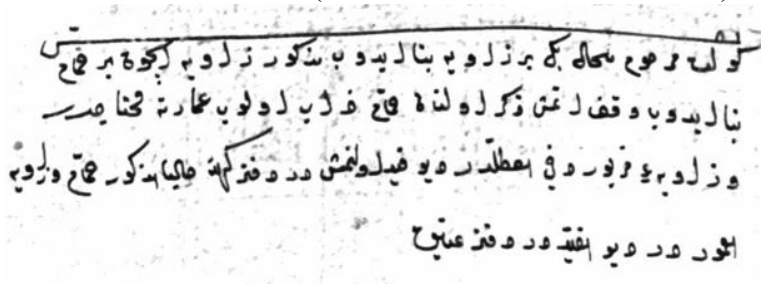
EK-4 Yörgüç Paşa oğlu İsa Bey Vakfiyesi (VGMA, D. 747, s. 268/215).

EK-5 Bahşayiş Ağa oğlu İlyas Bey Vakfı (TKGM. TTD. EV. 585, v. 278b-BOA. TD. 453, v. 228a).

EK-6 Mihal Gazi Vakfı (TKGM. TTD. EV. 585, v. 273a).

Evrak Kayıt Tarihi: 15.06.2022	Protokol No: 331013

Tarih: 24.06.2022

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU
KARAR BELGESİ

ÇALIŞMANIN TÜRÜ:	Doktora Tez Çalışması
KONU:	Sosyal Bilimler
BAŞLIK:	Bilecik'te Türk Dönemi Hamamları
~~PROJE~~/TEZ YÜRÜTÜCÜSÜ:	Prof. Dr. M. Erol. ALTINSAPAN
TEZ YAZARI:	Hakan KARŞIYAKA
ALT KOMİSYON GÖRÜŞÜ:	-
KARAR:	Olumlu

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı **:** Hakan KARŞIYAKA

Yabancı Dil **:** İngilizce

Eğitim Bilgileri:

2019 - Devam Ediyor Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi, Sanat Tarihi (Doktora)
2012 – 2019 Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi, Sanat Tarihi (Yüksek Lisans- Tezli)
2003 – 2007 Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Sanat Tarihi (Lisans)

Mesleki Deneyimi:

4.02.2013- Devam Ediyor, Öğretim Görevlisi, Söğüt Meslek Yüksekokulu, Görsel, İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı, Basım ve Yayım Teknolojileri

Yayınları:

Karşıyaka, H. (2019). Söğüt Hamidiye İdadisi. Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 4(Söğüt Özel Sayısı), 21-38. https://doi.org/10.24186/vakanuvis.648927

Karşıyaka, H. (2022). Bilecik'te Süleyman Paşa Hamamı. Anadolu'da bir çınar (269-282), Eskişehir: Anadolu Yayınları.

Karşıyaka, H. (2015). Söğüt'te Kültürel ve Tarihi Yapılar. Tarih Boyunca Söğüt ve Kültürü (77-95), Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı Başkanlığı Yayınları.